

Victor Wilson

FÖR
KUNSKAP
OCH
KULTUR

Svenska litteratursällskapet
i Finland 1885–2025

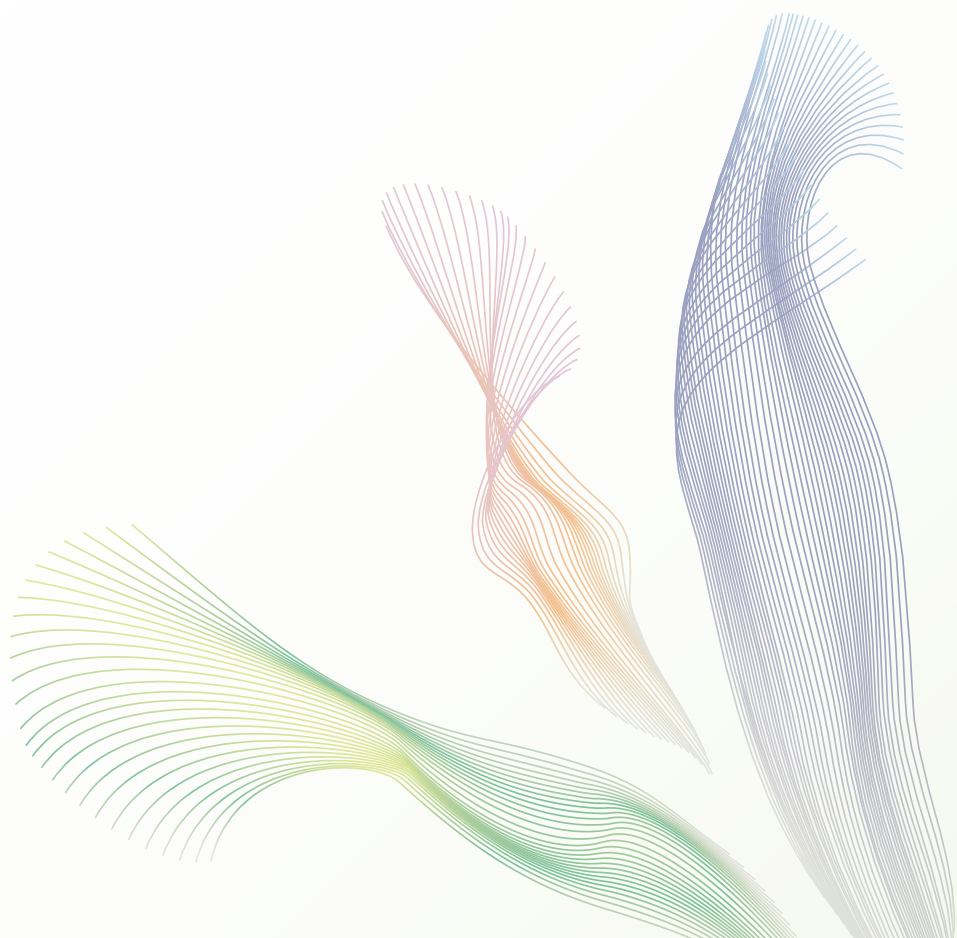

SLS

FÖR KUNSKAP OCH KULTUR

Victor Wilson

FÖR
KUNSKAP
OCH
KULTUR

Svenska litteratursällskapet
i Finland 1885–2025

Denna bok är nr 885 i serien Skrifter utgivna av
Svenska litteratursällskapet i Finland.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers
donationsfond I inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLS publikationssamling ingår i Unescos nationella världsminnesregister.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland.

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Icke-kommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Omslag och grafisk form: Antti Pokela
Typsnitt: Guyot

Pdf-utgåva 2025

ISBN 978-951-583-657-1 (tryckt utgåva) [sls.fi](https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-657-1)
ISBN 978-951-583-690-8 (epub), <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-690-8>
ISBN 978-951-583-691-5 (pdf), <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-691-5>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt) ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 948.0

Innehåll

Förord	7
MEDBORGARINSTITUTIONEN	9
Mötet i Villa Arkadia – berättelsen om litteratursällskapets tillkomst	11
Det hotade språket	13
Svenskhetsrörelsen och idén om en svensk kulturinstitution	21
Nationalitet och bildning	28
Program och syfte	35
Runebergssällskapet	35
Ändamålet i sikte	38
Farbröder och lärlingar	46
Samla, bearbeta, offentliggöra	51
Den tidiga verksamheten, arkivarien och skriftserien	51
Frågan om folkkulturens plats inom litteratursällskapet	58
Kultur på estraden. Årshögtidernas betydelse för medborgarrörelsen	63
KONSOLIDERING MELLAN KRISTIDER	73
En sammankomst i litteraturens och den andliga odlingens tecken	75
Konstitutionell kamp, självständighet och krig	77
Stadgarna rationaliseras och utvidgas	84
Den borgerliga filantropin bygger en bred grund för verksamheten	88
Språkens domäner och demarkationslinjer	92
Svenskt och finskt i kulturpolitiken	92
Åbo Akademi och Svenska litteratursällskapet	98
Folkkultursarkivet grundas under kritiska former	104
Mellankrigstidens vetenskapliga produktion och litterära tillsyn	110
Nya inslag och periodiska tillskott inom utgivningen	110
Styrelsens sammansättning	114
Mottagandet av det moderna och vakthållningen kring språket	120

ETT SAMFUND FINNER SIN VÄG I EN NY OFFENTLIGHET	131
Kritikens årtionden	133
Institutionsdebatten och 1960-talets förnyelse	135
Mellan modernism och medelklassradikalism – litteratursällskapet i kulturdebattens stormvindar	142
Kontroversiella prisfrågor blir litterära milstolpar	148
Det växande fönstret utåt. Organisatoriska nyskapelser och samhällsengagemang	156
Den planmässiga vetenskapspolitikens efterverkningar	156
Nämndernas roll i omorganiseringen av den vetenskapliga verksamheten	161
Framryckningar inom arkiv och folklivsforskning	169
Verksamheten i en vetenskaps- och kulturhistorisk generationsväxling	178
Mot ett modernare publikationsprogram	178
På rätt kurs i den ombytliga efterkrigstida ekonomin	183
Språk och humanism – självbetraktelser inför ett jubileum	189
SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I DAGENS FINLAND	199
Tredje sektorns nya roll	201
Expansionens årtionden	203
Dags för långsiktiga strategier	207
Två råd, en styrelse	216
Den vetenskapliga profilens utveckling	222
Tungviktsprojektens tid	222
Vetenskaplig professionalisering och framtida forskning	228
En finlandssvensk skattkammare – litteratursällskapets moderna arkiv	232
Framgångskrav inför en digital tidsålder	238
Litteratursällskapet i digitaliseringens infrastruktur	238
Utgivnings- och förlagsverksamhet	247
Den nya stjärnan i öster – årshögtidligheter och jubileer under 2000-talet	255
SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND UNDER 140 ÅR	265
Bilaga över funktionärer och tjänstemän	275
Noter	278
Källor och litteratur	291
Bildkällor	306
Personregister	307

Förord

NÄR SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND tidigare gett ut historiker över sin verksamhet har det vanligen skett under likartade förhållanden. De har skrivits av sällskapets förtroendevalda och i regel varit anknutna till ett jubileumsår. Senast utgavs litteratursällskapets 100-årshistorik i två delar av Torsten Steinby (1985) och Olof Mustelin (1986), båda långvariga ledamöter i sällskapets styrelse. Under de senaste årtiondena har det även skrivits verk som behandlar utvalda delar av litteratursällskapets verksamhet och historia, såsom arkivet, donatorerna och finansförvaltningen. I regel har de skrivits av tidigare anställda som haft en stor insikt inom dessa områden.

Avsikten med den här boken, *För kunskap och kultur*, har inte varit att skriva en historik i linje med tidigare redogörelser. Det har sedan en tid funnits ett behov att skriva litteratursällskapets närhistoria från 1980-talet framåt, en tidsperiod fylld av omvälvande förändringar. Men det har även funnits ett behov att skildra hela dess nu 140-åriga historia och att öppna upp den för en bredare publik, också andra än den närmaste kretsen av främst finlandssvenska läsare. Resultatet är ett försök att återge litteratursällskapets grundande, hur och varför sällskapet förändrats under tidens gång och hur det verkar i samhället i dag.

Då jag påbörjade arbetet med boken hade jag själv inga förbindelser med eller erfarenheter av litteratursällskapets inre verksamhet. Trots det vet jag att litteratursällskapet redan i min ungdom påverkat mitt liv, men på avstånd och genom den process som brukar gå under namnet *socialisation*. Det konkreta och materiella minnet av det här är en liten orange pocketbok som ännu för några år sedan fanns i min bokhylla. Det var diktsamlingen *Johan Ludvig Runeberg i urval*. Den utgavs av litteratursällskapet 2004, och jag fick den i näven ungefär samtidigt med mitt studentbetyg. Jag blev inte en nutida anhängare av Runebergskulten, men som ett historikerfrö kände jag – och känner

än i dag – en viss aktning för böcker av det slaget. För mig var den ett tidsdokument, en skönlitterär inblick i 1800-talets Finland.

För kunskap och kultur har ett annat utgångsläge och perspektiv än sina föregångare. För Steinby och Mustelin – och även för deras föregångare i tidigare styrelser – var sällskapets historia kanske främst dess personers och dess förtroendevaldas historia. Jag har i stället velat ge mera utrymme åt att förklara litteratursällskapets roll i samhället – politiskt, vetenskapligt och kulturellt. Jag hoppas att jag kunnat ge en väl avvägd helhetsbild av sällskapet. Personer och personligheter är alltid oumbärliga för en historia av det här slaget. Litteratursällskapet liksom andra samfund har bevarat ett stort material i sitt arkiv, men materialet i sig självt avslöjar inte nödvändigtvis tankarna bakom beslut och nya idéer. Jag är därför tacksam för att jag haft möjlighet att intervjua ett stort antal personer – anställda såväl som förtroendevalda – för att hitta den röda tråden som annars skulle ha varit dold bakom tusentals detaljer.

Jag vill även framföra ett stort tack till redaktionsrådet för denna bok – Nils Erik Villstrand, Rainer Knapas, Mona Forsskåhl, Tom Sandlund, Clas Zilliacus och Anna-Maria Åström samt Jennica Thylin-Klaus och Jonas Lång. Bland litteratursällskapets personal, som bidragit med många och långa timmars arbete, vill jag särskilt tacka Patricia Berg, Katarina Pihlflyckt, Nora Ervalahti, Sanna Jylhä, Mirva Virtanen och Kaisa Luoma. Till sist vill jag även tacka bokens tre anonyma granskare för deras läsning av manuskriptet och deras värdefulla kommentarer.

Karis den 23 mars 2025

Victor Wilson

Medborgar- institutionen

MÖTET I VILLA ARKADIA – BERÄTTELSEN OM LITTERATURSÄLLSKAPETS TILLKOMST

Det finns en historia om hur Svenska litteratursällskapet i Finland kom till som brukar berättas i olika sammanhang. Detaljerna är något oklara men det ska ha skett vid en överläggning mellan professorerna Carl Gustaf Estlander och Axel Olof Freudenthal samt tidningsredaktören Axel Lille i Helsingfors. Ett exakt datum för mötet har sällan angetts, men den 18 januari 1885 hölls en större sammankomst för intresserade, och ett utkast till litteratursällskapets stadgar, undertecknat av Freudenthal i Villa Arkadia, är daterat redan följande dag. Eftersom det är fråga om ett renskrivet dokument tyder det på att mötet mellan Estlander, Freudenthal och Lille inträffat tidigare.¹

Berättelsen om hur sällskapet bildades stöder sig på ett brev Estlander skrev till Arvid Hultin många år senare. Hultin var amanuens vid universitetsbiblioteket i Helsingfors och långvarig sekreterare i litteratursällskapet. Han skrev litteratursällskapets första historik 1910 men nämnde inte ”treklövern” möte i den berättelsen.² Enligt brevet formulerade Estlander sin plan för Lille under en promenad från Estlanders hem vid Unionsgatan i Kronohagen till Freudenthals hem Villa Arkadia i främre Tölö. Huset finns inte mera, i dag står Riksdagshuset på den platsen. I fickan hade Estlander med sig ett skriftligt utkast till planen, troligtvis det dokument som Freudenthal sedan skrev under.

De tre – Estlander, Lille och Freudenthal – har setts som speciellt visionära tillskyndare av företaget. Denna tolkning har senare fått en kritisk nyansering. Den innehåller nämligen både förenklingar och luckor. Eftervärlden har förhållit sig skiftande till de två upphovspersonerna Estlander och Freudenthal, professorer i estetik och modern

Carl Gustaf Estlander (1834–1910), Axel Olof Freudenthal (1836–1911) och Axel Lille (1848–1921) representerade olika sidor av landets svensksinnade opinion då de tog initiativet att grunda Svenska litteratursällskapet i Finland 1885. Estlanders vision för sällskapet var en medborgerlig organisation, medan Freudenthals var en lärd akademi utan större yttre manifestationer. Den liberale tidningsmannen Lille var aktiv som påskyndare under grundläggningsskedet.

litteratur respektive svenska språket och litteraturen. Det beror särskilt på deras olika åskådningar om begreppen nation och folk och hur språket anknöts till dem.³

Oberoende av vissa oklarheter kring mötets omständigheter är det i alla fall klart att det ägde rum, och att de tre involverade var bland de mest framträdande förkämparna för den svenska kulturen och det svenska språket i Finland. På mycket kort tid lyckades de uppåda intresse för sitt initiativ. Utifrån diskussionerna under det större mötet den 18 januari författades en inbjudan som riktades till ”vän-

ner av den svenska bildningen i landet”.⁴ Förutom Estlanders, Freudenthals och Lilles underskrifter tecknades denna inbjudan, tillika stiftelseurkund, av 14 andra personer. Majoriteten av dem representerade olika kulturella och akademiska institutioner i huvudstaden, men där ingick även ombud från ”provinsen”. Bland dessa märks bland andra Oskar Rancken, lektor i historia och geografi vid Vasa lyceum, Karl Konstantin Tigerstedt, lektor i historia och geografi vid Classicum i Åbo, samt rådmannen och skalden Theodor Lindh från Borgå.⁵ Inbjudan fick stor uppmärksamhet i pressen, men först efter att man hållit ett större medborgarmöte i huvudstaden den 5 februari där organisatörerna delgav allmänheten sina intentioner.⁶ Efter en vår av förberedelser konstituerade sig Svenska litteratursällskapet i Finland den 7 maj 1885. De båda dagarna var klart utsatta fixpunkter – datumet hänför sig till skalden Johan Ludvig Runebergs födelsedag och dödsdag (den senare egentligen den 6 maj).

Svenska litteratursällskapet var endast en av det sena 1800-talets uppslutningar kring det svenska i Finland. Bakgrunden till dessa låg i det finska språkets domänvinster, men den direkta anledningen till grundandet av samfundet var tillspetsningen av språkfrågan efter 1860-talet. Språkfrågan komplicerades eftersom den var intimt sammankopplad med den ryska statsmaktens strategi för storfurstendömet konstitutionella ställning. Att litteratursällskapets verksamhet upprättades och säkerställdes under loppet av några månader var en högeffektiv bedrift. Tillkomsten byggde på enskilda personers praktiska och symboliska stöd, men den snabba organiseringen och framväxten tydde även på andra omständigheter som kan förklaras med att det fanns en social beställning på ett sådant samfund.

Det hotade språket

Det område som hade varit en samling av olika förvaltningslän, Sveriges östra riksdel, blev i grunden förändrat efter den ryska erövringen 1809. Den ryska överhögheten utfäste omgående en rad garantier som ledde till att det autonoma storfurstendömet Finland grundades. Vid lantdagen i Borgå samma år avgav ständerna sin trohetsed till Alexander I. Kejsaren avgav å sin sida en högtidlig regentförsäkran, enligt vilken de gamla lagarna, friheterna och rättigheterna även i framtiden skulle respekteras. Den nya regenten ville hastigt stabilisera Finland.

Att bevara den befintliga förvaltningsapparaten, de egna lagarna och regeringsformen var inte bara storsint; det var fördelaktigt ur ett ryskt perspektiv. Att låta erövrade territorier behålla sin juridiska särart var sedan länge ett etablerat historiskt mönster. Samtidigt hade kejsaren vidsträckta befogenheter, om än inte oinskränkt envælde. Den praktiska omfattningen av Finlands egentliga autonomi begränsades av såväl kejsarens handlingar som icke-handlingar. Perioden 1809–1863 präglades särskilt av det faktum att kejsaren inte sammankallade ständerna en enda gång.

Trots avsaknaden av lantdagen som institution under ett drygt halvsekel rådde en stark känsla i Finland av att man hade fått en egen, nära nog självständig stat. Denna uppfattning var ingalunda samtida med erövringen, utan kom dels att konstrueras, dels att växa fram ur en mer eller mindre fantasifull tolkning av det förgångna. De högtidliga akterna efter Rysslands maktövertagande blev föremål för nya statsrättsliga tolkningar. Ryska och finländska forskare började redan i mitten av 1800-talet utveckla nya teorier om storfurstendömet ställning. Stöd för Finlands "statstes" kunde hämtas ur olika källor, främst genom en närläsning av talen och akterna 1809. Inte minst gällde det de ord Alexander I fällde under sitt avslutande tal vid Borgå lantdag om att han upphöjt Finland "bland nationernas antal" ("Placé désormais au rang des nations").⁷

Bakom beslutet att skänka Finland en relativt stor autonomi låg en rad överväganden av olika art: kalkylerande realpolitik, ideologi och byråkratisk pragmatism. Kejsarna under Finlands ryska tid vägledades av personliga principer, men var även på olika sätt trängda av sin samtids realiteter. Orsaken till att Ryssland såg en ämbetsmannastat som det mest attraktiva alternativet var att man trodde att man på så sätt skulle få den bäst fungerande och mest stabila statsbildningen. En ämbetsmannastat gynnade den aristokratiska eliten vars lojaliteter därigenom knöts närmare till Ryssland.

Det finländska ståndssamhället utmärktes av en stark kejsartrohet, trots ett utrikespolitiskt läge som regelbundet kastade en skugga över samförståndet mellan monark och folk. Det polska upproret 1830–31 var en sådan incident, och det ryska imperiebygget tärde allvarligt på den finländska förståelsen för överheten i öst, särskilt i mitten av 1800-talet då de nationalistiska rörelserna i Europa växte sig starka. Krimkriget 1853–56 avslöjade att Sverige hade få utsikter att kunna

påverka Finlands ställning, trots en befintlig revanschism på andra sidan Östersjön. Å andra sidan var det tydligt att det fanns politiskt, konstitutionellt och nationellt progressiva rörelser inom storfurstendömet som strävade efter såväl inre som yttre omorienteringar i samhället. Alexander II, som besteg tronen 1855, tillmötesgick deras behov genom en rad reformer. Att kejsaren slutligen tillät lantdagen att sammanträda på nytt 1863 berodde på utvecklingen i Europa. En utvidgning av rösträtten – och maktutövningen genom riksdagar – hade börjat utmana den gamla ämbetsmannastaten.⁸

Förändringen av det finländska samhället var nära förbunden med språkfrågan och en begynnande omstöpning av nationalitetsbegreppet. Den i första hand bland studentungdomar och de övre samhällsklasserna framväxande fennomanin, finskhetsrörelsen, hade ursprungligen sin intellektuella hemvist i Åbo. Under slutet av 1700-talet samlades en krets likasinnade runt Åboprofessorn Henrik Gabriel Porthan, med utgångspunkt i ett intresse för det finska folket och dess förflutna. Den i efterhand så kallade Åboromantikens huvudpersoner utvecklade snart en stark politisk-litterär medvetenhet som kretsade kring den egna nationella identiteten. Helt avgörande för den sistnämnda var den tyske filosofen Johann Gottfried Herders idéer om folksjäl (*der Volksgeist*). Enligt honom stod den autentiska folksjälens att finna i folkets poesi, sånger och dans. Herder kan med rätta anses vara hela den nordeuropeiska romantikens fader med en speciell ställning i randstater och lydriken till det ryska imperiet, däribland Finland, Estland och Ungern.⁹

Den omfattande kretsen kring Porthan, till vilken Elias Lönnrot och J.L. Runeberg kan räknas, odlade därmed ett särskilt intresse för folkloristik och folkliga litterära uttryck som spred sig till alla områden av finländsk kulturverksamhet under 1800-talet. De herderska idéerna syns tydligt i Runebergs sammankoppling av naturen, folkets lynne och folkpoesin. Som runosamlare omsatte Lönnrot å sin sida samma idéer i praktiken.¹⁰ Ur rysk synpunkt var en sådan utveckling inte helt problemfri, men fokuseringen på det finska ansågs i varje fall potentiellt kunna minska förbindelserna med Sverige.¹¹ Därför tillät de ryska myndigheterna också grundandet av Finska Litteratursällskapet (*Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*) 1831.

Den framtida fennomanska rörelsen skulle få mycket av sin näring från den nationalromantiska väckelsen men fick sina nationalteore-

tiska ramar från den tyske filosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegel. En hel generation akademiker och statsmän i Finland kom att bli starkt påverkade av Hegels stats- och historiefilosofi – en av de mer konkreta och överskådliga delarna av hans lära och därför en av de mest spridda. Hegelianismen sammanfattas ofta som det ”verkliga som det förnuftiga och det förnuftiga som det verkliga”.¹² Innebörden av denna filosofiska grundsats är att verkligheten alltid kan reduceras och beskrivas genom förnuftiga kategorier och begrepp. För Hegel själv ledde detta per automatik inte till en språkbaserad nationalism i diskussioner om stater och nationer, i själva verket var det här en slutsats som var honom ganska främmande. För hegelianismens företrädare i Finland framstod ändå språket som det väsentligaste uttrycket för ”nationalandan”, processen genom vilken nationen får sin högsta gestaltsform, staten. Mycket av det intellektuella nationsbygget och den kollektiva självförståelsen byggde på en teleologisk uppfattning av världen, hur den gudomliga försynen arbetade mot ett givet slutresultat. I Hegels historiefilosofi var staten slutmålet, det medel genom vilket folket kom till sitt högsta uttryck och erhöll frihet och nationell självständighet. Något tillspetsat kan man säga att Finlands flerspråkighet inte representerade en ”förnuftig verklighet” i hegelsk mening. Det fanns inte tillgängliga begrepp för flerspråkigheten vilket ledde till slutsatsen att den var osann, överklig. Den var inte ett uttryck för Guds rikes tillväxt på jorden.¹³

Ett gemensamt språk blev med andra ord en angelägenhet för en betydande del av den finländska universitetsbildade eliten, mycket tack vare tysk romantik och filosofi. År 1863 omsattes detta program i praktiken genom ett kejsarligt manifest, vilket avsåg att på sikt göra finskan till myndighetsspråk under en verkställighetsperiod på 20 år. Efter att den finska nationalitetsrörelsen på så vis nådde sitt första stora mål i domstolarna och ämbetsverken gick kampen vidare till skolorna, läroverken och universitetet. År 1902 jämställdes finskan officiellt med svenskan och ryskan, 1906 vann den ställningen som första officiella språk. Det kan tilläggas att utvecklingen efter självständigheten säkerställde svenskan i landets grundlag och en separat språklag tillkom (1919 respektive 1922). Samhällsklimatet förändrades radikalt genom detta förlopp av reformer, men lade dessutom grunden till ett fungerande civilsamhälle som med tiden kunde bli mer demokratiskt. Frågor om det svenska språkets och kulturens

försvar seglade upp som en reaktion mot finskans utvidgade plats i samhället.

Upphovsmannen till det så kallade språkreskriptet 1863 var Johan Vilhelm Snellman, vid denna tidpunkt senator. Snellman hade på grund av sin radikala hållning länge setts med misstänksamhet från högre ort, men hade erhållit sin professur i filosofi kort efter Alexander II:s trontillträde, i sig ett utslag av kejsarens liberala reformarbete. Snellman var född och hade tillbringat sina tidiga år i Sverige, och inte ens efter ett yrkesliv i Finland behärskade han finskan fullständigt. Hans aktivism för det finska språkets rättsställning hade till stor del sin grund i hans historieteoretiska studier. Efter några år som universitetsföreläsare blev han avsatt 1838 av politiska skäl, varefter han tillbringade tre år i exil, i Sverige och i Tyskland.

När Snellman återvände till Finland hösten 1842 var han övertygad om att Finland i första hand borde utvecklas till en finsk stat, inte en svensk-finsk med betoning på det första. Under sina resor hade han bevittnat nationalistiska rörelser som mätte sina krafter med främmande överhet. I hans historieteoretiska tolkningar syns inflytandet från Herder. I frågan om staten som den historiska utvecklingens mål avvek Snellman i själva verket från den hegelianska historieuppfattningen såtillvida, att han betraktade "humaniteten" som ett mera väsentligt slutmål. Vad detta begrepp innefattade är komplicerat och inte alltid helt konsekvent, men det härrör från Herder och hans uppfattning om mänskligheten och människoandan. Översatt till praktiska åtgärder handlade humanitet sidén om möjligheten att förverkliga sin kultur och sitt språk med bildningen som främsta verktyg. Utan rättigheter till bildning på eget språk fanns det ingen möjlighet för den finska kulturen att blomstra.¹⁴

Snellmans största samhällsinsats låg inom tidningsväsendet, och han lyckades under sitt liv som skribent och ettrig polemiker med bedriften att åstadkomma ett skifte i det finländska tänkandet om språket. I Snellmans idévärld fanns en teoretisk spekulation om folkens uppkomst, blomstring och död, men hans idéer var även färgade av en önskan om att överbrygga klyftan mellan folk och elit. Den senare omständigheten var i det finländska samhället av en speciell art eftersom den i stora drag följde en gränsdragning mellan minoritetens maktspråk och majoritetsspråket. Adeln och den övre och lägre ämbetsmannaklassen talade svenska, en grupp som utgjorde drygt tio

procent av landets befolkning. Endast en del av ämbetsmannaklassen talade även finska, ofta bristfälligt. När Snellman utarbetade sitt förslag till språkreskript var ambitionen inte enbart att jämställa de två språken, utan att bereda marken för majoritetsspråkets såväl kulturella som politiska framväxt. Hans polemik tog sig radikala former särskilt då den riktades mot svenskan och arvet från Sverige, och väckte motreaktioner. Även den teoretiska konstruktionen av det finska folket kunde te sig verklighetsfrämmande och fylld av motstridigheter – till och med för en del av Snellmans egna lärjungar.¹⁵

Efter att lantdagen sammankallats på nytt 1863 växte det moderna finländska partisystemet fram, i första hand enligt språk. En finsk-sinnad programförklaring av Snellman hade funnits sedan 1840-talet. Ett finskt parti bildades under 1860-talet och en motreaktion i form av ett svenskt parti uppstod på 1870-talet. I och med denna utveckling splittrades även det kulturella fältet. C.G. Estlander, liksom flera andra av Svenska litteratursällskapets tillskyndare, hade varit fennomaner under sin studietid.

Vid sidan av de nya språkpartierna existerade därtill en liberal gruppering som ändå aldrig fick formen av ett regelrätt parti. De så kallade dagbladliberalerna verkade bland annat som opinionsbildare och aktivister genom *Helsingfors Dagblad*. Dagbladisterna, för vilka språket var en fråga underordnad Finlands konstitutionella ställning och olika framstegstankar, fick se sina idéer överskuggas av språkfrågan. Men den liberala kretsens inflytande var icke desto mindre viktigt, inte minst för att deras idéer avvek från den snellmanska finsk-hetsrörelsens.¹⁶

Liberalerna tenderade att nedvärdera språkets och härstamningens betydelse för den nationella gemenskapen – därav en delförklaring till att Snellman och fennomanerna hånade dem som de ”blodlösa”.¹⁷ Det avgörande för liberalerna var – i linje med den brittiske filosofen John Stuart Mills tankar – en gemensam historia och gemensamma politiska institutioner. Det faktum att finsk- och svenskspråkiga hade en lång gemensam historia var tillräckligt för dem för att hävda att dessa grupper utgjorde en enda nationalitet. Med en lite annan utgångspunkt, i den franske filosofen Ernest Renans nationalitetsteori, förenade sig Estlander i stort sett med dessa tankar. Renan visade hur samtida folkgrupper – schweizare och belgare – oaktat sin flerspråkighet gått samman för att bilda samfälliga nationaliteter. Det centrala var

medborgarandan, viljan och önskan att bevara och förstärka det som man gemensamt byggt upp under historiens lopp.¹⁸

Frågan om en gemensam historia kom att debatteras under 1800-talet. Zacharias Topelius, historiker, tidningsman och samhällspåverkare, för eftervärlden också känd som ”sagofarbror”, höll som ung student ett föredrag på Österbottniska studentavdelningens årsfest 1843, med rubriken ”Äger Finlands Folk en historie?”. Hans svar, utgående från ett tydligt hegelianskt resonemang, var nekande. I varje fall var han av den meningen att landet inte hade en egen politisk historia före föreningen med Ryssland 1809. Däremot tillstod han att det finska folket under den svenska tiden genomgått en politisk uppfostran. Topelius hyste många liknande åsikter som Snellman, men var även en moderat kritiker av den senares fennomanska program. När det gällde Finlands historia skiljde de sig från varandra särskilt i fråga om hur det svenska elementet i denna historia skulle värderas. För Snellman var den svenska kulturen främmande för Finland, för Topelius var den ett uttryck för kristendomens ankomst till landet och därmed berättigad och kulturhistoriskt nödvändig. Även om Topelius föredrag grundligt kritiserades från olika håll blev idén om det historielösa finska folket seglivad. De åtskilliga debatter som föredraget resulterade i visade att historieskrivningen vid 1800-talets mitt hade blivit ett ideologiskt slagfält.¹⁹

För samtida intellektuella var makten över minnet avgörande. Kampen om det gemensamma förflutna var en stor del av den idébildning som föregick grundandet av Svenska litteratursällskapet i Finland. I Topelius såg de svensksinnade ofta en opålitlig fennoman, trots att han som historiker alltid var mån om att betona den svenska kulturens betydelse för Finland. Det här framgår tydligt av *Boken om Vårt Land* (1875), skriven av Topelius som läsebok för elementarläroverken. Kritiken från svensksinnat håll var hård. Genom smygande resonemang ansågs Topelius fördunkla skillnaderna mellan de olika språkgrupperna i landet och allmänt taget överbetona det finska på bekostnad av det svenska. Diskussionen kring Topelius läsebok hade ett stort inflytande. Framställningen i boken befäste uppfattningen att även om landet erkände två språk och två befolkningar, så erkände det endast ett folk. *Boken om Vårt Land*, som utkom i en lång rad reviderade upplagor, förblev en del av skolornas obligatoriska läsning långt in på 1900-talet.

Professionaliseringen av vetenskaperna vid universitetet sammanföll med det tidiga nationsbygget och omstöpningsen av de finländska samhällsinstitutionerna. Därför var det naturligt att de vetenskapliga uppgifterna gick hand i hand med de politiska linjedragningarna. Ett särskilt tydligt och radikalt exempel var historikern och politikern Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Han var född i Vasa som Georg Zacharias Forsman, men började som ung student använda författarnamnet Yrjö Koskinen. Det officiella namnbytet gjorde han långt senare; han blev adlad Yrjö-Koskinen 1884. Han inledde sin litterära produktion vid universitetet mot slutet av 1840-talet, vilken utmärktes av att han företrädesvis skrev på finska. I likhet med Snellman och Topelius, som lagt grunden för en finsk historieskrivningstradition, var Forsman inledningsvis av den uppfattningen att den finska historien huvudsakligen var kulturhistoria. Den politiska historien tillhörde Sverige.

Forsman reviderade snart sin åsikt. År 1869 utgav han *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (Lärobok i finska folkets historia, på svenska publicerad 1874 med titeln *Finlands historia. Från äldsta tiden intill våra dagar*). Som en av Snellmans efterföljare ville han skriva en finsk historia som innehöll så få svenska eller utländska inslag som möjligt. Boken, som var avsedd att användas som lärobok vid både universitetet och elementarläroverken, visade på en sekellång motsättning mellan Sverige och Finland och fokuserade på händelser och skeenden där man kunde skönja självständiga finska handlingar. I hans tolkning blev såväl bondeuppror, såsom det sena 1500-talets klubbekrig, som senare adliga sammansvärjningar mot kungen, såsom Anjalaförbundet i slutet av 1700-talet, en del av samma historiska omvärdering. Forsmans historieskrivning blev populär, men fick även många kritiker. Estlander sällade sig snart till dem.

Estlander och Forsman var kusiner, båda födda och uppväxta i Österbotten. Estlander omtalade senare särskilt en ferieresa sommaren 1852 tillsammans med sin bror, den fyra år äldre kusinen och två andra kamrater. Resor till fots var en del av studentlivet under denna tid. Tillsammans vandrade de genom Karelen – de besökte bland annat Villmanstrand, Viborg och Lauritsala. Forsman var den ende som hade tillräckliga språkkunskaper för att ens i någon mån kunna samtala med värdfolket på bondgårdarna. Den fulla innebörden av samtalen blev rätt fördold för de övriga resenärerna, men redan då stod det klart att Forsman hade en uppviglande sida och han uttalade

sig kritiskt om de svenska herrarnas förtryck av de finska ämbetsmännen. Enligt Estlander lämnade detta ett "oangenämt intryck" som han sent skulle glömma. Då Forsman långt senare, 1868, valdes till inspektor för Österbottniska studentavdelningen grämde sig Estlander över det faktum att finskan, efter en hård strid, antagits som avdelningens protokollspråk. Diskussionsspråket var fortfarande svenska, men studentkorporationen som Estlander engagerat sig i både som student och inspektor under många år kändes nu främmande för honom.²⁰

Estlander, vid denna tid nybliven professor, recenserade *Oppikirja Suomen kansan historiassa* i *Helsingfors Dagblad* i egenskap av tidningens litteraturkritiker. Estlanders kritik, fastän skriven med den för honom typiskt hövliga och sakliga tonen, gav upphov till en polemik som fick stora konsekvenser för Estlander själv, men som även i betydande mån definierade framtida politiska skiljelinjer. Estlander erkände Forsmans skicklighet att behandla historien, men han kunde inte godkänna dess språkpolitiska innehåll. Att upphöja provinsens biskopar och torpare till aktörer framom rikets styrande var ett dristigt intellektuellt utspel, likt ett schackproblem som försöker ställa "kung och drottning matta med idel bönder".²¹ En roande intellektuell övning, men en som enligt Estlander inte hade något att göra med verkliga förhållanden. Vidare tog Estlander avstånd från det som han uppfattade som Forsmans illvilliga försök att projicera samtida nationella känslöstämningar på landets förflutna. Diskussionen som fördes efter recensionen rörde sig inledningsvis kring litterära och historiska frågor, men den blev med tiden alltmer politisk, färgad av ett skarpare polemiskt språk. Estlander utgick ur exercisen stämplad som antifennomansk avfälling. Men kritiken höll han fast vid och visade därmed att han brutit med den politiska fennomanin, även om han ännu sympatiserade med den kulturella fennomanin.²²

Svenskhetsrörelsen och idén om en svensk kulturinstitution

Orsaken till de alltmer skärpta konflikterna i språkfrågan var att den ryska regeringen var villig att ingå en allians med Finska partiet under Forsman, snart Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Språkfrågan både sammankopplades med och överskuggades av relationerna till Ryssland. I ryska kretsar såg man med oro på utvecklingen i Finland. Man tol-

kade situationen så att den finska folkmajoriteten fortsättningsvis var lojal. Överklassen och medelklassen, åtminstone stora delar av den, ansågs däremot vara på väg i en sverigeorienterad och därmed ryskfientlig riktning. Samtidigt såg många av den ryska liberala medelklassens representanter välvilligt på den liberala och västeuropeiskt orienterade utvecklingen i Finland.²³

I takt med att fennomanernas maktställning i lantdagen blev mera betydande svarade en radikal svensksinnad rörelse med att organisera sig kring nya tidningar som *Nya Pressen* i Helsingfors och *Östra Nyland* i Lovisa. *Nya Pressen*, en svenskradikal tidning vid sidan av de större liberala svenskspråkiga tidningarna *Helsingfors Dagblad* och *Hufvudstadsbladet*, började utges 1883 med Axel Lille som chefredaktör.²⁴

För Ryssland innebar en finsk inrikespolitik ett välkommet avståndstagande från Sverige inom utrikespolitiken, och för Finska partiet var det ryska stödet en garanti för att man skulle kunna genomdriva den egna politiken. Enligt Yrjö-Koskinen representerade Finska partiet hela folket, medan Svenska partiet enbart arbetade för den egna gruppens intressen.

Finska partiets riktning var sammankopplad med Yrjö-Koskinens person och principer. Hans ställning i det politiska och kulturella livet hade blivit i det närmaste hegemonisk. Förutom att han var Finska partiets obestridlige ledare, utövade han sitt inflytande genom ordförändskapet i Finska Litteratursällskapet 1874–1892, och genom sin post i det 1873 grundade Folkupplysnings-sällskapet (Kansanvalistusseura). Därtill verkade han som opinionsbildare i pressen. Yrjö-Koskinen var, till skillnad från den mera pluralistiskt inriktade J.V. Snellman, en pragmatisk maktmänniska, mer beslutsam och ensidigt fokuserad på att förverkliga sin språknationella linje.

Yrjö-Koskinen lyckades dock inte uppnå sin maktposition utan konflikter inom de egna leden. Eftersom Finska partiets målsättningar och de ryska maktthavernas intressen inom den finländska politiken länge var förenliga kom partiet under Yrjö-Koskinen att företräda en undfallenhetslinje gentemot den förryskningspolitik som tog vid i slutet av seklet. Situationen medförde splittringar inom det egna partiet, särskilt då förryskningskampanjerna i Finland framkallade en nationell försvarskamp. De mera liberalt sinnade ”ungfinnarna” bröt sig ut ur partiet 1894 och bildade en konstitutionell front tidvis allierad med andra politiska krafter. Yrjö-Koskinens gruppering inom Finska

partiet skulle sedermera gå under det egna namnet Gammalfinska partiet eller ”suometarianerna”.²⁵

Den nya politiska kulturen växte fram på universitetet och inom studentrörelsen och hade olika sidokott, såväl finsk- som svensk-sinnade. De dåtida studentnationerna vid universitetet i Helsingfors, avdelningarna, kan beskrivas som plantskolor för Finlands framtida oratorer och opinionsbildare. Vid sidan om studentrörelsen fortlevde en relativt välmående finländsk tidningspress, om än under ryskt överinseende. Det rymdes en hel del inom censurens gränser, då censorerna själva kom från universitetskretsarna. Landets akademisk-litterära liv – därtill en hel del latent aktivism – säkrades av att idé- och kulturförmedlingen inte var hårt tyglad.²⁶

Två av Svenska litteratursällskapets centralgestalter, A.O. Freudenthal och Axel Lille, hade sin bakgrund inom studentrörelsen och journalistiken. Freudenthal var sedan 1878 extraordinarie professor i svenska språket och litteraturen vid universitetet i Helsingfors. Förslaget att inrätta en professur i svenska språket, den första i sitt slag i landet, hade mötts av starkt motstånd vid lantdagen 1872. Den svenska bildningen hade vid det laget länge varit föremål för en passionerad polemik. Enligt de svensksinnades retorik hade Finland sitt västerländska bildningssystem tack vare de historiska banden till Sverige. Detta tänkande kritiserades konsekvent av fennomaner under 1870-talets lantdagar då frågor om inrättandet av viktiga svenskspråkiga eller nordiskt inriktade professurer skulle avgöras.²⁷

Freudenthal hade inlett sin aktivistiska fas under studentåren. Hans brandtal för svenskheten inför Nyländska avdelningen 1858 är en vattendelare inom svensketsrörelsen, hållet under en tid då avdelningarna var förbjudna på grund av politiska oroligheter. Freudenthal förde sin sak inom den illegala Nyländska avdelningen, både på avdelningsmötena och med artiklar i avdelningens tidning *Nyländs Dragon*. Då avdelningsverksamheten på nytt tilläts 1868 blev Freudenthal avdelningens kurator. Medan andra avdelningar förfinskades förblev Nyländska avdelningen helt svenskspråkig.

Ett typiskt inslag inom studentkorporationen var göticismen, med dess förhålligande av forntida sagor och hjältesymboler. Freudenthal var, liksom sina meningsfränder, påverkad av de rikssvenska skandinavisterna, i första hand av August Sohlman som 1855 gett ut skriften *Det unga Finland*. Snellmans finsksinnade artiklar i *Litteraturblad för*

allmän medborgerlig bildning var en tidig impuls för Freudenthals mognadsprocess. Mot Snellmans ”ett folk – ett språk” ställde Freudenthal ”ett folk – två språk”.²⁸

Kretsen kring Freudenthal, med hans lärning Lille inberäknad, hörde till den svensksinnade tidningen *Vikingens* påskyndare. Genom den ville man förmedla en ny svensksinnad opinion. Tidningen, som utgavs 1870–1874, blev emellertid kortlivad eftersom den inte bar sig ekonomiskt. ”Vikingsar” var den inofficiella benämningen på Nyländska avdelningens medlemmar. Inbegripen i namnet var (förutom göticisten Erik Gustaf Geijers dikt med samma namn) den uppfordrande parollen ”vik för ingen”. Mera utbredda benämningar på kretsen kring Nyländska avdelningen var svekomaner, svensksinnade, skandinavister. Även finskspråkiga pejorativ som ”svenskiukset” och ”tekoruot-salaiset” (falsksvenskar) förekom.²⁹

Vikingen är en viktig indikator på hur man tänkte kring den svenska kulturen och dess försvar. Det allra tidigaste publicerade uppslaget till ett svenskt litteratursällskap trycktes i tidningen i juli 1871. Friherren och kirurgen Max af Schultén framförde ett utkast i den tvådelade anonyma insändaren ”Svenska språkets och litteraturens vård i Finland”. Han skrev insändaren eftersom han hade lagt märke till ett ”visst resigneradt pessimistiskt uppfattningssätt” bland de svenska bildade i landet. De misströstad eftersom de upplevde det svenska språkets framtid som osäker. För att råda bot på problemet föreslog han inrättandet av en ny svensk kulturinstitution.³⁰

af Schulténs program innehöll mycket som i själva verket skulle bli delar av litteratursällskapets framtida stadgar. Där ingick prisutdelningar för litteratur, språkvård, svenska läroböcker och traditionsinsamling. Skribenten var genom universitetet väl förtrogen med Nyländska avdelningens arbete med svenska folktraditioner och dialekter. Trots att det mesta av detta skulle infrias redan efter ett drygt årtionde var af Schulténs tankar inte ett resultat av konkret planering. Snarare skvallrade de om vilka diskussionsämnen som förekom vid borden hos den svensksinnade delen av de helsingforsiska högreståndskretsarna.

Estlander rekapitulerade i privata brev hur af Schultén vädrade sina tankar under olika sammankomster på Florio Catanis konditori vid Esplanaden i Helsingfors. Estlander tillade dock att ”någon plan fanns icke, icke heller följde någon åtgärd på uttalandet”.³¹ Det är inte

klart om detta inträffade före eller efter af Schulténs upprop i *Vikingen*. En viktig detalj i sammanhanget är att af Schultén aldrig föreslog att namnet på kulturinstitutionen skulle vara just Svenska litteratursällskapet. Däremot nämnde han Finska Litteratursällskapet som en föregångare värd att efterlikna.³²

Det var inom dylika svenska kretsar, såväl i Helsingfors som på andra håll i landet, som frön såddes till flera nya svenska organisationer. En stor del förverkligades under det kommande årtiondet. Tillkomsten av Svenska landsmålsföreningen, Freudenthals skapelse, kan dateras till 1874. Idén till landsmålsföreningen hade sitt ursprung i Freudenthals erfarenheter från sin studietid i Uppsala. Den mera lokalt betonade Svenska Bildningens Vänner i Åbo grundades 1880, medan Svenska folkskolans vänner tillkom 1882. Kafédiskussioner och studentaktivitet ledde även till resultat i frågan om ett svenskt litteratursällskap, men det dröjde något längre. Sammanslutningen A.B.C. bestod av en grupp litterärt intresserade studenter i Helsingfors som mot slutet av 1870-talet samlades, ofta på Nybergs kafé, för uppläsning och kritik. Den framtida socialantropologen Edvard Westermarck var en av dem som besökte sammankomsterna, även om han inte hörde till kretsens förgrundsgestalter.

Ur kamratsammanslutningen A.B.C. bildades föreningen *Verdandi*, som under några år utgav en tidskrift med samma namn. Fornnordisk romantik spelade en roll för detta namnval, eftersom det är lånat av mytologins norna som representerar nutiden. *Verdandi* fick en ännu kortare livslängd än *Vikingen*. Den utkom i endast fem häften mellan 1882 och 1887. En äldre generation akademiker fann ändå den lilla skriften intressant. Estlander anmälde den i *Finsk Tidskrift* när det första häftet hade utkommit. *Verdandi* innehöll en liten provokation mot det nationella enhetstänkandet eftersom utgivarna var ”Svenska finländare”. Estlander ansåg denna språkliga distinktion outhärlig, trots att den lät främmande för de äldre, det vill säga hans egen generation.³³ De aktivaste *Verdandi*-skribenterna var två ungdomar, Ernst Lagus och Ivar A. Heikel, som båda sedermera ingick i litteratursällskapets styrelse. Det var Lagus som i *Verdandis* tredje häfte 1884 kom med ett långt upprop för ett svenskt litteratursällskap:

Svenska språket och den svenska literaturen stå redlösa, famlande och osäkra på denna sidan Bottenhafvet, så länge de sakna

ett centrum, en areopag, som med ord och handling tar sig an deras uppodling, utbredning och försvar. Tiden bör redan vara inne för bildandet af *ett svenskt literatursällskap i Finland*.³⁴

Lagus presenterade grundandet av ett literatursällskap som bot för den svenska kulturens beklämnande ställning. Språkfrågan var för honom en ”kulturstrid” mellan två kulturformer, ”den västerländskt-svenska och den finskt-ugriskt österländska”, vilken inte kunde utkämpas utan litteraturens hjälp.³⁵

Lagus undertecknade med signaturen X. Skribenterna bakom *Verdandi* var inte kända för allmänheten, men man visste att det rörde sig om personer ur studentkretsarna. Lagus, vid denna tid 25 år gammal, var en av de mest aktiva medlemmarna i Nyländska avdelningen. Hans roll vid tillkomsten av literatursällskapet har ibland förbisetts. Förutom att Estlander gav positiva utlåtanden om *Verdandi*, var han tveklöst bekant med Lagus genom hans far, universitetets rektor Wilhelm Lagus, och genom sin roll som inspektor för Nyländska avdelningen.³⁶ Uppropets tudelning mellan svenskt och finskt vann inte enbart lovord. För att vara en så liten publikation fick Lagus text påfallande många reaktioner. Särskild kritik för kommentarerna om en finländsk kulturkamp förekom i den fennomanska tidningspressen, exempelvis i *Morgonbladet*.³⁷ Denna kritik välkomnade Lagus ivrigt. ”De börja draga örönen åt sig och frukta att det kan varda något

Ernst Lagus (1859–1923) tillhörde en yngre skara som stod literatursällskapet nära då det grundades. För C.G. Estlander var det viktigt att det fanns nya förmågor som kunde ta över arbetet i framtiden. Ernst Lagus efterträdde sin far Wilhelm Lagus i styrelsen 1891, och översåg särskilt den folkloristiska insamlingsverksamheten.

av detta barnet”, skrev han till vännen Albin Lönnbeck den 5 januari 1885. Det här skedde alltså kring samma tidpunkt som Estlanders, Freudenthals och Lilles överläggningar på Villa Arkadia. Lagus avslöjade även för Lönnbeck att han var involverad i diskussionerna om grundandet av ett litteratursällskap.³⁸

Den yngre generationens engagemang var avgörande för grundandet av ett svenskt litteratursällskap. Estlander hade bildat sig uppfattningen att man började ha ett litet men ändå tillräckligt underlag. I ett brev skrivet den 2 januari 1884 till ingenjören och filosofen August Fredrik Soldan redogjorde Estlander för sina planer. Det är alltså klart att han redan ett år före själva grundandet hade börjat planera de första stegen. Intressant är även *varför* han nu ansåg att tiden var mogen:

Jag har sedan flere år tillbaka tänkt, att ett svenskt litteratursällskap vore av nöden i Finland, för att samla och taga vara på vittnesbörden om vad den svenska bildningen i Finland utträttat, och jag föreställer mig, att tiden nu vore inne. Å ena sidan ha krafterna vuxit så mycket hos det yngre släkte, som sätter värde på denna beståndsdel i vår härkomst, att vi kunna våga på företaget utan fruktan, att det skall falla ihop, som pappas dräkt kring en pyssling, å den andra är det hög tid, att något göres, innan minnena sopas ned i den dybemängda flod, som stiger vad den hinner och vars vågor, när de klarna, om de någonsin få tid därtill, röja floden av andra källor i en annan världsdel belägna, än det vi kalla västerlandet.³⁹

Här åsyftades alltså tämligen klart den yngre studentgeneration som samlades kring det svenska kulturarbetet och det framgår tydligt att Estlander tyckte att den började vara färdig att axla en större roll.

Förutom beredskapen bland ungdomen var bredden på representation viktig. När idén om ett litteratursällskap skulle förverkligas ville Estlander att man skulle inkludera så många krafter som möjligt. Detta syns bland annat i att han inbjöd radikala svenskhetmän vars uppfattning i språkfrågan han inte delade. Men som flitig organisatör av ideella och kulturella sammanslutningar visste han att man inte hade råd att bygga dem på en för liten grund. Ett uttryck för denna tanke är förevigat i de bevingade ord som pryder det 1888 färdigställda

Ateneum, Finlands första konstmuseum, vilket Estlander också var med om att skapa. En resenär som stiger ut ur Helsingfors centralstation och ser mot museet på andra sidan Brunnsgatan möts av det latinska ”Concordia res parvae crescunt” (Genom endräkt växer obetydliga ting).⁴⁰

Nationalitet och bildning

Den för många studenter tryckande tillvaron under seklets slutskede har beskrivits av filologen och författaren Werner Söderhjelm i romanen *Brytningstider* (1901). Söderhjelm visade att ”språkgrälen” dominerade vardagen trots att gränserna mellan studentkorporationer och politiska fraktioner i själva verket var ganska flytande:

Det var icke här som i utlandet, att de stora spörsmålen vindar nästan tvungo var och en att skaka på sin individuella bekvämlighet och taga en bestämd position. Vad en ”tänkande” finsk student från början av åttitalet i det avseendet kunde åstadkomma, det var på sin höjd att hålla med eller mot Ibsen: den som höll med, hade ”bildat” sig en världsåskådning [...]⁴¹

Helsingfors utmålas omåttligt dystert av Söderhjelm som längtade efter högre diskussionsämnen än språk. Även brödstudier – med oklara framtidsutsikter – och ständiga pengaproblem tyngde ner honom, men faktum var att få studentgenerationer torde ha varit så sorglösa som Söderhjelm ur ett materiellt perspektiv. Samtidigt ändrade diskussionerna om språk och nationalitet karaktär. ”Åttitalismen”, det vill säga det som i ett brett nordiskt sammanhang kan kallas det moderna genombrottet, bröt i Finland både med en hegeliansk-snellmansk lärotradition och med dogmatiken inom det religiösa livet.⁴² I detta samhällsklimat av tanke- och åsiktsfrihet blev det vanligare att svenska frågor försvarades i offentligheten.

Personerna som samlade sig bakom litteratursällskapet, såväl som bakom andra svenska initiativ, representerade olika ideologiska utgångspunkter. Man har tenderat att schematiskt hålla isär tre idériktningar som alla företrädde motståndet mot fennomanerna. Det är däremot felaktigt att tro att ledarna bakom svenskhetsrörelsen, lika lite som ledarna bakom den radikala finskhetrörelsen, hade

en genomtänkt åskådning som kunde formuleras till ett regelrätt politisk-ideologiskt program. Det är rimligare att tala om ”idealtyper”, eller olika typer av åsikter kring nyckelbegreppen nation, folk, språk och bildning. Den första riktningen representerades av dagbladisterna eller liberalerna, vars pragmatiska förhållningssätt i språkfrågan redan berörts. Deras företrädare August Schauman, känd som *Hufvudstadsbladets* grundare 1864, utmärkte sig i slutet av 1850-talet genom sin polemik med Snellman om språkfrågan. Den löst sammanfogade koalitionen av liberaler har, på grund av sin kortvariga organiserade verksamhet, vanligtvis inte räknats med bland idériktningarna. De två övriga var *kultursvenskheten* och *bygdesvenskheten*.

Estlander har så gott som ensam fått personifiera kultursvenskheten medan Freudenthal varit bygdesvenskhetens främsta företrädare. Bygdesvenskheten har även kallats ”freudenthalism”. Begreppen är centrala för att beskriva den svenska språktillhörighetens samhällsstrategier, men deras ursprungliga innebörd har färgats av en senare tids historia och därför blivit vanskelig att bedöma. Det demokratiska genombrottet 1907 och språkstriderna under 1920-talet kan ses som vattendelare för begreppens senare utveckling. Ursprungligen var skillnaderna mellan dessa förankrade i Estlanders och Freudenthals olika synsätt på vad som egentligen bildar en nationalitet eller nationell enhet. Enligt Freudenthal var språket och härstamningen de yttersta uttrycken för nationaliteten och den tillhörande nationalkänslan. Freudenthal skiljde sig i detta hänseende inte mycket från Snellman, men eftersom Finland förelåg som en historisk-politisk enhet var han tvungen att göra en åtskillnad mellan begreppen folk och nation. I Snellmans Finland fanns ett folk eller en nationalitet, i Freudenthals två nationaliteter.

Estlander kom från en annan bakgrund. Han hade verkat både inom fennomanska kretsar och inom de liberala tidningshusen. En liberal världstolkning var även en komponent i kultur- och vetenskapstidskriften *Finsk Tidskrift* som han grundade 1876. Freudenthal befattade sig inte alls med denna krets, inom vilken han ofta identifierade ”ultra-” och ”kryptofennomener”.⁴³ Som ung magister 1856 hade Estlander förespråkade den bildade klassens förfinskning, en uppfattning han öppet vidhöll vid Snellmans professorsinstallation samma år. Han fjärmades dock snabbt från fennomani allt eftersom han upplevde en tilltagande fientlighet mot det svenska. Under sin livstid såg

han språket förändras från en förenande till en polariserande faktor för studenternas och aktivisternas kulturella ambitioner.

Språket blev med tiden den definierande skiljelinjen. Trots att Estlander då och då vacklade i sin terminologi talade han huvudsakligen om landets ”svensktalande” och ”finsktalande”, medan Freudenthal konsekvent omtalade landets ”två nationaliteter”. Distinktionen är ofta svår att uppfatta, men den är principiellt betydelsefull. Estlander bekände sig, som tidigare nämnt, till en västeuropeisk nationalitetsuppfattning som hade formulerats till exempel i statsformationer som den belgiska och den schweiziska. Den nationalitetsprincip som omfattades av Freudenthal, som uppfattade nationens enhet i härstamningen och språket, var för Estlander farlig. ”Vädjar man till blodsbandet, så får man ock blodet att sjuda och så får man det att rinna”, sammanfattade Estlander problemet i sin essä om Renans nationalitetsteori.⁴⁴ Skillnaderna mellan männen låg främst på ett teoretiskt plan, i övrigt kom de väl överens. När Estlander utnämndes till inspektor för Nyländska avdelningen 1870 korsades deras vägar och Freudenthal konstaterade följande, då Estlander för första gången talade inför avdelningens medlemmar:

[...] han är ”rätte mannen på rätta stället”. Genast i sitt helsningstal framhöll han åsikter och synpunkter, hvilka alltid i vår krets hyllats, och det var i sanning glädjande att se huru en för oss hittills så helt och hållet främmande person blott på teoretisk väg kommit till samma uppfattning af våra förhållanden och den gestaltning vi böra arbeta på att gifva dem, som vi sjelfve praktiskt dels redan utfört, dels fått klart i sigte såsom det mål, dit vi böra sträfva.⁴⁵

Även om Estlander företrädde en teoretisk helhetssyn på den finska nationen, enades han i slutsatserna med andra som arbetade för svenska frågor. En för Estlander central sammanhållande kraft för språkgemenskapen var bildningen. Han talade ständigt om den ”svenska bildningen” eller den ”svenska bildningsformen”. Dessa begrepp hade olika konnotationer, såväl praktiska som litterära. Den sistnämnda hade dock en avgörande betydelse för det upplevda kulturbehovet som skulle fyllas av ett litteratursällskap. Bildning var för Estlander det mest centrala av begrepp. I det ordet sammanfattades både den offentliga verksamhetens mål och medel. Den högre

bildningen och kulturen i Finland var svensk, den hade slagit rot och utvecklats under sekler och kunde enligt honom inte röstas bort genom ett simpelt majoritetsbeslut.

Mera svårförståelig för en modern tankevärld var Estlanders åtskiljande av olika ”bildningsformer” enligt västliga och östliga kulturkretsar. En del av distinktionen gick ut på att motarbeta en nationell inkräkthet och hålla fönstren öppna mot Europa. Sveriges betydelse låg inte i att det var svenskt utan att det var europeiskt. Den ”svenska bildningsformen” inbegrep den från Sverige nedärvda kultur- och rättstraditionen, och allmänt taget de värderingar som ansågs höra samman med den västerländska civilisationen. Estlanders generation, liksom den intellektuella ungdom som växte upp i Finland kring sekelskiftet, sökte på många sätt en säker grund att stå på. Många var kluvna mellan kosmopolitanism och patriotism. Utlandet lockade för studenter som hade medel och möjligheter att resa, men var i själva verket främmande för majoriteten av folket. Tillägnet av en viss kultur genom litteratur och konst var ett sätt att odla det intellektuella liv man eftersträvade. Hemlandets politiska situation framkallade olust, man längtade efter ett friare och rikare intellektuellt liv som man såg bortom Östersjön. ”Kosmopolit” användes under nationalismens tidevarv ofta som ett fullt ord, det uttryckte att man var fosterlandslös. Det är utifrån detta sammanhang som Estlander och likasinnade kallades för ”kulturaristokrater”.

Språket, svenskan, var den förmedlande länken till den västerländska traditionen, medan Estlander ansåg att en ”finsk bildningsform” skulle leda till en österländsk (även anförd som finsk-ugrisk) tradition. Fastän den senare var vagt beskriven hos Estlander, är det klart att den var icke-önskvärd, laddad med negativ innebörd. För honom, liksom många andra finländska intellektuella, innehöll inte sentensen *ex oriente lux* någon djupare sanning. Men bakom denna uppfattning spökade förmodligen det tryck man upplevde från både fennomanernas och förryskningens håll. Eftersom fennomanerna generellt förkastade det svenska arvet, antog man att avsikten var att kasta ut allt som ansågs höra därtill. I det privata uttryckte Estlander även en misstanke om att alliansen mellan den ryska regeringsmakten och fennomanerna vilade på utrikespolitiska anspråk. Han förutsåg ett ryskt krig mot Sverige, där slutmålet var en erövring av ”Norra Skandinavien” för att komma åt de isfria hamnarna vid Atlanten.⁴⁶

Språkfrågan var alltså för Estlander en fråga om bildning. Den fenomanska rörelsen hade varit lockande för den unge Estlander, eftersom det finskspråkiga folkets bildningsnivå engagerade honom. Han var övertygad om att bättre villkor för det finska språket var nödvändigt med avseende på de ”yttre villkoren” för bildningen. Det gällde att lyfta folket ur den värsta okunskapen. Men när nya förespråkare för den finska saken framställde svenskan och svenskarna som ett slags främmande förtryckare förhöll han sig oförstående.⁴⁷ I det inledande numret av *Finsk Tidskrift* 1876 deklarerade han att han inte tillhörde ”dem, som anse för en olycka i vår literära bildning att den är dubbel”.⁴⁸ Inom ramen för tidskriften försvarade han en samlad *finländsk* kultur, framom en splittrad svensk och finsk dito. I övrigt tillkännagav *Finsk Tidskrift* en hållning som stod ovan dagspolitiken, men det fanns inget annat svenskspråkigt organ där en allmänpolitisk diskussion kunde föras i längre artiklar och utredningar än vad som rymdes i dagspressens spalter.⁴⁹

Bildningsdiskussionen i *Finsk Tidskrift* kan te sig motsägelsefull, eftersom den ger uttryck för såväl en elitistisk bildningssyn som folkbildningsentusiasm. Men någon förvirring fanns egentligen inte, dubbelheten var typisk för tidens bildade samhällsklass. Folkbildningen ville man ge åt folket, men det betydde inte att alla skulle få samma bildning. Den verkliga bildningen, hur den än var definierad, legitimerade maktinnehav. Tillgång till makten var något som inte skulle ges åt massorna. De bildades maktprivilegier sågs som något av naturen givet, oavsett om de rättfärdigades med ett religiöst språk eller utmålades som en del av kampen om tillvaron. Det fanns även personer som redan vid denna tid beklagade klyftan mellan svensk allmoge och svenska ”ståndspersoner” i Finland, och ansåg att de borde bringas till samförstånd genom bildningens förmedling. Men förverkligandet av en mera demokratisk bildningsvision lät vänta på sig. En samlingsrörelse med målsättningen att ena den bildade klassen med den geografiskt spridda allmogen kom snart att framstå som en nödvändighet för den växande svenska nationella medvetenheten bland svenskarna i Finland, oavsett om den var kultursvensk eller bygdesvensk. Den snabba utbyggnaden av folkhögskolenätverket i Svenskfinland talar sitt tydliga språk om folkbildningens roll för minoritetens mobilisering.⁵⁰

För att förstå hur starkt Estlanders egen person sammanbands med svensketsrörelsen, måste man gå händelserna något i förväg. I april-

numret av *Finsk Tidskrift* 1887 publicerade han artikeln ”Min ställning i språkfrågan”, vilken åstadkom en för sin tid enastående mobilisering av svensk opinion i Finland. Estlander uppvaktades med en fest på Studenthuset den 23 april samma år. Enligt olika referat i pressen besökte omkring trehundra damer och herrar festplatsen. Själva mid-dagen måste avbrytas på grund av en till synes spontan manifestation:

[...] en lika oväntad som vacker hyllning, hvilken af medborgare i staden egnades professor Estlander. Med frivilliga brandkårens musik i spetsen stannade ett väldigt fackeltåg, bestående av 350 fackelbärare åtföljda af en oöfverskådlig människomassa på plannen utanför studenthuset.⁵¹

Den moderate Estlander kom något oförutsett, och möjligtvis på ett för honom pinsamt sätt, att stå i centrum för offentliga demonstrationer för det svenska i Finland. Han lät inte röja något missnöje med det hela. I sitt tacktal tolkade han det så, att hyllningarna i själva verket var tillägnade landets svenska framtid. Efter talet spelade man ”Vårt land” och bar omkring professorn i salen till tonerna av ”Trettio-åriga krigets marsch” i ett långt tåg bestående av samtliga deltagare. Svensksinnade från olika samhällsklasser hade synbarligen fått en för-svarare av sin sak i Estlander.⁵²

Hyllningarna haglade även efter festen i olika tidningsspalter, men själva anledningen till att Estlander deklarerat sin politiska ståndpunkt i språkfrågan låg i den offentliga kritik han erhållit tidigare samma vår. I egenskap av ordförande hade Estlander, efter att Svenska litteratursällskapetets årshögtid avslutats den 5 februari 1887, höjt en skål och hållit ett kort tal. Talet under det informella samkvämet refererades ord för ord i *Hufvudstadsbladet*, och dess innehåll fick Agathon Meurman att reagera. Meurman var chefredaktör för tidningen *Finland*, representant för bondeståndet i lantdagen och en av Yrjö Sakari Yrjö-Koskinens vapenbröder. Han hade sedan länge arbetat för att genom sin publicistiska verksamhet vinna över bildade svenskspråkiga till fennomanin. Estlanders budskap i det lilla talet kan sammanfattas så att man inte ska kasta ut barnet med badvattnet. ”Barnet” i det här fallet var svenskan och den därmed sammanbundna västerländska bildningen. Språket och traditionerna såg han som förutsättningar för framtidens kulturuppdrag. ”Hvarifrån skulle wi under

sådana förhållanden taga idéerna och ifwern för vårt arbete”, frågade Estlander i talet, ”om icke från det gamla hållet”.⁵³

Med det gamla språket skulle obevekligt även liberalismen försvinna, löd hans argument. Hans avslutande försäkran var att ”Svenska litteratursällskapets uppgift är ej blott att bewara och skydda de gamla minnena utan att skapa nya segrar för språket och witterheten”.⁵⁴ Egentligen var detta ingenting nytt för Estlander. Det var ytterligare ett exempel på hans framtidsvision om ett Finland med två oberoende kulturformer. Däremot var det nytt att det yttrades i direkt anslutning till litteratursällskapets verksamhet. Meurman drog i varje fall vittgående slutsatser och publicerade dem i *Finland*. Han undrade om inte sällskapet hotade att bli en utbrytarrörelse för en svensk kulturutveckling utan någon gemensam beröringsyta med den finska. Han såg det som olyckligt att man här tycktes skapa splittring, en samhällsklyfta, ”öfver vilken det olycksbringande finska språket ej kan springa, se der den enda möjligheten för all utveckling i Finland”. Meurman anmärkte att sällskapets stiftare i inbjudningsskriften inte klart nog angivit den ställning de ansåg att sällskapet skulle inta i förhållande till den finska bildningen och dess strävanden. För Meurman var en sådan utveckling oacceptabel och han pläderade för en snar försoning mellan parterna.⁵⁵ Det var inte första gången Estlander var i hetluften på grund av sina ställningstaganden, men nu var situationen annorlunda. Det var en tid för både ställningstaganden och avståndstaganden, och han fick brev från gamla vänner som rentav sade upp bekantskapen.⁵⁶

I den nämnda artikeln, ”Min ställning i språkfrågan”, förklarade Estlander orsakerna till att han ändrat sin ståndpunkt under årens lopp. Det kunde enligt honom inte ha annat än oförlåtliga konsekvenser att den bildade klassen övergav sitt modersmål.⁵⁷ Mottagandet av uppsatsen var blandat. Vissa hyllade honom, andra kritiserade honom för ensidighet. Tillsammans med inlägg av den fennomanske historikern Ernst Gustaf Palmén i *Finland* och av den liberale publicisten Anders Herman Chydenius i *Helsingfors Dagblad* samt ytterligare kommentarer av Estlander och Meurman, utgjorde de en central debatt inom den finländska offentligheten. Det påvisas genom att förläggaren Gustaf Wilhelm Edlund publicerade samtliga inlägg som särtrycket *Nationalitet och bildning* ännu samma år.⁵⁸

Litteratursällskapet blev i detta sammanhang, om än flyktigt, ett slags beröringsyta för den språkpolitiska debatten. Språkklimatet

under dessa första år var så pass polariserat att det nygrundade sällskapet betraktades med misstanke i fennomanska kretsar. Det ansågs rentav vara ofosterländskt. Det här märktes konkret under litteratursällskapets tidiga år då den av Finska partiet styrda senaten inte tilldelade sällskapet något offentligt understöd. Beskyllningarna utifrån kunde inte ignoreras, men det låg sällskapet an, påpekade Estlander i ett senare yttrande, att bevisa sin opolitiska ställning genom sina handlingar. Man skulle betona sällskapets vetenskapliga karaktär i första hand, även om man ville stärka sin samhällseliga auktoritet i svenska frågor.⁵⁹

PROGRAM OCH SYFTE

Runebergssällskapet

Inbjudningsskriften, författad av C. G. Estlander och publicerad i januari 1885, var det första som antydde om Svenska litteratursällskapets tillkomst i offentligheten. Skriften riktades till en bred allmänhet, den sammanfattade i korthet idén bakom sällskapets stiftande och antydde vilken typ av verksamhet det skulle bedriva. Texten avslutades med datum för det kommande årsmötet, den 5 februari. Årsmötet skulle hållas på skalden Johan Ludvig Runebergs födelsedag, ett medvetet och länge avvägt beslut. Det var, skrev Estlander i samma inbjudan, ”i hägn av hans genius, som detta Sällskap träder i dagen”. Runeberg hade avlidit åtta år tidigare, men en personkult kring skalden hade vuxit sig stark redan under hans livstid. Tiden mellan Runebergs frånfälle och det så kallade moderna genombrottet i den svenska litteraturen i Finland betraktades som en nedgångsperiod. Man levde nu under epigonernas tid. Inbjudningen i januari 1885 återopade inte enbart Runeberg utan också de stora litterära namnen från en tidigare generation: teologerna och folkbildarna ur släkten Gezelius under 1600-talet och skalden Frans Michael Franzén från Uleåborg, ledamot av Svenska Akademien i början av 1800-talet.

Valet av Runeberg som beskyddare för litteratursällskapet kan även ses som strategiskt. När A. O. Freudenthal i brev upplyste tänkbara medstiftare i Vasa om planerna på ett litteratursällskap handlade valet om att man ville ”antydta företagens fosterländska riktning”.⁶⁰ Rune-

bergs helhetssyn på Finland och dess folk tilltalade de flesta. Betydel- sen av Runebergs diktning kom sig av den bild han gav av Finlands folk och natur. Denna bild kanoniserades och var en del av nationens självförståelse ända fram till andra världskriget. Runebergs nationa- lism var inte politisk utan byggde snarare på en bestämd föreställning om det finska folkets karaktär och den finska naturen. Därför kunde den tolereras av de ryska makthavarna. Att han var läst och hyllad även i Sverige var också fördelaktigt; under ett besök i Sverige 1851 hedrades Runeberg som en kunglighet på statsbesök.⁶¹

Uppskattningen för Runeberg hade även andra patriotiska drag. I *Fänrik Ståls sägner* diktade Runeberg om finska kriget. Verket inleds med dikten ”Vårt Land” som hyllade fosterlandet. Första delen av *Fänrik Ståls sägner* utgavs 1848, och Fredrik Pacius tonsatte dikten som sedermera blev Finlands nationalsång. Den uppfördes första gången av Akademiska sångföreningen på Gumtäkts äng utanför Helsing- fors på Floradagen den 13 maj 1848. Runebergs verk översattes 1867 pietetsfullt till finska och fick sin största patriotiska betydelse i finsk översättning. Det har hävdats att *Vänrikki Stoolin tarinat* i själva ver- ket förlorade sin karaktär av översättning och förvandlades till ett nytt originalverk. Runebergs övriga diktning, såsom sagoepoet *Kung Fja- lar* och idyllepigrammen som innehöll ”Bonden Paavo”, fick inte lika stort genomslag bland den finskspråkiga allmänheten. Runebergs krigsdiktning var ett svar på en uppdämd bitterhet mot svenskarnas matta krigsföring 1809, men även ett korrektiv till Sveaborgs fall, ett nederlag som tidigare dominerat skildringarna av kriget. I Runebergs historiska bild av kriget framlyftes ett heroiskt och ett inför det tra- giska nederlaget okuvligt finländskt folk.⁶²

Anknytningen till fosterländsk tradition var viktig för att markera att litteratursällskapets grundläggande i grund och botten inte hand- lade om en nationalitetssträvan utan om ett kulturellt försvar av det svenska i Finland. Därtill kom en medveten strävan att stå utanför språkstriden. Avsikten var inte att polemisera med fennomanerna, utan att skapa en medborgarinstitution på så bred bas som möjligt. I det privata hade Runeberg länge omtalats som en lämplig central- gestalt för ett planerat svenskt litteratursällskap. Bland de ”yngre lit- teratörerna”, det vill säga den aktiva, skrivande studentungdomen, sågs Runeberg som självskrivnen. Ernst Lagus har antytt att han, då han var med om planeringen av ett förberedande möte för litteratur-

sällskapet, skulle föreslå den 5 februari, Runebergsdagen, som årsdag.⁶³ Redan tidigare, 1879, hade en ung doktor i filologi, Fridolf Gustafsson, i ett brev vänt sig direkt till Estlander i saken. Gustafsson ingick, som en av de yngsta, i litteratursällskapets första bestyrelse:

Länge förut har jag tänkt och vid detta tillfälle kan jag ju väl utsäga det som väl ock andra med mig tänka att Farbror borde – förlåt det mindre lämpliga ordet – samla i kring sig ett Runebergssällskap, som småningom skulle bli ett [sällskap] för svensk litteratur i Finland – något som kanske i framtiden nog behöfves lika väl som nu det finska litt. sällsk. Det rinner mig ofta i hogen hundrade ämnen till uppsatser om Runeberg i en publikation af ett sådant sällskap blott från klassisk filologisk ståndpunkt och från rent mensklig, estetisk och fosterländsk gifves det förvisso tusenden.⁶⁴

Att Gustafsson berörde Finska Litteratursällskapet i sammanhanget hade betydelse. I Helsingfors akademiska liv spelade Finska Litteratursällskapet en central roll. Sällskapet hade grundats 1831 i Helsingfors. Organisationen var till en början lös och informell och överlappade de akademiska kretsar som bildats i Åbo under Henrik Gabriel Porthans tid. Det finska litteratursällskapet personifierades efter en tid i sällskapets sekreterare Elias Lönnrot. Sällskapet framhävde gärna Lönnrots roll och byggde delar av sin självbild kring honom. Man kan tala om en Lönnrotkult inom sällskapet. Till att börja med var sällskapets huvudprojekt att stötta Lönnrots insamlingsresor i Karelen och östra Finland, och resultaten *Kalevala* (1835) och *Kanteletar* (1840) fick en oerhörd litterär betydelse.⁶⁵

Finska Litteratursällskapet var alltså redan en kulturinstitution när de första stegen togs för att grunda Svenska litteratursällskapet i januari 1885. Det finska sällskapet förberedde vid denna tid en fest till minnet av nationaleposet *Kalevalas* utgivning. Lönnrot hade avlidit 1884, och högtidligheterna gick av stapeln den 28 februari 1885. Att man inom det svenska litteratursällskapet gjorde anspråk på Runeberg gav grundläggandet en helt annan dignitet.

När Runebergsstoden, som utformats av sonen Walter Runeberg, avtäcktes den 6 maj 1885 besöktes Esplanaden i Helsingfors av inte mindre än 20 000 människor. Avtäckningsceremonin var en stor folkfest och ingick i byggandet av en nationell kult. Statyn avbildar Rune-

berg iklädd prästrock, med en hand högtidligt lagd för bröstet, som om skalden håller ett tal. Vid sockeln under Runeberg står en kvinna som symboliserar Finland. Hon är insvept i en björnhud och håller i en lagerkrans och en texttavla med strofer ur "Vårt Land". Ingenstans står Runebergs namn – det var överflödigt. Sockeln är i stället försedd med inskriptioner på svenska och finska: "Af Finlands folk" och "Suomen kansa Maamme laulajalle" (Av Finlands folk till Vårt lands skald).

Runebergsfester som firades på skaldens födelsedag hade en längre historia. Hyllningarna blev vanliga från mitten av 1800-talet då hans berömmelse var stor nog, både i skaldens hemstad Borgå och på andra orter. Under Runebergs sista år som sjuk åldring uppvaktades han ännu personligen på sin födelsedag av såväl studentungdom som en bredare allmänhet. Efter skaldens död blev hyllningarna en årlig folkfest. Ritualen innehöll sång och kransnedläggningar, med efterföljande föredrag, musik, tablåer och dans i skolsalar och festlokaler. Runebergsdagen den 5 februari kan betraktas som en av Finlands första symboliska nationalinstitutioner, en midvinterfest som utmärktes av stämmningsfulla fackeltåg och upplysta fönster. Under sekelskiftets förryskningsperiod framstod särskilt fackeltågen som ett slags tyst protest, ett meningsyttrande som inte kunde stävjas av överheten. Svenska litteratursällskapets årsdagar och festligheter byggde vidare på denna tradition och skulle ha ett liknande innehåll som tidigare Runebergsfester. Men det var inte enbart årsfesten som var en ambitiös Runebergshyllning. Skaldens diktning och livsgärning blev en permanent del av både litteratursällskapets offentliga manifestationer och dess litteraturforskning.⁶⁶

Ändamålet i sikte

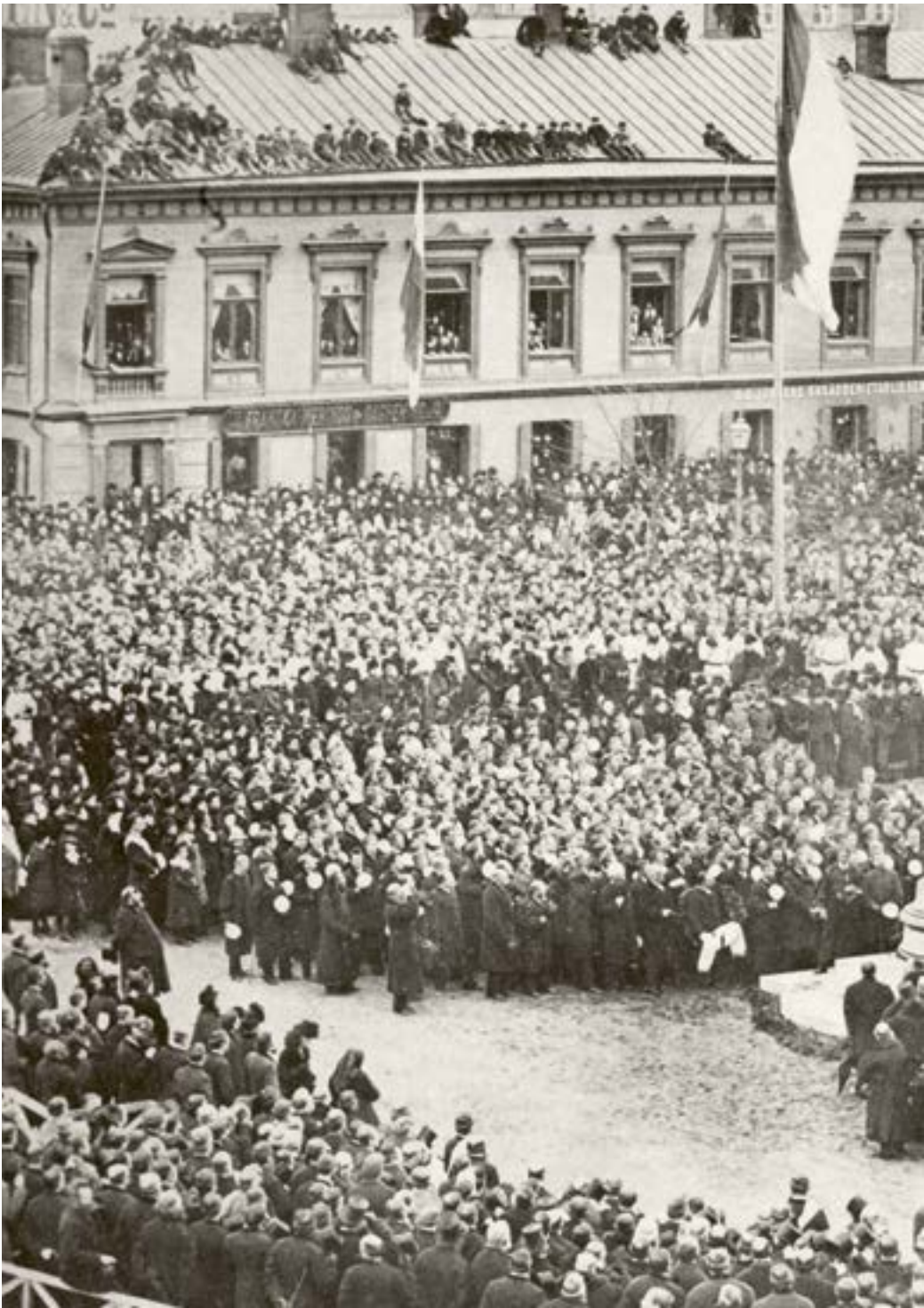
Mötet den 5 februari 1885 var en framgång. 120 personer samlades på Runebergsdagen på Hotell Societetshuset, sällskapslivets centrum i 1800-talets Helsingfors. C.G. Estlander, som höll tal, kunde i avslutningen se en bekräftelse på initiativets möjligheter. Man upprättade en interimsstyrelse som skulle handha den första medlemsrekryteringen och därmed finansieringen av sällskapets grundplåt. Under loppet av tre månader skickades över 200 anmälningslistor ut till hela det svenskspråkiga Finland. "Korrespondenter" från Åland i väst till Viborg i öst, från Helsingfors i söder till Uleåborg i norr sva-

rade på uppmaningen. Bland de mest avlägsna orterna som antecknades fanns Baku i Azerbajdzjan. Inför det konstituerande mötet i maj, efter statyavtäckningen, hade 1066 personer antecknat sig som medlemmar. Antalet växte till 1249 personer innan året var till ända.⁶⁷ Av dessa första medlemmar i sällskapet var 225 så kallade stiftande medlemmar som i samband med grundandet tillsköt en större avgift på minst 200 mark.⁶⁸

Det konstituerande mötet den 7 maj 1885 hölls i universitetets solennitetssal. Mötet var en ren formalitet. Förhandlingarna var korta och man antecknade att omkring 40 personer var närvarande. En vecka efter det konstituerande mötet sammanträdde bestyrelsen (efter 1912 mera allmänt styrelsen) fördelad på tolv stolar och kunde påbörja sitt arbete. Stolarna var och är nummerade, vilket tyder på intryck från Svenska Akademien. Då som nu sitter styrelsen i anciennitetsordning, men den enskilda ledamotens stolsnummer har inte varit lika viktigt i Svenska litteratursällskapet som i Svenska Akademien. I likhet med tidigare sammanslutningar kring universitetet tog man i Finland ofta modell från motsvarande föreningar i Uppsala och Lund. Till exempel Finska Vetenskaps-Societeten hade tillkommit 1838 som en allmän vetenskapsakademi, efter mönster från de lärda och kungliga samfunden som grundats under 1700-talet i Sverige.

Det fanns redan ett svenskt litteratursällskap i Sverige, konstituerat i Uppsala 1881. Estlander hade kontakter med det här Svenska Litteratursällskapet, han var nära bekant och ämneskollega med dess bakgrundsgestalt, Carl Rupert Nyblom, professor i litteratur och konsthistoria vid Uppsala universitet. De nordiska nätverken kännetecknades av skandinavism, och litteratursällskapen från den här tiden hade ofta ett panskandinavistiskt synsätt där de framhöll ett gemensamt skandinaviskt eller nordiskt förflutet. I fallet Nyblom och Uppsalasällskapet var detta inget undantag. Estlander blev sedermera hedersmedlem i detta sällskap.⁶⁹

Den 13 maj 1885 sammanträdde litteratursällskapets bestyrelse för första gången. Estlander öppnade mötet och redogjorde för det konstituerande mötets gång, och hur man genom en lyckad medlemsrekrytering ekonomiskt lyckats trygga föreningens inledande verksamhet. Ordförandens lott föll utan större diskussion på Estlander, medan Freudenthal erhöll viceordförandens post.⁷⁰ Under det konstituerande mötet hade man antagit förslaget till litteratursällskapet

Runebergsmonumentet avtäckts i Esplanadparken i Helsingfors den 6 maj 1885. Den stora folksamlingen vittnar om evenemangets betydelse som en nationell högtidlighet. Litteratursällskapet konstituerade sig följande dag, den 7 maj, en medveten handling som anslöt sällskapet till patriotiska traditioner.

stadgar utan betydande ändringar. Den första tredelade syftesparagrafen löd:

Sällskapet har till uppgift:

a) att samla vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland, sådana, som icke offentliggjorda eller sällsyntare literära alster, svensk folksång och saga, upplysningar om äldre literära föreningar och företag, historiska handlingar, särskildt rörande undervisningsväsendet, biografiska underrättelser, bref af literärt eller kulturhistoriskt intresse samt att bearbeta och offentliggöra det sålunda samlade materialet, hvilket tilsviðare öfverlåtes till förvarande å universitetsbiblioteket eller statsarkivet;

b) att främja svenska språkets studium och rätta begagnande genom undersökning af landets svenska dialekter, offentliggörande af grammatikaliska och lexikaliska arbeten öfver desamma, ombesörjande af för undervisningen i landets skolor lämpliga läro- och läseböcker på svenska språket samt andra liknande åtgärder;

c) att främja literär värksamhet på svenska språket genom prisbelöningar och understöd.⁷¹

Syftesparagrafen innehöll i stort sett hela det handlingsprogram som man tidigare hade diskuterat. Den överensstämmer med det grunddokument som Estlander visade upp i Villa Arkadia och innehållet i inbjudningsskriften. Den slutliga formuleringen vittnar om Estlanders och Freudenthals hjärtefrågor. Den samtida uppfattningen om vad som rymdes inom begreppet ”litteratur” var bred. I princip omfattade det alla i tryck utkomna arbeten i vitterhet eller vetenskap. ”Den svenska kulturen” inbegrep den för Estlander viktiga svenska bildningsformen, men den omfattade även den icke-materiella, för Freudenthal väsentliga, folkloristiska forskningen. Den första delen av syftesparagrafen lade en klar tyngdpunkt på olika typer av insamlingsverksamhet, och den kan sägas innehålla det mesta av sällskapets framtida delområden: forskning, bokutgivning, fältarbete, arkiv och bibliotek.

Den andra delen av syftesparagrafen hörde till Freudenthals domän. Han var djupt engagerad i den så kallade rättskrivningsfrågan och förde den tidigt på tal under bestyrelsens sammanträden. Han

förespråkade en fonetisk reform av den svenska ortografin. Han skilde sig från den historisk-komparativa inriktningen som utgick från att idealet var det gamla, rena språket och att språklig förändring borde undvikas. Fördelarna med en fonetisk princip ansågs vara av pedagogisk och demokratisk art. En fonetisk stavning skulle göra det enklare för folket att tillägna sig språket och därigenom ta del av den bildning som ett modernt samhälle förutsätter. Freudenthal var övertygad om att man skulle gå denna väg i Sverige, och att den svenska rättskrivningen i Finland ”rimligtvis icke kunde vara en annan än den i moderlandet antagna”. Rättskrivningsfrågan och Freudenthals hållning i den ger en förklaring till varför sällskapets äldre tryck, sigill och medaljer bär inskriptionen med ett enkelt t: ”litteratursällskapet”. Om rättskrivningsreformer fanns det i övrigt ganska varierande åsikter bland litteratursällskapets ledamöter.⁷²

Den tredje och sista delen av syftesparagrafen tog lång tid att förverkliga i större utsträckning. Med tiden skulle främjandet av litterär verksamhet på svenska få ett mycket större, åtminstone symboliskt, värde. Prisutdelningarna, som skulle komma att ge årsfestligheterna ytterligare ett högstämt inslag, kunde av ekonomiska orsaker inte genomföras i början.⁷³ Finansieringsformen baserade sig inledningsvis inte på att samla fonder och finansiera verksamheten med räntor. Man följde Finska Litteratursällskapets modell som gick ut på att samla de första penningmedlen genom enskilda medlemmars inträdesavgifter. När Svenska litteratursällskapet firade sitt första årsmöte den 5 februari 1886, framhölls det finska litteratursällskapet i årsberättelsen som exempel och inspirationskälla:

Tanken på ett svenskt litteratursällskap i landet, som skulle samla vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland, främja svenska språkets studium och rätta begagnande samt uppmuntra och belöna litterär verksamhet på detta språk, har utan tvifvel redan länge hos mången förefunnits och erhållit sin icke minsta näring genom föredömet af den långvariga och för vårt lands kulturutveckling så betydelsefulla verksamhet, som det Finska Litteratursällskapet utvecklade.⁷⁴

Detta gav vid handen att det inte rörde sig om enbart ett lärt samfund. Det skulle dessutom vara en medborgarinstitution, uppbytt av ”den

svenska bildningens vänner”. Av de sjutton personer som undertecknade uppropet för ett svenskt litteratursällskap i januari 1885 var fyra långvariga medlemmar av Finska Litteratursällskapet, bland dem Estlander. De tre andra var Oskar Rancken, Johan Gustaf Frosterus och Karl Konstantin Tigerstedt.⁷⁵ Det kan påpekas att dessa, alla tre födda på 1820-talet, hörde till de äldre av det nya samfundets undertecknare. Historikern Tigerstedt var en av de äldsta forskarna i sällskapet, en fennomän som i senare ålder börjat polemisera mot Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Som Estlander påpekade var det en generationsfråga: ”under 1850-talet voro vi alla fennomän.” Finska Litteratursällskapet åtnjöt en bred uppskattning för att det under en relativt kort period hade åstadkommit imponerande bildningsresultat. Det hade skapat, med Axel Lilles ord, ”så gott som av intet en hel finsk kultur”.⁷⁶ De två sällskapen ställdes gärna sida vid sida på grund av att deras kulturarbete – åtminstone ursprungligen – inte hade skapat några större politiska demarkationslinjer.

Man ansåg tiden vara mogen för självständiga svenska sammanslutningar inte bara för att de finska kulturorganisationerna hade varit framgångsrika. Det var även angeläget eftersom många sammanslutningar hade gått över till att vara enspråkigt finska. Det pågick sedan en längre tid en dragkamp mellan kulturella krafter på svenskt respektive finskt håll. Långdansen kring den Långmanska testamentsfonden var ett exempel. Sägverksägaren Johan Långman donerade efter sin död 1863 ett för tiden enormt belopp på 320 000 silverrubler. Summan fördelades så att två tredjedelar gick till Sverige och den resterande tredjedelen till Finland. Långman hade fördelat sin affärsrörelse mellan Savolax och Skåne, och ville att en del av avkastningen skulle stödja vetenskap, konst och litteratur. Från och med 1877 var det ständerna i lantdagen som blev den fördelande myndigheten i Finland. Fördelningen av medlen i denna första svensk-finländska kulturfond blev med tiden en politiserad och ofta invecklad process. Det fanns också tvåspråkiga organisationer där det svenska antingen försvann eller avhystes successivt över tid. Det senare blev fallet med Folkupplysningssällskapet, som grundades 1874 och förvandlades till det enspråkiga Kansansivistysseura efter 1882.⁷⁷

I den fennomanska pressen förekom öppen kritik av det nya litteratursällskapet. Främst handlade denna kritik om konkreta uttalanden, som då Estlanders informella tal citerades och tolkades som

fientliga mot den fennomanska rörelsen. Även anspråket på Runeberg, "gemensamhetsskalden", besvärade. Utomlands var däremot reaktionerna mestadels av positiv art, även om den rikssvenska pressen tenderade att sammankoppla litteratursällskapet rätt ensidigt med språkpolitik. Det konservativa *Svenska Dagbladet* kommenterade litteratursällskapets grundande i ett långt inlägg under rubriken "Från svenskarne i öster". Finlands kulturella utveckling skildrades som ett resultat av de "finländske svenskarnes intresse och ihärdiga arbete". Finska Litteratursällskapets främjande av det finska skriftspråket och litteraturen hade möjliggjort höjningen till en västerländsk nivå, medan Snellman och fennomaternas program framställdes i sämre dager. De drevs av en "kortsynt fientlighet" mot det svenska, fastän de svenska finländarna hade skänkt "odödliga skaldeverk" i form av en Runeberg och en Topelius till det finska folket, ja hela Norden.⁷⁸

Spår av mistrogenhet fanns i början hos inflytelserika personer. Ett framträdande exempel var Zacharias Topelius, som inte fanns med vare sig bland sällskapets stiftare eller dess undertecknare. Landets främste på svenska diktande skald förhöll sig kyligt till hela initiativet och ansåg att det inte hade någon framtid. Professorn i grekiska och universitetsrektorn Wilhelm Lagus, en av de första styrelseledamöterna, avslöjade att Topelius ifrågasatt Lagus roll i företaget: "hvarför har du varit med om att döpa ett sådant dödfödt foster."⁷⁹

Topelius stod i vissa avseenden den fennomanska rörelsen nära, men han delade samma idéer om Finlands svenska förflutna som Estlander och hans krets. I historisk bemärkelse talade han gärna om Finland som en svensk provins som fått ett västerländskt, eller med andra ord ett svenskt och nordiskt, rätts- och kulturarv. Topelius intog ofta en kompromissande ställning, han betonade själv alltid enhet och samhörighet mellan de båda språkgrupperna.⁸⁰ Antagligen såg han ett frö till splittring i Svenska litteratursällskapet.

Farhågorna hos de kritiskt ställda var möjligen delvis sprungna ur den tidiga tillströmningen av medlemmar vid litteratursällskapets grundläggningsskede. Det svenska litteratursällskapets tidiga medlemskår på över 1000 personer kom dels från styrelseledamöternas personliga nätverk, dels från en intensiv och bred värvningskampanj. Utifrån den period då det är möjligt att detaljerat granska sammansättningen av medlemskåren, det vill säga fram till den sista tryckta

medlemsförteckningen 1916, är det också möjligt att göra några allmänna reflektioner kring vilka verksamheten riktade sig till och vilka som var engagerade i sällskapets forskning kring det svenska språket och kulturen. Underlaget var i bred bemärkelse den bildade klassen svenskspråkiga, som var brokigt utformad. Till den hörde godsägare, professorer, byråkrater och tjänstemän, ingenjörer, läkare, militärer och andra representanter från olika skikt av städernas högreståndskretsar. Lägst på den sociala rangskalan hittade man till exempel några folkskolelärarinnor, stationsinspektörer och köpmän.

Rekryteringen av ombudsmän och andra gynnare var medvetet riktad till förmögnare folk, samtidigt som man var ute efter ett visst kulturellt kapital. Medlemmar donerade inte bara pengar utan även manuskript och värdefulla bidrag till sällskapets framtida arkivhandlingar. Geografiskt var medlemmarna koncentrerade till städerna över hela landet. Huvudstaden förblev dock centrum, inte bara för styrelsen och verksamheten, utan också för den aktivaste närkretsen av medlemmar och donatorer. Betydelsen av de sociala nätverken kunde inte överskattas. Ute i landets orter föll det i stort på ombudsmännens lott att rekrytera och engagera den svenskspråkiga allmänheten.

Farbröder och lärlingar

Bestyrelsen bestod av tolv personer, men kärntruppen formades av fem aktiva förtroendemän: ordföranden, viceordföranden, sekreteraren, skattmästaren och arkivarien. Kasten Antell utsågs till skattmästare och Elis Lagerblad till arkivarie, båda val som var avgjorda på förhand. Dessa poster hörde till de mest tidskrävande och mångsidiga inom bestyrelsen. Skattmästarens position var tidskrävande, eftersom han hade hand om föreningens ekonomiska rutiner, det omfattande ombudsmannanätverket och uppbörderna av medlemsavgifterna. Antell var verkställande direktör för Finlands Hypoteksförening, en sammanslutning av fastighetsägare som beviljade lån åt jordbrukare. Antell var alltså förtrogen med mycket större penningrörelser än den han skulle sköta som skattmästare i litteratursällskapet. Även arkivariens uppgift var central. Enligt stadgarna skulle arkivarien sköta de centrala delarna av den praktiska organisationen. Lagerblad, som i det civila undervisade vid Svenska normallyceum, skulle verka i denna nyckelposition i över tre decennier.⁸¹

Den representativa fördelningen av de övriga sju styrelsemedlemmarna är belysande för grundtanken bakom litteratursällskapets grundande. Det första valet ska ha utfallit enligt Estlanders förslag. Förankringen i universitetsvärlden var stark. Förutom ordföranden Estlander och viceordföranden Freudenthal ingick ytterligare tre professorer i humanistiska ämnen. Dessa var Magnus Gottfrid Schybergson som blev sällskapets första sekreterare, Fridolf Gustafsson och Wilhelm Lagus. Botanikern, docenten Fredrik Elfving fick en stol och pedagogerna Johan Gustaf Frosterus samt Carl Synnerberg, överinspektörer vid skolstyrelsen, fick även de poster i bestyrelsen. Arkiv- och biblioteksväsendet representerades av statsarkivarien Reinhold Hausen och biblioteksamanuensen Robert Alfred Renvall från universitetsbiblioteket.

Valet av styrelse förrättades med slutna sedlar. Det finns ganska knapphändiga uppgifter om valförberedelserna. Det finns inga uppgifter om vilka som var inkallade i interimsstyrelsen, förutom Estlander och Freudenthal. Brevväxlingen ger heller inga egentliga ledtrådar om förfarandet. Man kan därför utgå från att rekryteringen skedde muntligt och informellt. Valet verkställdes efter en kandidatlista uppgjord av Estlander. Förutom de redan invigda, som skrivit under inbjudningsskriften, urskiljs en liten grupp, som företrädesvis kom från Nyländska avdelningen, kottierier kring Freudenthal eller tidigare medarbetare vid *Finsk Tidskrift*. Listan var begripligt nog uppgjord av Estlander i samråd med Freudenthal och andra.

I samband med Estlanders syn på generationsfrågan är det också intressant att notera att de yngsta i bestyrelsen – Gustafsson, Elfving, Hausen och Schybergson – var drygt 30 år gamla. Estlander och Freudenthal själva, kring 50 år gamla, hörde tillsammans med Synnerberg till de äldre. Äldst var Lagus som vid det första ordinarie mötet var 64 år. Året innan hade han avgått som universitetsrektor. Hans son, den unge Ernst Lagus, hade ingen självskrivna plats vid bestyrelsens bord när föreningen grundades, men han övertog faderns stol redan 1891. Att styrelseposter gick i arv på detta sätt blev ändå inget vanligt mönster. Om man kan tala om något slags arvsordning för de individuella stolarna, så var det de förhållanden mellan mentorer och skyddslingar som rådde inom den akademiska världen. Historikern Schybergson var exempelvis Estlanders långvariga skyddsling. Posten som sällskapets sekreterare hade troligen vikt för Schybergson innan han inval-

des, men Estlander fick se sin elev lämna den redan i ett tidigt skede. Schybergsons tid upptogs nämligen av ett verk om Finlands historia. Han var även redaktör för *Finsk Tidskrift* som Estlander hade grundat.

Åldersskillnaden mellan bestyrelsens medlemmar gav de personliga kontakterna en speciell karaktär i sekelskiftets sociala miljöer. Arbetet var kollegialt och förtroendefullt, men de yngre förväntades iakttä en hänsynsfull vördnad mot den äldre generationen, ofta på ett sätt som ter sig främmande för en modern läsare. Vid formella tillfällen föregicks namn av titel eller yrke, men äldre kolleger kunde kallas för farbror i det privata, om man var tillräckligt nära bekant. Traditionsbundenheten har överlevt till våra dagar – inom styrelsearbetet kallar man i regel ledamöter för ”herr” och ”fru”. Just denna titulering förekom redan i svenska 1700-talssamfund såsom Svenska Akademien, då en för tiden radikal demokratisk nymodighet. Umgänge utan rang eller yrkestitlar innebar att man var varandras jämlikar, åtminstone inom denna förbindelse.⁸²

Den höga medelåldern inom litteratursällskapet var en följd av att varje post – särskilt funktionärernas – var ett betungande och ideellt hedersuppdrag. Förutsättningen för att kunna verka som funktionär var att man hade en fast betald tjänst. Universitetsförankringen var, och har förblivit, stark genom åren, vilket även märks i att litteratursällskapets ordinarie sammankomster sammanfaller med universitetets läsår, från september till maj. Styrelsemedlemmarna var personer som kunde leva på sina universitetslöner, i andra fall var de lärare, rektorer, arkivarier och bibliotekarier. Det har snarare varit undantag att välja in ledamöter yngre än 40 år. Då man noterar att kretsarna var små måste man komma ihåg universitetsvärldens litenhet. Vid litteratursällskapets grundande fanns det ett drygt trettiotal professorsstolar vid universitetet, och antalet studenter var drygt 600. Kulturarbetets klyvning mellan finsk- och svenskspråkigt begränsade de tillgängliga förmågorna ytterligare.⁸³

Samarbetet över generationerna var i regel harmoniskt och inga svårare generationskonflikter förekom under lång tid. Freudenthal avgick 1908 och Estlander 1910, vilket betydde att de satt med i bestyrelsen i över tjugo år. Båda betonade vikten av att ge plats för yngre förmågor, och ser man till litteratursällskapets hela historia hörde deras mandatperioder till de medellånga. Flera ledamöter satt längre än så, vilket ibland framkallade kritik. Det mest uppseendeväckande

fallet var då Ernst Lagus drev en kampanj för att besätta två stolar med yngre förmågor inför årsmötet 1916. Lagus riktade sig mot Hausen och Lagerblad, som stod i tur att avgå. Lagerblad, sällskapetets arkivarie, var 71 år och Hausen 66 år. Till saken hör att Lagus i god tid före mötet hade förkunnat sina intentioner. ”Jag och vi unga”, hade Lagus sagt i ett privat samtal med Schybergson, ”skola sätta en annan i stället för Lagerblad”. Lagus själv var vid den här tidpunkten 57.⁸⁴

Det fanns ett agg mellan Lagus och Lagerblad som troligtvis bottnade i Lagus ambitioner. Han var sedan sin tid som verdandist full av idéer och uppslag, vilka ändå inte alltid fann genklang inom besty-

En ”förstärkt” styrelse samlad den 20 januari 1910. Fr.v. hedersmedlemmarna Carl Synnerberg, Walter Runeberg och A.O. Freudenthal. Därefter följer Ernst Lagus, arkivarien Elis Lagerblad, sekreteraren Arvid Hultin, ordföranden M.G. Schybergson, R.F. von Willebrand, Reinhold Hausen, Petrus Nordmann, Oskar Hultman, skattmästaren Sigfrid Kullhem, viceordföranden Fridolf Gustafsson och Hugo Pipping. Den enda som saknas på bilden är hedersordföranden C.G. Estlander.

relsen. Han var ett slags skuggfunktionär genom sina insatser på det folkloristiska området. Lagerblad och Lagus var båda modersmåslärare och hade mycket gemensamt, men Lagus ansåg antagligen att han skulle åstadkomma mera om han, som Lagerblad, skulle vara fullvärdig funktionär med ansvar för sällskapets arkiv och bibliotek. Kampanjen som Lagus drev blev dock en felberäkning av flera skäl. Dels kastade han en skugga över en långvarig trotjänare, dels bedrev han den öppet under kuppattade former. Han försökte även uppbåda stöd för sin sak genom att gå till pressen. *Hufvudstadsbladet*, *Dagens Press* och *Studentbladet* kom alla med bedömningar av varierande slag inför årsmötet. En osignerad kåserande ledare i *Studentbladet*, ”Farbröderna och vi”, skulle normalt sett inte ha nått över nyhetströskeln hos de övriga tidningarnas redaktioner, men planerna på en förestående aktion var tillräckliga i detta fall. *Dagens Press* hade även tidigare utmärkt sig för kritiska artiklar mot litteratursällskapet. Så som det nu utmålades i pressen stod en generationskonflikt inom litteratursällskapet i ljusan dag. I verkligheten handlade det ändå snarare om personliga relationer och skillnader i temperament.⁸⁵

Tilldragelsen kastade emellertid ljus på en fråga av viktig principell betydelse. Man fruktade för att årsmötesinstitutionen, det högsta beslutande organet inom föreningen, skulle användas oriktigt genom en folkkampanj. Under året arbetade bestyrelsen och fattade beslut om verksamheten, men årsmötet valde bestyrelsens ledamöter och bestämde om ansvarsfrihet för det gångna verksamhetsåret. Årsmötet ingick i tanken om medborgarorganisation, och varje medlem av litteratursällskapet som befann sig på plats under årsmötet var röstberättigad. I fallet Lagerblad och Hausen såg man en obehaglig möjlighet till omstörtning inom litteratursällskapet. Resultatet blev en motdemonstration. Det vanligtvis sparsamt besökta årsmötet uppbådade uppemot 60 personer i februari 1916, varav bara ett fåtal fick sittplats i fakulteternas sessionsrum på universitetet. Resten fick lov att luta sig ”i behagfulla attityder mot väggar och skåp”. Den sällsynta ögonblicksbilden fanns med i *Dagens Press*, som bevakade händelserna kring årsmötet. Alla de fyra styrelsemedlemmar som stod i tur att avgå återvaldes med stort bifall. Var och en av dem fick över femtio röster. Svante Dahlström, som nämnts som motkandidat till Lagerblad, erhöll inte en enda röst. Dahlström, 33 år, var ung magister och historiker till utbildningen, men utmärktes även av sin anknäring

till Åbo. Han var under samma tid aktivt engagerad i tillkomsten av den nya svenska högskolan Åbo Akademi. Resultatet ska dock främst ses som en principdeklaration mot Lagus förfarande. Hausen och Lagerblad avgick året därpå och ersattes av de betydligt yngre Emil Hasselblatt och Gabriel Nikander. Lagus själv avgick 1918. Förutom den anklagelse om lojalitetsbrist styrelsemedlemmar emellan som Schybergson anförde emot honom, hände ingenting. Lagus aktivitet inom litteratursällskapet har i efterhand uppmärksammats i lika hög grad som Lagerblads.⁸⁶

SAMLA, BEARBETA, OFFENTLIGGÖRA

Den tidiga verksamheten, arkivarien och skriftserien

För att uppfylla Svenska litteratursällskapets huvudsyften – att samla, bearbeta och offentliggöra vittnesbörderna om det svenska i Finland – krävdes det en mängd frivilliga funktionärer. Från en ganska blygsam start sysselsattes med tiden en allt bredare skara. Fram till självständigheten koncentrerades mycket av detta arbete till en enda person. Elis Lagerblad var arkivarie från sällskapets grundande fram till sin avgång 1917, och hans funktionärspost kom att bli en av de mångsidigaste och den mest arbetskrävande. Titeln arkivarie avsåg inte enbart en person som tog hand om manuskriptsamlingen, det arkiv på embryostadiet som senare utvecklades en större arkivhelhet. Arkivarien hade hand om det konkreta, praktiska arbetet inom litteratursällskapets hägn. Han förpackade, distribuerade och bokförde skrifterna, förvaltade kontorsmaterialet, översåg utbetalningen av författarhonorar, höll förteckning över medlemmar och deras adresser, förvaltade arkivet och gjorde insamlingar. Många av uppgifterna överlappade varandra, men ledde ändå till en ganska splittrad arbetsbild. Förutom att arkivarien översåg det praktiska med bokutgivningen skrev han själv och granskade inkomna uppsatser och manuskript. Lagerblad var lärare, senare lektor, vid Svenska Normallyceum i Helsingfors. Även efter att han dragit sig tillbaka från lärarkarriären fortsatte han med arbetet vid litteratursällskapet, enligt vad han skrev i ett brev till Ernst Lagus 1912: ”Mina ögon äro tyvärr ganska sjuka, så att jag icke nu vågar läsa

Debet

1896				1892 ^o
Jan.	1	• An. Behållning från 1895		199 20
		• <u>Sald. skriftlars konto</u>		
Febr.	15	W. W. Selins bokbr. Kungälv	65 00	
• Mars	8	Franchelliska • Åbo	3 20	
	22	Löfströms • Borås	25 -	
	27	Lalaboola • Björnsborg	4 -	
	30	Wedgrens • Åbo	17 20	
	•	Ullensjöska • Lundsk. 1728	24 25	
• April	2	Selanders • Kistall	2 40	
	7	Samson & Wallius • Stockholm	157 -	
	•	Wessinska • H. förs.	57 60	
	8	Edlunds • •	102 -	
	9	W. Eriksson • Vikary	7 -	
	•	Skademiska • H. förs.	43 10	
	11	Olsson & C. • Vikary	13 10	
	18	T. Wikman • Ramma	5 50	
	20	Hagelstams • Åkers	7 60	
• Maj	6	Kolha • Astha	10 -	
	10	Montins • Vasa	6 -	
	•	E. Rosastjernas • H. förs.	4 75	
	27	Wessgrens • Kungälv	20 20	
• Juni	4	J. Leopold • Lättis	10 25	
	20	Wessanders • H. förs.	4 -	
Sept.	1	Hoyas • Vasa	25 10	
• Okt.	5	Lindbergs • Björnsborg	5 25	
• Nov.	23	• H. Stachtholms • H. förs.	7 -	
	•	Lankins • Stockholm	2 10	678 91
		<u>Sum</u>		<u>823 20</u>

En sida ur arkivariens räkenskapsbok från 1896. Arkivarien, som de första 32 åren var Elis Lagerblad (1845–1928), hade en viktig roll inom styrelsen och tog utöver arkivvården även hand om mycket av det praktiska i anslutning till skriftutgivningen.

och skriva hela dagen. Det är mest litteratursällskapet, som tagit all min tid i anspråk – efter vanligheten.”⁸⁷

Enligt stadgarna var litteratursällskapets främsta uppgift de förlöpande publikationerna, vilka skulle dokumentera resultaten av det påbörjade kulturarbetet. Oavsett vilka delområden litteratursällskapets funktionärer och medarbetare fokuserade på, var det givet att resultaten skulle publiceras i den mån det var möjligt. Det rådde ingen brist på vare sig publikationsmaterial eller författare. Under det första kvartsseklet utgav litteratursällskapet 92 volymer, av vilka en stor del utgjordes av årsskriften *Förhandlingar och uppsatser*. Den innehöll litteratursällskapets mötesprotokoll, verksamhetsberättelser och vetenskapliga uppsatser. Denna typ av insyn i ”förhandlingarna” var ett viktigt drag hos litteratursällskapet som medborgarorganisation. *Förhandlingar och uppsatser* hade tydliga likheter med *Svenska Akademiens handlingar*, även där ingick uppsatser och årshögtidernas tal i sin helhet.

Bland de första fristående publikationerna märks en rad källutgåvor, varav *Henrik Gabriel Porthans brev till Mathias Calonius* bär nummer 1–2 i huvudskriftserien *Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland*. Styrelsens ledamöter och deras närstående föreslog de första manuskripten till skriftserien. Willhelm Lagus anmälde de Porthanska breven, medan borgarståndets protokoll från lantdagen i Borgå 1809 – som skulle bli nummer 4 – anmälde av senatskanslisten Alexis Gripenberg.

Företrädesvis antog man idéer och förslag som var relativt lätta att förverkliga och som hölls inom budgeten. Inom folkloristiken och etnografin (se nästa kapitel) antog man större och mer ambitiösa utmaningar som tog längre tid att förverkliga. Eftersom källpublikationer inte tog lika lång tid att utgå som vetenskapliga verk kom de att bli välrepresenterade i litteratursällskapets tidiga katalog. Också en del specialarbeten med språkpolitisk färg godkändes. Ett av dessa var ”Förteckning öfver svenska ortnamn i Finland” som utgavs 1897 i *Förhandlingar och uppsatser* 10. Idén härstammade delvis från ett svenskt partimöte, och utomstående anlätades för uppgiften. Det kompromissades en hel del om förteckningen i styrelsen, men främst kring frågor om stavning och filologiska detaljer.

Dessa avgränsade projekt saknade den struktur och målmedvetenhet som C.G. Estlander efterlyste för publikationsverksamheten.

Hans vision var planerade och långlivade publikationsserier, och en publikationsverksamhet som byggde på ny forskning snarare än utgivning av antikvariska uppteckningar. Denna ambition stötte dock inledningsvis på motstånd, främst på grund av finansieringsramarna men även på grund av bristande intresse bland de övriga styrelsemedlemmarna. Ett av Estlanders önskemål var en biografisk serie över ”utmärkta landsmän”, men alla hans förslag modifierades eller rationaliserades. I någon form infriades hans önskan genom flerbandsverket *Åbo Universitets lärdomshistoria* (1890–1908), som innehöll kortare biografier och litteraturhistoriska inledningar. De första egentliga levnadsteckningarna som gavs ut i litteratursällskapets huvudserie sorterade under samfundets egen minneskult. Werner Söderhjems tvådelade Runebergsbiografi tillkom som en del av litteratursällskapets förberedelser inför skaldens 100-årsjubileum 1904. Det beredde Estlander – som ägnat sig en hel del åt Runebergsforskning – en stor glädje. Han hade avgått som ordförande 1897 men ingick i styrelsen fram till sin död 1910. I allmänhet möttes verk om Runeberg eller skaldeminnen över huvud taget med intresse av styrelsen. Finansieringen av mera omfattande verk krävde framförhållning, och allmänt uppmärksammade märkesår som närmade sig uppådade oftast mera flit och omsorg.⁸⁸

Det hörde till arkivariens uppgifter att korrespondera med bokhandlare och andra köpare, och att föra bok över kostnader för frakt och frankering. Den ökande bokförsäljningen medförde att dessa sysslor blev ett regelbundet, nästan dagligt arbete. Medlemmarna skulle självfallet få exemplar av litteratursällskapets publikationer och distributionen av medlemsexemplaren krävde tid. Medlemmarna i landsorten fick till en början sina böcker genom ombudsmannanätverket. I Helsingfors löstes frågan genom att man lät frakta en del av tryckupplagan till bokhandlare Edlund, där medlemmarna fick avhämta sina exemplar. Rätt snabbt framgick det, särskilt bland Helsingforsmedlemmarna, att systemet inte var tillfredsställande eftersom man förväntade sig direkt leverans. Många exemplar förblev hos Edlunds. Man försökte lösa problemet på flera sätt – genom att låta litteratursällskapets vaktmästare dela ut böckerna, genom stadsposten och genom att anlita transportföretaget Helsingfors Expressbyrå. Arbetsbördan för arkivarien var erkänt tung, vilket ledde till att det blev den första avlönade funktionärsposten på litteratursällskapet.

Arvodet skiftade litet under åren, exempelvis 1898 antecknades summan som 600 mark per år. Även om det var en för sin tid betydande summa, svarade den inte på något sätt mot de tidskrävande åtaganden som hörde till befattningen, något som arkivarien Lagerblad flera gånger påpekade.⁸⁹

Den vittra boken var inte enbart ett självändamål utan även något av en artefakt som hörde till det burgna hemmets inredning. Det förekom att den bildade klassen drev med detta fenomen, som universitetsbibliotekarien Wilhelm Bolin när han ironiserade om läsning och böcker i sekelskiftets Finland:

Liknöjdheten för böcker inom de bemedlade klasserna får dock inte tagas bokstafligen. Köplusten till julen drifver dem äfven till boklådomna, der ett slags literatur finner afnämmare bland dem: grannlåtsböckerna. Dessas närmaste bestämmelse är likväl inte literär, utan dekorativ; i reklamerna öfver dem heter det ock helt öppet: ”prydnader för salongsbordet”. Olika till format och innehåll, få de sitt tillträde till ”societén” genom sin konstindustriella utstyrsel, alldeles som ordnar, titlar och annan flärd i förra seklet och under en stor del af det innevarande erfordrades äfven för de största snillen, innan de fingo infinna sig vid hofvet och de närmast dermed sammanhängande sfererna.⁹⁰

Litteratursällskapets skriftserie var emellertid mer eller mindre fri från allt vad flärd heter. Grafisk utformning av böckerna fick helt enkelt inte plats i de ekonomiska kalkylerna. Man räknade med att skriftserien antingen var sig själv nog eller att de flesta medlemmar hade medel att låta binda in volymerna.

Arkivariens räkenskaper ger en bild av spridningen och utbytet av litteratursällskapets skrifter. Försäljningen gick tämligen långsamt fram till 1892. Det året köpte bokhandlare in böcker till affärer i Nystad, Åbo, Tammerfors, Viborg, Torneå, Kuopio, Vasa och Borgå. Förutom större bokhandlare i Helsingfors hade ingen köpt in böcker i någon större omfattning förrän detta år. Undantaget var Samson & Wallén i Stockholm, som redan 1889 hade gjort en beställning. Samma bokhandel skulle utgöra huvudimportören i Sverige för många år framöver.

De akademiska bokhandlarna som kunde hålla sig med ett större lager, såsom Wasenius bokhandel i Helsingfors och Frenckell i Åbo,

hörde till de regelbundna köparna, i andra fall rörde det sig om mindre beställningar. Före sekelskiftet omfattade litteratursällskapets distributionsnätverk de skandinaviska länderna förutom Norge. Glerupska bokhandeln i Lund blev en regelbunden inköpare, likaså Akademiska bokhandeln i Uppsala. Lehmann & Stages samt Gads bokhandel i Köpenhamn antecknades i orderboken kring sekelskiftet. Också till bokhandlar i Göteborg, Linköping, Skövde och Gävle gjordes beställningar, vilket visar på en större medvetenhet om litteratursällskapets utgivning, eller alternativt på efterfrågan på en del av de nya titlarna.

Det är säkert ingen tillfällighet att den största tillväxten i bokförsäljningen skedde just under 1800-talets sista decennium. Litteratursällskapets katalog fick under denna tid en rad tillskott som säkert intresserade en bredare, skandinavisk läsekrets. *Helsingfors stads historia från 1640 till stora ofreden* av Erik Ehrström utkom 1890, därefter forskningslitteratur om Kungliga Akademin i Åbo, inklusive den gamla studentmatrikeln utarbetad av Wilhelm Lagus. En rad källutgåvor gavs för första gången ut i tryck, däribland Johan Kellgrens brev (1894), Östgötalagen (1895) samt olika riksdags- och lantdagsprotokoll. Kellgren var ett viktigt symboliskt val för svensk litteratur i Finland, eftersom den berömde svenske 1700-talslyrikern hade studerat i Åbo och varit medlem i Aurorasällskapet.

En speciell genre som verkar ha tilltalat läsekretsen var krigshistoria. Källutgåvor som hade en eller annan anknytning till 1700-talets och 1800-talets krig var populära, bland annat Reinhold Hausens publikation av Carl Christopher Ekmans *Dagbok förd under kriget i Finland 1788–1790* (1900). Temat krig lockade även till sig oönskad uppmärksamhet. Hausen redigerade *Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808–1809* (1916), vilken kom att bli den enda av litteratursällskapets publikationer som indrogs av den ryska censuren. Det ledde till att Hausen avgick från litteratursällskapet 1917, något han inte var tvingad till men likväl gjorde för att – som en politiskt märkt person – inte kompromettera litteratursällskapet. Dessförinnan lämnade han sin post som chef för statsarkivet. Även om det bara var frågan om en urkundsutgåva var det tillräckligt för att väcka misstankar om propaganda under rådande krigstillstånd.⁹¹

Man uppnådde ett slags milstolpe 1905 då räkenskaperna innehöll över femtio antecknade beställningar från bokhandlare runt om i lan-

det. Geografiskt nådde publikationerna ända till S:t Petersburg och Viborg. Under Lagerblads tid som arkivarie antecknades en enda ort på den europeiska kontinenten, Leipzig. Vasa, Uleåborg, Nykarleby, Björneborg, Mariehamn, Borgå, Lovisa och Ekenäs hörde till de städer som hade de mest trogna läsarna utanför huvudstaden. Det fanns också enstaka bokhandlare som efterfrågade litteratursällskapets alster i Kotka, Lahtis, Kexholm, Ruovesi och Joensuu. Finskspråkiga bokhandlare, som Kansallinen kirjakauppa i Åbo, försåg sig ibland med titlar ur sällskapets katalog. I ett senare skede antecknades även enskilda personer i orderboken, och då breddades det litterära nätverket till åtskilligt fler småorter. Under 1910-talet, Lagerblads sista tid som arkivarie, inkom uppemot 200 enskilda beställningar per år.⁹²

I takt med ett växande arkiv och boklager gjorde lokal- och förvaringsfrågor sig gällande. I likhet med andra vetenskapliga och litterära föreningar ägde litteratursällskapet inga egna lokaler för sammanträden och lagerhållning. Universitetet erbjöd tak över huvudet för dessa föreningar, och man höll för det mesta till i det stora fakultetsrummet i huvudbyggnadens övre våning. Under litteratursällskapets första år förvarade man här arkiv, bibliotek och boklager. Särskilt boklagret expanderade snabbt och man var tvungen att flytta det till universitetshusets vind för att allt skulle få plats.

Tidigt väcktes tanken om egna lokaliteter eftersom vandrandet genom vindar och trapprum var allt annat än idealiskt. Förvaringen var i stort sett säkrad, men tillgången till materialet var förenad med besvär. På förslag av arkivarien Lagerblad beslutade funktionärerna våren 1893 att hyra ett rum i Tidnings- och tryckeriaktiebolagets hus på Unionsgatan 20, mot en årlig hyra på 200 mark. Rummet var litet men efter att alla väggytor fyllts med hyllor och bokskåp fick ett skrivbord och två stolar plats. Flytten signalerade övergången till en så gott som ordinär arkiv- och biblioteksverksamhet – från hösten 1893 höll arkivet öppet för besökare en timme i veckan.⁹³

Det var emellertid klart att inhysningen på Unionsgatan 20 inte var någon slutgiltig lösning för litteratursällskapet. Genom ett samfällt initiativ med fyra andra vetenskapliga sällskap beslutade man att tillgodose behoven genom ett gemensamt hus. Planen krävde statligt bistånd, vilket även utverkades. Pengar beviljades av ständerna och senaten, en tomt på Kaserngatan 24 anskaffades och det så kallade Vetenskapliga föreningarnas hus färdigställdes 1899. Vishetens sym-

bol, ugglan – en detalj i fasaden ovanför husets ingång – gav huset det folkliga namnet Pöllölä, eller Ugglebo. Huset rymde en gemensam bibliotekslokal, en samlingssal och ett antal samlingsrum för upp till åtta vetenskapliga och litterära organisationer. Byggnaden, som tog ett årtionde i anspråk från idé till förverkligande, var för sin tid storstilad. Under flera årtionden var man väl tillfreds med lösningen, och även om det hade förekommit trevande förslag på ett eget hus för litteratursällskapet fick de ligga i dvala för en överskådlig framtid.⁹⁴

Frågan om folkkulturens plats inom litteratursällskapet

Uppgiften att samla ”vittnesbörden om svensk folksång och saga i vårt land” ingick i Svenska litteratursällskapets stadgar.⁹⁵ Det går knappast att underskatta vikten av folklöre för nationalmedvetandet i Finland. Nationaleposet *Kalevala*, sammanställt av Elias Lönnrot under tidigt 1830-tal, ansågs vara det första viktiga verket inom finsk litteratur, och värderas fortsättningsvis på samma sätt. Lönnrots insamling av den muntliga traditionen bland folket ute i bygderna var en del av en allmän europeisk rörelse under 1800-talet. Ordet ”folklöre” – formulerat av brittiska antikvarier – vidgade betydelsen av folkliga artefakter, från de rent materiella antikviteterna till seder och bruk, sånger, vidskepelse, ordspråk och sagor. De tyska insamlingarna av *Volksdichtung* hade pågått sedan början av seklet i ett försök att återuppliva den inhemska litteraturen.

Kalevala var, genom svenska, engelska, franska och tyska översättningar, ett välkänt verk i europeiska länder. Jacob Grimm och Victor Hugo hörde till de språkvetare och författare som korresponderade med Lönnrot. Det faktum att ett sådant verk existerade – och därtill åtnjöt en stor läsekrets – stödde uppfattningen om finnarna som ett kulturfolk. I detta nationsbygge blev den svenska kulturen och den svenskspråkiga befolkningen hänvisade till något tvetydiga roller. Det fanns en stark strävan att definiera en finsk kultur som avgränsade sig från både svenska och ryska element, samtidigt som ett svenskt arv – med allt vad det innefattade av den västerländska kristendomen, lagen och ståndssamhället – ingick i konstruktionen av det finska. Den bildade klassens växande intresse för folkkultur medförde en för Finland säregen blandning av populism och elitism i det nationella

arbetet. Detta innebar inte att de högre samhällsklasserna avsåg sig sin högre bildning, utan snarare att de såg sig manade att identifiera sig med folket i en och samma kategori eller kulturkrets. På så sätt både skapades och avvecklades klass- och ståndsskillnaderna. Genom att tillägna sig en folkkultur tog man avstånd från den ”främmande” svenska överklassens kultur och språk.⁹⁶

Intresset för den svenskspråkiga folkkulturen i Finland vaknade vid mitten av 1800-talet, något senare än arbetet med *Kalevala* och den finska folkkulturen i övrigt inleddes. Den skulle bli såväl en viktig ideologisk del av den svenska samlingsrörelsen som en början till ett omfattande historiskt-etnografiskt arbete. Pionjären på det svenska området var Oskar Rancken, lektor och sedermera rektor vid lyceet i Vasa. Rancken såg insamlingarna av svenska folklivstraditioner som en del av folkloristiken i Finland som helhet. Han hade varit elev till Matthias Alexander Castrén, en av den finsk-ugriska språkforskningens grundare, vid universitetet i Helsingfors.⁹⁷ Ranckens vetenskapliga nätverk bestod av tidens främsta finländska forskare och folkbildare, däribland A. O. Freudenthal. Freudenthal hade börjat uppteckna en del folkloristiskt material redan på 1860-talet i samband med den nyländska studentavdelningens verksamhet och fortsatt med liknande uppgifter inom Svenska landsmålsföreningen som grundats 1874.

Då Freudenthal upplyste Rancken om planerna på ett svenskt litteratursällskap i januari 1885, gjorde han det mot bakgrunden av ett personligt samarbete som pågått i årtionden. Freudenthal var bekant med Ranckens betydande samlingar och hörde sig för om han hade material som var lämpligt att offentliggöra, med en specifik hänvisning till Ranckens ”folkvisor och sagor”. Rancken avböjde. År 1886 donerade han sina samlingar till Vasa lyceum. Som bevarare av svensk folkkultur var Svenska litteratursällskapet en nykomling och ingen självskrivna auktoritet på området. Fältinsamlingarna engagerade breda samhällslager och inkluderade såväl äldre som nyare föreningar. Svenska folkskolans vänner (1882) och föreningen Brage (1906) företog egna insamlingar och hade sina idéer om arbetets innebörd och framtida värde. Institutionaliseringsen av detta arbete och de olika vetenskapliga och ideologiska värden som det tillskrevs avvek inte så mycket från andra nationsbyggen i Europa under samma tid.⁹⁸

De mest inflytelserika personerna inom litteratursällskapets insamling av folkkultur var de som redan varit aktiva i motsvarande

verksamhet inom Nyländska avdelningen och Svenska landsmålsföreningen. Ernst Lagus var ojämförligt den mest drivna och inflytelserika. Efter fullföljda studier i klassisk filologi ägnade han sig nästan uteslutande åt det svenska språket, folkloristiken och olika organisatoriska uppdrag. Lagus var inspirerad av den tidiga insamlingen av folkvisor i Sverige.

Inom litteratursällskapet var Lagus central för denna verksamhet främst av två orsaker. Dels lyckades han få igång en bred insamling på frivillig grund, dels drev han igenom förslaget att publicera fältinsamlingarnas resultat för allmänheten. Lagus vision var ett brett urval folkkultursmaterial som skulle tillgängliggöras genom litteratursällskapets publikationsserier – en gåva från litteratursällskapet till den svenskspråkiga befolkningen i Finland. Det kunde inte vara meningen, uttryckte han det något tillspetsat, att det med stor möda och kostnad insamlade materialet skulle bli nedgrävt och bortglömt i arkiven, förutom för ett fåtal forskare. Inom bestyrelsen fanns det trots detta ingen koncensus om vilken roll folkloristiken skulle spela för litteratursällskapet som helhet. För filologen Freudenthal var det främst en hjälpvetenskap till lingvistik. Den bärande idén för honom var att upptäckten av folket skulle ske genom dialekterna.⁹⁹

Freudenthal hade skrivit sin doktorsavhandling om den österbottenska Närpesdialekten, och han använde folkloristiska studier för att avgränsa den svenska nationaliteten och de svenska bosättningsområdena från de finska. Lagus idéer fick mera understöd av C. G. Estlander, men inte utan förbehåll. Estlander ansåg det värt att insamla ”varje produkt av folkets intelligens”, oberoende hur opoetisk och oestetisk den kunde anses. Estlanders intresse för folkdikten och folktraditionen hade sin bakgrund i hans uppskattning för Lönnrots gärning, men han var samtidigt tydlig i sin kritik mot dennes metod att fritt ”återskapa” *Kalevala*.¹⁰⁰

Vid litteratursällskapets styrelsemöte i maj 1887 skred Lagus till verket och presenterade en detaljerad plan för samlingsverksamheten av folklöre. Initiativet fick önskad verkan. Redan på hösten samma år grundades den folkloristiska kommittén, som skulle handleda stipendiater i deras insamling av folkkultur. Genom tidningsannonser och andra lämpliga upprop skulle man engagera allmänheten att insända alla möjliga former av folkdiktning. Därtill föreslogs att sällskapet skulle anslå stipendier för studenter och andra intres-

serade att utföra uppteckningar ute i bygderna. Det man efterfrågade i detta skede var sånger, kämpavisor, kärleksvisor, vallåtar, barnrim, ramsor och vaggvisor. Lagus intresse för folkvisorna var stort, för honom var de emblematiska för "folkandan" och folkets världsåskådning. Även andra former av immateriella kulturuttryck nämndes, såsom lekar och danser, gärna med utförliga beskrivningar.¹⁰¹ Litteratursällskapets fältstipendier blev snabbt kända och lockade många intresserade. Fältinsamlingarna var en ny slags verksamhet inom litteratursällskapet, eftersom de involverade en större krets av intresserade än det vanliga fåtalet funktionärer. Det snabbt expanderande folkkultursmaterialet utmärktes därför av stor variation och värderades på vitt skilda sätt av bestyrelsens medlemmar.¹⁰²

Insamlingsarbetet utmärktes av skyndsamhet, vilket inte enbart berodde på entusiastisk idoghet. Det var en allmänt utbredd uppfattning att det finländska samhället befann sig i stöpsleven. För ett land som Finland som var relativt fattigt på råvaror men rikt på arbetskraft innebar industrialiseringen och utbyggnaden av järnvägarna och ångbåtstrafiken en radikal förändring i befolkningens levnadsförhållanden. En tilltagande urbanisering syntes redan på landsbygden och man befarade att det traditionella bondesamhället skulle skakas i grunden, om inte försvinna. Svenskspråkiga intellektuella såg med särskild oro på 1880-talets utbyggnad av järnvägar och sågindustri i de svenskspråkiga kustbygderna. Folkkultursarbetet var därför viktigt som ett slags brobygge mellan den svenskspråkiga eliten och folket. Inom denna helhet rymdes det en hel del annat, som ändå inte föll innanför ramarna för litteratursällskapets uppgifter: körverksamhet, folkbildning och folkliga manifestationer av olika slag. Sångfesterna är ett typiskt exempel. Man kan med rätta säga att det svenska nationella medvetandet sjöngs in bland folket på landsorterna.¹⁰³

Insamlingsarbetet för litteratursällskapets egen del framskred snabbt, men trots målmedvetenhet och organisering dröjde det länge innan fältstudierna kunde publiceras i längre, sammanhängande helheter. Olika uppfattningar och studiernas varierande resultat, finansieringsfrågor med mera bidrog till att det tog lång tid. Den plan som Lagus presenterat var inte slutgiltig utan i högsta grad levande, och fortsatte att vara det länge efter att han lämnat litteratursällskapet 1918. År 1916 fanns de första resultaten tillhanda, och enligt en ansökan om tryckningsunderstöd skulle folkkultursserien *Finlands svenska folkdikt-*

ning omfatta 12 delar i 24 band på sammanlagt drygt 10 000 sidor. Antalet delar reviderades senare till 10, utan att sista ordet var sagt om antalet band. Delarna skulle bestå av sagor, sägner, ordstäv, gåtor, folkvisor, folkdans, folktro, sed och bruk, lek och idrott samt personnamn. Ämnesområdena vittnar om en pågående omvärdering och utvidgning av vad som ansågs tillhöra folkloristik och etnografi. Även om planen reviderades flera gånger under 1900-talet, bestod huvuddelarna enligt Lagus förslag.¹⁰⁴

Lagus ledde det folkloristiska arbetet vid litteratursällskapet fram till 1918, då uppgiften övergick till etnologen och sociologen K. Rob. V. Wikman. Litteratursällskapets folkkulturforskning var under denna tid klart avgränsad från föreningar med bredare folklig förankring såsom Brage och Svenska folkskolans vänner, samtidigt som den naturligtvis hade beröringsytor med dessa. Avgränsningen kom sig av vissa skillnader i medlemskåren – bland litteratursäll-

Insamling av folktradition i det svenska Finland är av äldre datum än litteratursällskapet, och blev tidigt en oskiljaktig del av verksamheten. På bild Otto Andersson som upptecknar spelmannen Erik Lönnbergs musik i Vittisbofjärd i Satakunta 1912. Andersson reste runt och samlade in folkmusik som stipendiär för litteratursällskapet och blev senare professor i musikvetenskap vid Åbo Akademi.

skapets medlemmar, donatorer och medhjälpare saknades representeranter för landsorternas bondebefolkning och lägre borgerskap. Skillnaden mellan litteratursällskapet och en bredare organisationsfront märktes också i hur olika grad folkkulturmaterialet förlänades ett ideologiskt symbolvärde. Medan litteratursällskapet aktivt bidrog till att dokumentera folkkulturen och bevara den för kommande generationer genom sitt insamlingsarbete, var det andra organisationer som blåste liv i och samlades kring folkkulturen ute i bygderna.¹⁰⁵

Kultur på estraden. Årshögtidernas betydelse för medborgarrörelsen

Bestyrelsen beslutade redan på det första årsmötet 1886 att röntan från Stiftarnas fond skulle anslås till årliga prisbelöningar till inhemska författare. Ordningen som så småningom fastställdes var att förtjänstfulla arbeten på svenska språket inom områden som hörde till litteratursällskapets verksamhet skulle premieras. Dessa områden var länge fastställda till tre typer av verk: historiska, språkvetenskapliga och skönlitterära. Man var inledningsvis tvungen att hushålla på så vis att endast ett verk kunde få pris varje år, börjande från 1889 med ett historiskt arbete utgivet efter 1885. Därefter cirkulerade kategorierna: 1890 premierades ett språkvetenskapligt verk och 1891 ett skönlitterärt. Så förhöll det sig fram till sekelskiftet, då man övergick till att endast dela ut ett pris vartannat år. Under dessa första årtionden hade också staten genom den så kallade Längmanska testamentsfonden börjat dela ut årliga priser till skönlitteratur. Första gången ständerna beviljade medel ur Längmanska fonden till litteratursällskapet var 1891, främst för tryckeri- och förlagsverksamheten. Från och med 1894 kunde dessa medel även användas för priser.¹⁰⁶

Det årliga anslaget till sällskapets pris, vilket låg mellan 1 000 och 2 000 mark, var en betydande summa.¹⁰⁷ Prisfrågorna spelade en stor roll och ansågs höra till de viktigaste ärendena som kom till behandling under bestyrelsens (efter 1912 styrelsens) sammanträden. De årliga priskandidaterna framlades av en särskilt tillsatt prisnämnd men avgjordes genom styrelsens beslut. Inom båda organen framkallade ärendet ofta livliga diskussioner. Det var inte heller ovanligt att det förekom slitningar då man inte kunde enas om en gemensam kandidat till priset.

Ett bra exempel var styrelseledamoten M.G. Schybergsons pris 1892, i första hand för flervolymverket *Finlands historia*. Fallet torde vara det första som kritiserades i offentligheten men också det första som föranledde en styrelseledamots förtidiga avgång. Prisnämnden, som bestod av C. G. Estlander, R. A. Renvall, Reinhold Hausen, Carl Synnerberg och en utomstående, historikern och statistikern A. G. Fontell, hade utifrån en lista på drygt tio historiska verk valt Carl von Bonsdorff som kandidat för priset. Hans 1889 utgivna *Åbo stads historia under 17:de seklet* föranledde nomineringen. Prisfrågorna avgjordes nära inpå årshögtiden, vilket kunde ställa till med problem om meningarna var delade. År 1892 var bestyrelsen tvungen att få till stånd en lösning under två på varandra följande sammanträden, den 28 januari och den 2 februari, eftersom enskilda ledamöter förespråkade Schybergson framom von Bonsdorff, med ganska vidlyftiga motiveringar som lades till protokollet. På ytan såg det ut som om valet skulle ha varit givet om inte Schybergson tidigare tilldelats pris på annat håll. Det fanns dock ingen uttalad eller hävdvunnen princip som uteslöt kandidater om de tidigare premierats av andra samfund.

Anmärkningsvärt är att flera ur prisnämnden inte hade infunnit sig på januarimötet – bland andra Estlander, Hausen och Renvall. Ingen av dessa gjorde heller några uttalanden som har sparats för eftervärlden. Elis Lagerblad, Ernst Lagus, Sigfrid Kullhem, Fredrik Elfving och Fridolf Gustafsson markerade sina åsikter genom tillägg till protokollet, i vilka det antyds att en hel del meningsutbyten ägt rum under mötet. Lagerblad var den främste förespråkaren för ett pris åt Schybergson. Slutresultatet blev fyra röster för Schybergson, två för von Bonsdorff och en röst för att priset inte alls skulle utdelas detta år (förmodligen Gustafsson, eftersom han uttryckte denna åsikt i protokollet). Biblioteksamanuensen Renvall, vars synpunkter inte protokollfördes, avgick under årsmötet några dagar senare. Både denna händelse och det faktum att flera ledamöter varit frånvarande under viktiga förhandlingar tyder på att saken var inflammerad.¹⁰⁸

Dispyten kan förmodligen härledas till ett tredje verk på prisnämndens lista som inte alls diskuterades, nämligen Johan Richard Danielsons (senare Danielson-Kalmaris) *Finlands förening med Ryska riket*, utgivet 1890. Danielsons bok hade rönt stor popularitet och spridning. Den var ett gensvar på den ryska historiesynen på den finländska autonomi som hade blivit förhärskande inom den panslavistiska lit-

teraturen och propagandan. I en essä 1895 om böcker och läsning i Finland kritiserade universitetsbibliotekarien Wilhelm Bolin, Renvalls överordnade och således beskyddare, litteratursällskapet för att detta ”förträffliga arbete” inte ens beaktats för priset. I ganska syrliga ordalag fördömde han detta förbiseende, något som inte kan ha undgått litteratursällskapets ledning.

Den obefintliga diskussionen om Danielsons historieverk kunde tolkas negativt utifrån ett antal omständigheter. Danielson var Yrjö Sakari Yrjö-Koskinens och J. V. Snellmans lärjunge, han hade efterträtt Zacharias Topelius som professor i allmän historia 1880, efter en hård kamp mot Schybergson, och han var fennoman – om än inte en radikal sådan. Bolin påpekade att Danielsons verk hade fått en överväldigande positiv recension i *Finsk Tidskrift*, vilket ytterligare tillspetsade frågan om varför han förbigåtts. Fallet visar den komplicerade verklighet som ofta utgjorde bakgrunden till varje enskilt prisbeslut. Det kan tilläggas att priset 1892 var det enda större Schybergson erhöll under sin tid som ledamot.¹⁰⁹

Även andra avväganden än de rent litterära förekom, som till exempel då prisnämnden år 1900 föreslog ett pris för Adolf Pauls skönlitterära författarskap. Inom styrelsen motsatte man sig detta beslut – främst genom Estlanders motiveringar – på sedliga grunder, samt på grund av det faktum att Paul numera levde i Tyskland som tysk medborgare. De kontroversiella dragen i Pauls litteratur hade ett samband med hans nära umgänge med August Strindberg, som var omstridd i Sverige. Då inget annat förtjänt arbete kom ifråga, uteblev prisutdelningen för skönlitteratur detta år.

Litterära pris utgick ändå huvudsakligen från en diskussion om litterära meriter. Särskilt Estlander intog en position som sällan omfattades av de övriga i styrelsen. Delvis berodde det på att han använde sig av ett brett litteraturbegrepp, ett som inte inskränkte sig till skönlitteratur utan han ansåg att även språklig stilistik kunde uppskattas och belönas då den förekom i facklitteratur. Dessutom ansåg han att svenskan i Finland skulle uppfattas som självständig i förhållande till svenskan i Sverige. Estlander uttryckte dessa tankar i såväl årsfesttal som under litteratursällskapets sammanträden. Den finländska svenskan ägde enligt honom ”själfbestämmanderätt” och därför kunde både grammatikböcker och prosa skrivas ur det egna språkets synpunkt. Andra ledamöter hade ofta en mera konformistisk syn på

frågan och ansåg att svenskan skulle skrivas som den skrevs i Sverige. Eventuellt var det därför Estlander höll hårt på att prisbelöna den unga författaren och diktaren Karl August Tavaststjerna när frågan kom till behandling 1891. En betydande del av styrelsen höll på Topelius, som enligt dem förtjänade ett pris som ett erkännande för sin livslånga litterära verksamhet. Ambitionen att uppmuntra en lovande författare bland den tämligen tunnsådda yngre diktargenerationen möttes inte av någon större förståelse. Ordförandens röst avgjorde dock i detta fall och Tavaststjerna erhöll sitt pris. Spänningen mellan principerna om pris för livsgärning och uppmuntran av ungdomen har blivit ett återkommande fenomen under litteratursällskapets verksamhetstid.¹¹⁰

Årshögtiden, under vilken prisen kungörs, var till en början en liten institution som så småningom tilltog i betydelse och omfattning. Den var, och är fortfarande, en offentlig högtid inspirerad av akademiska traditioner. Universitetets solennitetssal har sedan starten varit hem för årshögtidens offentliga akt, och till den hörde högtidsdräkt. Endast i undantagsfall har akten förrättats i andra lokaler. Årshögtidens utveckling hörde ihop med litteratursällskapets dubbla karaktär som både vetenskapligt samfund och medborgarinstitution.

Om det medborgerliga inslaget i årshögtiden fanns det olika synpunkter inom styrelsen, men för de flesta, Estlander inbegripen, var det viktigt att stärka styrelsens och litteratursällskapets ställning i offentligheten. Det fanns ledamöter, utpräglade enstöringar eller de som helt enkelt ogillade att uppträda i offentligheten, som intog en undanskymd roll under festligheterna. Till dessa hörde A. O. Freudenthal. Motvilligt hade han som viceordförande åtagit sig att hålla årsfesttalet då Estlander var frånvarande 1893. Han uttryckte sin ovilja då han under ett sammanträde hävdade att årsfesten var alltför anspråksfullt anordnad. Detta skedde i februari följande år, då han av samma orsak avsåg sig viceordförandeskapet. Freudenthal ansåg att litteratursällskapet inte borde fria till en lekmanpublik, utan i stället förädlas till ett renodlat forum för vetenskap.¹¹¹ Samkvämen som hörde ihop med årshögtiden, ”kollationerna”, var ändå av betydelse för ledamöterna, om man får tro Lagerblads nostalgiska berättelse (här återberättad av Arvid Hultin) 1917 av de vanliga samtalen efter festligheterna, ofta i något smårum på Kleinehs hotell:

Där sutto [...] i det lilla rummet i var sitt soffhörn tvenne ärevördiga professorer, den ännu i sin höga ålder rörlige och eldige Wilhelm Lagus och den tunge, solide Gustaf Frosterus, flankerade av Estlander, Freudenthal och Synnerberg med de yngre vid andra ändan av bordet, alla efter slutad måltid inbegripna i livligt samtal. Så länge Lagus var med, fördes ordet för det mesta av honom med sprudlande liv och spirituella kåserier, men senare leddes samtalet i en allvarlig ton och hög flykt av Estlander. För de yngre voro dessa små samkväm lärerika och efterlängtnade högtidsstunder. De bidrogo att mellan de verkande krafterna inom sällskapet knyta ett fast band av enighet, förtroende och vänskap, som säkert länt det gemensamma arbetet till stor båtnad. ”De flesta”, slutade Lagerblad, ”som vid denna tid voro med, hava gått bort, många bort i det tysta, men den goda kamratanda, som då grundlades inom styrelsen, har genom traditionen bevarats och givit den samhållning och styrka.”¹²

Trots att det förekom kritik mot överdådighet i samband med årshögtiden, sågs den allmänt som en viktig förenande länk mellan litteratursällskapet och en intresserad allmänhet. De svenskspråkiga högreståndskretsarna i Helsingfors fann med tiden den årliga Runebergsfesten som en alltmer uppskattad händelse. De mest kulturellt intresserade deltog i den formella akten, medan litteratursällskapets fest för inbjudna fortsatte i andra lokaler under kvällens lopp. Själva årsmötet, som större delen av festpubliken sällan deltog i, ägde rum efteråt, på annat håll.

Årshögtiden fick karaktären av fosterländsk högtid för medlemmarna och deras familjer, ett svenskt rum med speciell innebörd under kommande kristider som ofärdsåren och språkstriden. Efterfrågan på ett mångsidigare innehåll resulterade i att flera element tillkom till själva akten. Förutom musikframföranden och tal var det årliga föredraget en given programpunkt. Föredraget var festens vetenskapliga eller litterära inslag. Det skulle behandla ett lärt eller vittert ämne, gärna något som tangerade det svenska i Finland. Under litteratursällskapets första årtionden hölls detta föredrag vanligtvis av en styrelseledamot, och föredragsämnet hörde därför naturligt till deras personliga expertisområde. Estlander inledde denna tradition under den första årshögtiden 1886 genom att tala om Runebergs

Litteratursällskapets årshögtid på Runebergsdagen den 5 februari äger traditionellt rum i universitetets solennitetssal. Här håller författaren och Nobelpristagaren Selma Lagerlöf tal inför en fullsatt publik under årshögtiden 1912. Lagerlöf var den andra utländska festtalaren på årshögtiden, 1907 hade den svenske litteratur- och konsthistorikern Evert Wrangel hållit talet. I främsta raden sitter några medlemmar ur litteratursällskapets styrelse.

religiösa världsåskådning, och Runeberg har naturligt nog varit ett återkommande tema i föredragsrubrikerna. Märkesåret 1904, då man firade Runebergs 100-årsjubileum, utmärktes av speciella förberedelser. Språkforskaren och litteraturhistorikern Werner Söderhjelm höll ett föredrag om Runebergs betydelse som skald, föranledd av den nya Runebergsbiografen som han hade författat på beställning av litteratursällskapet.

Urvalet av föredragshållare breddades så småningom. Man steg utanför de akademiska kretsarna och också utanför landets gränser. Av speciell dignitet var årshögtiden 1912, då Selma Lagerlöf var inbjuden att tala. Lagerlöf stod under denna tid på höjden av sin karriär. Hon hade vunnit ett internationellt rykte genom *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–1907) och tilldelats Nobelpriset i litteratur 1909, som första kvinna och svensk.

Författarens resa till Finland var närmast att betrakta som ett statsbesök. Hon ankom till Åbo med en ångbåt den 4 februari 1912 och fick ett storartat mottagande. Vinkande med vita näsdukar uppvaktade delegationer från Kvinnoförbundet Unionen, Finska kvinnoförbundet och Svenska arbetarinstitutet henne på den snötäckta kanalbanken vid Aura å. Blombuketter överräcktes och folk höll hälsningstal som dock fick kortas av på grund av den svåra kylan. Sällskapet forslades vidare för en välkomstmiddag på hotell Hamburger Börs. Lagerlöfs ankomst var föremål för ett betydligt medieuppbåd, hennes resor och uttalanden rapporterades i minsta detalj. Tåget till Helsingfors, som skulle föra Lagerlöf och hennes följe till festligheterna, blev till råga på allt kraftigt försenat på grund av all uppståndelse. Vid tre stationer längs vägen uppvaktades författaren med blommor och sång.

Tåget anlände före midnatt till huvudstaden, där välkomstkommittén tog Lagerlöf och hennes följeslagare Valborg Olander till en blomstersmyckad svit på Grand Hotel Fennia. Följande dag höll hon sitt festföredrag ”Tavaststjernas sista sommar”. Hon hade länge tvivlat på ämnet för festtalet – även senare i sin karriär, som ledamot i Svenska Akademien, hade hon blandade känslor för att ”sjunga stora mäns lov”. Men under Runebergsdagen 1912 höll hon ett personligt tal om Karl August Tavaststjerna, den ryktbare finländske författaren som hon och hennes väninna Sophie Elkan hade umgåtts med under en sommar i Visby 1897. Han dog tragiskt året därpå, endast 38 år gammal. Lagerlöf skildrade en utbränd författares fåfänga försök

att fullborda sitt livs mästerverk och hon skyldde inte över hans personliga problem och alkoholism. Hennes föredrag var genomsyrat av förståelse och mänsklighet, och hon gav genom talet Tavaststjerna sitt erkännande – om inte för hans dikt så för hans mod så nära inpå slutet. Här var en världsberömd författare som från katedern i universitetets solennitetssal delade med sig av sina egna betraktelser om en finländsk författare.¹¹³

Lagerlöf firades med festmiddag på Societetshuset, där hon hälsades med ett hyllningstal som hölls av friherren och litteraturkritikern Reinhold Felix von Willebrand. von Willebrand läste även upp en hälsningsdikt skriven av årets pristagare, Bertel Gripenberg. Gripenberg var själv närvarande, men kunde ”absolut ej förmås att själf föra sin talan”. Scenen och rampljuset inverkade avskräckande på många just denna kväll, också för Lagerlöf hade förberedelserna varit krävande. Kvällens lovord och tal kretsade kring sambanden mellan Sverige och Finland, om likheter och olikheter i det litterära förflutna. I sin tidiga barndom hade Lagerlöf läst mycket av Runeberg och hon mindes, att då hon insett att skalden ”ej var svensk” hade det gjort henne ”oändligt ondt”. Dagen och kvällen förlöpte både till gästens och publikens belåtenhet, även om Lagerlöf i senare betraktelser kom ihåg det hela som en ganska slitsam affär. Hennes turné var inte över där, den fortsatte vidare österut till Ryssland. Årshögstiden liknade hon i rapporterna hemåt vid en Nobelfest, med en viss skillnad: i stället för prinsar fanns där professorer i överflöd.¹¹⁴

Konsolidering mellan kristider

EN SAMMANKOMST I LITTERATURENS OCH DEN ANDLIGA ODLINGENS TECKEN

Det finländska samhället hade kring sekelskiftet genomgått en konstitutionell kamp mot en aktiv förryskningspolitik. Ett kejsarligt manifest, utfärdat i februari 1899, avsåg att överföra beslutanderätten över rikslagarna till kejsaren och det ryska riksrådet. Därtill kom förändringar i språk- och värnpliktslagar. Under den tid då februari-manifestet var i kraft förekom både direkt och indirekt motstånd; det mest uppseendeväckande var mordet på den ryske generalguvernören Nikolaj Bobrikov sommaren 1904 i senatshuset i Helsingfors.

Händelseförloppet som ledde fram till Finlands självständighet var ändå inte lika betingat av inhemska aktioner som av situationen i Ryssland. Generalstrejken, en konsekvens av nederlaget i det rysk-japanska kriget, nådde storfurstendömet vid månadsskiftet oktober-november 1905. Vid den tidpunkten var strejken redan över i Ryssland. Strejken i Finland var av en avgjort nationell karaktär, också de högsta tjänstemännen deltog för att återställa det man ansåg vara den lagliga ordningen, det vill säga sakernas tillstånd före Bobrikov och februari-manifestet. Vid sidan om detta framförde socialdemokraterna sina krav på samhällsreformer. De radikala kraven, däribland en förnyelse av folkrepresentationen med allmän och lika rösträtt, gav strejken en revolutionär anstrykning. På Sveaborgs fästning utanför Helsingfors utbröt en revolt i slutet av juli 1906. Garnisonssoldaterna gjorde myteri mot sina officerare, resultatet av en underjordisk socialistisk soldatororganisation. Ett hundratal rödgardister deltog på soldaternas sida samtidigt som man utlyste strejk i staden. För att kunna upprätthålla trafik och handel tillkallades skyddskårister. De socialistiska

och borgerliga kamporganisationerna hade upprättats flera år innan som ordnings- och motståndsgupper under demonstrationerna mot Ryssland. Under revolten 1906 drabbade de röda och vita miliserna samman på Hagnäs torg. Ett tiotal människor dog i det blodiga upploppet som följde. Efter att revolten kvästs av regeringstroga trupper upplöstes röda gardet och flera rödgardister straffades med tukthus.

Revolten var en föraning om kommande konflikter. Från januari till maj 1918 låg Finland i inbördeskrig. Helsingfors var under röda gardets kontroll fram till mitten av april då den tyska Östersjödivisionen tog kontroll över staden. Därmed blev det inget firande på Runebergsdagen den 5 februari. Svenska litteratursällskapet sammankallade i stället sitt årsmöte på skaldens dödsdag den 6 maj. Samhället hade en längre tid varit svältfött på festliga sammankomster. Så skildrade konstnären och författaren Helena Westermarck sina upplevelser från festligheterna. Som ”infött Helsingforsbarn” kunde Westermarck bland besökarna – många personligt bekanta – se spåren av ”mödor och sorger, som de föregående fruktansvärda månaderna ristat in och lämnat kvar”. Det fanns också en del framtidshopp i luften, då man ”än en gång kunde samlas här i litteraturens och den andliga odlingens tecken”. Årshög-tiden var detta år en del av den vita sidans segerfestligheter, som emotogs och upplevdes med blandade känslor.¹

Då ordföranden Magnus Gottfrid Schybergson tog till orda uppehöll han sig förstäligt nog, men mot sin vana, vid det aktuella politiska läget. Westermarck ger en bakgrund åt detta. Schybergson och hans hustru Johanna, som båda började vara till åren, bar på en personlig sorg som kunde ”skönjas både i deras ansiktsuttryck, i gestalternas hållning och svarshälsningen till vänner och bekanta”. Under inbördeskriget hade deras son Gösta Schybergson, en ung läkare, avrättats av de röda. Ordföranden fokuserade ändå merparten av sitt tal på ämnen som låg litteratursällskapet nära, och avslutade det med en försiktig förhoppning om ljusare tider. Krigsmånaderna hade lämnat efter sig ett djupt splittrat finländskt samhälle. Det fanns en gryende pessimistisk insikt om att Runebergs bild av ett enhetligt finskt folk inte motsvarat verkligheten. Men Schybergson fann också skäl att vara förväntansfull. Den nya tid som ”brutit in med ett nytt statskicks, nya uppgifter” och förhoppningsvis ”en ny, rik utveckling” hade sin rot i de fosterländska, runebergska ideal som litteratursällskapet vårdade.²

Konstitutionell kamp, självständighet och krig

Generalstrejken 1905 ledde till omfattande eftergifter i förryskningspolitiken. I praktiken lades stora delar av den på is. Den mest radikala representationsreformen i sitt slag i det dåtida Europa, lantdagsreformen 1906, tillkom som en lösning på förändringskraven. Lantdagsreformen, men särskilt den allmänna rösträtten, tvingade de existerande partierna att omorganisera sig. Svenska folkpartiet bildades ur det gamla Svenska partiet inför det första enkammarlantdagsvalet 1907. Ett motsvarande finskt folkparti grundades aldrig, trots vissa ansträngningar. Ett landsbygdsparti – Agrarförbundet – tillkom, medan ungfinnarna och gammalfinnarna fortsättningsvis hade var sitt parti. De mest konservativa och reaktionära svenskspråkiga var bestämt emot reformen, medan andra i det nybildade Svenska folkpartiet såg den som en välsignelse, då rösterna skulle räknas i stället för att vägas. Svenska folkpartiet skulle utformas till ett modernt parti med bred väljarbas, vilket till stora delar lyckades. Gruppintressen och idériktningar mobiliserades och fick plats under en och samma paraplyorganisation, samtidigt som dess huvudsakligen borgerliga och liberala partiprogram inte alltid inhyste partiets vänsterfraktion. Av pragmatiska och valtekniska skäl har partiet ändå alltid välkomnat en bred representation av politiska inriktningar bland sina medlemmar.

Kaoset återvände under det första världskrigets sista fas, då de gamla imperierna föll och Ryssland drogs in i två revolutioner som satte punkt för kejsardömet. Efter att kejsaren hade tvingats avgå i mars 1917 påbörjades ett förlopp som slutligen ledde till att Finland förklarade sig självständigt den 6 december 1917. Men självständighetsprocessen kunde inte undgå den revolutionära malströmmen; de vita och röda gardena stred återigen mot varandra, denna gång med uppbackning utifrån. Med tyskt stöd utgick som sagt den vita regeringen i början av maj 1918 slutligen som segrare. Som ordförande Schybergsons tal lät påskina vid årsfesten samma år, var inbördeskrigets utgång för de svenskspråkiga borgerliga en ”kulturens seger över barbariet, bildningens seger över råheten”. Det låg i många fall ett antidemokratiskt synsätt bakom liknande ord, som fälldes av dem som gärna såg massornas moraliska förfall som en konsekvens av den allmänna och lika rösträtten. Även rashygieniska argument förekom som för-

klaringar till det nyss genomgångna kriget. Den vita bilden av inbördeskriget som ett "frihetskrig" åtnjöt länge en hegemonisk ställning bland svenskspråkiga borgerliga, fastän avvikande åsikter förekom. Samtidigt hade kriget krävt fler svenskspråkiga dödsoffer på den röda sidan än på den vita.

En omständighet som komplicerade den svenskspråkiga befolkningens politiska orientering under tiden efter självständigheten var den nyfödda republikens ambivalenta ställning till Sverige. Utan ett politiskt beslut om regelrätt intervention deltog ett tusental svenska frivilliga på den vita sidan, samtidigt som Sverige genom en expedition medlade mellan de stridande parterna på Åland. Bakom denna medling låg den komplicerade Ålandsfrågans och Ålandsrörelsens uppkomst. För finlandssvenskarna blev tvisten om Ålands politiska tillhörighet, det vill säga om öarna skulle tillhöra Finland eller Sverige, en ödesfråga efter kriget. Åland sågs som historiskt sammanhörande med Finland, en omistlig del av det gamla "svensklandet" utan vilken den svenska befolkningen i skärgården och på kusterna skulle vara kulturellt avskuren och isolerad. Förstämningen över den rikssvenska hållningen i frågan var stor och skulle länge påverka relationerna mellan de två länderna. Finlandssvenska intellektuella intog en synlig roll i Ålandsfrågan. Bland de viktigaste ärendena på det 1919 grundade Svenska Finlands folktings dagordning var just Ålandsfrågan. Folktinget skapades som en representationsförsamling i syfte att trygga den svenskspråkiga befolkningens intressen. Representanter för Folktinget reste tillsammans med regeringens delegation till förhandlingarna i Genève där Nationernas förbund slutligen avgjorde frågan 1921 till Finlands fördel.

Om man ser till de övergripande ambitionerna att tillvarata den svenska språkgruppens intressen kan man slå fast att de flesta inte infriades efter självständigheten. Det fanns många krav, från nationell tvåspråkighet – kulturell och ekonomisk likställdhet mellan språkgrupperna – till värnpliktens fullgörande på eget modersmål. Det som mötte mest motstånd var tanken om svensk självstyrelse, en idé som vunnit mark efter de svenska besvikelserna vid antagandet av den nya regeringsformen 1919. Förutom regeringsformen av 1772 upphävdes därmed även förenings- och säkerhetsakten från 1789, som gällt i Finland under hela den ryska tiden. Det enda egentliga erkännandet av minoritetens rättigheter ingick i regeringsformens språkparagraf

(§ 14) som erkände finska och svenska som republikens nationalspråk. Genom den tryggades även alla medborgares rätt att ”hos domstol eller förvaltande myndighet i sin sak använda, sitt finska eller svenska modersmål samt att utfå expedition på detta språk”. Regeringsformen reglerade inte hur rätten att använda modersmålet skulle ordnas, utan gav endast en anvisning om att språkgruppernas rättigheter skulle byggas på jämställdhetsprincipen.

Indelningen i svenska län eller kantoner var det som förespeglade en betydande del av den svenska opinionen. På den österbottniska landsbygden fanns ett starkt stöd för denna tanke. Även om Svenska folkpartiets styrelse i princip beredde ett förslag om ett ”kantonal-system” av schweiziskt snitt rådde ändå stora meningsskiljaktigheter i frågan mellan stad och landsbygd, ett av de första tydliga tecknen på en regional splittring i det svenskspråkiga Finland. Missnöjet över huvudstadens svenska politiker var ofta stort; speciellt de som satt i regeringen ansågs vara för undfallande och oförmögna att driva de för allmogen viktigaste frågorna. Idén om separata förvaltningsområden byggde på uppfattningen att den enda realistiska framtid svenskheten möjligtvis kunde ha vilade på en jordägande svensk allmogebefolkning. Denna idériktning sammanflätades med den Freudenthalska bygdesvenskheten, vakthållandet kring den ”svenska jorden” och konstituerandet av det kulturella ”Svensk-Finland”. Detta sistnämnda område utgjordes då som nu av de svensk- och tvåspråkiga kommunerna längs kusterna.

I den bildade och litterära svenska kulturen före och efter självständighetstiden finner man reaktioner på tidens villkor. Från slutet av 1800-talet, närmare bestämt efter utgivningen av Aleksis Kivis *Seitsemän veljestä* (*Sju bröder*) 1870, växte en kvalitativt framstående finsk skönlitteratur fram på kort tid. Den svenskspråkiga litteraturen blev en minoritetslitteratur. Dess konstnärliga föredömen – av vilka Runeberg länge ansågs som det främsta – låg i det förgångna. En vedertagen benämning på den finlandssvenska litteraturen under den här tiden är ”det trånga rummet”. Med det avses en närmast klaustrofobisk och misstrogen inställning till omvärlden, en följd av ett ökande utanförskap i samhällsutvecklingen, fiendskap från finskt och ryskt håll, styvmoderlig behandling från rikssvenskt håll, allmänt taget en känsla av förlorade positioner och privilegier. Den moderna metaforen för finlandssvensk marginalisering, tillvaron på ett smältande isflak, här-

stammar från detta. Oavsett fenomenets verkliga förankring förekom det som en i allra högsta grad närvarande psykologisk sinnesstämning och gav en grogrund till en betydande litterär aktivitet som var klar-synt och pessimistisk.³

Spänningarna mellan en yngre och en äldre generation var en röd tråd i landets politiska situation. Politiken upplevde kraftiga strömkantringar under årtiondena kring Finlands självständighet, och samhällsförändringen återspeglades även i universitetskretsar. En gemensam nämnare för litteratursällskapets styrelsemedlemmar var att de fortsättningsvis var bosatta i Helsingfors. På det här sättet skiljde sig Svenska litteratursällskapet från Finska Litteratursällskapet, som genom en längre historia och ett större insamlingsområde hade en större geografisk spridning i styrelsen.⁴

En förändring som lät vänta på sig var kvinnornas inträde i styrelsen, trots försök i den riktningen. Kvinnor hade spelat en roll sedan grundandet som betalande medlemmar och donatorer, men deras närvaro iakttogs formellt främst under årsfesterna. Bland hedersmedlemmar och korresponderande medlemmar fanns enbart två kvinnor: Selma Lagerlöf och Ida Strömborg. Strömborg var intendent för Runebergshemmet i Borgå. Litterära pris åt kvinnor hade utdelats vid några tillfällen, men det var allt.

Första påstötten för en förändring kom inför årsmötet 1917 då kvinnosakspionjären, journalisten och politikern Annie Furuhielm föreslog konstnären Helena Westermarck och släktforskaren Jilly Ramsay som kandidater till de styrelseposter som stod i tur för omval. ”Av lojalitets hänsyn” informerade hon styrelsen om sitt förslag i förväg. Det är okänt varför, men under årsmötet lyftes inte frågan om kvinnliga kandidater upp. Mötet avlöpte utan någon som helst hänvisning till saken. Följande försök kom inför årsmötet 1935, då Furuhielm återigen hade kontaktat styrelsen i förväg. Denna gång framhöll hon skarpt det ”iögonenfallande förhållande” att styrelsen alltid bestått uteslutande av manliga ledamöter. Kandidaten denna gång var litteraturforskaren Ruth Hedvall, och hon stöddes av tjugo undertecknare som Furuhielm hade samlat. Oavsett dessa förberedelser fylldes inga vakanser av kvinnor under årsmötet 1935, ett fåtaligt besökt sammanträde varifrån även appellens undertecknare uteblev.⁵

En omständighet som man gärna hänvisade till i dessa sammanhang var bristen på kvinnliga akademiker. Universitetets föreläs-

Helena Westermarck (1857–1938) är mest känd för eftervärlden som konstnär och författare och som aktiv inom kvinnorörelsen. Hon tillhörde den borgerliga svenskheten med stark Helsingforsförankring som stod litteratursällskapet nära, och hade själv kulturhistoriska forskningsintressen. År 1917 stod hon på förslag till litteratursällskapets styrelse, men det skulle dröja till 1981 innan sällskapet fick sina första kvinnliga ledamöter.

ningar var sedan länge öppna för alla. Carl Gustaf Estlanders föreläsningar i estetik och modern litteratur var kända för att vara flitigt besökta av kvinnor. Från och med 1885 fanns det kvinnliga studenter inskrivna vid universitetet, men ända fram till 1901 var de

tvungna att ansöka om dispens för sitt kön för att avlägga studentexamen och studera vid universitetet. Under dessa år skedde likväl en snabb förändring. Redan 1908 utgjorde kvinnorna nästan en fjärdedel av de inskrivna studenterna, fastän många praktiska hinder kvarstod. Om detta vittnar till exempel historikern Alma Söderhjelmns tidiga karriär, märkt av olika juridiska och kulturella hinder när det gällde att ansöka om en professur i Helsingfors.

Westermarck, Ramsay och Hedvall borde alla ha varit lämpliga kandidater, åtminstone om man jämför deras meriter med de sittande styrelsemedlemmarnas. Utöver sitt konstnärskap utmärkte sig Westermarck som författare. Hon, liksom brodern Edvard Westermarck, hade ett intresse för bygdesvenskheten och folktraditionen, vilket bland annat resulterade i tvåbandsverket *Nyländska folksagor berättade för ungdom* (utgivna 1897 och 1913). Hedvall hade disputerat 1915 som 28-åring, med en avhandling om Runebergs poetiska stil. Två år

senare utgav hon *Finlands svenska litteratur*, det allra första samlingsverket i sitt slag. Sin yrkeskarriär gjorde hon som äldre lektor i svenska vid Svenska flicklyceet i Helsingfors.⁶

Det är fullt möjligt att en viss konservativ tröghet eller ovillighet hos styrelse och medlemmar bidrog till att dessa kampanjer misslyckades. Men inga konkreta uttryck för eller emot dem har kunnat påvisas. Hedvalls översiktsverk över den svenskspråkiga litteraturen hade rönt en viss kritik då det utgavs, bland annat av litteratursällskapets sekreterare Arvid Hultin. Westermarck var å sin sida en aktiv politisk gestalt som av vissa ansågs ligga för långt ute på vänsterkanten, fastän hennes mest tydliga ståndpunkter låg på det språkpolitiska planet. Furuhjelm's förslag kan möjligen ses som tidstypiska uttryck för den finländska kvinnorörelsen efter rösträttsreformen.

Efter 1935 hämmades vidare initiativ av både bristande sammanhållning och ett kraftigt yttre motstånd. Det dröjde till 1960-talet och den andra vågens feminism innan en ny politisk kvinnogeneration växte fram, och det skulle dröja ytterligare ett par årtionden innan litteratursällskapet fick kvinnliga medlemmar i sin styrelse – till 1981 då folkmusikforskaren Ann-Mari Häggman och litteraturvetaren Merete Mazzarella valdes in. Den första kvinnan på ordförandeposten, statsvetaren Åsa von Schoultz, valdes 2023.⁷

Mellankrigstiden utmärktes av kriser för den finlandssvenska minoriteten – eller den östsvenska, som vissa stundom ännu kallade sig – men även av mobilisering och konsolidering. Orosmolnen hopade sig från flera håll. En allmän svensk nationell mobilisering blev nödvändig, delvis på grund av den ekonomiska krisen. Ett exempel är folksamlingen av pengamedel för att rädda Åbo Akademi 1922. Den organiserades i alla delar av Svenskfinland och påstötur gjordes även utomlands med hjälp av Åboprofessorernas akademiska och politiska nätverk. Finlandssvenskarna hyste en stor oro inför framtiden, särskilt innan språklagen 1922 blev ett faktum. Förutom Ålandsfrågan fanns det även andra brännande diskussioner, främst var frågan om självstyrelse för det svenska Finland. Ett självständigt finlandssvenskt landskapsförbund blev aldrig av, men svenska vetenskapliga och kulturella strävanden från denna tid utmärks överlag av ambitiösa nyskapelser. År 1920 grundades Svensk-Österbottniska Samfundet i Vasa med uppgift att verka för vetenskap, litteratur och konst i svenska Österbotten. Det verkar ännu i dag som ett betydande samfund trots

att den ursprungliga målbilden, att i stort sett vara en österbottnisk motsvarighet till litteratursällskapet i Helsingfors, inte infriades.⁸

Hotbilden framför alla andra stod att finna i den framväxande äktfinska ideologin under decennierna efter självständigheten. Ambitionerna att förfinska samhället tilltog betydligt efter inbördeskriget. Vid Helsingfors universitet utgick krav från radikalnationalistiska studentorganisationer på institutionens fullständiga förfinskning, vilka ändå slutligen strandade i riksdagen. Universitetets tvåspråkiga karaktär bekräftades, men 1920- och 1930-talen utmärktes av ett flertal äktfinska kampanjer, uppkomsten av nationalistiska och finsksinnade organisationer och en atmosfär av språkstrid som egentligen inte försvann före andra världskriget. På det kulturella området tilltog den finskspråkiga pressens påverkan. Tiotusentals personer förfinskade sina efternamn i en kulturell kampanj som hade påbörjats 1906, samtidigt som statistiken visade att den svenskspråkiga befolkningens antal i förhållande till den finska minskade. Frågor om den finlandssvenska befolkningens framtid och livskraft ökade i aktualitet. Därtill fortlevde motsättningen mellan ett borgerligt och ett socialistiskt läger i samhället, vilket i Finland tog sig uttryck i den högerradikala Lapporörelsen som verkade 1929–1932.

Under denna period kunde den finlandssvenska minoriteten förlita sig på sina nätverk och institutioner, vari litteratursällskapet nu ingick som en väsentlig del. Efter endast åtta års verksamhet hade Svenska litteratursällskapet mer än dubbelt så många medlemmar som Finska Litteratursällskapet, även om det senare hade en jämförelsevis starkare inriktning på folkupplysning. Svenska litteratursällskapet behöll sin vetenskapliga framtoning, men påverkades även av tidens svenska mobilisering.

Då Svenska kulturfonden 1908 inleddes under Svenska litteratursällskapets förvaltning fick den finansiella sektorn och fondförvaltningen indirekt en tyngre roll. 1900-talets första decennier utmärktes även av en markant tillväxt i antalet personliga donationer till litteratursällskapet, en omständighet som garanterade samfundets framtida existens och gav det nya uppgifter och verksamhetsområden. Konso- lideringen var även ett resultat av affärsvärldens och näringslivets allt klarare uppdelning enligt språkgränserna. Det finska och det svenska kapitalet kanaliserades under denna tid till allmännyttiga organisationer på vardera sidan av språkens demarkationslinjer, samtidigt som

staten erkände och på olika sätt stödde båda språken och deras kulturformer. Sällskapet agerade även huvudman för projekt inom folkupplysning och folkhälsa, en reflektion av den institutionella tillväxten och det ständigt närvarande medborgarengagemanget som ännu var en del av dess arbete.⁹

Stadgarna rationaliseras och utvidgas

Under åren efter självständigheten blev det aktuellt för Svenska litteratursällskapet att omformulera sina stadgar, främst för att hänvisningen till det kejsrerliga beskyddet inte längre behövdes. Men stadgeändringen 1921 rationaliserade mycket mer än så. De tre huvudsakliga syften som litteratursällskapet skulle arbeta för förkortades väsentligt. 1921 års stadgar fastspikades enligt följande formulering:

- a. att samla, bearbeta och offentliggöra vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland;
- b. att främja inhemsk forskning rörande svenska språket och dess dialekter;
- c. att främja inhemsk litterär verksamhet på svenska språket genom prisbelöningar och understöd.¹⁰

De tre punkterna består till i dag, men formuleringen ”svenska språket och dess dialekter” ändrades 1953 till ”svenska språket och litteraturen”. Årsmötet 1921 slog fast något som helt enkelt framstår som en ansning i den ursprungliga, mycket yvigare syftesdeklarationen. Det städades i den redan då något ålderdomliga svenskan, vilket märks i att man bland annat förpassat ord som ”studium” från syftesformuleringarna. Förändringarna avspeglade även litteratursällskapets institutionella utveckling. Borta var statsarkivet och universitetsbiblioteket som garanter för det ihopsamlade materialet. Litteratursällskapets ställning var 1921 tillräckligt självständig för ett sådant steg, och den kommande utvecklingen skulle bekräfta detta.

Vissa av de ursprungliga uppgifterna ströks från syftesparagrafen. Man utelämnade anspråk på att skapa läromedel för den svenska undervisningen i landet. Det rörde sig om en ambition som inte hade visat sig vara realistisk att genomföra. Men när det gällde annat som utelämnades var det snarare fråga om en rationalisering av syftesfor-

muleringen. Man kan även hävda att vissa av de äldre målen hade nåtts och därför var det inte nödvändigt att återge dem. Grammatik- och dialektarbetet samt språkvården omnämndes inte längre explicit.

Men språkets ”rätta begagnande”, som sedan grundandet var en del av syftesparagrafen, övergavs inte som en av sällskapet huvuduppgifter. Filologen och språkriktighetsförkämpan Hugo Bergroth satt i styrelsen ännu en god bit in på 1930-talet. Genom Bergroths 1917 utgivna *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* etablerades beteckningen ”finlandssvenska” och samtidigt skapade han en norm för det finlandssvenska standardspråket. Det kan tilläggas att denna norm så gott som helt och hållet överensstämde med den rikssvenska. Språkvården hade under en lång tid snarare ökat än minskat i betydelse, och omformuleringen i syftet är att betrakta som en återspeglning av att litteratursällskapet inte satt ensamt i denna båt. Slutresultatet blev det som eftersträvades, nämligen en kort och beskrivande syftesformulering. I sin enkelhet var och förblev syftesparagrafen en högst obestämd formulering som hade ett stort tolkningsutrymme.¹¹

Vid utarbetandet av nya stadgar fanns det även reservationer bland styrelsens ledamöter. Den i styrelsesammanhang vanligtvis så för-synte språkforskaren Oskar Hultman, invald som efterträdare på A.O. Freudenthals stol 1908, anmärkte under stadgeberedningen 1917 att litteratursällskapet möjligtvis gjorde sig självt en björntjänst genom att begränsa sin verksamhetshorisont till den finska statens gränser. Som en av Freudenthals gamla studenter, därtill en ovanligt berest sådan, fann han ett sådant utgångsläge alltför inskränkt:

Jag anser, att de gamla stadgarna här skattat åt den tidigare hos oss alltför vanliga benägenheten att förbise den svenska odlingens kontinuitet och betrakta alla dess yttringar bortom Ålands hav såsom för oss främmande. I våra dagar, då Finlands svenskar äro böjda att anse sig, fastän politiskt skilda från sina stamfränder västanhavs, dock fortfarande tillhöra samma kulturområde som de, borde vetenskaplig forskning i detta land rörande Sveriges litteratur, folksed och folkdiktning, ävensom rörande dess historia, hava rätt att påräkna Svenska Litteratursällskapets stöd.¹²

En uttalad ambition att arbeta med svensk kultur även bortom landets gränser skulle erbjuda lite omväxling i det ”enformiga innehåll” som var resultatet av en snäv begränsning. Hultmans reservation var emellertid en minoritetsåsikt och resulterade inte i någon ändring av syftet. Detta fall belyser även den försvarsideologi som var inbyggd i litteratursällskapets kärna. Det fanns inte rum för denna expansiva och i någon mån skandinavistiska syn när det gällde att arbeta för den svenska kulturens väl i Finland.¹³

En praktiskt sett betydligt viktigare nyordning inträffade nästan 20 år senare, vid 50-årsjubileet 1935. Då skrevs stadgarna gällande finansförvaltningen om. Två år tidigare hade skattmästaren Bruno Lesch erhållit uppdraget att göra ett utkast till nya stadgar som motsvarade litteratursällskapets förändrade finansförvaltning. Skattmästaren hade sedan grundandet fått fler arbetsuppgifter i stadig takt. Bördan lättades nu delvis genom att skattmästaren erhöll en kamrer som stöd i arbetet. Därtill inrättades ett nytt organ av sakkunniga, finansrådet. På detta sätt blev det administrativa livet lättare för både skattmästaren och styrelsen. Styrelsen var innan stadgeomarbetningen tvungen att ta ställning till en rad ekonomiska frågor som den strikt taget inte hade kompetens att avgöra. Kamreren var i denna nya konstellation den som skötte det löpande arbetet med uppbörden av medlemsavgifter och bokföringen. Kamreren agerade även som finansrådets sekreterare.¹⁴

En annan nyhet 1935 var att Svenska kulturfonden för första gången inskrevs i stadgarna, om än bara formellt. Det var nödvändigt att framhäva att litteratursällskapet var fondens förvaltare. Den ur dagens perspektiv sett mest betydande ekonomiska organisationen för finlandssvensk kultur hade ändå en längre tillkomsthistoria. Redan i november 1907 hade litteratursällskapets styrelse tagit principbeslutet att motta en fond som det då alldeles nygrundade Svenska folkpartiet höll på att bilda. Huruvida detta var lämpligt var ett samtalsämne inom styrelsen. Att binda sig till ett politiskt parti var något som inte nödvändigtvis överensstämde med litteratursällskapets uttalade obundenhet.¹⁵

Det är en relevant fråga varför ett politiskt parti ansåg det vara ändamålsenligt att låta ett lärt samfund förvalta en ny fond av det här slaget. Svenska folkpartiet grundades som nämnt i maj 1906 som en del av de nya partibildningarna inför den förestående representationsreformen i Finland samma år. Inom partiet såg man det som en grann-

laga uppgift att skapa en fond för den politiska verksamheten, och en opolitisk organisation som förvaltare ansågs vara viktigt. Även om det sannolikt förekom principiella diskussioner kan man inte finna några sådana i styrelsens protokoll från november 1907 då ärendet behandlades. I första hand var man bekymrad över den praktiska förvaltningen av så betydande tillgångar. Redan följande år då den ihopsamlade fonden faktiskt överlämnades översteg den litteratursällskapets samlade förmögenhet.¹⁶

Orsakerna till att fonden överlämnades behöver inte ha varit enbart pragmatiska. Den roll man anförtrodde litteratursällskapet var troligen även ett slags erkännande för redan uppnådda resultat. Den starka utveckling som litteratursällskapet hade visat, tillsammans med dess uttalat icke-exklusiva status som medborgarrörelse, gav ett så brett underlag för en svensk allmänhet som möjligt. Under åren efter det demokratiska genombrottet 1906 fanns det en liten men envis andel av de svenska opinionsbildarna som motsatte sig grundandet av ett svenskt politiskt parti. De förespråkade i stället ett allmänsvenskt kulturförbund. Sammankopplingen mellan litteratursällskapet och kulturfonden kan även läsas som att förhoppningarna om ett kulturförbund åtminstone delvis infriades.

Arrangemanget blev bestående och orsakade inga svårigheter eller konkurrens under de första årtiondena. Inom förvaltningen var samarbetet och tolkningsfrågorna gällande donatorer och mottagare länge så gott som problemfria. Identifikationen mellan litteratursällskapet och kulturfonden i det allmänna medvetandet blev först senare, under 1960- och 1970-talen, något av ett bryderi. Ett exempel är linjedragningarna inom Svenska folkpartiet under senare årtionden och därtill hörande meningsskiljaktigheter kring penningförvaltningen.¹⁷

I längden gynnades litteratursällskapet av den mer eller mindre påtvingade symbiosen. Kulturfondens grund består i att den har en förvaltare och två fördelare. Litteratursällskapet förvaltar fonden men partiet väljer vem som sitter i styrelsen, kulturfondens beslutande organ. Till förvaltningen hör litteratursällskapets skattmästare och ett finansråd. Denna dubbla ställning är betydelsefull på många sätt, vilket skattmästarnas i regel långa mandatperioder vittnar om. Under kulturfondens första hundra år har sju olika personer innehaft posten som skattmästare. Kontinuiteten och kontakten mellan näringslivets, politikens och kulturens världar har varit ett utmärkande drag

för denna person. Fram till 1980-talet var finansrådets medlemmar ofta politiker med betydande poster inom Svenska folkpartiet. Förutom att litteratursällskapet fått ekonomiskt tillskott tack vare kulturfonden har man också ofta fått hjälp av partiet i specialfrågor som berör förvaltningen av fonder, i synnerhet testamenten med speciella regler. Samarbetet var som intensivast under mellankrigstiden. Krigsåren 1939–1944 framstår som en vattendelare. Efter kriget upprättades fasta rutiner och finansrådet kunde agera mera självständigt. Först under 1960-talet då utdelningsfunktionen omorganiserades och partiet tillsatte Delegationen för Svenska Kulturfonden inleddes en ny tid för samarbetet mellan litteratursällskapet och partiet.¹⁸

Den borgerliga filantropin bygger en bred grund för verksamheten

Efter inbördeskriget såg utsikterna på många sätt mycket bleka ut för lärda samfund. Inkomsterna från medlemmarnas årsavgifter fortsatte att minska, krigsskatterna var betungande, statsanslagen krympte och räntorna sjönk. De publicistiska villkoren för Svenska litteratursällskapet var inte heller gynnsamma. Priset på papper och tryckeriernas taxor steg som ett resultat av råvarubristen. För att klara de magra åren var man tvungen att göra en del uppoffringar. Inskränkningar i utgivningsverksamheten var nödvändiga. Inom styrelsen var man likväl hoppfull inför framtiden. Även inom samtidens affärskretsar hyste de flesta en stor tilltro till valutans värde och dess förmåga att återhämta sig.

Årsberättelserna kring självständigheten meddelar rentav om stigande inkomster. Men vid årsmötet 1919 kunde inte ordföranden blunda för realiteterna. M. G. Schybergson medgav att de pågående problemens orsak låg i ”penningvärdets fortgående sjunkande, som gör att Sällskapets egna tillgångar, som förut syntes betydande, nu nedgått till en bråkdel av det förra värdet”.¹⁹ Första världskriget utlöste för Finlands del en djup ekonomisk kris som skulle pågå i många år efter freden. För finanskretsarna i Helsingfors var inflationen närmast ett okänt fenomen före krigets utbrott. Från och med nu blev den en bestående del av vardagen. De värsta krisåren vid 1920-talets ingång innebar en inskränkning av litteratursällskapets verksamhet, främst av den regelbundna utgivningen av skriftserien.²⁰

Litteratursällskapets svårigheter lindrades likväl snabbt genom en betydande mobilisering av svenska kulturella intressen, i praktiken en betydande tillströmning av nya donationer. År 1919 har kallats ”donationernas år”: Sofie von Willebrands fond, Mauritz Hallbergs donationsfond och Elin och Karl Pentzins donationsfond utgjorde tillsammans över 1,5 miljoner mark och tillhörde de största donationerna som inkom 1919. Tillströmningen var en direkt följd av en tio sidor lång skrift med omsorgsfullt formulerade motiveringar, *Svenska Litteratursällskapet i Finland, dess uppgifter och dess verksamhet*. Uppropet var undertecknat av styrelsen den 20 mars 1919. Bakgrunden till detta manifest var närmast tryckerikostnadernas femdubbling under de senaste åren. Förutom att hänvisa till denna omständighet påminde man – i detalj – om en rad forskningsarbeten som låg och väntade på att få komma i tryck. Samtidigt som det här var en trängande angelägenhet för den svenska allmänheten var det en möjlighet för enskilda välbeställda medborgare att stödja svensk kultur. Uppropet kom med ett löfte om att offentliggöra donatorernas namn och de donerade beloppen. Uppmaningen föll i god jord. Litteratursällskapets tryckningsfond, som även den instiftades 1919, uppgick till 158 450 mark. Av den i *Förhandlingar och uppsatser* tryckta bidragslistan framgår det att 100 000 mark betalades av en enda person, kommerserådinnan Ina Borgström.²¹

Fastän filantropin hade viktiga sociala orsaker, ska man inte bortse från det faktum att det bland tidens affärskapital och borgerskap i allmänhet fanns betydande litterära, ideella och rent politiska intressen. Friherrinnan Sofie von Willebrand höll salong i sitt hem för intellektuella och författare. Johan Ludvig Runeberg, Matthias Alexander Castrén, Johan Vilhelm Snellman och Robert Tengström ingick i denna krets, bara för att nämna några få. När hennes make, läkaren Felix von Willebrand avled 1893 deltog hon än mer i samhällslivet och ägnade sig även åt välgörenhet. von Willebrands bidrag på 100 000 mark, testamenterat genom hennes två söner och två döttrar 1919, var bara ett exempel på hennes filantropiska verksamhet och samhällsengagemang, som också inkluderade Finsk Kvinnoförening och Fruntimmersföreningen.²²

Litteratursällskapets tillväxt under mellankrigstiden var alltså ett resultat av flera samverkande faktorer. Dels handlade det om den politiska och ekonomiska krisen, som frammanade ett sällan skådat

engagemang och en generositet bland kapitalstarka donatorer för vad man ansåg vara förutsättningarna för den svenska kulturens överlevnad, dels rörde det sig om donatorernas intellektuella, kulturella och vetenskapliga intressen. Båda tendenserna var speciellt livliga under 1920- och 1930-talen och kan tillsammans ses som en förklaring till den konsolidering av litteratursällskapets finansiella grund som ägde rum under samma årtionden. För det tidiga 1900-talets affärsborgerskap existerade det inte nödvändigtvis något motsatsförhållande mellan näring och handel å ena sidan och vetenskap och kultur å den andra. Att vara djupt involverad i samhällslivet innebar även ett ställningstagande för annat än tillämpad forskning.²³

I allmänhet kan man dela in donationerna i allmänna fonder och specialfonder. Inkom donationerna utan villkor eller specificerade krav var de att anse som allmänna. Det innebar att litteratursällskapet hade frihet att disponera över medlen i enlighet med sina egna stadgar. Avkastningen från de allmänna fonderna utgjorde stommen för litteratursällskapets framtida verksamhet. De garanterade att litteratursällskapet fortsättningsvis hade en självständig handlingskraft. Specialfonderna var belagda med donatorernas villkor, vanligtvis för ett specifikt allmännyttigt ändamål. De två första specialfonderna, Hedvig Lovisa Falckens testamentsfond och Karl Rosendahls dramatiska honorarium, var prisfonder. Avkastningen från Falckens testamentsfond skulle användas för att premiera en välförtjänt publikation i litteratur- eller kulturhistoria, medan Rosendahls honorarium var, såsom namnet visar, ämnat för dramatiker.

Donationerna inflöt på olika sätt. En huvudgrupp bestod av testamenterade tillgångar, ofta i form av aktier eller fastigheter. Andra fonder upprättades på ett mera blygsamt sätt. En anspråkslös grundplåt på några hundra mark kunde utgöra startpunkten. Dylika småinsatser, såväl som större motsvarigheter, var belagda med en aktiveringsklausul. Tanken var att fondens huvudsyfte skulle "aktiveras" då avkastningen hade nått ett på förhand fastställt belopp. Ett anmärkningsvärt exempel är litteratursällskapets byggnadsfond som upprättades 1911 med en anonym inbetalning på 100 mark. Först 80 år senare när fonden fått en sådan avkastning att den kunde börja användas för sitt syfte blev det känt att den ursprunglige donatorn var Ernst Lagus. Målet med fonden var att bidra till anskaffningen av ett eget hus i huvudstaden. År 1919 avstod Lagus från ett arvode för arkivarbetet

med Runebergs manuskript för att i stället rikta summan till en andra inbetalning till byggnadsfonden – något som vittnar om både visionen och beslutsamheten.²⁴

Donationerna som strömmade in 1919 inkluderade även aktieportföljer med ett potentiellt större framtida värde. Detta skulle till exempel bli märkbart i fallet med makarna Pentzins donation. När konsul Karl Pentzin dog 1929 öppnades hans testamente, ur vilket det framgick att hans önskemål var att skänka 8 513 aktier i Finska Gummifabriks Ab till litteratursällskapet. Aktierna hade ett nominellt värde på omkring 1,7 miljoner mark, men skulle ett drygt halvsekel senare genomgå en enorm värdestegring. Företaget kom att bli en del av det framtida konglomeratet Nokia som producerade gummiprodukter, kablar och papper, och som i ett senare skede blev en jätte inom telekommunikationsbranschen. Elin Pentzin hade rätt till avkastningen under sin livstid, men avsåg sig denna rätt 1942.²⁵ Pentzinska donationsfondens syfte är att stödja Svenska Privatskolan i Uleåborg.

Som redan framkommit gällande Svenska kulturfonden, innebar utvecklingen inom det filantropiska fältet även att organisationer som Svenska litteratursällskapet fick anta en större roll som förvaltare av allmännyttigt kapital, även den typ av kapital som inte hörde till kärnverksamheten. Från och med 1911 emottog litteratursällskapet ett flertal donationer avsedda för medicinsk forskning om den svenska befolkningen i Finland och för hälsofrämjande insatser bland den. Donationerna insamlades och fördelades genom en särskilt tillsatt kommitté inom litteratursällskapet, den så kallade Florinska kommissionen. Namnet kom av en donation på 100 000 mark av fröken Jenny Florin som utgjorde grunden för denna samling av fonder. Florins far, kirurgie doktorn Pehr Ulrik Florin, hade under sin livstid uttryckt en önskan om en allmännyttig fond för läkarvetenskapens främjande.

Eftersom donationen låg utanför litteratursällskapets egentliga verksamhetsområde beslutade styrelsen att anlita ett särskilt organ av sakkunniga, som bestod av representanter för litteratursällskapets styrelse och av medicinskt sakkunniga. Kommissionen var även ett resultat av den svåra situation som den svenskspråkiga kulturen och befolkningen i Finland befann sig i.

Läkarvetenskapen utvecklades snabbt under 1900-talets första årtionden, och man intresserade sig i dessa kretsar speciellt för forskning som kunde ha en inverkan på den finlandssvenska befolkning-

ens "livskraft" och "folkhälsa". Frågor kring rasbiologi och rashygien låg nära till hands när man diskuterade åtgärder och fördelningen av finansieringsmedel, även om något sådant inte uttryckligen hade ingått i donationsbrevens. Det finlandssvenska folkhälsoarbetet samlades under devisen "det får inte finnas dåliga svenskar i detta land!". Den egentliga verksamheten var av nödvändighet bred, och hade såväl praktiskt jordnära som teoretiska dimensioner. Både bekämpandet av den utbredda folksjukdomen tuberkulos och rasbiologiskt tänkande förekom därför i Florinska kommissionen. Idén om "kvaliteten" på människors arvsanlag var mest inriktad på utrotandet av ärftliga sjukdomar oavsett etnisk tillhörighet. Men kommissionens medlemmar var långt ifrån eniga om vilket innehållet i folkhälsoprogrammet skulle vara. Begreppet "svenskhet" kunde inte heller – vilket kommissionens medlemmar var medvetna om – definieras på genetiska eller biologiska grunder. Det fanns emellertid seglivade idéer om det ärftliga ursprunget till kriminalitet och sociala problem, något som blev väldigt tydligt genom det tilltagande stödet och donationerna efter inbördeskriget 1918.

Det ökande kapitalet gjorde kommissionens arbete så omfattande att det ställde nya krav på organisationen. I egenskap av ett årligen sammansatt organ av förtroendevalda blev det svårt för Florinska kommissionen att agera som självständig aktör under litteratursällskapets översyn. Det beslutades därför att kommissionen skulle konstituera sig som en separat förening och juridisk person, som skulle gå under namnet Samfundet Folkhälsan, vilket skedde i januari 1921.²⁶

SPRÅKENS DOMÄNER OCH DEMARKATIONSLINJER

Svenskt och finskt i kulturpolitiken

Svenska litteratursällskapet har som privat organisation bibehållit en vidsträckt autonomi och handlingsfrihet, även om skärningspunkterna mellan privata samfund och statens kulturpolitik ökade efter självständigheten. Beviljandet av offentliga medel blev ett redskap i statens händer som kunde tjäna flera syften. Offentliga medel till privata organisationer kunde dels bli en typ av kulturpolitiskt styrningsverktyg, dels ett sätt att vinna allmänhetens stöd. Det fanns ännu

skäl att inom litteratursällskapet kritiskt reflektera över den svenska språkgruppens kulturella villkor.

Inom den nya enkammarlantdagen, från 1919 benämnd riksdagen, fortsatte utvecklingen av en kulturpolitik som främjade majoritetsspråket. Ett exempel på detta är en petition gällande statligt understöd för den finska litteraturens främjande, inlämnad och undertecknad den 29 maj 1907 av det gammalfinska partiet. I Eino Sakari Yrjö-Koskinens – son till Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen – inledning skönjer man ett motiv:

Liksom vårt nordliga fädernesland om våren befinner sig under skarens täckelse ännu långt efter det rosorna spricka ut i södern och strömmarna virvla i Mellaneuropas bergstrakter, så har Finlands nationella liv länge tynat i vinterns bojer.²⁷

Petitionen gällde ett årligt statsanslag på 50 000 mark (motsvarar drygt 260 000 euro enligt 2024 års valutakurs). Detta betydliga anslag höjdes successivt fram till 1922 till 150 000 mark (drygt 62 000 euro 2024, en illustration av fredstidens grava inflationsläge). Betydande statsstöd till litteraturen ansågs vara både naturligt och nödvändigt för att få en högtstående finsk nationallitteratur. Det som bar sig på den litterära marknaden, det vill säga det som sålde mest, ansågs inte vara det mest värdefulla för den nationella kulturen.

Demokratiseringen av det politiska livet och självständighetstidens starka patos för den finska kulturen ledde även till en skarpare uppdelning av det svenska och finska inom politik och kultur. Inom riksdagens svenska representation signalerade man om nödläge för den svenska litteraturen genom ett petitionsmemorial av den 21 september 1922. Memorialet hade ett brett svenskt stöd, bland undertecknarna fanns såväl socialdemokraten Karl H. Wiik som Svenska folkpartisterna Georg Schauman, John Österholm och Gunnar Landtman. Den sistnämnde var även ledamot i litteratursällskapets styrelse sedan 1920. Landtmans akademiska bakgrund var inom filosofin och sociologin. Han var en av Edvard Westermarcks mest framstående elever och arbetade vid sidan om sitt vetenskapliga arbete med folkbildning.

Problemet var inte enbart att produktionen av inhemsk svensk litteratur nu var kraftigt kringskuren, utan även att en ogynnsam

valutakurs gjorde distribution av rikssvensk vetenskaplig och populär litteratur olönsam i Finland. Omvänt fanns problemet att marknaden för finlandssvensk litteratur i Sverige ansågs svår. Med hänvisning till dessa problem och de redan beviljade anslagen för finsk litteratur ansåg petitionärerna att finska staten även borde beakta den finlandssvenska litteraturen med årliga anslag. Förslaget förordades inom utskottsbehandlingen och förverkligades av Delegationen för den svenska litteraturens främjande. Fördelningen av statsanslaget för finsk litteratur föll på Finska Litteratursällskapet.

I juni 1923 tog Svenska litteratursällskapet motsvarande ansvar för det nya anslaget för svensk litteratur. Villkoren var i stort sett desamma som för det finska anslaget, men det lägre beloppet för den svenska litteraturen gjorde det nödvändigt att förenkla utformningen av delegationen. Den finska delegationen hade fyra permanenta sektioner: naturvetenskap, socialekonomi, humaniora och skönlitteratur. Den svenska delegationen fungerade enligt ett ad hoc-system där årsvisa underkommittéer tillsattes enligt hurdana ansökningar som inkommit. I dessa ingick fyra medlemmar från litteratursällskapet, medan representationen från andra finlandssvenska institutioner successivt ökades under åren för att till slut inkludera tolv föreningar med varsin representant: Svenska folkskolans vänner, Ekonomiska samfundet, Finlands svenska arbetarförbund, Finlands svenska författareförening, Finska läkaresällskapet, föreningen Brage, Geografiska sällskapet, Juridiska föreningen, Pedagogiska föreningens centralavdelning, Samfundet Folkhälsan, Svensk-Österbottniska samfundet och Tekniska föreningen. Här ser man en ambitiös ansats att inkludera både de traditionellt viktigaste svenska föreningarna och särskilda yrkes- och intressegrupper.

De verk som utgavs med statsstödet var genomgående av allmän karaktär. Under delegationens första tio år utgavs över åttio publikationer på svenska. Majoriteten utgjordes av historiska studier av olika slag – biografier, historiker över städer, orter och institutioner – men även om samhällsfenomen under företrädesvis 1700- och 1800-talen. Yrkesgruppernas representation märks i att en mängd specialarbeten utgavs inom till exempel pedagogik, psykologi, hälsovård, naturvetenskap och geografi. En annan huvuddel bestod av översatta eller bearbetade finska verk. Detta var helt i enlighet med riksdagens anvisning om användningen av statsmedlen. I den ursprungliga peti-

tionen anfördes inte enbart det svenska språkets ställning i Finland som ett vägande skäl, utan man pläderade för att den utgivna litteraturen skulle bidra till kännedomen om finska förhållanden i utlandet, det vill säga i första hand i Sverige.²⁸

Den kulturpolitik som statsmakten förde genom anslag till samfund var ett typiskt drag för den tidiga självständighetstiden, men nya samarbeten mellan samfund, svenska som finska, var inte heller ovanliga. Ett exempel på en ny aktör som skapade överbyggande nätverk mellan vetenskapliga samfund och staten var Folkmålskommissionen. Kommissionen för undersökningen av svenska folk mål och svensk folkkultur i Finland konstituerade sig 1927 på initiativ av Svenska landsmålsföreningen. Folkmålskommissionen – som var det namn som började användas i såväl dagligt tal som offentlig kommunikation – bildades som en fri sammanslutning med ett flertal deltagande institutioner, däribland Finska Vetenskaps-Societeten, Åbo Akademi, Brage och Svenska litteratursällskapet.

Syftet var att genom en samlad insats ”vinna ökad kunskap om Finlands svenska dialekter och den folkkultur de företräder”. Det långsiktiga målet var en ordbok över de svenska dialekterna i Finland. Detta mål byggde på den finska förebilden, ordboksstiftelsen Sanakirja-säätiö. Folkmålskommissionen finansierades från 1928 med statliga medel. Det här förhållandet gällde ända fram till 1975, då verksamheten placerades vid Forskningscentralen för de inhemska språken. Om Folkmålskommissionens anknytning till litteratursällskapet vittnar bland annat det faktum att de tre första decenniernas protokoll finns i litteratursällskapets tjänstearkiv. Kommissionen kom även att ha ett nära förhållande till en senare inrättad sektion inom sällskapet, Folkkultursarkivet.²⁹

Folkmålskommissionens verksamhet är intressant inte minst på grund av sin statliga och bredare vetenskapliga anknytning. Institutionen fungerade som ett slags informationskanal till ett större finländskt vetenskapligt nätverk. På detta sätt kunde man även pejla de svenska kulturella frågorna i andra samfund. Under Folkmålskommissionens sammanträde den 12 mars 1929 framkom det till exempel att Arkeologiska kommissionen två gånger föreslagit för statsrådet att en ny amanuens vid Nationalmuseets autografiska avdelning skulle inrättas, med uppgift att ordna samlingsarbetet i och förestå samlingarna från ”det svenska Finland”. Båda gångerna hade statsrådet för-

kastat förslaget, men nu ansåg man att det fanns bättre utsikter för att få amanuensen inrättad.

Den ursprungliga skrivelsen som Arkeologiska kommissionen hade lämnat till statsrådet var även belysande för hur svenska och finska frågor behandlades. Den var författad av professorn i finsk-ugrisk etnografi, Uuno Taavi Sirelius, tillsammans med medarbetaren Aarne Böök. Med exakt samma formuleringar med vilka man motiverat 1800-talets insamlingar av folkkultur vädjade de till statsrådets ansvarskänsla för ett samhälle i förändring, vilket inkluderade de svenska landsdelarna:

Då man beaktar den nutida kulturformens snabba framsteg, som grundar sig på maskinkraft, borde man sträva till att påbörja förevarande arbete så fort som möjligt, och denna iakttagelse gäller särskilt för vårt lands svenska delar.³⁰

Sirelius och Böök förklarade att insamlingsarbetet skedde genom fältstudier som företrädesvis borde göras under somrarna. De förutspådde att det ännu skulle ta många år innan man kunde skapa något som skulle kunna kallas helhetsbild av allmogekulturen. På grund av det brådskande läget ansåg man sig inte ha moralisk rätt att uppskjuta arbetet på de svenskspråkiga orterna. Man hade inte heller de resurser som krävdes för en fullgod svensk insats. Sirelius och Böök var särskilt noga med att understryka att en fältforskare måste kunna bemästra det lokala språket till fulländning för att lyckas med projektet. På detta sätt motiverade man en helt svenskspråkig amanuens.

Det är intressant att man motiverade denna anställning genom att hänvisa till den kritik som uppstått på ”frivilligt svenskt håll”. Kritiken gällde Nationalmuseets förmodade avsaknad av finlandssvenska element i sina allmogeutställningar. I de finlandssvenska tidskrifterna hade man rentav kritiserat Nationalmuseets etnologiska sektion för att enbart bedriva finsk forskning. Men dessa motiveringar räckte inte för att statsrådet skulle bevilja en svensk amanuens vid Nationalmuseet.³¹

Det finns inga skäl att ifrågasätta Sirelius uppriktighet i de här frågorna. Han var nära vän med och rådgivare till Gabriel Nikander, som var en av Nationalmuseets främsta kritiker i just den nämnda frågan. Nikander var en yngre förmåga bland de svenska traditionsfors-

karna och en tidigare ledamot av litteratursällskapets styrelse. Han hade invalts 1917 som 33-åring, samma år som han erhöll en docentur i nordisk kulturhistoria vid Helsingfors universitet. Huvudstaden och litteratursällskapet lämnade han dock 1921 då han blev professor i nordisk kulturhistoria och folklivsforskning vid det nygrundade Åbo Akademi.³²

Den finlandssvenska museifrågan aktualiserades 1923 i samband med att en kollektion föremål och fotografier med tillhörande statistik som belyste ”Svenskfinland, dess natur och folk” presenterades på den utlandssvenska utställningen i Göteborg, anordnad av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. I kölvattnet av utställningen uppstod en debatt i finlandssvenska tidskrifter, i vilken man kritiserade Nationalmuseets försummande av ”det folkligt svenska” och att det uppblandades med den finska allmogekulturen. Det var i denna debatt som Nikander och Sirelius framförde sina respektive synpunkter. Sirelius påpekade att museet redan hade ett rikhaltigt material från svenskbygderna och i fortsättningen borde ha med detta i sina utställningar. Han trodde inte att två separata centralmuseer, varav ett skulle representera Svenskfinland enligt Nikanders förslag, var realistiskt. Hans argument var, förståeligt nog, att statligt understöd knappast skulle ges för ett finlandssvenskt centralmuseum. Han förstod emellertid de känslökäl som låg till grund för det upplevda behovet av ett museum som representerade den svenska hembygden som en topografisk-språklig enhet. Sirelius perspektiv var den komparerande vetenskapsmannens, medan Nikanders perspektiv var den språkliga minoritetens identitetsbygge.³³

Museifrågan måste förstås utifrån det faktum att begreppet Svenskfinland hade kodifierats efter Finlands självständighet, mycket tack vare en aktivism som Nikander själv varit delaktig i. Tillsammans med riksdagsmannen Ernst von Born hade han utrett det regionala och institutionella Svenskfinlands förutsättningar för en viss självstyrelse i *Den svenska nationaliteten i Svenskfinland* (1921). Kraven på kulturell och kyrklig autonomi hade diskuterats i det nygrundade Svenska Finlands folkting från och med 1919. Ett finlandssvenskt landskapsförbund med vittgående territoriell självbestämmanderätt strandade dock i Folktinget följande år. I regeringsformen av 1919 och språklagen av 1922 förverkligades först och främst den kulturella självstyrelsen.³⁴

Åbo Akademi och Svenska litteratursällskapet

För den svenska kulturen var 1919 ett minnesvärt år. Den 11–12 oktober 1919 invigdes Åbo Akademi under en helg med högtidliga ceremonier bestående av processioner och sång. Universitetets tillkomst ansågs i det stora hela vara en lycklig tilldragelse på svenskspråkigt håll. Det var ett uttryck för en resursstark och initiativrik minoritets anspråk på framtiden. Fastän universitetets tidiga tillväxt var långsam och blygsam, var dess blotta existens ett steg framåt för både svenskspråkig kultur och den nationella språkpolitiken som helhet.

Initiativtagarnas uttalade ambition var att akademien i framtiden skulle vara hela det svenska Finlands högskola. I initialskedet var det emellertid en produkt av ett lokalt förmöget borgerskap i Åbo. De relativt unga privata högskolorna som grundats i Stockholm och Göteborg under 1800-talets slutskede var viktiga förebilder för projektet. Inledningsvis kom en övervägande majoritet av universitetets studenter från Åbo och den omkringliggande landsbygden. Valet av stad för ett nytt universitet var inte självklart, och inte heller hur den nya högskolans utbildning skulle gestaltas. För de flesta deltagarna i projektet var det klart att ett svenskt universitet skulle idka undervisning och forskning i humanistiska ämnen. På något annat sätt kunde inte det nya lärosätet delta i försvaret av det svenska kulturarvet, ansåg man.³⁵

För det svenska kulturella landskapet i Finland kunde grundandet av universitetet tolkas både som en breddning och som en tudelning av minoritetens akademiska verksamhetsfält. Antalet akademiska befattningar ökade, vilket snart även visade sig ha en baksida eftersom det rådde brist på kompetenta kandidater för lärostolarna. Dessutom etablerades Svenska handelshögskolan i Helsingfors 1927. Föregångaren, Högre svenska handelsläroverket i Helsingfors, hade verkat i staden sedan 1909.

När planeringen av ett svenskspråkigt universitet i Åbo inleddes efter sekelskiftet togs inte denna nyhet emot med idel lovord. Det förekom kritiska röster i Helsingfors, även bland Svenska litteratursällskapets dåvarande och framtida representanter. Efter att under rättelser om de första donationerna publicerats protesterade nio universitetsmän, däribland docenten i litteratur Gunnar Castrén, mot förslaget i en artikel i *Nya Pressen* i december 1907. Planerna beteckna-

des som farliga för svenska kulturintressen, eftersom det befarades att man skulle tappa fotfästet i statsuniversitetet. Meningarna var dock delade. I samma tidning polemiserade styrelseledamoten Hugo Pipping mot de förutnämnda. Av dem som ingick i litteratursällskapets krets var det just Pipping och skattmästaren Axel Wallensköld som stödde förslaget.³⁶

Pipping öppnade diskussionerna om akademiplanerna inom litteratursällskapet. Tillsammans med M. G. Schybergson och Fridolf Gustafsson deltog han i Åbo i januari 1908 i det möte som bildade "Åbo akademikommitté" som skulle fortsätta planeringsarbetet. Pipping och Gustafsson invaldes i kommittén, och Pipping var en av dem som försvarade humanioras rätt att inta en central roll inom universitetet. Han representerade även litteratursällskapet vid Åbo Akademis invigning. Men i övrigt var intresset för högskolan svalt inom litteratursällskapet och i Helsingfors. Det uppstod därtill konflikter i samarbetet mellan de kommitterade i Helsingfors och akademiens folk. En lönekonflikt inom Åbo Akademi 1923 kritiserades av akademiker från Helsingfors universitet, vilket försvårade kontakterna för många år framöver.³⁷

Ett argument mot ett universitet i Åbo var de materiella och kulturella förhållandena. Jämförelserna mellan Helsingfors och Åbo som universitetsstäder utföll sällan till Åbos fördel. Trots sin akademiska historia saknade Åbo mycket i form av bibliotek, samlingar och andra kulturinstitutioner. Utvecklingen av skolväsendet och den högre utbildningen i Finland skedde under knapphetens kalla stjärna. Många finländska lärda tillbringade sina studieår i Stockholm och Uppsala, där vetenskapsbiblioteken och institutionerna hade långa traditioner.³⁸

Med åren började en viss pragmatism framträda i diskussionerna om universitetets framtid. Innan arkeologen Carl Axel Nordman valdes till ledamot i litteratursällskapets styrelse 1926 hade han varit av den åsikten att högskolan i Åbo borde flyttas till Helsingfors. Som styrelsemedlem kom Nordman däremot att arbeta för ett livskraftigt akademiskt fält för finlandssvenskar även i Åbo. Bristen på svenskspråkiga forskare blev med tiden ett problem. Språkstridens återverkningar på det svenska språkets ställning vid universitetet i Helsingfors bidrog till att man medvetet arbetade för tillväxten inom svenskspråkig forskarkompetens.

På litteratursällskapets initiativ upprättades en ny samfällad kommitté bestående av representanter från universiteten i Helsingfors och Åbo 1934. Pipping och Nordman var kommitténs Helsingfors-representanter medan akademins intressen förestods av professorerna Olaf Homén och Karl F. Lindman. Initiativet utmynnade samma år i en stipendiefond för ”svenska forskare i Finland”. Fonden i sig medförde ingen omvälvande strukturell förändring för forskning på svenska i Finland. Innebörden var snarare symbolisk, men icke desto mindre betydande. Man hade tagit ett steg för att minska klyftan inom svenskt kulturliv i Finland, och många av de inre motsättningarna som hittills rätt kunde lösas. Avståndet mellan landets första och andra stad var dock svårt att överbrygga när det gällde det svenska kulturarbetet.³⁹

Den tidigare nämnda museifrågan tangerade en rad frågor som berörde litteratursällskapets verksamhet, men dess politiska och identitetsskapande ambitioner överdrev skillnaderna mellan svenskt och finskt – något som både C. G. Estlander och A. O. Freudenthal, liksom traditionsforskningspionjären Oskar Rancken, hade befarat många årtionden tidigare. Det är i alla fall intressant att notera att museifrågan gav impulser till en viktig institutionell utveckling inom litteratursällskapet. En av dessa idéer härstammade troligtvis från K. Rob. V. Wikman.

Inom litteratursällskapets krets hade Wikman främst ansvaret för litteratursällskapets folkloristiska samlingar, ett uppdrag han övertagit efter Ernst Lagus. Han var uppvuxen i Vasa och hade studerat i Helsingfors. Wikmans intresse för folkkulturen var djupt och engagerat. Han var en av de första medlemmarna i föreningen Brage som grundades av musikforskaren Otto Andersson i Helsingfors 1906. Föreningens inriktning var just folkkulturen, och verksamheten indelades i sektioner för folkdiktning, folkmusik, folkdans och teater. En sektion för folklivsforskning inom Brage upprättades 1921 och tidskriften *Budkavlen* började utges av föreningen påföljande år med Wikman som chefredaktör. Det var inom Brages folklivssektion som man intresserade sig för museifrågan. Ett förslag med inriktning på ett bildmuseum bereddes av Wikman själv.

Museets bildarkiv skulle byggas upp genom landsbygdsexpeditioner. Resultatet av dessa resor kan man se i tidiga nummer av *Budkavlen*, där en rad beskrivningar, fotografier och avbildningar av föremål

Vinjetten till Finlands svenska folkdiktning vars första band kom ut 1917 kombinerar fornordisk mytologi med nationella symboler. Korparna Hugin och Munin sitter i världsträdet Yggdrasil, som skuggar Nylands, Egentliga Finlands, Ålands och Österbottens vapensköldar. Finlands statsvapen skymtar även svagt bakom stammen, en tyst men ändå utmanande gest under Finlands sista tid som ryskt storfurstendöme.

presenterades. Bildarkivet skulle enligt Wikman ledas av en föreståndare och ett arkivråd.⁴⁰ Han ansåg att litteratursällskapets folkloristiska arkiv borde sammanslås med det planerade bildarkivet. Det var det sistnämnda förslaget som i praktiken förverkligades, men inte helt enligt Wikmans önskemål. Litteratursällskapets folk kultursarkiv skulle i allt väsentligt överta det folkloristiska arkivets funktion ungefär ett årtionde senare.

Wikman var Lagus ideologiska arvinge och anförtroddes uppgiften att överta arbetet med *Finlands svenska folkdiktning* efter Lagus avgång. Eftersom han fick anställning vid Åbo Akademis nygrundade institut för nordisk etnologi lämnade han Helsingfors 1927. Wikman och Gabriel Nikander stod, tillsammans med en rad andra forskare, för utgivningen av de första publicerade översikterna av den folkloristiska och etnografiska forskningen från och med 1919. De första banden av *Finlands svenska folkdiktning* hade publicerats redan 1917 i litteratursällskapets huvudserie.

Wikman och Nikander tillhörde samma etnosociologiska forskningstradition och hade studerat för Edvard Westermarck, som hörde

till sin tids mest kända finländska vetenskapsmän. Westermarck var internationellt aktiv och hade innehaft professuren i sociologi vid London School of Economics. Sociologin var den nya samhällsvetenskapen och utgick från att allt inom människans själliv, från språk till sedvänjor, var resultatet av en lång evolutionär process som skett genom människors samlevnad i grupp. Det var en vetenskap som lämpade sig väl för studiet av folkliv och folkets materiella omständigheter. Westermarck själv var väldigt intresserad av folkloristik och han blev hedersmedlem i litteratursällskapet 1923.⁴¹

Nikander skiljde sig i rollen som historiker från den tidigare traditionen inom litteratursällskapet. Han var, liksom flera andra yngre

finländska historiker, djupt influerad av den nya tyska kulturhistorien. Nikanders teoretiska utgångspunkter var ovanliga inom de svenskspråkiga kretsarna, men inte inom de finska. Han hade mycket gemensamt med grundarna av tidskriften *Historiallinen Aikakauslehti*, som ansåg sig tillhöra den så kallade kollektivistiska kulturhistoriska skolan. Denna skola opponerade sig mot den äldre politiska och individcentrerade historieskrivningen. Äldre svenskspråkiga historiker som Schybergson, som kan sägas representera den traditionella linjen, kritiserade den nya kulturhistorien i hårda ordalag. Att de finskspråkiga kulturhistorikerna ofta var fennomaner var en bidragande orsak. Nikanders egen verksamhet balanserade på gränsen mellan vetenskap

och politik. Folklivsforskningen skulle bidra till att stärka det svenska Finland, och han var under sitt liv tvungen att förhålla sig till ett stort antal trender inom denna forskning. Kulturbegreppet hade byggts på evolutionära grunder, men Nikander undvek rasteorier och tenderade att följa materiella förklaringsmodeller.⁴²

Som folklivs- och traditionsforskare var Nikander, liksom Wikman, nära förbunden med litteratursällskapet och dess fältarbete. Förutsättningarna för ett fruktbart svenskt kulturarbete såg med andra ord ut att vara goda. Men ett framtida samarbete mellan Åbo och Helsingfors skulle visa sig svårt att upprätthålla. Den finlandssvenska traditionsforskningen hade en ny tyngdpunkt tack vare några nya professurer vid Åbo Akademi. Nikander var inte den enda. Från 1926 innehade Otto Andersson professuren i musikvetenskap och folkdiktsforskning. Personliga motsättningar och vetenskapliga meningsskiljaktigheter var en del av dynamiken inom lärda samfund. 1930- och 1940-talen skulle ge många prov på regelrätta bataljer mellan personer

Fotografi av repslagning på Åland, taget av Gabriel Nikander 1910. Nikander (1884–1959), sedermera professor i nordisk kulturhistoria och folklivsforskning vid det nygrundade Åbo Akademi 1920, var en pionjär inom fotograferingen som en del av traditionsinsamlingen. Fotografier av gångna folkmiljöer blev med tiden en oskattbar del av litteratursällskapets traditionsmaterial.

och institutioner, vilka kom att forma finlandssvenska insatser inom såväl litteratursällskapet som humaniora många år framöver.

Folkkultursarkivet grundas under kritiska former

Den svenskspråkiga folklivsforskningen var äldre än Svenska litteratursällskapet. Det var en yngre generation, representerad av Ernst Lagus, som främst såg till att folklivsforskningen blev en av litteratursällskapets angelägenheter. Vid ingången av 1930-talet var detta forskningsfält geografiskt spritt och fördelat på ett flertal institutioner och föreningar. Folklivsforskningen – brett taget – bar på flera inre motsättningar som gjorde den till ett återkommande diskussionsämne för litteratursällskapets styrelse. Forskningen hade med tiden blivit uppdelad i en dialektologisk och en etnografisk inriktning. Dessa var praktiskt och teoretiskt sammanbundna, samtidigt som revirstrider förekom mellan dess olika företrädare. Man talade sammantaget om ord- och sakforskning, efter tyskt mönster.⁴³

De första styrelsemedlemmarna var inte övertygade om värdet av etnografiska kartläggningar av den svenska bondebefolkningen i Finland. Man antog – inte helt utan skäl – att jämförande folkloristiska undersökningar knappast skulle avslöja några större kulturskillnader mellan finsk- och svenskspråkiga kulturområden. Etnografin, studiet av kulturens materiella uttryck, var inte heller självklar inom litteratursällskapet vars bärande princip var språket. Även C. G. Estlander, som i huvudsak ställde sig entusiastisk till Lagus folkloristiska förslag i början av 1900-talet, poängterade i diskussionerna att så fort det språkliga föll bort så hade man frångått det väsentliga i litteratursällskapets uppgift.⁴⁴ Huvudfrågan framför andra, när det gällde Finlands svenska folkkultur, var att undersöka i vilken grad den förmedlat de västliga drag som konstaterats i den finskspråkiga folkloren.⁴⁵ Lagus och hans meningsfränders vision förverkligades i publikationsserien *Finlands svenska folkdiktning*.

Lagus avgick från litteratursällskapets styrelse 1918. I sitt avskedsbrev till styrelsen i januari 1918 påpekade Lagus att den finska folkloristiken delvis arbetade under bättre förutsättningar. Den finska folkloristiken leddes av tre professorer och kunde därför planera en rad olika projekt med relativt stor frihet. På svenskt håll var förhållandena omvända. Svenska litteratursällskapet var sedan en längre tid

ansvarigt för insamlingsverksamheten, men före grundandet av Åbo Akademi fanns det inga professorer som kunde utbilda svenskspråkiga fältforskare och samla engagemanget kring den svenska traditionsforskningen. Fältstudierna och insamlingsresorna pågick ändå oavbrutet och avtog egentligen först i och med kristiderna och krigsutbrottet i slutet av 1930-talet.⁴⁶

Efter Lagus utträde ur styrelsen övertogs arbetet med folklivsforskningen snart av K. Rob. V. Wikman, som 1927 erhållit tjänsten som föreståndare för det nyinrättade institutet för nordisk etnologi vid Åbo Akademi. Wikmans överflyttning till Åbo medförde att det folkkultursmaterial litteratursällskapet insamlat sedan 1885 till ansenlig del lånades ut till institutet i Åbo. Deponeringen av samlingarna i Åbo var möjlig eftersom Wikman var en nyckelperson inom traditionsinsamlingen i Svenskfinland, men splittringen av samlingarna mellan Åbo och Helsingfors var en ständig källa till problem. Det visade sig vara så gott som omöjligt att systematiskt genomföra arbetet på två fronter samtidigt.

Samtidigt höll sig styrelsens medlemmar informerade om forskningsfronten både i Finland och i utlandet. Den finska Sanakirjasäätiö hade redan kommit långt med att bygga upp en etnografisk atlas över Finland tack vare avlönat arbete genom statsanslag och ett utbrett meddelarnät i hela landet. Landsmålsarkivet i Uppsala var en annan förebild med vilken styrelsen hade täta kontakter. Men faktum var att man inte upplevde de inom litteratursällskapet redan existerande Folkloristiska kommissionen och Språkvetenskapliga kommittén, samt den med litteratursällskapet samarbetande Folkmålskommissionen, som tillräckliga för en liknande verksamhet. Arbetet för utforskandet av den svenska allmogekulturen var för spritt och planlöst och drevs inte med önskad intensitet. Under 1930-talet uttryckte man återkommande idén om något slags centralorgan för insamling av och forskning kring folkkultur. Följaktligen inkom även dylika förslag till litteratursällskapets styrelsesammanträden. Styrelsens sekreterare, statsarkeologen C. A. Nordman och styrelseledamoten, bankdirektören Fritz Burjam, åtog sig uppgiften att förbereda denna fråga.⁴⁷

Resultatet blev att Nordman under ett styrelsemöte i september 1936 föreslog inrättandet av ett dialektologisk-etnografiskt institut. Detta skulle, enligt Nordman, kunna genomföra det metodiska och

planmässiga arbete som efterfrågats. Planerna var vid det här laget redan långt gångna. Det nya centralarkivet skulle skötas av två avlönade amanuenser, en dialektolog och en etnograf. I november hade man inom styrelsen redan fattat beslut om att vidtala Olav Ahlbäck, som skulle handha det språkvetenskapliga arbetet, medan Ragna Nikander skulle ansvara för det etnologiska området.⁴⁸

Det nya institutets konstituerande möte ägde rum den 4 december 1936. Man var till en början inte ense om vilket namn det skulle få. Ett tidigt förslag var Folkmålsarkivet, men det var både missvisande och för begränsat. Vissa medlemmar ansåg av finanseringstekniska skäl att man borde betona det etnografiska framom det språkliga. Folkmålskommissionen hade dessutom existerat sedan 1927. Det var viktigt att kunna göra klara distinktioner mellan de nytillkomna organen. Andra förslag var Freudenthal-institutet och Institutet för ord- och sakforskning, men då man återupptog diskussionen vid följande möte den 15 januari 1937 hade man redan tagit i bruk namnet Folkkultursarkivet. Det namnet var Ahlbäck's förslag. Han hade varit invigd i planerna en längre tid, vilket syns bland annat i en av honom författad promemoria om Nordmans förslag från september 1936.⁴⁹

Inrättandet av Folkkultursarkivet kom för en stor del av det traditionsvetenskapliga fältet som en överraskning. För många var det inte heller en angenäm sådan. Kritik riktades delvis mot att man under sekretess skapat två avlönade arbetsplatser som gått till två unga och tämligen omeriterade magistrar – den ena dotter till Gabriel Nikander, en av landets pionjärer inom folklivsforskningen. Klagomålen var många och nästan uteslutande av personlig art. Traditionsforskningen engagerade många äldre akademiker och yngre fältforskare som konkurrerade om begränsade statsanslag och stipendier.⁵⁰ En av litteratursällskapets återkommande antagonister inom Folkmålskommissionen, Tor Evert Karsten, inkom även i denna fråga med starka protester. Under det gångna årtiondet hade Karsten inom Folkmålskommissionen gjort sig känd som något av en rättshaverist i stipendie- och finansieringsfrågor, och hade länge polemiserat med litteratursällskapets styrelsemedlemmar om finlandssvenskarnas ursprung. Kontroverser kring ortnamn och den svenska bosättningen visade i sig på behovet av grundligare efterforskningar.⁵¹

Mest förbigången kände sig Wikman, som även tidigare sällat sig till litteratursällskapets kritiker inom traditionsforskningen. Han anade

– mycket riktigt – att Folkkultursarkivets inrättande skulle innebära att det redan insamlade materialet inte längre hade en självklar framtid som deposition i Åbo. Efter att Wikman gått i pension 1955 försvagades institutet för nordisk etnologi, och samlingarna returnerades stegvis till litteratursällskapet i Helsingfors. Det sedan länge haltande samarbetet mellan Helsingfors och Åbo berodde till stor del på Wikmans hårdnackade position i frågor gällande både arkivmaterialet, institutet och deras anknytning till professuren i sociologi. Det enorma arbetet med att flytta och kopiera samlingarna mellan städerna hade lett till åtskilliga intressekonflikter under ett årtionde före Folkkultursarkivets inrättande.⁵²

Intressekonflikterna hade ändå en viktig och praktisk-institutionell dimension. En förhärskande syn på professorer inom etnologi eller kulturhistoria var att de behövde verka i anslutning till ett insamlande institut av något slag. Professorer i botanik utan herbarium eller professorer i geologi utan mineraler levde under starka begränsningar, vilket man senare påminde om vid Helmer Tegengrens utnämning till professor i nordisk kulturhistoria och folklivsforskning i början av 1950-talet. Men ämnet var inte beroende av institutet för nordisk etnologi eller de ursprungliga samlingarna från Helsingfors. Tegengren byggde upp sin egen arkivinstitution, det kulturhistoriska institutet vid Åbo Akademi 1953 som med tiden både kompletterade och konkurrerade med litteratursällskapets samlingar.⁵³

Trots en tid av motstånd inledde Folkkultursarkivet sitt arbete. Nordman och Ahlbäck bemötte kritiken punkt för punkt under återkommande styrelsemöten och det nya centralarkivets anställda fick en kort inledande period av arbetsro innan kriget kom. Samtidigt som Folkkultursarkivet inrättades lades Folkloristiska kommissionen ned, och en för ändamålet utsedd styrelse hade huvudansvaret för det nya arkivets förvaltning. Enligt de konstituerande stadgarnas första paragraf skulle Folkkultursarkivet ha ”till uppgift att leda och främja en systematisk undersökning av det finlandssvenska bosättningsområdets folkkultur och folkspråk”. De huvudsakliga slutmålen var dels ett etnografiskt och lingvistiskt kartverk, dels ett kulturhistografisk-etnologiskt ordboksverk.⁵⁴

Arkivets första arbetsuppgifter gick ut på att skapa ett register över det redan insamlade etnografiska och språkliga materialet, även om allt inte fanns fysiskt i moderarkivet i Helsingfors. Den första tiden var

Folkkultursarkivet inrymt i styrelsens rum i Ständerhuset, och man byggde här upp ett register enligt begreppsgrupper som man lånade och anpassade från olika källor. Herman Vendells och V.E.V. Wessmans östsvenska dialektordböcker utgjorde stommen i arkivet, vilket uppgick till 22 500 registerkort efter ett års arbete. Modellen för själva korten var hämtad från Uppsala landsmålsarkiv. Förutom fältarbeten utarbetade man frågelistor med hundratals detaljerade frågor fördelade på olika ämnesområden.⁵⁵

Ragna Ahlbäcks *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland* som utgavs 1945 var det första resultatet av Folkkultursarkivets insamling av dialektologiskt och etnografiskt material. Till grund för boken låg den så kallade Kulturgeografiska undersökningen, som företagits 1938–1943 av Ragna (f. Nikander) och Olav Ahlbäck tillsammans med stipendiater. Boken var således det första resultatet av ett av sällskapet inrättat institut med fast anställd personal. Arbetet med den kulturgeografiska kartograferingen skedde under ”trycket av kriget”, enligt Ragna Ahlbäck. I svenskspråkiga sammanhang rådde avgrundsstämning. Man trodde nästan, som hon formulerade det, att ”hädanefter ingenting mera skulle ges ut på svenska i detta land”. Att kartograferingen genomfördes var redan i sig ett kraftprov. Fältarbetet hade försvårats av maken Olavs krigstjänst, av rese- och fotograferingsförbud under kriget och bristen på unga medarbetare. Två stipendiater stupade under fortsättningskriget. Ahlbäck angav de svenska åldringarnas beredvillighet som den omständighet som möjliggjorde hela projektet.⁵⁶

En viktig motivering bakom kartograferingen av kustbygdernas allmogekultur förelåg även i den så kallade kulturkretsläran. Enligt kulturkretsläran utgjorde den svenskspråkiga bebyggelsen längs med kuststräckan ett övergångsområde mellan två olika folk kulturer, den svenska och den finska. Det var något förvånande att Ragna Ahlbäck redan i inledningen konstaterade att en skarp kulturgräns mellan svenskt och finskt, enligt denna inventering, strikt taget inte fanns. I själva verket ifrågasatte hon om en sådan någonsin existerat.⁵⁷ I det avseendet hade Freudenthals och Estlanders teorier från början av seklet i det hela bekräftats. Det var ett principiellt viktigt resultat, inte minst för att den etniska samlingsrörelsens ursprungligen ideologiska förhoppningar för folklivsforskningen därmed blev kort och koncist slutbehandlade.⁵⁸

Folkkultursarkivet förblev en vital och självständig del av litteratursällskapets institutionella ramverk. Paret Ahlbäck var under lång tid medarbetare och förtroendevalda inom samfundet. Ragna Ahlbäck utförde sitt livsverk inom arkivet. I 45 år, eller fram till 1982, ledde hon dess verksamhet och instruerade framtida personal. Olav Ahlbäck arbetade som arkivarie på Folkkultursarkivet fram till 1950. Han lämnade sin post vid arkivet eftersom han erhöll professuren i nordisk filologi vid Helsingfors universitet, men samma år blev han invald i litteratursällskapets styrelse. Senare arbetade han som huvudredaktör för en dialektordbok över Finlands

Ragna Ahlbäck (1914–2002) vid sitt skrivbord på Ständerhuset, där Folkkultursarkivet var inhyst fram till 1951. En av arkivets första stora uppgifter var att sammanställa en kulturgeografisk atlas över Svenskfinland. Ahlbäck slutförde projektet efter kriget, men fortsatte sin gärning vid arkivet fram till början av 1980-talet.

svenska folkmål. På detta vis uppfylldes även det andra av Folkkultursarkivets huvudmål. Vid sidan om sitt huvudsakliga akademiska arbete var han sällskapetets ordförande 1954–1966.

Under åren då Ragna Ahlbäck skötte arkivets löpande verksamhet var hon med om att bygga upp ett nätverk av sagesmän i hela landet och från alla samhällsskikt. Hennes forskning var riktigivande för Folkkultursarkivet, och hon fortsatte efter kriget på helt andra spår än den kartografiska sak- och ordforskningen. Hennes doktorsavhandling, en studie av näringslivet på Kökar i Ålands skärgård, utkom 1955. Den skilde sig radikalt från den traditionella etnografin och blev därför föremål för en hel del polemik. Men dess utformning som en miljöstudie, kring relationerna mellan näringsfångst, samfundsliv, ekonomi och ekologi rymde större möjligheter än den tidigare språklig-nationella etnologin. Ahlbäcks arbete öppnade även nya vägar för vad som var genomförbart vid Folkkultursarkivet.⁵⁹

MELLANKRIGSTIDENS VETENSKAPLIGA PRODUKTION OCH LITTERÄRA TILLSYN

Nya inslag och periodiska tillskott inom utgivningen

Den vetenskapliga utgivningen och forskningen bibehölls inom litteratursällskapet under mellankrigstiden och ökade något under åren före krigsutbrottet 1939. Före 1917 utgav litteratursällskapet omkring fem volymer per år, men antalet utökades något efter att den värsta krisen lagt sig efter självständigheten. I likhet med andra vetenskapliga samfund fortsatte Svenska litteratursällskapet att ge ut sina förhandlingar, protokollen från styrelse- och funktionärsmöten, i tryck. *Förhandlingar och uppsatser* uppfyllde denna funktion som en årsvolym som kostnadsfritt skulle tillställas alla sällskapetets medlemmar. Volymen innehöll även mindre uppsatser samt årshögtidens festtal och olika typer av verksamhetsberättelser och redogörelser. Uppställningen blev snabbt ohanterlig. C.G. Estlander hade redan 1895 föreslagit att förhandlingarna och uppsatserna skulle spjälkas upp i separata delar. Av rädsla för bristande intresse för de magra protokollvolymer som det skulle medföra lät man *Förhandlingar och uppsatser* bestå i sin ursprungliga form i trettio år.

Förslaget att skilja förhandlingarna från uppsatserna hade lagts fram flera gånger efter Estlanders initiativ, men först vid styrelsens sammanträde den 20 mars 1924 tillsatte man en redaktionskommitté bestående av Gunnar Castrén, Carl von Bonsdorff och C. A. Nordman som skulle utreda det praktiska arrangemanget med att upprätta en separat serie för uppsatser och studier av historiskt innehåll. Resultatet blev *Historiska och litteraturhistoriska studier* (HLS), som tillkom vid sidan om underserierna *Folkloristiska och etnografiska studier* (från 1944 *Folklivsstudier*) och *Studier i nordisk filologi*. Protokollen, ordförändens tal och årsfestföredraget ingick fortsättningsvis i *Förhandlingar* fram till 1929, då man beslutade att årsfesttalet skulle tryckas i HLS och så har det förblivit till i dag. Efter dessa åderlätningar förde serien *Förhandlingar* en tynande tillvaro och dess existens började ifrågasättas. Den krympte så småningom i omfång innan den till slut lades ner 1954. Från och med 1955 nöjde sig litteratursällskapet med att publicera sina årsberättelser, för att på så sätt ge en så fyllig bild av verksamheten som möjligt för sina medlemmar. Den nya serien HLS hade formellt en redaktionskommitté, men i praktiken sköttes den av en chefredaktör.⁶⁰

Studier i nordisk filologi (SNF) som var en kontinuerlig publikation under mellankrigstiden förtjänar ett särskilt omnämnande. Serien var professorn i nordisk filologi Hugo Pippings skötebarn ända sedan det första bandet gavs ut 1910. Han själv omnämnde serien som en tidskrift, vilket länge var korrekt eftersom det handlade om en periodisk publikation. Även om uppslaget till SNF kom från Pipping själv, var den typ av filologiska studier som serien var tänkt att innehålla något som hade sin början hos A. O. Freudenthal. De var även typiska för de finlandssvenska nordisternas intresse för de svenska medeltida landskapslagarna. Genom *Östgöotalagen med förklaringar*, som utkommit redan 1895, vidgades litteratursällskapets verksamhetsfält på ett sätt som egentligen inte omfattades av de första stadgarna. Stadgarna anpassades 1917 till att motsvara det praktiska arbetet, nämligen att filologerna kunde behandla vilka ämnen som helst inom nordisk språkforskning.

Det fornsvenska lagspråket kom att bli ett centralt inslag i SNF, vid sidan om studier av runinskrifter, fornnordiska verser och krönikor. Rökstenen i Östergötland, en av de mest kända runstenarna i Sverige från 800-talet, var ett märkligt fall där Pipping bidrog med

att lösa tolkningsproblem. Han var involverad både som chefredaktör och författare, och det faktum att han hade vidsträckta kontakter ledde till att SNF blev en av de serier som representerades av en bredare krets av författare.

Pipping hade studerat och arbetat vid universiteten i Kiel, Uppsala och Göteborg och hade ett brett nätverk av språkvetarkolleger utomlands. Därtill var han ledamot av Finska Vetenskaps-Societeten, utländsk ledamot av Göteborgs Kungliga Vetenskaps och Vitterhets-Samhället samt korresponderande ledamot av Kungliga Vitterhetsakademien. SNF innehöll många bidrag av rikssvenska forskare och blev en förmedlande länk mellan språkforskare i Sverige och Finland. En möjlighet för nordiska akademiker att besöka det självständiga Finland inföll när filolog- och historikermötet ordnades i Helsingfors i augusti 1922, samtidigt som den nordiska folklivsforskarkongressen. Kongressen organiserades av Svenska litteratursällskapet med Pipping som ansvarsperson, och det nordiska intresset var betydande.

Under Pippings tid som chefredaktör utkom 25 band i SNF. Inom litteratursällskapet blev det hans största insats sedan han invalts i styrelsen 1903. Att hans mellanspel som ordförande 1922–1924 blev så kort vittnar om att han trivdes bättre i forskarens och undervisarens roll än i den mot offentligheten riktade administratörens.

Efter att Hugo Pipping redigerat sin sista volym av SNF 1936 övertogs redaktörskapet av sonen Rolf Pipping – även han språkforskare. Genom sin status som en av Nordens främsta experter på Erikskrönikan bidrog han till att serien låg i framkant på den nordiska filologins område. Han innehade posten exceptionellt länge och bidrog till seriens kontinuitet i årtionden. Rolf Pipping var till skillnad från sin far aldrig ledamot i litteratursällskapets styrelse, vilket berodde på hans åtaganden som professor i filologi och svenska språket vid Åbo Akademi 1928–1956. Han var även rektor för akademien 1936–1942. Fastän det nya svenska lärosätet bidrog till en tillväxt av finlands-svenska akademiker var den geografiska representationen inom litteratursällskapets styrelse fortsättningsvis bunden till huvudstaden.⁶¹

Beträffande språkvetenskapen utöver filologin hade det redan vid sekelskiftet skett en förändring till förmån för språkvården framom dialektforskningen. Mellan åren 1910 och 1927 publicerades endast nio dialektsamlingar av relativt anspråkslöst omfång. Alla dessa gavs inte heller ut i litteratursällskapets huvudserie. Oskar Hultmans *De öst-*

svenska dialekterna, publicerad 1894, ingick exempelvis inte, medan språkforskarna V. E. V. Wessmans och Herman Vendells ordböcker utgavs som delar i *Samling av ord ur östsvenska folk-mål*. Den språkvård som forskningen alltmer övergått till gick ut på att förteckna skillnaderna mellan ”den finländska högsvenskan och riksspråket i Sverige”. Det man var på jakt efter var finlandismer, de i Finland förekommande egenheterna i svenska språket, ofta med ursprung i ryskan eller finska. Riktningen ledde mot det språkbruk som skulle kodifieras i Hugo Bergroths *Finlandssvenska* 1917. Samtidigt hyste man inom bildade kretsar ett visst intresse för särdragen i den finländska svenskan, vilket märks exempelvis inom landsmålsföreningens insamlingsverksamhet. Den skarpa motsättningen mellan standardspråk och dialekt medverkade även indirekt till ett återupplivande av dialektforskningen vid 1920-talets slut. Då Folkmålskommissionen grundades 1927 fanns det redan en idé om dialektinsamling som räddningsaktion, vilket var tydligt i kommissionens upprop om ”de nu i utdöende stadda svenska dialekterna i Finland”. Dialektforskningen kombinerades alltmer med folklivsforskningen, som delvis var ute i samma ärenden och hade liknande bevekelsegrunder.⁶²

Bland de sista av de större serierna i litteratursällskapets utgivning, *Finlands svenska folkdiktning* (FSF) och *Folkloristiska och etnografiska studier* (FES), märker man under mellankrigstiden ett inflytande från det folkligt förankrade kulturarbetet. Rent konkret utgörs detta inflytande av föreningen Brage och dess huvudman Otto Andersson. Brage grundades som nämnt 1906, ett år som utmärktes av intensiv mobilisering kring det svenska – det var samma år som Svenska folkpartiet grundades. En aktiv folklivsforskare var Valter W. Forsblom, som samtidigt var amanuens och föreståndare för litteratursällskapets folkloristiska arkiv och medlem av Brages sektion för folklivsforskning. Ett annat exempel är Yngvar Heikel som 1938 utgav en volym i FSF som beskrev olika folkdanser.

Mera påtagligt är dock arvet från Edvard Westermarck. En rad av hans lärjungar, däribland K. Rob. V. Wikman, Gunnar Landtman och Gabriel Nikander figurerade som ansvariga utgivare för en rad utgåvor i FSF och FES. Wikman var den som formellt var redaktör och ansvarig utgivare för serierna efter att Ernst Lagus av sagt sig ansvaret för dem. Dessa personer, tillsammans med aktiva insamlare och författare såsom V. E. V. Wessman, Väinö Solstrand och Oskar Hackman,

överlappade i varierande mån det huvudsakligen ideella arbete som utfördes inom sammanslutningar som Brage. FES-serien, som började utges 1916, blev relativt kortvarig. Den femte och sista volymen utgavs 1934. Den avtynade främst för att den förblev utan ansvarig redaktör. Idén bakom serien återupptogs 1945 genom den nya serien *Folklivsstudier*.⁶³

Vad gäller den övriga utgivningen följdes det från början etablerade mönstret att utge biografiska verk och bemärkta personers skriftliga alster. Inte minst gällde detta forskningen om J.L. Runeberg. Vid sidan av Werner Söderhjelm och Yrjö Hirn var Gunnar Castrén, litteratursällskapets ordförande 1924–1934, en av samtidens främsta Runebergforskare. Han studerade främst Runebergs lyrik och kartlade Runebergforskningen. Tillsammans med de svenska litteraturhistorikerna och språkforskarna Martin Lamm och Sixten Belfrage redigerade han de första delarna i den textkritiska utgåvan *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg*. Castrén deltog i arbetet med serien fram till 1959, medan den sista och tjugonde volymen i serien utgavs 2005. Antalet kommenterade författarutgåvor har därefter ökat betydligt.

Styrelsens sammansättning

Historikern och publicisten Eirik Hornborg valdes till Svenska litteratursällskapets femte ordförande 1934. Hornborg, som invalts i styrelsen första gången 1930, kunde ofta privat låta undslippa sig frågan varför han invalts från första början. Hans samhälleliga och politiska rykte föregick hans akademiska och han var känd främst som riksdagsman för Svenska folkpartiet. Det som något generade honom själv var att han som ordförande i en så ryktbar sammanslutning inte hade avlagt doktorsgraden. Han verkade som rektor i Nya svenska flickskolan och var oerhört produktiv som skriftställare och debattör. Men som filosofie kandidat var han den förste icke-professorn i raden av ordförande. Innan han blev medlem i litteratursällskapets styrelse var han medlem av redaktionen för liberalernas tidskrift *Nya Argus*, och hans huvudsakliga vetenskapliga intresse var sjöfartshistoria.

En möjlig orsak till att Hornborg hade känt sig något beklämd var att bytet av ordförande hade varit en extremt segsliten process. Han efterträdde Gunnar Castrén, som i sin tur hade avlöst Hugo Pipping 1924. Pipping satt fortfarande i styrelsen, där han och Castrén hörde

till det äldre gardet, även om Castrén var 14 år yngre. De hade stått för en bibehållen kontinuitet inom sällskapet, inte minst eftersom de var personligen bekanta med C. G. Estlander och hans kulturpolitiska ambitioner. Pipping hade invalts i styrelsen 1903 innan han var tvungen att avsäga sig stolen på grund av en sejour vid Göteborgs högskola. Efter återkomsten till Helsingfors efterträdde han A. O. Freudenthal som extraordinarie professor i svenska språket och litteraturen 1907. Benämningen ändrades året därpå till ordinarie professor i nordisk filologi. Samma år återinträdde han i litteratursällskapets styrelse. När M. G. Schybergson avgick från ordförandeposten 1922 valdes Pipping enhälligt till ny ordförande, men hans tid blev kort. Han anhöll om avsked 1924 med hänvisning till sin hälsa, men fortsatte som viceordförande.⁶⁴

Pippings väsentligaste vetenskapliga bidrag var hans arbete inom lingvistik. Han var som nämnt medlem i folkloristiska kommittén och språkvetenskapliga kommittén. Förutom att han deltog aktivt i planeringen och kontrollen av insamlingsarbetet, var hans nordiska nätverk av betydelse. I de volymer han redigerat för litteratursällskapets serier märker man ett betydligt antal nordiska medarbetare och författare.⁶⁵

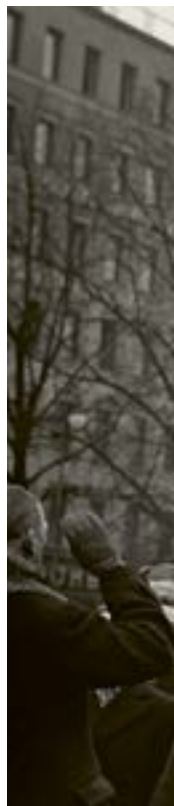
Castrén blev professor i inhemsk och allmän litteraturhistoria 1924, samma år som han utsågs till litteratursällskapets ordförande. Han var en av grundarna av den nya tidskriften *Argus* 1907 och av efterträdaren *Nya Argus* 1911. Castrén hade även varit en del av redaktionen bakom den illegala motståndspublikationen *Fria ord*, som utkom 1900–1905. Han kan med rätta sägas vara en av Estlanders andliga arvingar, åtminstone i den meningen att han konsekvent betonade det nordiska kulturarvets betydelse för det inhemska svenska kulturarbetet. Om Castrén var något försynt i sociala sammanhang var han däremot orädd som debattör och opinionsbildare. Hans inställning till modernisterna var mer tillåtande än många andras av hans samtida inom styrelsen. Även inom den litteraturvetenskapliga forskningen var han välvilligt inställd till nya inriktningar och metoder.⁶⁶

När Castrén hade varit ordförande i tio år var han redo att avgå. Det visade sig bli en problematisk process eftersom man inte tyckte sig ha någon lämplig ordförandekandidat som var redo att ta över och styrelsen motsatte sig hans frånträde. När valet skulle förrättas den 22 mars 1934 iscensatte man först ett provval. Av allt att döma ville man liva

upp den gamla ordföranden med ett bevis på enhällig uppbackning. Provvalet blev en demonstration av styrelsens förtroende för Castrén och han erhöll nio av tio röster. Han var dock resolut i sin föresats, det blev inget omval. I stället röstade man vidare med slutna sedlar, och efter en andra omgång föll sex röster av tio på Hugo Bergroth. Även han undanbad sig uppdraget med hänvisning till sin hälsa.

Man organiserade därför ett nytt provval, där rösterna spreds över ett bredare kandidatfält – Otto Hjalmar Granfelt erhöll tre röster, C. A. Nordman två, Hugo Pipping en och Eirik Hornborg fyra. Nästa omgång, den fjärde i ordningen, var i princip identisk med den föregående förutom att Granfelt fick fyra röster och Nordman endast en. Lösningen kunde ha blivit lottning mellan Granfelt och Hornborg som hade lika antal röster, men då Granfelt plötsligt sade upp sin kandidatur var man tvungen att förrätta en femte och slutgiltig valomgång. Juridikprofessorn Granfelt motiverade sitt beslut med att han suttit så kort tid i styrelsen och inte kände sig tillräckligt förtrogen med dess uppgifter. Tillräckligt många av hans röster gick till Hornborg i sista omgången, sju stycken. Pipping fick en, medan Granfelt fortfarande fick två röster. Endast Nordman blev utan röster.⁶⁷

För Hornborg själv framstod det slutgiltiga valet som en slump, även om han uttryckte sin uppskattning för förtroendet. Han hade som de flesta andra önskat att Castrén fortsatt på sin post och kunde inte ”betrakta det nu förrättade valet såsom annat än en interimistisk lösning av frågan”.⁶⁸ Även om det är vanskligt att utreda alla personliga och sakliga grunder till valförloppet, kan man förstå att den nya ordföranden inte kände sig helt säker i sin stol. Både hans politiska karriär och hans relativt lätta akademiska meriter kan ha legat honom i fatet. Han skulle ändå förbli ordförande i över ett årtionde. Hornborgs sinne lättades av att han två år därefter kallades till hedersdoktor vid Stockholms universitet. Han promoverades i Stockholms stadshus den 29 maj 1936. Hornborg hade inte mycket till övers för ceremonier. Kungligheterna som närvarade vid den akademiska ceremonin i Stockholm och kanonsaluten som han erhöll i samma ögonblick som promotorn placerade doktorshatten på Hornborgs huvud var kanhända några steg för nära det grandiosa.⁶⁹ Däremot såg han det som heder-

värt och värdefullt att få leda litteratursällskapets årsfester.

Litteratursällskapets 50-årsjubileum firades på Runebergsdagen 1935 i universitetets solennitets-sal i Helsingfors. De föregående årens språkstrider och det oroliga politiska klimatet i Europa gav en allvarlig inramning för denna stora svenska kulturella manifestation i huvudstaden.⁷⁰ Hornborg, som nu framträdde för första gången i offentligheten som litteratursällskapets ordförande, höll ett av sina mest suggestiva tal någonsin. Talet underströk inte endast känslan av att litteratursällskapet utgjorde ett skydd mot äktfinska angrepp, utan även mot mörka makter som hotade Finlands

Akademiska sångföreningen framför "Modersmålets sång" på Runebergsdagen 1938. Sångföreningen, som är grundad 1838, är i dag Finlands äldsta verksamma kör. Traditionerna kring Runebergsdagen har utvecklats och förändrats över tid, men vissa består. Kören uppträder fortfarande under den årliga uppvakningen vid Runebergsstoden.

Svenska litteratursällskapets årshögtid på Runebergsdagen 1938. En bestående del av C.G. Estlanders vision för litteratursällskapet var den utåtriktade årliga medborgarfesten med program och prisutdelningar i universitetets solennitetssal. De tillhörande akademiska ceremonierna manifesteras bland annat med de unga marskalkarna som syns i förgrunden.

ställning som självständig rätts- och kulturstat. Hornborg har beskrivits som en gudabenådad talare. Han talade i varje fall ofta och gärna, vilket inte kan ha legat honom till last i rollen som sällskapets ordförande. Stilen ter sig något storvulen för en modern och kanske mer cynisk publik än hans samtid. Hans pregnanta formuleringar saknade motstycke, han yttrade sig ”som om varje fråga gällde mänsklighetens väl och ve”. Men han genomlevde även exceptionella tider då universella värden stod på spel, som under Lappoåren 1929–1932, då han hade varit en uttalad kritiker och motståndare mot fascistiska och totalitära rörelser.⁷¹

Det har med viss rätt hävdats att festligheterna 1935 blev litteratursällskapets sista jubileum som en genuin medborgarrörelse. Uppmot 500 nya medlemmar inskrevs, även det ett tecken på den sammanhållning och mobiliseringsvilja som kan följa av kristider. Medlemsantalet låg nu kring 3000, vilket inte riktigt nådde upp till rekordantalet 3732 medlemmar från 1920. Under de kommande 50 åren skulle medlemsantalet sakta men säkert sjunka med omkring två tredjedelar. Förutom en minskande vilja att uttryckligen mobilisera sig kring den svenska kulturen på ett medborgerligt plan, var allmänna föreningar för aktiva litteraturintresserade något som började höra det förgångna till. Det skulle snart bli nödvändigt att tänka om kring uppgiften att värna om den svenska kulturen.⁷²

Traditionella tankegångar fortlevde länge, även om man var medveten om tidens gång. Drygt ett årtionde efter jubileet, vid ett samkväm efter ett styrelsemöte den 5 april 1948, deltog Hornborg som hedersledamot. Han höll vid denna sammankomst ett tal som kan sägas reflektera över både det trängda läget och den hoppfulla stämningen i svenska kulturkretsar under efterkrigstiden:

Sällskapet har nu existerat i 63 år, våra positioner är starkt beskurna; vi är överflyglade och tillbakaträngda, men stämningen är fastare och lugnare än på 1880-talet. Vi vet, att vi som en västvert orienterad minoritet har en uppgift, som berör ej blott vårt eget hemland utan hela Norden. Vi är ett av de band, som håller begreppet Norden samman. Brister det bandet, så är en länk i kedjan betänkligt försvagad. Det är inte en fråga om seger i ordets vanliga bemärkelse: segern ligger för oss i att mäkt hålla ut. ”Sankt Elm verteidige, dort ist dein Platz!”⁷³

Den rättvisa, defensiva kampen var ett tema som ofta återkom i sjöfartshistorikern Hornborgs tal, och detta utgjorde inget undantag. Hans uppfattning var att litteratursällskapet hade gjort en oskattbar insats – inte enbart genom sitt vetenskapliga arbete, utan framför allt genom sin blotta existens. Sällskapets årshögtider fann Hornborg vara ett omistligt element i detta avseende. Åberopandet av sjöfararnas skyddshelgon Sankt Erasmus (Sankt Elm) med den tillhörande uppmaningen för den enskilde att försvara sitt revir var en påminnelse om det samfällda ansvaret i detta företag. Endast på gemensam skuta

Styrelseledamöter har genom åren representerat sällskapet i många sammanhang, som här Eirik Hornborg och Carl Axel Nordman på Finlands svenska författareförenings livade författarkarneval 1934. Fr.v. Harry Otto Donner, Hornborg, Ragni von Wright, Thure Svedlin, Elin Nordman, Tor von Wright och C.A. Nordman. Karnevalen hade detta år Dantes Divina Commedia som tema, vilket förklarar väggdekorationerna och litteratursällskapets ordförande – och författareföreningens tidigare ordförande – Hornborg som lagerkrönt Vergilius.

skulle man kunna rida ut alla stormar. Denna metafor var inte unik för Hornborg utan kan spåras till Estlanders och övriga kultursvenskars föreställningar om den svenska frågan kring sekelskiftet.

Mottagandet av det moderna och vakthållningen kring språket

”Ofärdsåren fostrade närmast ett kritiskt och hånfullt släkte”, hävdade författaren Henning Söderhjelm i sin artikel om ”de unga”, generationen som växt upp efter 1880-talets idealister.⁷⁴ Vad det betydde var att den rättskamp och samhällliga omstöpning som landet gått igenom

kring sekelskiftet en gång för alla krossade J. L. Runebergs och Zacharias Topelius idealbild av det finländska folket. Den hängivna Runebergskulten hade i själva verket sedan länge övergått i en viss likgiltighet, vilket hade mycket att göra med hur den förmedlades från katedern. Sättet att lära ut och tolka litteratur förändrades. Skolungdomen vände sig emot den ålderdomliga litteraturpedagogiken, med dess pedantiska versmått och tårdrypande deklamationer.⁷⁵

”De unga” som författaren Söderhjelm hade i sikte var unga debutanter, de så kallade dagdrivarförfattarna. De var i regel unga prosaister som mellan 1907 och 1917 skildrade sina upplevelser i den moderna huvudstaden. Vid sekelskiftet hade Helsingfors invånarantal ökat till omkring 100 000. Staden moderniserades i jämn takt av en kraftigt ökande byggnation, varuhuset Stockmann öppnade sina dörrar vid Senatstorget 1904 och den moderna konsumtionskulturen började ta plats. Nöjesutbudet utökades med biografier, dansställen och kaféer. Dagdrivarlitteraturen har många gemensamma drag med den äldre flanörromanen, vilken följde med huvudpersonens godtyckliga promenader och dennes ofta rätt så ytliga sinnesintryck.

Minoritetens språkliga och kulturella utanförskap angav även riktningen för dess litterära verksamhet, vilken kännetecknades av en lättsinnighet och ironi som ofta satts i relief mot den samtida finskspråkiga litteraturens ofta allvarsamma, patriotiska och idealistiska grundsyn.⁷⁶ I verkligheten uppvisade flera finskspråkiga författare samma slags distanserade ironi, ett slags besvikna romantik. Men motiven kunde variera mellan språkgrupperna.

En betydande del av Finlands svenska författarröster skylde över sin samhällliga pessimism genom att distansera sig från den moderna världen, de kunde rentav vända ryggen mot den. Författaren och folkhögskoleläraren Arvid Mörne blickade mot det förflutnas vikingar och varjager, men även mot ett idealiserat, konfliktlöst jordbruksamhälle där den patriarkaliska bygemenskapen var det högsta goda. *Den svenska jorden* var titeln på en av Mörnes romaner från 1915, en litterär gestaltning av den ångslan man kände över inflyttande finska

jordägare i svenskspråkiga trakter. Mörne var i stort sett den enda av de finlandssvenska författarna som så direkt påverkades av den svenska samlingsrörelsen, och denna påverkan är tydlig i hans författarskap. Klassbakgrunden var den minsta gemensamma nämnaren för den svenska minoritetslitteraturen; den skrevs utifrån den borgerliga medelklassens perspektiv och problem och utgjorde dess bärande och mest bestående element.⁷⁷

Det finlandssvenska dagdrivarfenomenet var i sig självt ett svar på en beställning på en ny självständig litteraturform enligt moderna och europeiska mönster. I denna lokala tappning skapades även en ny finlandssvensk självförståelse i ett förändrat språkpolitiskt läge. Skildringarna av Helsingfors gjordes allt som oftast från ett överklassperspektiv i ett hårdnande samhällligt klimat, men som ofta tedde sig sorglöst och oengagerat. Häri låg en del av kärnan i fenomenet och det som gav den finlandssvenska flanörromanen sina karakteristiska drag: apatin, pessimismen och bristen på engagemang.⁷⁸

Närbesläktat med ovan nämnda riktningar var det sällskap unga intellektuella, de så kallade euterpisterna – efter deras tidskrift *Euterpe* som utkom 1901–1905. Kretsen bestod av en lös sammansättning unga män, vilka hade en gemensam vilja att förändra det konservativa kulturklimatet i Finland och att arbeta för ett mera

Gunnar Castrén (1878–1959) fotograferad 1933. Castrén representerade en ny generation av finlandssvenska intellektuella och fick en framträdande plats inom kulturlivet. Han valdes till ordförande i litteratursällskapet 1924, samma år som han blev professor i inhemsk och allmän litteraturhistoria vid Helsingfors universitet.

liberalt samhälle. Kärnan bestod av personer som Gunnar Castrén, filologerna Torsten Söderhjelm och Alexis von Kræmer, läkaren Axel Cedercreutz, arkitekten Sigurd Frosterus och diktaren Bertel Gripenberg. I kretsens periferi umgicks en rad bemärkta namn – filosofen Rolf Lagerborg, tonsättaren Jean Sibelius, konstnären Albert Edelfelt och poeten Eino Leino.

Den ungdomliga protesten kanaliserades genom *Euterpe* även mot de sedan länge existerande litteraturtidskrifterna, särskilt den sanna och konservativa linjen som företrädde av den (enligt Lagerborg) ”gammalmansförsiktiga” *Finsk Tidskrift*. Programmet var oppositionellt och radikalt och förargade många inom politikens, kulturens och kyrkans kretsar.⁷⁹ *Euterpe* blev kortlivad, men ersattes 1907 av

den tidigare nämnda tidskriften *Argus*, som verkade i liknande anda. *Argus* kom även den i delo med den ryska censuren och förbjöds 1911, men kunde genast återuppta sin utgivning under namnet *Nya Argus*.

Viktigt i sammanhanget är att företrädare för dessa strömningar snart ingick i litteratursällskapets styrelse. Den tidigare euterpisten Castrén invaldes i styrelsen 1912 som 34-åring. Han skulle som nämnt bli ordförande 1924 och den mest långvariga medlemmen i sällskapets styrelsehistoria. I styrelsen invaldes utöver Castrén tre nya ledamöter 1911–1912, rektorn vid Svenska normalyceum Vilhelm Rosenqvist och filologerna Axel Wallensköld och Hugo Bergroth.

Inbördeskriget gjorde slut på framåtblickande reformer och visioner. Inom litteraturen rådde reaktionära strömningar, exemplifierade genom Gripenbergs hatdiktning. Gripenberg komponerade lyrik utgående från den gamla svenskspråkiga elitens hemortsrätt i Finland. Efter inbördeskriget märktes hos honom en försoning med det finskspråkiga folket, men enbart med dem som stred på den borgerliga, vita sidan. Hans och andra vita diktares segerrop var länge ett konstnärligt uttryck efter kriget.⁸⁰

Anknytningen till europeiska idéströmningar erbjöd även en grund för en expressionistisk och symbolistisk litteratur på svenska, särskilt märkbar under 1920-talet och i de kortlivade tidskrifterna *Ultra* och *Quosego*. Edith Södergran, Hagar Olsson, Elmer Diktonius, Rabbe Enckell och Gunnar Björling hörde till pionjärerna som experimenterade med det poetiska språkets form. Trots individuella skillnader behandlades de av samtida kritiker som en grupp – och inte i positiv bemärkelse. Modernisterna själva hade siktet på sin tids sociala och estetiska konventioner, och sökte inte sällan att omkullkasta dem. I vissa fall gjorde man även uppror mot själva språket. Följaktligen framstod de för många som ett ovälkommet inslag.

Det tog lång tid innan modernisterna fick sitt erkännande, och detta förhållande gällde också inom ramen för litteratursällskapets prisutdelningar. Traditionsbundenheten och konservatismen var märkbar inom prisnämnderna, och resultatet var att de yngre författarna uteslöts från premieringen. År 1929 fick de första modernisterna pris då Olsson fick ta emot Granbergsska priset för sitt skådespel *S.O.S.* och Diktonius fick Lybecksska priset för novellsamlingen *Ingenting*, även med beaktande av hans tidigare utgivna diktsamlingar. Denna typ av retroaktivt erkännande blev vanligt för modernisterna.⁸¹ Menings-

skiljaktigheterna inom priskommittéerna var i regel många och ofta svårlösta. Det berodde sällan på personliga omdömen gällande litteraturen i fråga, utan på oklarheter i prisfondernas motiveringar och syftesformuleringar. Detta gällde speciellt definitionen av vetenskapliga arbeten och inte rent skönlitterära. C. A. Nordman, litteratursällskapets långvarige sekreterare, gav vid ett antal tillfällen uttryck för denna utmaning.⁸²

Nordman och i synnerhet Castrén var de som gick hårdast in för att lansera de nya författarna. Enckell var ett namn som ofta förekom, och från och med slutet av 1940-talet tätnade också raden av stipendier, pris och titlar som tilldelades honom.⁸³ En av modernisterna, Södergran, förblev dock utan erkännande av litteratursällskapet. Hon avled visserligen redan 1923, men utmålades som ”dårdiktare” bland många av tidens kritiker, trots att hon var uppburnen av andra författare och poeter.⁸⁴

Modernismens framväxt under första halvan av 1900-talet fick en avgörande betydelse för den finlandssvenska litteraturen, men det tog länge innan den fick sitt erkännande i Finland. De modernistiska författarna såsom Gunnar Björling och Hagar Olsson var omdebatterade också inom litteratursällskapet. Genom kortlivade men tongivande tidskrifter som Quosego (1928–1929) kunde modernisterna nå litterära kretsar och en bredare publik även i Sverige.

Som exempel på de svårigheter modernisterna mötte när det gällde litterärt erkännande kan man nämna fallet Björling. När litteratursällskapets styrelse samlades den 23 januari 1947 avhandlades i vanlig ordning en lång rad ärenden. Inte minst gällde det att fastställa pristagarna inför årshögtiden, som skulle äga rum inom knappt två veckor. Prisenämndens förslag, som hade delgivits styrelsen före mötet, inkluderade förslaget att Björling skulle tilldelas Ina Rosqvists pris för diktsamlingen *Luft är och ljus* ”och för hans litterära alstring överhuvud”.⁸⁵ Då, några år efter kriget, hade Björling under en lång tid varit såväl marginaliserad som beundrad. Av modernisterna var han den mest experimentella och därför även den mest moderna, och distinkta, av de samtida författarna. Sedan debuten 1922 hade hans lyrik överraskat och engagerat genom de olika rörelserna mellan expressionism och dadaism. För hans krets av förstående och uppskattande anhängare blev han sedermera en modernistisk siarfigur, ”profeten i Brunnsparken”, en bild som dels överensstämmer med verkligheten, dels har antagit mytiska proportioner. Han var en oberoende poet med inte enbart en egen stil, utan helt konkret ett eget språk.⁸⁶

Språket Björling använde har karakteriserats som ”icke-svenska”, inte minst av hans samtida. Just det förhållandet förklarar till stor del varför en del av styrelsen inte kunde godta prisenämndens förslag rörande Björling. Särskilt för ordföranden Eirik Hornborg var Björling i detta avseende den allra mest extrema företrädaren för en litterär riktning. Till protokollet har tillfogats en längre skrivelse av ordföranden i denna fråga. Hornborg kunde visserligen tillstå att Björlings poesi var en konststart. Men det var inte dikt, inte i traditionell bemärkelse. Men oavsett konstnärliga meriter, som kunde underkastas en lång diskussion, var det grundläggande kravet att prisvärda arbeten skulle vara avfattade på svenska. Annars kunde man enligt Hornborg inte använda de nu existerande prisfonderna, om man läste stadgarna och donatorernas testamenten. Björling och hans ”epigoners” arbeten uppfyllde enligt honom inte detta krav:

De äro ej skrivna på svenska – om också med till största delen svenska ord – och över huvud ej på något språk i ordets fastslagna betydelse. Deras formlöshet är resultatet av en användning av språkets element, vilken icke överensstämmer med språkets uppgift och möjligheter, och den innebär en total bryt-

ning med den urgamla, dels undermedvetna strävan till klarhet och logik, som har lett till utveckling av språkets resurser som meddelelsemedel. Sprängas formerna, så finnes icke längre någon objektiv grund för bedömandet. Slår denna på subjektivt godtycke grundade riktning igenom, så blir följden kaos, och kontakten mellan det levande språket och det poetiska avskäres totalt.⁸⁷

Hornborgs framförande följdes av vad som måste ha varit en längre diskussion, men som har sammanfattats i protokollet. Castrén uttalade sig mest positivt om Björling. För honom hade ”varje tid sitt eget andliga innehåll, som för sitt uttryck kräver en egen poetisk stil”. Även om han kunde se vissa manér i Björlings diktning, såg han även ”intensitet och styrka”. Vidare yttrade sig ledamöterna Ragnar Hollmerus, Paul Nyberg och Arnold Nordling till förmån för prisnämndens förslag. Hos Björling hade de kunnat urskilja både en livsåskådning och ett konsekvent tänkande, och de höll inte med om att Björlings poesi, när den var som bäst, låg utanför det logiskt fattbara.

Saken gick till omröstning. Prisenämndens förslag godkändes med sex röster mot fyra. Hornborg anmälde sin reservation mot beslutet, inga andra kritiska röster hördes. Valet blev utan tvekan en stor motgång för ordföranden. I *Nya Pressens* nästista nummer i januari rapporterades det redan, ”enligt vad [tidningen] erfarit”, att Hornborg hade för avsikt att avsäga sitt ordförandeskap och lämna styrelsen.⁸⁸ Sortin var plötslig men ändå odramatisk. Hornborg hedrade sin efterträdare Nordman i sitt tal under årsfesten den 5 februari. I årsberättelsen 1947 betonades Hornborgs betydande roll för sällskapet. Han hade tjänat 17 år inom styrelsen, varav 13 som ordförande. Några dagar efter festligheterna skrev Hornborg en understreckare i *Hufvudstadsbladet* om litteratursällskapets nuvarande ställning och aktuella problem. Sin egen avgång eller dispyten med prisnämnden berör han dock inte med ett ord.⁸⁹

Den 1 april 1947 ingick artikeln ”Den nionde vågen” av Hornborg i *Nya Argus*. Artikeln blev ett slags personligt bokslut med den modernistiska lyriken. Klart är att det förekommit kritiska omdömen ”både i privat och offentlig diskussion” om Hornborgs åsikter. Han hade även haft tid att tänka över saken sedan januari. Stilen är tillknäppt och överblickande, Hornborg är kritisk men tar varken till

brösttoner eller skriver ut någons namn. Hans omdöme är att ingen modernistisk lyrik torde kunna tilltala en större publik. I stället är det en avtrubbad litterär elit – poeterna och akademikerna – som hänförs av modernisternas revolt mot det förebildliga språket.

Hornborg såg många likheter mellan modernismen och historiskt återkommande och försvinnande ”klickpoesi” som odlats inom trånga kretsar och därför tenderat förbli isolerad. Rubriken ”Den nionde vågen” kommer från den nautiska traditionen att vågor cykliskt växer upp till den nionde vågen, den största, varefter cykeln börjar om på nytt. Vad Hornborg ville säga var att resultatet av alla radikala stilriktningar i sista hand var ytterst kortlivade uppror:

En företeelse vore emellertid odelat komisk, om den inte stode i sammanhang med en av människan ödesdigraste egenskaper: individens oförmåga att lära av släktets erfarenheter. Jag tänker på den stridsglada och självsäkra visshet om egen andlig överlägsenhet, som städse plägar utmärka de nya riktningarnas förkämpar. Den beror naturligtvis på en psykologisk lag: den utgör en kompensation för känslan att tillhöra en minoritet, att ha emot sig en kompakt övermakt. Men den utmanar under alla förhållanden löjet. Våg efter våg har under tidernas lopp höjt sig, glittrat (mer eller mindre) och sjunkit. Men varje ny känner sig alltid, om icke som den sista och yppersta, så dock i varje fall som en nionde våg av sällspord mäktighet, kraft och skönhet.⁹⁰

Hornborgs krav på begriplighet inom dikten hörde ihop med en traditionell syn på språkets uppgifter. Den modernistiska dikten använde enskilda ord för funktioner som egentligen var främmande för språk, att måla det undermedvetna eller att fånga känslor som ter sig ogripbara. De sistnämnda kunde eventuellt vara tänkbara inom musikalisk poesi, men även musiken var ofta förankrad i någon konkret verksamhet. Den uppgift som tedde sig viktigast för Hornborg inom dikten verkar ha varit den didaktiska. Endast på rim och vers, redig, klar och logisk, kunde man tillgodogöra sig diktens innehåll och budskap.⁹¹

Denna enskilda episod var bara ett uttryck för en större förändring, inte endast inom litteraturens trender. I takt med att donationerna stärkte möjligheterna att monetärt belöna författare blev även litteratursällskapets rent litterära profil framträdande. Runebergsdagen

hade helt enkelt blivit en fixpunkt för litteraturbevakningen. Eftersom det fanns alltmer medel att tillgå för prisutdelningar blev årsfesterna, förutom ett fönster utåt mot allmänheten, även en betydande inkomstkälla för författare och konstnärer som allt som oftast levde knappt. Kopplingen mellan litteratursällskapet och årsfesterna blev starkare år för år, och ett utmärkande moment för dem var just prisutdelningarna, något som än i denna dag väcker allmänhetens intresse.

I Hornborgs memoarer kan man utläsa ett litet missnöje över att litteratursällskapets ”tredje uppgift” hade fått så stor publicitet i offentligheten. Han ansåg att Svenska litteratursällskapets namn i sig självt ”gett upphov till det permanenta missförståndet, att Sällskapet främst har att göra med skönlitteraturen. Dessa sammanhang med denna inskränker sig till den årliga utdelningen av några prisbelöningar.”⁹² I likhet med många andra såg Hornborg det vetenskapliga arbetet som det främsta bland litteratursällskapets uppdrag. Det förklarar förmodligen även varför prisnämnderna och styrelsen länge förhöll sig avvaktande till ny litteratur.

**Ett samfund
finner sin väg i en
ny offentlighet**

KRITIKENS ÅRTIONDEN

I en tillbakablickande artikel i *Nya Argus* 1960 skrev den åländske journalisten och socialisten Atos Wirtanen om hur han som ung hade stiftat bekantskap med Svenska litteratursällskapets skriftserier. Av en tillfällighet hade han hittat samlingarna, ”överdammade och övergivna”, medan han rotat omkring på tidningen *Ålands* redaktionsvind. Ingen ”tycktes lämna dem en tanke, än mindre intressera sig för de tankar, skrifterna kanske kunde rymma”. För en vetgirig yngling som Wirtanen blev samlingarna däremot ett hemligt bibliotek för en lång tid framåt, en personlig skattkammare som han kunde rota i under den tid han jobbade på redaktionen.¹

Wirtanens artikel förklarades av att 1960 markerade litteratursällskapets 75-årsjubileum. Årshögtidigheterna den 5 februari hade avlöpt under anspråkslösa former.² Tiden efter krigen utmärktes av stegvisa omvärderingar av litteratursällskapet, dess roll i och dess värde för det finländska samhället. Det var också en mager tid, kulturellt men framför allt ekonomiskt. Politiken var stadd i förändring och de finsk-svenska språkförhållandena hade ändrat karaktär. Som en del av efterkrigstidens försoningspolitik råde nu den så kallade språkfreden, även om det fortfarande fanns latenta motsättningar. Den finlandssvenska kulturen kunde inte försvaras utgående från det förra seklets förutsättningar. Samtidigt höll gamla bygdesvenska farhågor om befolkningsutvecklingen delvis på att besannas. Genom moderniseringen av det finländska samhället blev befolkningen mera rörlig och sökte sig till tätorterna, vilket satte sina politiska och sociala spår. Bibliotekarien och författaren Olof Mustelins notis om 75-årsjubileet i *Finsk Tidskrift* samma år säger en del om attityderna både inom och utanför litteratursällskapet:

I ett läge, då konkurrensen om knappa ekonomiska resurser är hård, kan det synas dem som en överflödsgärning att understöda utgivandet av arbeten rörande exempelvis finlandssvenska dialekter eller speciella historiska frågor. De är främmande för ett historiskt betraktelsesätt, och sålunda tycktes dem förmodligen viktiga delar av litteratursällskapets verksamhet som föga annat vara än ett led i finlandssvenskt bouppteckningsarbete, vilket somliga av dem synbarligen helst såg ytterligare påskyndat.³

Mustelins något syrliga rader om samhällsklimatet återspeglar vilken sits Finlands vetenskapliga samfund hade hamnat i. En sedan länge framväxande opinion såg dem som kvarlevor från en svunnen tid, som exklusiva kottierier bestående mestadels av kulturkonservativa som hade tappat kontakten med det skiftande världsläget. Samfund av litteratursällskapets typ var traditionellt sett bakåtblickande. I det finländska samhället som långsamt höll på att moderniseras började 1800-talets politiska och litterära gestalter te sig diffusa, trots att de inte var helt irrelevanta för samtiden. 1800-talet hade fött civilisationernas och nationernas stora berättelser. Problemet var att samma berättelser hade gett näring åt obeskrivliga våldshandlingar, vilket man tydligt kunde se bland ruinerna efter två katastrofala världskrig. Nationen och den nationella sammanhållningen hade inte längre samma kraft. Även de som blickade mot öst och ett annat slags samhällssystem fick sina illusioner utmanade av Sovjetunionens repressioner i Östeuropa. Rent konkret märktes den försvagade kopplingen mellan en finlandssvensk allmänhet och litteratursällskapet i ett sviktande medlemsunderlag.⁴

1960- och 1970-talen kännetecknades på det hela taget av de stora efterkrigstida årskullarnas radikala ungdomsrevolt. Eino S. Repos förändringar i journalistiken vid Finlands Rundradio under sin tid som generaldirektör 1965–1969 var för många ett konkret uttryck för det finländska samhällets radikalisering, vilket gav upphov till det nedläggande uttrycket ”Reporadion”. Nu sändes inte längre enbart Finska Notisbyråns nyhetstelegram; även unga samhällskritiska journalister fick stort utrymme. Skiljelinjerna i politiken hade sedan länge utgått från Finlands prekära efterkrigstida östpolitik. Urho Kekkonen hade som Finlands president sedan 1956 drivit den så kallade Paasikivi-Kekkonen-linjen, en pragmatisk men för många förhatlig undfallenhetspolitik gentemot Sovjetunionen.

På grund av sin östpolitik blev Kekkonen en måltavla för det traditionella motståndet mot det östra grannlandet och kommunismen. Presidenten använde även sin unika ställning i östpolitiken som ett maktmedel i inrikespolitiken, vilket påverkade så gott som alla politikens områden i Finland under årtiondena efter kriget. Motståndet var starkt förankrat inom Finlands urbana och bildade medelklass, vilken inkluderade många svenskspråkiga. Inrikespolitiskt blev Kekkonen betydelsefull för det svenska språkets ställning under speciellt 1960-talet, vilket var en konsekvens av hans försiktiga västliga orientering mot Norden och Sverige. Även vetenskapliga samfund som litteratursällskapet påverkades av efterkrigstidens politiska klimat.

Institutionsdebatten och 1960-talets förnyelse

Den debatt som Svenska litteratursällskapet tog del i under 1960-talet ingick i ett större politiskt sammanhang. Årtiondet utmärktes av uppriivande fraktionstrider för Svenska folkpartiet. Splittringen kom till uttryck i presidentvalet 1962. En växande allians hade rest sig mot Kekkonens återval genom att förena sig bakom motkandidaten, den tidigare justitieministern Olavi Honka. I Honkaförbundet ingick bland andra socialdemokrater, samlingspartister och svenska folkpartister som börjat opponera sig mot agraren Kekkonens långa tid vid makten. Ambitionerna att utmana den sittande presidenten grusades efter den så kallade notkrisen, då Sovjetunionen under pågående valrörelse återopade tidigare försvarsavtal med Finland, med hänvisning till den rådande krisen i Nordeuropa. Kekkonen tidigarelade presidentvalet, och Sovjetunionen tog tillbaka sina krav efter att Kekkonen haft ett möte med Nikita Chrusjtjov i Novosibirsk och Honka återtagit sin kandidatur i november 1961. Kekkonen återvaldes i januari 1962.⁵

Utrikespolitiken var ett viktigt stridsäpple för Svenska folkpartiet, men det fanns sedan länge också andra betydande skiljelinjer inom partiet. I ett parti som sammanhålls av språkfrågan har det funnits allt från vänsterröster och socialliberaler till konservativa högerpersonligheter. Men partiet var, och är alltjämt, borgerligt, och ännu under 1960-talet upplevdes socialistiska röster inom partiet som ett slags dissidenter. Inom kulturpolitiken tog sig dessa skillnader uttryck speciellt i hur man upplevde fördelningen av kulturfondens anslag, och i diskussionen kring vilken möjlig roll partiledningen spelade i den.

Det mest konkreta fallet uppstod då kulturtidskriften *Nya Argus* 1961 inte fick verksamhetsunderstöd av Svenska kulturfonden som förväntat. En ny anda, om inte till och med en tydlig ny redaktionell linje, märktes av då tidigare tabubelagda ämnen började behandlas under Jan-Magnus Janssons tid som chefredaktör för tidskriften 1959–1966. Socialdemokratin diskuterades som en europeisk och internationell ideologi, och inte enbart som ”Österns barbari”. Inbördeskrigets historia behandlades även ur röda perspektiv, och flera skribenter behandlade Finlands historiska beroendeförhållande till Tyskland på samma sätt som man dittills hade behandlat förhållandet till Sovjetunionen.

Då *Nya Argus* inte erhöll det förväntade verksamhetsunderstödet var det därför många som drog sina slutsatser. Situationen och tidsandan var som upplagd för polemik, även om det inte finns entydiga bevis för politiskt uppsåt bakom kulturfondens förkastande av tidskriftens ansökan. En av polemikerna var författaren och kritikern Johannes Salminen, som skulle bli välbekant för en bred publik genom sina essäer och sitt speciella förhållande till litteratursällskapet. Salminen såg det som sannolikt att fondens utdelningsbeslut var förknippat med tidskriftens ”oförtäckta och impopulära ställningstaganden”, även om han hellre friade än fällde kulturfonden för något han inte kunde bevisa.⁶

I skottgluggen för den breda kritik som kom till uttryck i tidningsspaltarna låg strikt taget kulturfonden och Svenska folkpartiet, men också litteratursällskapet fick sin beskärda del. De diskussioner som blåste igenom den finlandssvenska kulturpolitiken under 1960-talets början har av denna anledning samlats under namnet institutionsdebatten. Debatterna omfattade en mängd ämnen från partipolitik och ideologi, men de finlandssvenska institutionerna stod ofta som gemensam nämnare. Det rörde sig dels om de talrika organisationer, från tidningar och tidskrifter till folkting och föreningar, som varje år var i behov av bidrag för att över huvud taget existera, dels om de förmögenhetsförvaltande institutioner som rådde över dessa bidrag. För kommentatorerna och allmänheten smälte dessa institutioner ihop, och man talade ofta om dem som en samlad enhet.

Med tanke på institutionernas geografiska och personliga överlappning var det förståeligt att man i pressen gärna synade dem under samma lupp. Litteratursällskapets långvariga trotjänare hade ofta

andra än rent kulturella uppdrag. Skattmästaren Johan Otto Söderhjelm (i styrelsen 1943–1973) kom från näringslivet och hade samtidigt en betydande politisk karriär bland annat som långvarig riksdagsman för Svenska folkpartiet och som minister i sex regeringar. Filologen Olav Ahlbäck (i styrelsen 1950–1981), ordförande för litteratursällskapet 1954–1966, var den första ordföranden för Svenska kulturfondens delegation som grundades 1963. Författaren Olof Enckell (1950–1965) var ledamot i kulturfondens centralstyrelse. Statsvetaren Jan-Magnus Jansson (1956–1980) var Svenska folkpartiets ordförande 1966–1973 och chefredaktör för *Nya Argus* 1959–1966 och *Hufvudstadsbladet* 1974–1987. Också den tidigare chefredaktören för *Hufvudstadsbladet*, Torsten Steinby, ingick i litteratursällskapets styrelse 1964–1979. Att ha partibok i Svenska folkpartiet var närmast en självklarhet för finlandssvenskar på högt uppsatta positioner inom kulturen, politiken eller affärlivet. Människor var även partipolitiskt aktiva på ett helt annat sätt under efterkrigstiden än på 1990- och 2000-talen. Det låg nära till hands för kritiker och kommentatorer att diskutera maktfördelningen inom stiftelser och samfund.

Misstankar om politisk partiskhet var nu väckta. Representanter för kulturfonden och dess kritiker följde upp ärendet genom ett längre meningsutbyte i pressen. Några politiska grunder låg inte bakom besluten, försäkrade sekreteraren för kulturfondens delegation Inge Appelberg, medan kritikerna ansåg att en dylik institution som låg i händerna på ett politiskt parti borde ha ett så transparent beslutsfattande som möjligt.⁷ Häri låg kärnan i debatten. Olika reformsträvanden, speciellt inom kulturfonden, hade varit aktuella sedan 1950-talet, men reformerna kritiserades i det offentliga för att vara besjälade av en ”farlig tabumentalitet”. Med detta avsågs de finlandssvenska debatternas tendens att kvickt mattas av utan något egentligt avslut när angelägna frågor väl hade vädrats lite grann i offentligheten. Man ifrågasatte institutionernas öppenhet och inklusivitet. Programchefen vid Rundradion Lars-Peter Ringbom frågade sig varför institutioner som vände sig till hela den finlandssvenska befolkningen inte inbegrep sakkunniga från alla ämnesområden. Sammansättningen av styrelserna uppvisade nämligen en tydlig geografisk och personlig koncentration som tycktes utgå från partifolk i huvudstadsregionen.⁸

Problematiken exemplifieras av den diskussion som fördes i samband med kulturfondens 50-årsjubileum, som firades 1958. För att

skapa publicitet inför jubileumsfirandet anslogs betydliga penningssummor för festkommittéer, stipendier, historiker och andra publikationer. Kulturfondens delegation ville hedra sin förvaltare och partner litteratursällskapet genom att skänka ett betydande belopp för bokserien *Finlandssvensk vitterhet*, planerad som en fortsättning på den äldre serien *Finlands svenska vitterhet* (1899–1913). Litteratursällskapets ledamöter i kulturfondens centralstyrelse, Ahlbäck och Enckell, understödde denna tanke. Andra styrelseledamöter hyste däremot ganska ljumma känslor för dylika litterära projekt.⁹

Publikationsserien blev en belastning, skulle det visa sig. Den preliminära utgivningsplanen höll inte, projektet var alltför ambitiöst med tanke på de begränsade personresurser som fanns tillhanda. Enckell beklagade sig över att det fanns för få litteraturhistoriker som både höll måttet och hade händerna fria. Det blev ett dröjsmål på över tio år innan en nedbantad utgåva publicerades. Ursprungligen planerades sex till åtta volymer, men den fjärde och sista volymen utgavs slutli-

gen så sent som 1974. Problemet blev föremål för en del skriftväxling mellan kulturfonden och litteratursällskapet, och väckte även kritik i tidningspressen.¹⁰

Frågan om litteratursällskapets publikationer ställdes sida vid sida med frågan om kulturfondens utdelningspolitik. Man ställde här det segdragna arbetet med vittherhetsvolymerna mot det trängande behovet av aktuell kulturrapportering i tidskrifterna, till exempel i fallet *Nya Argus* 1961. En tidskrift stod eller föll beroende på om den fick årliga anslag och kunde försvinna under den tid det tog att redigera en förgången vittherhets grå bokband. Kritiken mot bokserien *Finlandssvensk vittherhet* inlemdes förbehållslöst i den större debatt om transparens och exklusivitet som fördes vid 1960-talets början, och litteratursällskapets ledamöter kände sig manade att uttala sig i saken. En av dem var akademikanslern och nationalekonomen Hugo E. Pipping, son till språkforskaren Hugo Pipping. Pipping, som satt i styrelsen 1940–1966, var öppen för en kritisk diskussion om beslutsprocesserna. Däremot menade han att man inte behövde slå in öppna dörrar när upplysningar fanns att tillgå för dem som bemödade sig att fråga. I den ”stora omblandningens tid” behövs ”en viss uppmuntrende familjesolidaritet”, skrev Pipping i en kommentar i *Hufvudstadsbladet* i april 1962.¹¹ Under de kommande åren skulle allt fler krav på kritisk diskussion riktas direkt mot litteratursällskapet.¹²

Förändringar sker ofta till följd av generationsväxlingar. Inom litteratursällskapet skedde en betydlig förändring i styrelsens sammansättning i mitten av 1960-talet. En av seklets mest framskjutna finlandssvenska litteraturkritiker, Per Olov Barck, valdes till litteratursällskapets ordförande 1966 efter att den tidigare ordföranden – Olav Ahlbäck – dragit sig tillbaka på egen begäran. Ahlbäck blev kvar i styrelsen ända till 1981 och deltog samvetsgrant i litteratursällskapets verksamhet trots att han från 1965 pendlade till Helsingfors från hemorten Malax i Österbotten. Barck hade invalts i styrelsen

1960-talet var en omprövningens tid för finlandssvenska institutioner, vilket ändrade på förvaltningen och beslutsgången. Här ses den förnyade delegationen för Svenska kulturfonden i januari 1964. Litteratursällskapets ordförande Olav Ahlbäck, i mitten, var också delegationens ordförande 1962–1965. Torsten Steinby, långvarig medlem av både delegationen och litteratursällskapets styrelse, sitter längst till höger. De övriga fr.v.: Leo Backman, John Rosas, Margareta Aminoff, Ebba Östenson, Ragnar Granvik, Brage Sten, sekreterare Levi Ulfvens, Tor-Erik Teir och Elis J. Westergård.

med en rösts marginal 1960, och efterträtt Gunnar Castrén, som avlidit hösten 1959. Valet av essäisten och journalisten Barck låg i tiden. Han hade varit aktiv inom fredsoppositionen under fortsättningskriget – under samma period som han arbetade på överbefälhavare Gustaf Mannerheims stab i S:t Michel. Barck var känd som en frisinnad och slagkraftig liberal debattör sedan sina studentår, som hade infallit under Lapporörelsens tid. Avståndet till tidigare generationers styrelsemedlemmar var tydligt även genom att Barck och hans samtida studentgeneration formligen samlats kring modernisterna, särskilt Gunnar Björling.¹³

Många styrelsemedlemmar började vara till åren vid 1960-talets inbrott: år 1965 invaldes tre nya ledamöter – historikerna Jarl Gallén och Sven-Erik Åström samt filologen Lars Huldén. Föryngringen var påtaglig; Huldén var 39 år och Johan Wrede, som invaldes två år senare, var då 32 år, och de tillhörde båda en ny generation akademiker. En förankring i det inhemska universitets- och kulturlivet var en förutsättning för att man skulle komma i åtanke för inval i styrelsen. I detta avseende utgjorde de två männen inget undantag. Huldén var professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet sedan 1964 och Wrede som disputerat 1965 innehade professuren i svensk litteratur i Helsingfors från 1969. Medan Wrede var en mera renodlad akademiker, var Huldén känd för allmänheten som både språkforskare och poet.

Huldén hade sedan sin debut *Dräpa Näcken* (1958) utmärkt sig för en samhällsengagerad lyrik som berörde nationella och fosterländska teman. Han ifrågasatte, på sitt eget ideologiskt svårplacerade sätt, rådande maktstrukturer. På så vis deltog han i 1960- och 1970-talens vänsterideologiska kritik, även om han inte hörde hemma med radikaler i samma genre som poeterna Claes Andersson och Gösta Ågren. Huldén var snarare, som han senare beskrev sig själv, ”nyfosterländsk”. För honom gällde det att konstruera ett nytt fosterlandsbegrepp, ett som var mindre anspråkslöst än det som levte i finländarnas kollektiva medvetande före kriget, men som var ”sannare”. I sin lyrik dekonstruerar Huldén ofta nationella monument, inte sällan genom pastischer. I *Dikter i fosterländska ämnen* (1967) drev han med kulten kring Mannerheim: överbefälhavaren både för den vita sidan under Finlands inbördeskrig och för Finlands armé under vinter- och fortsättningskriget var föremål för hjältedyrkan redan före sin död 1951.

I diktverket *J.L. Runeberg och hans vänner* (1978) kombinerade Huldén både högt och lågt kring ämnet Runeberg och upplöser nationalskaldens samtida "förstening".¹⁴ Huldén blev en långvarig förtroendevald och medarbetare inom litteratursällskapet under nästan tre decennier.

Det kan vara värt att fråga sig huruvida fördelningen av styrelsens stolar inverkade på litteratursällskapets ställning som privat men ändå offentligt synlig institution. Som ett i grunden traditionsbevarande samfund utmärktes det av en stark kontinuitet, men man kan alltså samtidigt se tecken på förnyelse och omorientering under 1960-talet. Den geografiska representationen breddades på både direkta och indirekta sätt. Huldén var från Österbotten, född i Jakobstad och uppvuxen i Munsala. Huvudstadens universitets- och partifolk fick så småningom sällskap av universitetsfolk från Åbo. Det skedde först genom Erik Ekelunds inval 1964, då denne lämnat över

Litteratursällskapets styrelse besökte Österbotten i september 1967 och poserar här på balkongen till Olav och Ragna Ahlbäcks gård Åminneborg i Malax. Resan till Vasa och Malax gjordes tillsammans med Svensk-Österbottniska Samfundet i avsikt att bekanta sig med varandras verksamhet. Fr.v. Olav Ahlbäck, skattmästare J.O. Söderhjelm, Carl-Eric Thors, Lars Huldén, Johan Wrede, Jarl Gallén, viceordförande Torsten Steinby, ordförande P.O. Barck, Jan-Magnus Jansson, sekreterare Olav Panelius samt den nya kanslichefen Tor Eklöf och den avgående Kurt Reuter.

sin professur i litteraturhistoria vid akademien till P.O. Barck. Man kan också notera ökningen av liberalt partifolk, även om det i litterära sammanhang kan anses ha spelat mindre roll. Föryngringen och den makligt breddade geografiska spridningen måste däremot ha minskat den ideologiska och kulturella smalspåriheten. Men fortfarande utgjorde akademiker och forskare i historia och litteratur den största yrkesgruppen ur vilken litteratursällskapet fortsatte att rekrytera sina ledamöter. Jan-Magnus Jansson kan nämnas som ett undantag, då han som förste statsvetare valdes in 1956.

En orsak till att litteratursällskapet synades kritiskt under 1960- och 1970-talen var just ifrågasättandet av styrelsens litterära kompetens. Det blygsamma antalet styrelseledamöter som var aktiva inom författarskap och ordhantverk var en delorsak till att litteratursällskapet ingick i den stundvis eldfängda litterära diskussionen som uppstod vid sidan om institutionsdebatten.

Mellan modernism och medelklassradikalism – litteratursällskapet i kulturdebattens stormvindar

Det var inte enbart finlandssvenska institutioner som blev föremål för kritisk omvärdering under 1960- och 1970-talen. Det blev också en stor del av den finlandssvenska litteraturen. Bakgrunden var en modernitetskritik i nordisk kulturdebatt som rasade under samma årtionden. Debatten var livligast i Sverige, vilket noterades i grannländernas kulturrapportering, av finlandssvenska skribenter ibland rentav något uppgivet på grund av en upplevd brist i det egna landets offentliga samtal.¹⁵ För Svenska litteratursällskapet blev det historiskt sett kanske den mest livliga perioden för litterär kritik och debatt.

I litteraturdebatten identifierade man gärna litteratursällskapet som en bakåtsträvande kraft, som en förvaltare av en sedan länge förlegad tradition. Detta gällde speciellt förhållandet till de finlandssvenska modernisterna, som man kan notera att litteratursällskapet med tiden premierade efter en lång period av motstridiga attityder och omdömen. Före 1960 hade de flesta finlandssvenska modernister redan fått Sällskapets pris, det största enskilda, i tur och ordning. År 1959 var de fyra till antalet: Elmer Diktonius (1939), Rabbe Enckell (1947, 1954 och 1956), Gunnar Björling (1957) och slutligen Hagar Olsson (1959). Under denna tid hade priset ändrat karaktär. Ursprung-

ligen tilldelades priset för ett enskilt verk, men senare blev det en utmärkelse över ett livsvärv. I samband med detta ökade prissumman. Enckell, som 1947 belönats med 50 000 mark för sin diktsamling *Andedräkt av koppar*, kunde sju år senare inkassera 300 000 mark för *Skuggors lysen*. Björling hade väntat länge på att få erkännande för den ”litteraturhistoriskt konstaterbara betydelsen för det senaste kvartsekllets nya diktning i Finland och Sverige”. Han erhöll 500 000 mark. Men ”Brunnsparkens profet”, då redan fyllda 69, deltog inte i festligheterna i solennitetssalen utan föredrog att tillbringa dagen med vänner. Ordförande Olav Ahlbäck summerade Björlings litterära liv under årsfestligheterna 1957: ”Få har som han fått umbära den stora allmänhetens förståelse, få har som han förblivit trogna mot sin egenart och sin linje.”¹⁶ Tre år senare var Björling död. Diktonius avled 1961. Olsson och Enckell levde däremot in på 1970-talet, länge nog för att uppleva hur en ny kritik blossade upp kring deras författarskap.¹⁷

Axplock ur yngre författares och kritikers artiklar visar hur onådigt de bemötte modernismen och dess sena upphöjelse i finlandssvensk litteraturkanon. Ingmar Svedberg skrev om det ”modernistiska liket” i *Vasabladet* 1965 och en ung Claes Andersson om ”Nekrofilerna i det sjunkande huset – eller, Ett strå i likets skägg” i tidskriften *Progress*.¹⁸ Udden var i båda fallen riktad mot institutionaliseringen av kulturen, ett djupt missnöje med det finlandssvenska kulturlivet som kan läsas som en direkt kritik av litteratursällskapet. ”Nekrofilerna” var kulturens väktare, ”liket” traditionen och ”huset” institutionerna som bevarade traditionerna. Förutom den modernistiska traditionen kritiserade Andersson arvet efter 1800-talets vitterhet. Andersson trodde att den verkade hämmande på de litterära förmågor som kunde dölja sig i Svenskfinland, vars inspiration förmodligen kvävts i sin linda, i ”en gäspning inför Runebergs patriarkaliska monumentalitet”.¹⁹ Svedberg förklarade hur modernisterna nu intagit samma plats och funktion som Runeberg i slutet av det förra seklet:

[Modernisterna] blev institutionaliserade, sakrosankta och uppsatta på den finlandssvenska kulturpedestalen. I samma grad har modernisttraditionen från att ha varit närande och lärande blivit alltmera tärande. En större upplagd diskussion om den modernistiska pionjärgenerationen vore av nöden, inte enbart för att få till stånd en allmän omvärdering av ”gamlingarnas

insatser”, utan främst för att genom en kritisk analys visa på felaktiga premisser och nya framkomliga vägar för den unga lyriken.²⁰

Modernisterna hade alltså under loppet av drygt tre årtionden fått sin upprättelse men även blivit föremål för en stark motreaktion. Från det litterära fältet hörde man ofta att tiden torde vara mogen för något nytt. Litteraturkritikern Lars-Peter Ringbom föreslog något förhoppningsfullt 1959 att man kunde tolka premieringen av Olsson som ”slutpunkten i ett betraktelsesätt av modernismen”.²¹

Johannes Salminens många artiklar och essäer i ämnet framstår som de mest centrala. Salminen, uppvuxen på Hammarland på Åland, hade sedan 1956 verkat som förlaget Söderström & Co:s litterära rådgivare och 1961 blev han förlagets litterära chef. Under hans tid vid Söderströms publicerade förlaget yngre författare som Christer Kihlman, Claes Andersson, Gösta Ågren och Jörn Donner. Det var ett betydelsefullt urval skribenter för sin tid. Sammantaget kan man se dem som representanter för vad som har kallats ”medelklassradikalismen” inom finlandssvensk litteratur.²²

För att få en helhetsbild av den värld Salminen levde och verkade i kan det vara värt att undersöka denna litterära rörelse, som strävade efter att rasera gränsen mellan konst och samhällsdebatt. Medelklassradikalismen inbegrep mer än studentrevolten och uppstod i många former redan före radikalismens höjdpunkt 1968. Den hämtade sin aktualitet från sexliberaliseringen, avkoloniseringen och, särskilt i det finlandssvenska fallet, det traditionella borgerskapets försvagade positioner.

Därtill uppstod provinsiella kulturella rörelser som försökte hävda sin litterära egenart. I oktober 1954 utgavs för första gången litteraturtidskriften *Horisont*, en nordisk tidskrift som uppmärksammade det österbottniska och folkliga samt norra Sverige. Författargruppen Lift-raser, riktad mot det helsingforsiska perspektiv som man ansåg dominera litteraturfältet i Finland, grundades 1957. Den litterära delen av rörelsen uppstod till stor del tack vare offsettekniken, vilken möjliggjorde den tidstypiska verksamheten med småförlag. Författarnas andelslag, ett österbottniskt förlagskooperativ, grundades 1973 på initiativ av Gösta Ågren och Wava Stürmer, som regelbundet träffades i den senares skrivarstuga i Jakobstad. Österbotten var även centrum

för den politiska och litterära rörelsen ”hurrarna”. Nykarlebyförfattaren Ågren publicerade 1974 antologin *Hurrarna. En stridsskrift om finlandssvenskarnas nutid*. Hurrarna var en del av den nyetniska väckelsen, och i sin finlandssvenska form tog den sikte på ”hukarna” i Helsingfors, en pejorativ beteckning på de finlandssvenskar man ansåg hade gett upp kampen för svenskans överlevnad i Finland. ”Hurri” var å sin sida ett gammalt finskt skällsord för finlandssvenskar som man i den etniska nyväckelsens anda försökte återta och vända till något positivt. I Helsingfors provocerade för sin del Donner och Kihlman i den tvåspråkiga – och kortlivade – kulturtidskriften *Arena* under tidigt 1950-tal.²³

Som litteraturkritiker och samhällsdebattör var Salminen den som mest direkt riktade sig mot litteratursällskapet. Han såg arvet efter J.V. Snellmans liberala anda som det främsta av 1800-talets idégods.

Författaren Jörn Donner (1933–2020) erhåller Tollanderska priset och Tollanderska medaljen på Runebergsdagen 2002. Priset, namngivet efter bankiren Karl Emil Tollander (1854–1911), har delats ut sedan 1913, och är sedan 1971 sällskapets främsta utmärkelse som delas ut för ett livsverk inom vetenskap, skönlitteratur eller kulturlivet. I dag är priset också ett av de största litterära priserna i Norden.

Salminen, som skrev på svenska, föredrog Snellmans fennomani framom ”vankfria ljusgestalter som C.G. Estlander och R.A. Wrede”.²⁴ Också levande styrelsemedlemmar fick sin beskärda del av kritiken. Forskningen som bedrevs under litteratursällskapets beskydd var för honom ”sömnigt självtillräcklig” och förmådde inte justera perspektiven enligt samtidens krav. Önskemålen om ett mindre inskränkt litterärt klimat var typiska för tiden. Såväl den finlandssvenska som den bredare nordiska diskussionen ansågs vara oerhört konservativ och framförallt konserverande:

Bristen på kritisk debatt inom svensk litteraturhistoria gör att smakens förskjutningar ofta blott kan avläsas på omvägar, kräver en yttersta lyhördhet för att alls uppfattas. Det är som om man fortfarande stode så häpen, så tacksamt gripen inför varje andlig livsytring på dessa nordliga breddgrader att alla brutalt uppriktiga omvärderingar får något oanständigt över sig. Så blandas dött och levande huller om buller i vår tradition, med påföljd att det förflutna mumifieras, av idel välmenande pietet.²⁵

Främst av alla nya författare för den bredare läsande allmänheten var Väinö Linna. Upphovsmannen till *Tuntematon sotilas* (*Okänd soldat*) och torpartrilogin var en aktuell och angelägen uttolkare av den finländska närhistoriens trauman. *Okänd soldat* publicerades 1954.²⁶ Även om boken skildrade vinter- och fortsättningskriget lade samtidens läsare och kritiker märke till hur dess grundvalar i mycket låg på *Fänrik Ståls sägner*.

Linnas förhållande till Runeberg var komplicerat, något han själv var medveten om. Båda skildrade det finska folket på ett sätt som cementerade bilden av Finland både i hemlandet och utomlands. De skrev patriotiska berättelser om det finska folket i krig i österled. Men Linna ingick i en tradition av finska författare som ville förkasta Runeberg snarare än efterlikna honom. Linna kunde inte förlåta Runeberg för att han hade skänkt den finska soldaten och torparen ett hjärta men inte ett huvud.²⁷ Vadmalsfolket från bygden hade många dygder och ädla egenskaper i Runebergs värld, men inte tänkte de självständigt eller särskilt klokt. I Linnas torpartrilogi, *Täällä Pohjantähden alla* (*Här under polstjärnan*), vars första del utgavs 1959, skrev författaren om den sega och strävsamma Jussi, som var

skuren i samma snitt som Runebergs bonden Paavo. Linnas gårdsfolk vågade ändå drömma om en bättre framtid för sig själva och sina barn och bugade inte villkorslöst för överheten. Linnas torparvärld ingick som ett element i tidens reaktioner mot Runeberg, enligt denna syn enbart en svenskspråkig överklassperson och turist i det egna nationella landskapet.²⁸

Salminen livade upp den finlandssvenska litterära debatten under 1960-talet. Ingenting i hans tidiga akademiska bana skvallrade om den polemiska potential han skulle komma att frambesvärja genom sina senare kritiska texter. Vid Åbo Akademi hade han skrivit om poeten Jacob Tegengrens religiositet och 1955 en doktorsavhandling om författaren och poeten Jarl Hemmer. Avhandlingen gavs ut av litteratursällskapets förlag.²⁹ Efter att ha arbetat en tid på Söderströms förlag samlade och utvecklade han en rad kritiska idéer i essäsamlingen *Levande och död tradition* (1963). Grundtemat i boken var den amerikansk-brittiske författaren T.S. Eliots tanke om att nuet påverkas av det förflutna och tvärtom. Tillämpningen på den finlandssvenska traditionen gav ett för sitt sammanhang explosivt resultat.

Både historiska och samtida perspektiv märks i de debatter som essäsamlingen gav upphov till. Den första gällde ansvarsfrågan i inbördeskriget 1918, närmast det finlandssvenska borgerskapets del i den. Detta hade inte tidigare varit en godkänd frågeställning i offentligheten. Salminen kritiserade de svenskspråkiga liberalerna, med riksdagsmannen Eirik Hornborg i spetsen, för att de inte tagit de röda i försvar under inbördeskrigets efterspel. Hornborgs omdöme i turerna kring amnestilagarna 1919 låg särskilt i fokus. En annan debatt rörde litteraturen och modernisterna. Salminen frågade sig om de finlandssvenska modernisterna i själva verket övergivit det moderna till fördel för värdeneutrala och harmlösa naturskildringar. Genom essän ”Så har jag åter fot mot jord” fick Salminen en ganska ansträngd relation till bland andra modernisten Rabbe Enckell, som Salminen dessutom råkade vara förläggare för. Den sista debatten gällde Paasikivi-Kekkonen-linjen, närmare bestämt var man kunde dra dess etiska gränslinjer.³⁰

Essäerna bäddade för en lång tid av uppgörelser i den finlandssvenska pressen. Särskilt diskussionerna om inbördeskriget var epokgörande och resulterade i att man kunde omvärdera närhistorien och över huvud taget ta upp vissa nya frågor i offentligheten. Den upp-

märksamhet debatten kring *Levande och död tradition* fick gjorde att man inom litteratursällskapets styrelse började känna ett behov av att kritiskt diskutera sin egen roll i prisfrågor som kunde ha offentlighetens intresse.

Kontroversiella prisfrågor blir litterära milstolpar

Under efterkrigstiden fanns en konstant spänning mellan vad man kunde kalla det liberala kravet på åsiktsfrihet och de traditionella normerna för vad som var gångbart i den offentliga diskussionen. Ofta resulterade dessa spänningar i konflikter på konstens och litteraturens områden.

Den norske författaren Agnar Mykles kontroversiella romaner *Lasso kring fru Luna* och *Sången om den röda rubinen* utsattes i Finland, precis som i de andra nordiska länderna, för censurkampanjer och rättsfall. *Sången om den röda rubinen* ryktades vara en nyckelroman om högt uppsatta personer i det norska samhället, samtidigt som den innehöll för tiden tygellöst beskrivna erotiska scener. Medan författaren friades från sedlighetsbrott i Norges högsta domstol, blev boken beslagtagen av de finska myndigheterna 1957. Boken var för en tid det främsta ärendet på justitiekansler Olavi Honkas dagordning. Den finska utgivaren av Mykles romaner, Cajus Kajanti, fälldes för sedlighetsbrott och fick inte upprättelse förrän president Urho Kekkonen benådade honom 1970. Fallet delade opinionerna. Justitieministern J. O. Söderhjelm, vid samma tid skattemästare för litteratursällskapet, fann sig i den för honom ytterst oangenäma sitsen att verkställa Honkas beslut att beslagta böckerna. Till detta fann han sig ändå tvungen efter att Honka hotat honom med riks rätt om Söderhjelm fortsatte att hålla på sin icke-interventionistiska linje.³¹ Bokens finska upplaga brändes upp i ångkraftverket i Raumo 1960.

Också den kontroversiella inhemska litteraturen kunde få en stor opinion emot sig. Typiska 1960-talsexempel var Paavo Rintalas civilisationskritiska krigsskildring *Sissiluutnantti (Fjärrpatrullen)* 1963 och Hannu Salamas *Juhannustanssit (Midsommardansen)* 1964. Salamas förläggare Kari Reenpää fick böta 2000 mark för hädelse på grund av tanklöshet medan Salama själv gick ett liknande öde till mötes som förläggaren Kajanti; han fick tre månaders villkorligt fängelse för hädelse, men benådades av Kekkonen 1968.

Finlandssvensk litteratur var inte heller främmande för kontroverser, men enskilda finlandssvenska böcker blev sällan riksnyheter. Inom litteratursällskapet var de mest eldfångda nypubliceringarna dock ägnade att splittra styrelsen vad gällde utdelning av litterära pris. Ett exempel var ledamoten och överbibliotekarien vid Helsingfors universitet Paul Nybergs antipatier mot de unga radikalerna. När Christer Kihlman placerades i första rummet för Ina Rosqvists pris 1961 inlämnade Nyberg en lång skriftlig protest.³² Kihlmans debutroman *Se upp salige!* (1960) hade uppmärksammats på båda sidorna av Östersjön som ett konstnärligt genombrott. Nyberg såg däremot romanen enbart som en billig Mykle-imitation i sin användning av ”anatomiska termer, som bättre skulle passa i en lärobok i sexualkunskap för folkskolan”.

Nybergs invändningar mot Kihlman vann inte något större gehör. Framgången i Sverige låg förmodligen bakom såväl prisnämndens som styrelsens önskan att uppmuntra den unge författaren. Nybergs förslag att priset skulle strykas röstades ner, och Kihlman erhöll Rosqvistska priset på 100 000 mark 1961.³³ Nybergs protest i denna fråga är ett bevis på hur en äldre generation kunde reagera på den nya kritiska litteraturen, men slutresultatet visar samtidigt att alla de äldre styrelsemedlemmarna inte nödvändigtvis reagerade på samma sätt.

Denna typ av ”bekännelselitteratur” eller ”blottarlitteratur” möttes ofta av reservationer bland litteratursällskapets förtroendevalda. Henrik Tikkanen var ett annat namn i gruppen unga författare med högborgerlig bakgrund som skrev radikal prosa. ”Tikkanen-Kihlman-debatten” var en samtida kulturdiskussion om hur den finlandssvenska överklassen porträtterades. När styrelsen i januari 1976 skulle genomföra en omröstning om pris för Tikkanens roman *Brändövägen 8*, lade ledamöterna Jarl Gallén, Henrik Zilliacus och Olav Ahlbäck ner sina röster. Tikkanen erhöll dock sitt pris eftersom resten av styrelsen biföll.³⁴

Alltsedan grundandet hade litteratursällskapet sin tydligaste beröringspunkt med allmänheten genom prisutdelningarna den 5 februari. Därför var det inte ovanligt att vissa beslut väckte diskussion. Ingenting före eller efter har emellertid berört allmänheten och litteratursällskapets styrelse på samma sätt som ”fallet Salminen” 1964. Huvudteserna i Johannes Salminens essäsamling *Levande och död tra-*

dition från 1963 har återgetts i föregående avsnitt. Boken hade blivit emottagen med både kritik och beröm.

Det allmänna omdömet om boken var att det var en personligt hållen samling texter, som, fastän belastade med detaljfel, var ovanligt vitala och stimulerande. Detaljerna och den utmanande tonen diskuterades, men essäsamlingen ansågs vara den lysande stjärnan under prosaåren 1963–1964. Det ansåg likaså en enhällig allmän prisnämnd för Svenska litteratursällskapet inför Runebergsdagen 1964. Det har påpekats att en av tjugotalmodernismens ”sigillbevarare”, Olof Enckell, satt med i nämnden.³⁵ Men så sent som under ett funktionärsmöte den 23 januari 1964 ändrades listan på prismottagare, och Salminen fanns inte längre med. Det är en av de få gånger styrelsen gått emot en enhällig prisnämnds förslag. De närvarande under det funktionärsmötet var Olav Ahlbäck, Paul Nyberg, Hugo E. Pipping, John Erik Roos och kanslichefen Kurt Reuter. Protokollen ger ingen insyn i styrelsens tankar, men det avslöjas att ändringen gjordes först efter en ”långvarig diskussion”. Här skymtar en konflikt mellan styrelse och prisnämnd av en art som är ytterst sällsynt i litteratursällskapets historia.³⁶

Då Runebergsdagen 1964 förlöpte utan att *Levande och död tradition* ens omnämndes kom så småningom reaktionerna.³⁷ Debatten fördes i första hand i tidskrifterna *Nya Argus* och *Finsk Tidskrift*. Nils-Börje Stormbom, kulturredaktör vid *Hufvudstadsbladet*, var den som öppnade debatten i *Nya Argus* februarinumner. Det är anmärkningsvärt att Stormbom skrev i *Nya Argus* och inte i landets största finlands-svenska tidning. Stormbom ansåg att man inte borde ha förbigått Salminen på detta sätt även om ”någon av människa född som vore ense med Salminen i allt han förkunnar torde vara omöjlig att uppleta”.

Till stöd för detta lyfte Stormbom upp en viktig principiell aspekt i det litterära beslutsfattandet. Även om styrelsen formellt hade full rätt att gå emot prisnämndens förslag, ansåg Stormbom att den egentligen inte var kompetent att avgöra sådana frågor. I prisnämnden fanns ”koncentrerad en litterär sakkunskap som överstiger den samlade kapacitet sällskapet styrelse kan prestera”. Det här skulle utgöra kärnan i den kritik som regelbundet återkom under resten av årtiondet. Stormbom drog till sist den slutsatsen, att det måste vara obekväma värderingar och åsiktsyttringar som troligtvis avgjort frågan för styrelsen i stället för litterära hänsyn. Beslutet tedde sig för honom som oer-

hört genant för litteratursällskapet, som till råga på allt hade visat sin litterära inkompetens offentligt. Han anspelade även på det gångna årets finlandssvenska institutionsdebatt, och på att prisbeslutet delvis bekräftade att kraven på större öppenhet aldrig infriats. Som slutpunkt försvarade han sitt eget inlägg i frågan:

Någon invänder kanske – det brukar heta så när våra kulturella institutioner kommer i skottfältet – att det som här har påtalats är litteratursällskapets inre angelägenheter som inte angår utomstående. Detta är ett stort misstag. Svenska litteratursällskapet är inte någon privat klubb, utan en allmänskulturell sammanslutning som förvaltar donationsmedel och vars göranden angår alla kulturintresserade och -medvetna finlandssvenskar.³⁸

Flera föll därefter in i kritiken mot litteratursällskapets behandling av prisfrågan. Lars-Peter Ringbom frågade sig vad styrelsen ens gör med en förberedande expertis som prisenämnden om man inte följer dess rekommendationer. Enligt honom verkade det som om den finlandssvenska ”familjesolidariteten” gått ett steg för långt, även om den enskilda frågan inte hade någon omstörtande betydelse. Ringbom varnade för att det i värsta fall skulle kunna spridas en giftig stämning på det begränsade finlandssvenska kulturfältet som kunde leda till att yngre förmågor såg sig om efter annat eller flyttade västerut. Ringbom dristade sig dessutom att insinuera att *Hufvudstadsbladets* chefredaktör Torsten Steinby, nyvald ledamot i litteratursällskapets styrelse, skulle ha förbjudit kommentarer om prisbeslutet i sin egen tidning. Steinby dementerade uppgifterna. För Stormbom var fallet troligtvis avgörande för hans avgång som kulturredaktör på *Hufvudstadsbladet* 1964.³⁹

Steinby hade inte deltagit i styrelsens omröstning om Salminens pris. Han var historiker, och tillhörde den yrkesgrupp som hade mest invändningar mot *Levande och död tradition*. Det var en akademisk gren som dessutom var välrepresenterad i styrelsen sedan tidigare. Essäerna, som rörde sig i gränslandet mellan historieforskning och personliga betraktelser, var för dem besynnerliga och svåra att utvärdera. På sex av styrelsens tolv stolar satt män födda i slutet av 1800-talet. De hade upplevt inbördeskriget som unga män, vissa aktivt genom deltagande i skyddskåren.⁴⁰ Representanter för andra discipli-

ner inom styrelsen, såsom litteraturhistorikern P. O. Barck, utdömde inte Salminens redovisning av händelser och opinioner. Att upprörda kritiker påtalade felaktiga historiska detaljer, var enligt Barck enbart ett sätt att ”sila myggen för att slippa svälja elefanten”.⁴¹ Elefanten var, för de flesta, frågan om inbördeskriget och den finlandssvenska borgerlighetens ansvar i det.

Ordföranden Ahlbäck, Steinby och andra ledamöter bemötte främst institutionskritiken i tidskriftspressen. Ahlbäck protesterade i *Finsk Tidskrift* mot den bild av styrelsen som uppmålats av Ringbom som ”en samling intriganter, cyniskt drivande sitt ränkspel om pris och styrelseposter”. Ahlbäck lät förstå att fallet Salminen framkallat påfallande meningsskiljaktigheter inom styrelsen. För övrigt framhöll man att litteratursällskapet arbetade för större öppenhet och cirkulation bland styrelseposterna. Den pensionerade professorn i litteraturhistoria, Erik Ekelund, invald i styrelsen 1964 samtidigt som Steinby, var som tidigare nämnt den första professorn från Åbo Akademi i styrelsen på många år. Ahlbäck vände ytterligare på steken när det kom till institutionskritiken, och betonade att litteratursällskapet alltjämt var en medborgarorganisation där medlemmarna kunde ha stort inflytande. Däremot var det få som under åren gripit tag i denna möjlighet.⁴²

Sällskapets årsmöten är oftast rätt fåtaligt besökta, och en tillfällig grupp deltagare kan därför lätt vinna framgång för sina önskemål. Egendomligt nog undviks dessa årsmöten omsorgsfullt av de arga medelålders män, som brukar tukta sällskapet i tidningar och tidskrifter.⁴³

Diskussionen om prisutdelningen 1964 ledde till att årsmötet 1965 blev ovanligt välbesökt. Då avgick samtliga tre äldre ledamöter som var underkastade omval: historikerna John Erik Roos (invald 1945) och Eric Anthoni (invald 1947) samt författaren Olof Enckell (invald 1950). De efterträddes av de tidigare nämnda Lars Huldén, Sven-Erik Åström och Jarl Gallén. Av det äldre gardet hade Paul Nyberg avgått 1964 och Otto Andersson 1961. Hugo E. Pipping avgick 1966.⁴⁴ Under 1960-talet blev det lika många nya inval i styrelsen som under de två föregående årtiondena.

Ytterligare en skiljaktighet mellan styrelse och prisnämnd som diskuterades offentligt inträffade 1970. Saken gällde främst att ett pris

strukits från prisnämndens förslag efter att man konstaterat att den till förfogande stående prisbudgeten skulle ha överskridits.⁴⁵ På grund av detta fick styrelsen än en gång stämpeln som en samling dilettanter på litteraturens område.⁴⁶ Den här gången följde även en intern utredning om prisnämndens och styrelsens relation. Sekreteraren Olav Panelius, med långvarig erfarenhet som både ledamot i styrelsen och ordförande i prisnämnden, förberedde frågan.

Panelius förslag var att prisbesluten helt och hållet skulle delegeras till prisnämnden. Som stöd för detta hävdade han att pris och understöd, trots det stora intresse de rönnte bland landets författare och kulturredaktörer, var och skulle förbli en ”tredje rummets aktivitet” för litteratursällskapet. En tydlig omfördelning av prisutdelningsansvaret skulle förhindra en kritik som är ”mera störande än uppbyggande”. Panelius menade ändå att det gångna årtiondets kritik varit befogad: ”det kan inte förnekas, att styrelsen i sin helhet inte alltid har varit så väl insatt i den aktuella litterära situationen att besluten blivit övervägda med den grundlighet som ärendets vikt förutsatt.” Han hade två konkreta förslag. Det ena var att styrelsen skulle överlåta prisfrågan åt prisnämnden, något han inte såg principiella hinder för. Det andra var att en remissrunda skulle införas i förfarandet. Det innebar att prisnämnden skulle få styrelsens motförslag tillhanda i händelse att de två organens förslag inte var i harmoni. Därefter skulle de båda organen gemensamt överlägga om det slutliga beslutet.⁴⁷

Det blev det senare förslaget som styrelsen antog, om än i något urvattnad form. Det blev ingen remissrunda, men prisnämnden skulle kallas till gemensamt möte med styrelsen om det senare organet inte omfattade nämndens förslag i sin helhet. Denna kompromisslösning var kanske en följd av att det radikalare förslaget med en självständigt beslutande prisnämnd skulle ha kunnat ge en bild av att sällskapet vek sig för utomståendes påtryckningar, en invändning som Panelius hade förutsett.⁴⁸ Styrelsen avsåg sig alltså inte beslutsrätten, men den 21 maj 1970 ändrade styrelsen ett förfarande som hade praktiserats sedan 1886.⁴⁹

Tidsbrist och kommunikationsproblem var de största utmaningarna för samarbetet mellan prisnämnden och styrelsen. Erfarenheten visade att det var svårt att sammankalla upptagna människor på kort varsel. Striktare tidsbestämmelser för prisnämndens tillsättande infördes för att förekomma oreda och missförstånd i processen. Pris-

Styrelsen och kanslicheferna 1985. Sittande fr.v.: sekreterare Olof Mustelin, skattmästare Lars Palmén, Merete Mazzarella, ordförande Lars Huldén, viceordförande Patrick Bruun och Ann-Mari Häggman. Stående: Kurt Zilliacus, bitr. kanslichef Magnus Pettersson, kanslichef Tor Eklöf, Erik Allardt, Håkan Andersson, Max Engman, Carl Jacob Gardberg. En styrelsemedlem, arkivarien Johan Wrede, saknas på bilden.

nämnden skulle tillsättas senast vid styrelsens höstmöte i september, varpå nämnden hade en tidsfrist till den 10 januari för att inkomma med sina förslag. Internt uttryckte man en önskan om en mer bindande beslutsprocess. En medlem av nämnden som samtidigt sitter i styrelsen, sades det, borde vara solidarisk med nämndens ursprungliga förslag; om inte hade man två sorters medlemmar av prisnämnden, med "ord som väger olika tungt".⁵⁰ Även om man medgav att en överlappning i medlemskap mellan prisnämnd och styrelse kunde

medföra problem, ville man ändå hålla kvar detta system.

Vid ingången av 1980-talet, då 100-årsjubileet närmade sig, hade litteratursällskapet redan länge reflekterat över sin historia och sina traditioner. Detta gällde även förhållandet till själva litteraturbegreppet och litteraturens roll i samhället. I samband med planeringen av symposier för jubileumsåret 1985 gav historikern Henrik Stenius ett betänkande från nämnden för historieforskning:

SLS har i sin verksamhet på olika sätt arbetat med ett vitt litteraturbegrepp som omfattat vetenskaplig litteratur, skönlitteratur, folkets oskrivna litteratur m.m. Sällskapet självt uppstod i en situation då begreppet intog en central plats i kulturdebatten såsom ett odifferentierat begrepp för den andliga odlingen i alla dess former. Under sällskapets hundraåriga verksamhet har ordet i allt högre grad kommit att beteckna skönlitteratur.⁵¹

Vad Stenius framför allt signalerade var att det var viktigt för litteratursällskapet att hålla sig i tiden och uppdatera sin självförståelse, inte minst vad gällde litteraturen. Det fanns även tecken på att man gjorde det.

Några år innan Stenius skrev ner sitt betraktande, det vill säga 1981, skedde ett betydelsefullt inval då styrelsen fick sina första kvinnliga ledamöter, Ann-Mari Häggman och Merete Mazzarella. Häggman var folkmusikforskare och hade sedan 1968 arbetat som arkivarie vid Folkkultursarkivet. Mazzarella var litteraturvetare men utmärkte sig också aktivt i rollen som författare. Mazzarella hade debuterat 1979 med den autobiografiska romanen *Först sålde de pianot*. Att ha verkamma, yngre författare inom litteratursällskapets styrelse kunde dessutom tänkas ge samfundet en större lyhörddhet för den finlandssvenska skönlitteraturens livsvillkor. I egenskap av litteraturvetare hade Mazzarella även ett engagemang för den finlandssvenska litteraturhistorien. Ingen hade utgett en finlandssvensk litteraturhistoria sedan Thomas Warburton 1951. Endast de författare som gett ut en bok ”i fjol eller förfjol” kunde leva i den läsande allmänhetens medvetande, enligt Mazzarella. Polemiskt tillspetsat beskrev hon ”döda finlandssvenska författare” som ”mera döda än andra döda författare”.⁵² År 1989 utkom Mazzarellas *Det trånga rummet*, en essäsamling som behandlade den finlandssvenska romantraditionen, och sammanfattade mycket av det gångna seklets modernistdebatt och finlandssvenskarnas upplevda marginalisering.

DET VÄXANDE FÖNSTRET UTÅT. ORGANISATORISKA NYSKAPELSE OCH SAMHÄLLESENKAMANG

Den planmässiga vetenskapspolitikens efterverkningar

Diskussioner om vetenskap utgjorde en vittomfattande dimension av politiken och kulturlivet under 1960- och 1970-talen. De förändringar som ägde rum som ett resultat av dessa diskussioner hade återverkningar inom vetenskapliga samfund såsom Svenska litteratursällskapet, eftersom de hade en så stor betydelse inom universiteten och utövandet av vetenskap över huvud taget. Större vikt fästes överlag vid universiteten under 1960-talet, vilket märks genom forskningsfinansieringens tillväxt. Först och främst handlade det om ett slags politisk vetenskapsoptimism. Enligt detta tänkande kunde samhället på sikt förvänta sig tillväxt och förhöjd levnadsstandard om man satsade stort på vetenskap. Därav följde en växande politisk vilja att öka universitetens resurser. Företräde gavs åt naturvetenskaper och tillämplad teknologiforskning, vilket syns i successiva regeringars markerade höjning av deras finansieringsandelar. Även en konkret teknologisk utveckling bidrog till att på kort tid höja efterfrågan på högt utbildad arbetskraft. Tidigare var det företrädesvis universiteten och professorskåren som försökte påverka vetenskapspolitikerna i Riksdagshuset, nu hade riktningen ändrats.

Det mer eller mindre harmoniska förhållandet mellan statsöverhuvud och universitet tog slut med Edwin Linkomies död 1963. Den tidigare statsministern innehade den dubbla rollen som universitetets rektor och kansler under slutet av sitt liv, och hade ett stort personligt inflytande på den vetenskapspolitik som skapades för framtida decennier. Linkomies – i grunden klassisk filolog och språkforskare – verkade som ordförande för en kommitté som tillsattes 1958 med uppdrag att utveckla universitetsväsendet och förbättra förutsättningarna för vetenskaplig forskning. Den kallades allmänt för Linkomieskommittén. Efter Linkomies frånfälle åtskildes universitetet under kansler Paavo Ravila och staten under president Urho Kekkonen från varandra när det kom till samsyn och ideologi.

I själva verket hade universitetsmännens storhetstid inom det politiska livet redan tidigare fått ett slut i och med den ekonomiska

depressionen och den höger-radikala Lapporörelsens upplösning på 1930-talet. Då språkstriden svalnat och de mest antidemokratiska elementen inom studentrörelsen splittrats slutade universitetet vara både grogrund till och skådeplats för agitation. Man hade också löst viktiga frågor om undervisningsspråk och professurer under 1920- och 1930-talen. Men 1960-talet markerade en vändning, ett led i en större omorganisering av universitetet och vetenskapens villkor i västvärlden. Professorernas auktoritet inom den akademiska forskningen och undervisningen blev under denna tid starkt ifrågasatt, inte bara på grund av toppstyrd vetenskapspolitik från Undervisningsministeriet. Den radikala studentrörelsen kom med sina egna krav på demokratisering och större möjligheter till inflytande inom universitetsvärlden och skolan.⁵³

Ett framträdande exempel på vetenskapens föränderliga villkor var den tidvis häftiga debatten kring Finlands Akademi. Det som skulle bli centralorganet för finsk vetenskapsförvaltning, underställt Undervisningsministeriet, hade inrättats 1947. Efter en omstrukturering 1961 bestod Finlands Akademi av fyra naturvetenskapliga och två humanistiska kommissioner. Akademiens tidiga tillväxt hade varit en stormig historia. Den kritiserades bland annat från vänsterhåll. Demokratiska Förbundet för Finlands Folk var en paraplyorganisation för finländska kommunister och en vänstersocialdemokratisk gruppering som grundats 1944. Folkdemokraterna hade tidvis stor politisk makt under efterkrigstiden, och hade allmänt taget motarbetat idén om en vetenskaplig centralkommission eftersom de var rädda att gamla kulturpersonligheter från högerkanten oundvikligen skulle utses till dess representanter. När Kekkonen under det tidiga 1960-talet ville göra projektet att utveckla Finlands Akademi till sitt eget, var det många som reagerade negativt. Man såg det som ett sätt för presidenten att blanda samman sin politiska linje med vetenskap och konst. Kekkonen var väldigt aktiv inom undervisningspolitiken över huvud taget, turerna kring Finlands Akademi var bara en del av hans ökade ingripanden på allt flera områden.⁵⁴

Det uppstod snart motdrag och reaktioner inom de humanistiska forskningsfälten emot naturvetenskapernas växande dominans inom vetenskapspolitiken. Sedan 1800-talet kallades en del av de humanistiska disciplinerna i Finland för de ”nationella vetenskaperna”, då de sedan dess haft en avgörande roll i att konstruera och konstituera

Finland som nation.⁵⁵ I en uppdaterad 1900-talsversion framstod den nationella kulturen som en tillgång som humaniora skulle förvalta. Denna uppgift var en grundförutsättning inte bara för den nationella samhörigheten, utan även för att särskilja sig i det internationella samarbetet. På så vis profilerade man sig gentemot naturvetenskapernas ideologiska landvinningar som ”nyttovetenskaper”.

Finska Litteratursällskapet, representerat av professorerna Martti Rapola och Toivo Vuorela, avgav 1965 ett 99-sidigt betänkande till Undervisningsministeriet med rubriken ”Kansallisten tieteidien kehittämisohjelma 1966–1980” (De nationella vetenskapernas utvecklingsprogram 1966–1980). Syftet med betänkandet var att ge en helhetsbild av de särskilda behov de nationella vetenskaperna hade i dagsläget och hur de skulle uppfyllas. Vetenskapsområdena var – enligt detta utvecklingsprogram – fem till antalet: finskan och dess besläktade språk, finsk-svensk språkforskning, inhemsk litteraturforskning samt etnologi och folkloristik. Anmärkningsvärt är att historia inte ingår som nationell vetenskap i denna formulering. Betoningen på den svenska kulturforskningen, i synnerhet den finlandssvenska dialekt- och ortnamnsforskningen, var tydlig. Det vittnade om att man bevakade forskningens intresse över språkgränserna och att det fanns ett omfattande nätverksarbete mellan samfunden.⁵⁶

Den mest iögonenfallande förändringen inom litteratursällskapets egen organisation under 1960- och 1970-talen var inrättandet av ett antal nya vetenskapliga nämnder, och ökade statsanslag för dem. Tillsättandet av nämnderna svarade mot behov från olika håll. Jan-Magnus Jansson, medlem av styrelsen sedan 1956, inkom i april 1962 med ett förslag om att upprätta ett organ som skulle studera aktuella finlandssvenska samhällsfrågor. Han motiverade avsteget från litteratursällskapets traditionellt antikvariska och historiska uppgift genom en situationsbild:

Särskilt ur finlandssvensk synpunkt bör framhåvas, att den politiska, kulturella och framför allt den demografiska utvecklingen i landet under de närmaste decennierna kommer att ställa landets svenska befolkning inför svåra anpassningsproblem. Urbaniseringen, den ökade tvåspråkigheten, emigrationsproblemen, de sociala svårigheterna inom många delar av det svenska bosätt-

ningsområdet där utkomsten är hotad är endast några av de mest omdiskuterade frågorna i detta sammanhang. För att kunna råda bot på dessa problem krävs en grundlig kännedom om det faktiska samläget och de sannolika utvecklingstendenserna inom vårt samhälle som helhet och speciellt inom dess finlandssvenska del.⁵⁷

Förslaget föll omedelbart i god jord – styrelsen gav Janssons skrivelse sitt fulla stöd. Formuleringarna hade förmodligen förberetts under lång tid, och Jansson hade knappast tagit med sig förslaget till sammanträdet utan att preliminärt ha diskuterat det inom en mindre krets. En första förberedande kommitté för organet, bestående av professorerna Jan-Magnus Jansson, Olav Ahlbäck, Gunnar Fougstedt, Hugo E. Pipping och Knut Pipping samt docenten Kettil Bruun, sammanträdde den 1 december 1962. Visionerna kring det nya organet var något vaga, förutom att man var ense om att det skulle ledas av en yngre forskare. Av de förberedande mötesprotokollen framgår att det skulle ha karaktären av ett oberoende forskningsinstitut, med något litet drag av policyinriktad och opinionsbildande verksamhet. Jansson, uppenbarligen i samförstånd med en större krets, var ute efter en kartläggning av verkliga sakförhållanden.

Våren 1963 höll kommittén nya möten, varefter den föreslog för styrelsen att litteratursällskapet skulle upprätta en permanent nämnd, Svenska litteratursällskapets nämnd för samhällsforskning, och att politices studerande Tom Sandlund skulle anställas för forsknings- och utredningsuppdrag fram till slutet av året. Det skulle vara nämndens uppgift att anvisa vilka uppdrag som var angelägna för Sandlund att utföra. Stadgarna för nämnden fastställdes i maj 1963, och bestämde att nämnden skulle bestå av minst fem och högst tio medlemmar. Nämndens uppgift skulle vara ”att leda och främja en systematisk undersökning av den finlandssvenska befolkningens struktur och samhällsförhållanden samt dess ställning inom det finländska samhället”. De anställda tjänstemännen skulle 1) insamla primärmaterial och bibliografiska uppgifter om finlandssvenska samhällsfrågor, 2) på nämndens anvisning genomföra utredningar och planlägga forskningsprojekt, 3) stå i förbindelse med vetenskapliga institutioner, offentliga myndigheter och privata organisationer samt med tidningspressen och andra informationsorgan i frågor som

faller inom nämndens verksamhetsområde samt 4) verkställa andra av nämnden fattade beslut.⁵⁸

Litteratursällskapet hade i ett slag utvidgat sin verksamhet till nya områden. Det lade man märke till i såväl dagspressen som inom tidsskriftsredaktionerna. Generellt sett välkomnades det nya initiativet som ett senkommet tecken på att en förnyelse var på gång inom litteratursällskapets organisation. Publiciteten var i sin tur välkommen, eftersom de finlandssvenska institutionerna under en längre tid hade utpekats som stagnerade sammanslutningar i den finlandssvenska tidningsdebatten.⁵⁹

Jansson var väl lämpad för att bringa in nya idéer. Som representant för Finska Vetenskaps-Societeten deltog han som ledamot i Finlands Akademis samhällsvetenskapliga kommission 1961–1965. Han var en av de mest framgångsrika forskarna inom samhällsvetenskapen, sett till sina långvariga anslag från Finlands Akademi under 1960- och 1970-talen. Ungdomens politiska socialisation var ett av hans särskilda forskningsintressen, vilket även syntes i uppdragsfördelningen för litteratursällskapets nya samhällsvetenskapliga nämnd.⁶⁰ Janssons banbrytande insats för litteratursällskapet kan därför ses som en naturlig följd av hans strategiska utsiktsplats inom både vetenskapspolitiken och det finländska forskningsfältet som helhet.

En fråga för sig var finansieringen av detta nya organ i litteratursällskapets regi, något som försynt noterades av journalister och skribenter. Det stod bortom all tvekan att litteratursällskapet inte ensamt kunde bekosta en sådan verksamhet. Målbilden var en mer eller mindre fri sammanslutning med lämplig representation från forskningsfältet, och med åtminstone delvis statligt understöd som finansiell bas. Förebilder fanns redan från flera årtionden tillbaka. En som explicit nämndes var Folkmålskommissionen, som hade bildats 1927. Uppdraget hade varit nytt för sin tid, att förfärdiga en ordbok över de svenska dialekterna i Finland. Dess förebild var i sin tur den finska ordboksstiftelsen Sanakirjasäitiö. Åren 1928–1975 finansierades Folkmålskommissionen med statligt understöd, varefter verksamheten uppgick i Forskningscentralen för de inhemska språken.⁶¹

Under 1960-talet fanns det planer på ytterligare statligt understöd och centralisering av vissa nationellt viktiga forskningsuppgifter. Inom privata samfund var statligt understöd ett mål i sig, men inom litteratursällskapets nämnd för samhällsvetenskap sökte man

flera samarbetsparter. Samhällsforskningen vid Åbo Akademi ansågs självskriven. Även Finska Vetenskaps-Societeten nämndes som en önskvärd partner, vilket var förståeligt med tanke på sällskapetets tidigare samarbete med detta samfund genom Folkmålskommissionen samt Janssons koppling till den. Exemplet Jansson och nämnden för samhällsforskning visar hur viktig kontakten med omvärlden var för att nya initiativ skulle antas och slå rot inom litteratursällskapet. Jansson tillhörde en yngre generation finlandssvenska beslutsfattare och kulturpersonligheter, och var därtill en liberalt sinnad Kekkonen-anhängare.⁶²

Jansson var inte den enda inom litteratursällskapetets sammanhang som rörde sig fritt inom både politik och vetenskap. En annan samhällsvetare, Erik Allardt, invaldes i litteratursällskapetets styrelse 1979 men hade redan långt innan det ett samröre med kretsen kring litteratursällskapet. I likhet med Jansson var Allardt ledamot av flera andra vetenskapliga samfund, och hela 1970-talet en av den nya Finlands Akademis första forskarprofessorer. Styrelseledamöternas vetenskapliga nätverk utanför litteratursällskapet hörde till de omständigheter som bidrog till en ökad lyhördhet inför tidens krav. Omorganiseringen av den vetenskapliga verksamheten inom olika nämnder var det synligaste resultatet under årtiondena fram till litteratursällskapetets 100-årsjubileum. Andra initiativ skulle följa, om än med betydande fördröjning.

Nämndernas roll i omorganiseringen av den vetenskapliga verksamheten

Med tanke på hur det vetenskapliga arbetet skulle organiseras inom Svenska litteratursällskapet under de kommande årtiondena var nämnden för samhällsvetenskap en betydande milstolpe. De nya nämnderna utvecklades dels ur existerande sammanslutningar, dels genom nya initiativ. Språkvetenskapliga kommittén, upprättad för att befordra den filologiska forskningen inom litteratursällskapet, hade existerat sedan 1930-talet. Ännu äldre var den folkloristiska kommittén, som funnits med från grundläggandet av litteratursällskapet. Nyordningen med nämnder var ett utslag av en senare tids omorganisering, men övergången från kommittéer till nämnder säger även något om en ändrad verksamhetsbild. De äldre tider-

nas kommittéer hade som främsta uppgift att fördela relativt knappa forskningsanslag, medan nämnderna i sin tur hade ett utökat antal uppgifter, först och främst att befrämja forskning på ett både teoretiskt och praktiskt sätt.

Ett typexempel – förutom nämnden för samhällsvetenskap – var nämnden för historieforskning som inrättades 1976. Initiativet till denna nämnd liksom den samhällsvetenskapliga, kunde härledas ur samtida finlandssvenska samhällsproblem. Man förutsåg en dystert framtid för det svenskspråkiga historikerfacket i Finland då den ekonomiska återväxten var svag en lång tid efter kriget. Försörjningsmöjligheterna var vid denna tid tunnsådda, speciellt för yngre forskare. Allmänt taget rådde det under efterkrigstiden brist på både personliga och materiella resurser. På grund av bristen på forskare och ekonomiska resurser försumrades även mycket viktigt arbete. Det lät man förstå i ett betänkande som förelades styrelsen.⁶³ En av nämndens centrala uppgifter skulle därför bli att inventera trängande forskningsuppgifter.

Dylika förslag hade åtminstone delvis sitt ursprung i den radikala studentrörelsen, för vilken frågor om vetenskapens villkor var centrala. Drivkrafterna bakom dessa planer var en samling aktiva historiker inom och utanför litteratursällskapets styrelse, bestående av Torsten Steinby, Jarl Gallén, Oscar Nikula och Patrick Bruun. Men man poängterade noga att den skriftliga grunden och planeringen av en historisk nämnd vilade på ett underlag skrivet av den yngre historikern Max Engman, då nyss 30 år fyllda. Historikerkåren var brokig. Där fanns det äldre gardet – Gallén och Steinby, båda födda 1908 – som ideologiskt sett knappast kunde vara mer olika. Steinby, tidigare chefredaktör för socialliberala *Hufvudstadsbladet* och med ett förflutet inom den liberala studentsammanslutningen Akademiska Diskussionsklubben, fungerade av allt att döma överraskande väl tillsammans med Gallén, som var konverterad konservativ katolik och högerman, känd för sina ibland extrema åsikter. Som student hade han varit en av de drivande krafterna bakom det Lappoinspirerade Aktiva studentförbundet. De unga förmågorna, såsom Engman, hade influerats av vänsterradikalismen under slutet av 1960-talet.

Bakom den till synes brokiga sammansättningen fanns det trots allt en samsyn som gällde både det gemensamma språket och den gemensamma utövningen av ett yrke, ett kall. Om Gallén har det sagts att

han sin strikta hållning till trots var mån om att respektera den akademiska friheten, framför allt studenternas rätt att tänka och skriva så som de själva ville. Historieforskningen var för medeltidsexperten Gallén ett intellektuellt hantverk som gällde konkreta och källkritiska problem. Deltagandet i detta arbete var öppet för alla med förmåga, och han utestängde inte radikala studenter av principiella skäl. Han kan jämföras med andra professorer med konservativa värderingar – till exempel Matti Klinge – som betraktade ungdomens revolution med sympati och intresse.⁶⁴

Enligt Engmans underlag skulle man inom den historiska nämnden utgå från huvudsakligen fyra frågeställningar som man såg som särskilt viktiga: den svenska bebyggelsen i Finland under medeltiden, folkrörelserna i det svenska Finland, kultur- och bildningssträvanden i modern historia (främst de som utgick från opinionsbildningen inom de bildade klasserna) samt den finlandssvenska pressens historia. När det gällde folkrörelser var man noga med att markera att det var fråga om rörelser som på ett avgörande sätt medverkat till att skapa den finlandssvenska identiteten under de senaste hundra åren, från pietismen till idrotts- och nykterhetsverksamheten. Programmet markerar ett intressant avsteg från den tidigare något ensidiga, ålderdomliga fokuseringen på äldre historia och 1800-talets svenska litterära kultur. Massrörelsernas och svenskhetens växelverkan var ett utslag som låg i tiden, då man under dessa årtionden alltmer började läsa historien från gräsrotterna uppåt.⁶⁵

Nämndens syfte låg i tiden med historieforskningens trender. Frågeställningarna var mera övergripande än någonting annat som hade planerats inom litteratursällskapets regi. Men tillsättandet av nämnden var inte den första stora insatsen som styrelsen gjorde för historieforskningen. I brännpunkten för styrelsens historiska intresse var initialt personhistoria och genealogi, områden som närmast hade betraktats som en skyldighet för den svenska kulturen i Finland ända sedan sällskapets grundande. Carl Gustaf Estlanders ursprungliga plan på en separat publikationsserie för levnadsteckningar lät trots allt vänta på sig, och förverkligades inte förrän 1955. Ett verk som anslöt sig till ämnet var genealogen Atle Wilskmans första band i serien *Släktbok* som utgavs 1912. Mitt under brinnande fortsättningskrig, våren 1942, framlade ett antal medlemmar som var verksamma inom släktforskning ett förslag för styrelsen om en genealogisk avdel-

ning inom litteratursällskapet. Initiativet presenterades för styrelsen som ett sätt att tillmötesgå ett behov av en svenskspråkig genealogisk sammanslutning. Efter långa diskussioner fastställdes namnet i april 1943: den personhistoriska kommissionen. Olika åsikter rådde kring dess arbetsuppgifter, men frågan om en fortsatt utgivning av *Släktbok* ålåg kommissionen, liksom insamling av biografiskt material till redan existerande arkivsamlingar.

Arbetet med *Släktbok* blev kommissionens huvuduppgift, även om man också planerade en svensk biografisk handbok eller ett uppslagsverk, enligt modell av *Finsk biografisk handbok*. Men efterkrigstidens allmänna lågkonjunktur skrinlade planerna. En redaktion för ett nationellt biografiskt uppslagsverk konstituerades 1974 med Gallén som litteratursällskapets representant. Redaktionen uppskattade att projektet skulle ta tio år i anspråk, men planerna förverkligades först på 2000-talet.⁶⁶ År 2002 beslutade litteratursällskapet att ge ut *Biografiskt lexikon för Finland*. Ett redaktionsråd tillsattes för att sätta igång och överse det redaktionella arbetet. Svenska kulturfonden och Undervisningsministeriet bidrog även till att finansiera projektet, vars första band utkom 2008.

Redan 1974 hade en historisk nämnd med ett mera skräddarsytt mål än den två år yngre nämnden för historieforskning grundats. Då fattade styrelsen principbeslut om ekonomiskt stöd till en studie om den finlandssvenska pressens historia. Det var ett projekt med vida ramar, med siktet inställt på utgivning inför litteratursällskapets 100-årsjubileum 1985. Genom främst Steinbys inflytande ledde detta till att en separat presshistorisk nämnd inrättades 1974. Idén hade länge varit något av Steinbys skötebarn. År 1962 hade han, som medlem av litteratursällskapet – två år innan han invaldes i styrelsen – inledningsvis föreslagit en publicering av monografier över svenska pressorgan.⁶⁷

Det egentliga forsknings- och skrivarbetet skulle emellertid omhändertas av andra förmågor. Man visste från början att det presshistoriska projektet skulle bli ett långvarigt åtagande som krävde årtal av grundforskning. Det föll på Bruun att skissa upp en plan för förverkligandet av pressprojektet, efter att litteratursällskapet hade arrangerat ett presshistoriskt symposium i Helsingfors i slutet av mars 1975. Bruun var redan engagerad i det på finskspråkigt håll organiserade *Suomen sanomalehdistön historia* (SSLH), ett brett nätverk av

historiker i Finland som studerade presshistoria, initierat av professor Päiviö Tommila. För att få det svenska presshistoriska projektet på fötter anslogs pengar för att kartlägga arbetet. Ett antal yngre kandidater, Henrik Stenius, Margit Arvonen och Ulla-Maja Myllyniemi, tillbringade stora delar av 1975–1976 med kartläggningen.

Kontinuiteten för det presshistoriska arbetet tryggades först 1978 då man skapade ekonomiska garantier för projektet. Föregående år hade docenten i litteraturvetenskap Clas Zilliacus anlitats för att granska de uppgjorda planerna och utreda i vilken mån de kunde förverkligas. Henrik Knif, kandidat i historia, anlidades som assistent i projektet, och de arbetade under varierande intensitet fram till sommaren 1984. Under arbetets gång utarbetade Zilliacus och Knif tillsammans med presshistoriska nämnden en forskningsinriktning som inte enbart utgick från vägning och mätning av nyhets kategorier och uttalade opinioner, utan från något man kallade ”tidningen som total utsaga” och tidningspressen som självständig kulturform och kulturformare. Projektet var mera inriktat på kvalitativ än kvantitativ forskning, till skillnad från den finska motsvarigheten SSLH.

Skälen till att man tillämpade denna inriktning kom sig av såväl personliga som praktiska och pragmatiska utgångspunkter. De svenskspråkiga institutionerna hade helt enkelt inte samma förutsättningar att utföra en bred datainsamling som de finska universitetens historieämnen. På finskspråkigt håll delade man ut ämnen för magisterarbeten till studenter i syfte att granska olika delområden av den finländska pressens historia. På så sätt växte ett lapptäcke av undersökningar fram som senare kunde sammanfattas och syntetiseras i en större studie. Den heltäckande datainsamling som SSLH utförde kunde man dock dra nytta av även inom ramen för sällskapets presshistoriska projekt.⁶⁸

Slutprodukten blev Zilliacus och Knifs *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland* som utkom 1985 – för övrigt den första publikationen i litteratursällskapets historia som renskrevs på en alldeles ny ”ordbehandlingsmaskin”, det vill säga en dator. Genom nämndens försorg hade även ett rikt antal presstudier och andra biprodukter såsom tidsskriftsregister tillkommit. Eftersom nämnden för presshistoria var en uttalad ad hoc-nämnd, och eftersom slutresultatet var tillfredsställande, beslutade man att lägga ner den kort efter utgivningen av *Opinionens tryck*.⁶⁹

Under litteratursällskapets första hundra år var arbetsrutinerna i stort sett oförändrade, även om till exempel insamlingsteknikens kvalitet blev bättre med tiden. Datorn som arbetsredskap gjorde entré under senare delen av 1980-talet, varefter informationsteknologin har blivit en integrerad del av verksamheten.

Nämnderna för samhällsforskning och historieforskning hade redan verkat i årtionden när den sista permanenta nämnden grundades. Litteraturvetenskapliga studier hade av tradition varit centralt för litteratursällskapets innersta krets. Därför ter det sig något förvånande att grundandet av nämnden för litteraturvetenskap dröjde ända till 1983. Litteraturvetaren och professorn Johan Wrede lyfte frågan under styrelsens sammankomst den 16 december 1982 och de övriga ledamöterna biföll genast. Wrede hade då ännu inget skriftligt underlag för nämndens utformning eller stadgar, utan inkom i stället med ett program under loppet av påföljande år.⁷⁰

Situationen inom den finlandssvenska litteraturvetenskapen liknade den för historia i och med att man inom facket upplevde liknande problem med återväxt och forskningsnivå. Man får intrycket att de övriga i styrelsen väntat på ett dylikt initiativ från litteraturvetarna. När det väl kom tog man emot det som en självklarhet. Nämndens första ordförande blev Wrede och viceordförande professor Sven Linnér. Nämndens övriga ledamöter var Merete Mazzarella, Clas Zilliacus, Johannes Salminen, Torsten Pettersson, Erik Allardt,

Roger Holmström och Ben Hellman.⁷¹ För Linnér, en litteraturvetare från Sverige, innebar invalet i nämnden ett förlängt samarbete med litteratursällskapets krets. Under större delen av sin tid som professor vid Åbo Akademi 1974–1984 satt han med i sällskapets styrelse, vilket man senare noterade vara i strid med litteratursällskapets stadgar. En stadgeändring var egentligen nödvändig för att välja in utlänningar. Linnér avgick från styrelsen 1981.⁷² I motsats till de andra nämnderna hade den litteraturvetenskapliga nämnden från början en jämn fördelning mellan representanter för litteraturvetenskaplig forskning från Helsingfors och Åbo.⁷³

De nya, fasta nämnderna arbetade för att uppnå kontinuerliga och långsiktiga resultat, vilket skapade ett behov av en ny typ av fast anställd personal inom litteratursällskapet. Det typiska och ändamålsenliga var en yngre forskare som utförde både forsknings- och administrationssysslor i enlighet med nämndens syfte. Detta medförde i sin tur svåra finansierings- och personalfrågor, då nämndernas budgetförslag sällan kunde godkännas i sin helhet. Följden var att nämndernas egentliga arbetsinsatser och kostnader länge förblev på en blygsam nivå. Vad gällde nämnden för samhällsvetenskap hade Jan-Magnus Jansson uppåttalat en rätt omfångsrik institution med ett antal anställda som en idealbild. Som nämnt anställdes Tom Sandlund som nämndens första forskningsassistent, och han var tillika nämndens sekreterare som skötte löpande ärenden. År 1974, det vill säga efter ett drygt årtionde, hade nämndens sammanlagda utgifter landat på drygt 300 000 mark. Fördelen med dessa mer fristående sammanlutningar var att finansiering kunde sökas från flera olika instanser av vilka Svenska kulturfonden och Finlands Akademi var de främsta.

Finansieringen av nämnderna var länge en olöst fråga. Nämnderna för både samhälls- och historieforskning kämpade hårt om interna resurser för att nå sina mål. Den regelbundna rapporteringen och budgetansökningarna ter sig i det närmaste som en armbrytning mellan olika nämnder. Främst saknades medel för heltidsanställda forskare.⁷⁴ Nämnden för historieforskning frågade sig vid fler än ett tillfälle om det var ändamålsenligt att ha flera nämnder för historia. Nämnden för presshistoria var här den som stack ut.⁷⁵ Nämndfinansieringen uppnådde sällan de ursprungliga målen, och man fick anpassa sig efter de rådande ekonomiska ramarna. För den samhällsvetenskapliga nämnden existerade ett långsiktigt och realistiskt mål – att omvandla näm-

den till ett statsfinansierat institut och knyta dess personal och dess verksamhet till något av landets universitet. Det var ett led i tidens institutionalisering av existerande privata och fria vetenskapliga sammanlutningar. I praktiken var utfallet, det vill säga fördelningen av detta statsunderstöd, ofta förbundet med regionalpolitikens språkliga dimensioner. Följden var att ärendet blev komplicerat och fördröjt.⁷⁶ I en promemoria till styrelsen den 28 februari 1980 klagade Jansson, som då stod i beråd att lämna densamma, på att intresset för den samhällsvetenskapliga nämnden länge sviktat:

De första åren begagnades den nya institutionen ofta i Sällskapets PR-verksamhet, men sedan det blev klart att Sällskapets budget inte utan avbräck för andra verksamhetsformer räckte till för att utvidga den samhällsvetenskapliga forskningen, har intresset i viss mån svalnat.⁷⁷

Jansson var emellertid överdrivet pessimistisk. Ett förstatligt finlandssvenskt institut för samhällsforskning, en utväxt från nämnden, fick sin hemvist vid i Åbo Akademis filial i Vasa. Den första av nämndens forskartjänster övertogs i praktiken av staten den 1 september 1982. Trots att det nu fanns ett eget institut som finansierades med statliga medel betydde det inte att nämnden för samhällsforskning upphörde att existera. Den kvarstod, om än med ett mindre antal medlemmar än vid sitt grundande.⁷⁸ Genom åren hade nämndens forskare utfört, med Janssons ord, ”pionjärbetonat och till kvaliteten mestadels gediget och värdefullt arbete”.⁷⁹

Trots ekonomiska begränsningar hade nämnden producerat en stadig ström av forskningsrapporter. ”Rapporter” blev ledordet för publikationerna, eftersom det ofta rörde sig om sammanställningar och statistik av olika slag, ”tentativa” undersökningar, som man var mån om att understryka. Talande är att rapporterna inte räknades in i sällskapets huvudskriftserie, utan hade karaktären av fristående publikationer. Till den yttre utformningen var de oftast tunna och anspråkslösa. I de tidiga rapporterna märks de olika kärnområdena antingen direkt eller indirekt. ”Språkgränsen” levde ännu kvar som ett forskningstema, om än inte i strikt etnografisk mening.⁸⁰

Sådana begreppsmässiga ändringar låg i tiden, och var omisskännligt ett resultat av de yngre forskarnas bidrag. Därför kan man säga att

forskningen inom nämnder – trots att de ekonomiska möjligheterna inte var de bästa – bidrog till en meningsfull vidgning av de vetenskapliga vyerna. Från att ha varit en inre angelägenhet som planerades inom en tämligen avskild sammanslutning, blev arbetet ett fält som kunde öppnas upp för utomstående, yngre forskare. Slutmålet för nämnden för historieforskning, exempelvis, var en ny historisk framställning om ”det svenska i Finland”, vilket om något var en signal om perspektivförändring. Nämnden stakade ut den nya riktningen på följande sätt:

Det svenska språket och den svenska kulturen liksom det finska språket och den finska kulturen kan inte liksom under språkstridens dagar ses som två isolerade och separata kulturer.⁸¹

Synen på sällskapets historiska publikationer som något som i första hand producerades av enskilda styrelsemedlemmar på deras egen tid började luckras upp. Framtiden öppnades för sällskapet som en beställare av vetenskapliga böcker och forskningsrapporter. Vissa målsättningar kom av sig, som till exempel studiet av finlandssvenska mass- och arbetarrörelser, eftersom det saknades tillräckligt med arkivunderlag. Det ledde trots allt till en lyckad spinoff-effekt; genom insikten om brist på arkivmaterial påbörjades en organisering av finlandssvenska lokalarxiv runt om i landet. Enskilda exempel på större och mindre genomslag som tillkom som ett resultat av nämndernas arbete kan ges, men det är inte ändamålsenligt att här redogöra för dem i detalj. Det viktiga var att den tillgängliga vetenskapliga expertisen – förutom den som fanns i styrelsen – samlades inom ett antal nämnder. Detta skulle så småningom bilda den stora kontaktyta litteratursällskapet i dag har med universitet och forskarvärlden, och därmed även bredda det vetenskapliga beslutsfattandet inom litteratursällskapet på sikt.

Framryckningar inom arkiv och folklivsforskning

Arkivvårdens och traditionsforskningens historia vid Svenska litteratursällskapet kan ses som en berättelse om en långsamt tilltagande professionalisering, byggd på en grund av frivilligt engagemang och idealism. Vid sidan av litteratursällskapets allmänna arkiv- och

manuskriptsamlingar var det Folkkultursarkivet, grundat 1937, som angav takten. Folkkultursarkivet genomlevde sitt inledande skede som tidigare nämnt under något omstridda former, och upplevde även krigets järnår. En del av arkivets anställda sändes till fronten samtidigt som bristen på finansiering och andra resurser drog ner på arbetstakten. Insamlingarna fortlevde dock genom det utbyggda nätverket av sagesmän och medverkande ute på landsbygden. Freden möjliggjorde en breddning av samma nätverk och en återkomst av de frivilligt resande fältinsamlarna. Det ideella engagemanget hade inte mattats av som en konsekvens av svåra tider, tvärtom. Lika mycket som tidigare var insamlingsverksamheten animerad av en uppfattning om att man hela tiden var ute i elfte timmen.

Vid Folkkultursarkivet satte man fortsättningsvis stor tillit till sina ”ständiga stipendiater” – pålitliga, flitiga insamlare som lade en stor del av sin lediga sommartid på insamling av olika former av folkkultur. En ny, yngre personal utvecklade ambitiösa planer för insamlings- och publikationsarbeten under 1960-talet. Kontinuiteten i Folkkultursarkivet hade brutits efter Olav och Ragna Ahlbäcks flytt till Österbotten 1965. Utökade statliga anslag till bland annat namnforskningen 1966, som betraktades som en nationell angelägenhet, var en annan omständighet som beredde mark för nyrekryteringar. Kurt Zilliacus tillträdde en nyinrättad arkivarietjänst för ortnamn 1965, och Bo Lönnqvist anställdes som tillförordnad dialektarkivarie med inriktning på att insamla etnografiskt material. Lönnqvist blev senare samma år ordinarie arkivarie, en början på en längre arbetsbana inom Folkkultursarkivet.⁸²

Decennierna före litteratursällskapets 100-årsjubileum blev både en konsoliderings- och en expansions- och en expansions-tid för Folkkultursarkivet. En betydande del av det gamla arkivmaterialet från tiden före Folkkultursarkivets grundläggning var i årtionden utlånat till Åbo för arbetet med *Finlands svenska folkdiktning*. När den folkloristiska verksamheten tagit ny fart i huvudstaden var det dags att återkalla lånet. Den flyttprocess som startat i kölvattnet av K. Rob. V. Wikmans föreståndarskap vid Institutet för nordisk etnologi vid Åbo Akademi,

Bo Lönnqvist intervjuar potatisodlaren Bertel Söderlund i Sibbo 1983. Lönnqvist var arkivarie vid Folkkultursarkivet 1966–1973, men hade samlat material till litteratursällskapets arkiv sedan tonåren. Insamlingarna i Sibbo skärgård på 1980-talet är ett exempel på hur etnologin följde med i sin samtid, då fokus var på befolkningens förändrade livsvillkor på en landsort som präglades av avfolkning.

upphävdes därmed och samlingarna återgick sakta men säkert till ”moderarkivet” i Helsingfors. Mot slutet av 1960-talet kunde man därmed sätta punkt för denna omstridda del av samlingarnas historia, men inte förrän man lagt ner stor energi på att spåra många av de på villovägar komma ”olycksaliga lånen”.⁸³

Folkkultursarkivet var, som en del av det övergripande forskningsfältet inom Norden, tvunget att se över sina syften och mål. Allmänt taget stod man inför en dubbel uppgift – dels att allt mer frångå det traditionella bondesamhället och ägna sig åt samhällets industrial-

sering och urbanisering, dels att i så stor utsträckning som möjligt upprätthålla en aktiv kontakt med den agrara verklighet som var på utdöende. Lönnqvist skrev 1967 en artikel i *Finsk Tidskrift* om etnologins uppgifter i Finland, vilken även kan läsas som ett slags programförklaring för Folkkultursarkivets och litteratursällskapets framtida etnologiska verksamhet.⁸⁴ Texten andas vidsynthet i förhållande till såväl finsk- som svenskspråkiga institutioner som bedrev etnologisk forskning. Endast ett ”kontrollerande samarbete” mellan dessa borde nödvändigtvis finnas om ”den svenskspråkiga etnologin över huvud tror sig kunna nå bestående och fruktbringande resultat”.⁸⁵

Det fanns skäl för en omorientering, i synnerhet eftersom man redan kommit en god bit på vägen. Dokumenteringen av det traditionella bondesamhället var nu av sekundärt intresse, det väsentliga var att bearbeta och publicera det till stora delar kompletta material man redan hade. Mest angeläget för fältforskningen var det samhälle som låg i omvandling mellan traditionella livsformer och en industriell framtid. Här låg ett större fokus på stadsbefolkning och arbetarklass än tidigare. Detta forskningsintresse ska inte enbart förstås som ett uttryck för sin tid. Redan på 1940-talet hade man framfört åsikter i denna riktning. Men först 1981 utsändes den första frågelistan, ”Livet i staden”, till ett delvis nyskapat meddelarnät. För arbetet stod arkivarien Anna-Maria Åström. En annan sparsamt undersökt miljö i etnologisk bemärkelse var herrgårdarna och bruken, miljöer som även de låg i stöpsleven. Lönnqvists forskningsprogram omfattade såväl dessa fixpunkter som andra, som av en eller annan orsak bestod av kulturelement som förändrades eller höll på att försvinna. Det fanns även ett intresse att utöver industrialisering och ekonomisk utveckling studera effekter av statens centraldirigering och andra yttre tryck på människogrupper.⁸⁶

Trots utökade personal- och materialresurser kunde man konstatera att de svenskspråkiga orternas livsformer och kulturuttryck tunnades ut i snabbare takt än man förmådde dokumentera dem. Skärgården var särskilt ett problem. Personalen vid Folkkultursarkivet tvingades inse att namninsamlingen ute i skärgården inte fungerade effektivt. Kurt Zilliacus lyckades under dessa omständigheter övertyga litteratursällskapets styrelse om nödvändigheten av att införskaffa en båt för namninsamlingen i skärgården. Det var genom skattmästaren J. O. Söderhjelm som man sonderade fram donationsmedel

från redare och långfärdsseglare för ändamålet. Zilliacus hade tack vare sin bakgrund en nyckelroll i expeditionerna. Sedan 1940-talet hade han rört sig i skärgården, kände farlederna, hamnarna och framför allt människorna. Expeditionsbåten Rödän köptes av en fiskare från Lemland på Åland 1968, och hade döpts efter sin hemhamn Rödhamn som i folkmun gick under namnet ”Rödän” eller ”Rödon”. Den tidigare laxbåten var, enligt Zilliacus, ”en prydlig och sjövärdig båt, utan all lyx men mycket väl lämpad för sina uppgifter”. Den var öppen och relativt stadig i sjö, vilket underlättade den för forskningen viktiga fotograferingen.

Rödän gjorde under sin tid som expeditionsbåt 1968–1979 totalt 62 forskningsresor, under vilka

Matpaus under Rödäns ortnamnsexpedition till byn Hastersboda på Föglö 1969. Ort-namn-forskningen som båtens besättningar bedrev under ett knappt årtionde hade ett stort praktiskt och teoretiskt genomslag. Fr.v. Airi Kartano, Kurt Zilliacus, Per Henrik Solstrand, Gunilla Harling, Helena Solstrand, Simon Solstrand.

den gjorde sig ett namn som en ”flytande namnvetenskaplig akademi”. För de yngre och äldre deltagarna, en del av dem från andra nordiska länder, bar expeditionerna naturligt nog drag av rena rekreations- och nöjesresor. I kajutan kunde det bli en del snaps i solnedgången i samband med att man intervjuade skärgårdsfolket. Men det hörde även till de lokala traditionerna, och det var viktigt att man kunde ta ortsbefolkningen på rätt sätt. Det blev därmed långa dagar för besättningarna.

Under expeditionerna lärde sig deltagarna om dialekter, ortnamn och namnforskning i praktiken. För flera ledde det till ett livslångt filologiskt engagemang. Uppgifterna om ortnamnen har, förutom i enskilda publikationer, ingått i nationella lexikon som *Suomalainen paikannimikirja* (Finsk ortnamnsbok, 2007), utgivet av Kartcentralen och Forskningscentralen för de inhemska språken. Av de över 4800 uppslagsorden är 1000 svenska, och lexikonet innehåller omkring hundra artiklar om svenska ortnamn i Finland. Förutom den ökade kännedomen om den finlandssvenska skärgårdens värld har arbetet haft ett geografiskt-vetenskapligt genomslag, genom att de dokumenterade ortnamnen i dag används på sjökorten. De gamla kartorna från 1950-talet överensstämde med gängse namnbruk, men den nya grundkartan över Finland som utkom under 1980-talet var den första där man strävade efter att ha alla ortnamn fullständigt och riktigt införda. På den nya grundkartan ingick omkring 100 000 svenska ortnamn i kontrollerad och språkgranskad form.⁸⁷

Folkkultursarkivet som en aktiv forskande organisation kan belysas med ett antal siffror. I början av 1970-talet bestod arkivet av tre avdelningar med varsin budget och egna arkivariater. Folklivs-, folkminnes- och namnavdelningen hade en sammanlagd budget på över 300 000 mark och leddes av varsin forskande arkivarie flankerad av ett antal assistenter. I ett nationellt och internationellt perspektiv var Folkkultursarkivet inte stort men inte heller litet. Internt intog Folkkultursarkivet en markerad ställning inom litteratursällskapet. Det hade även en aktiv, utåtriktad roll i och med att det mediala intresset för folkliga sedvänjor ökade och fler människor sökte sig till arkivet.⁸⁸

Folkkultursarkivets dynamiska utveckling och omstrukturering, pågående insamlingar och fältexpeditioner med tillhörande arkivverksamhet stod länge i skarp kontrast till övriga arkivsamlingar inom litteratursällskapets ramar. Allmänna arkivet beskrevs under samma

tid som ”en passiv och svårtillgänglig dokumentsamling utan professionell tillsyn”.⁸⁹ Orden var arkivarien Johan Wredes, i en översikt över litteratursällskapets ”manuskriptsamling” och dess undanskymda tillvaro under 1900-talet. Orsakerna är inte svåra att finna. Arkivarietjänsten var fortsättningsvis ett förtroendeuppdrag för en av styrelsens ledamöter. Från 1918 till 1950 förestod biblioteksamanuensen Ragnar Dahlberg arkivet helt ensam utan något slags biträde. Efter Dahlbergs död utsågs Paul Nyberg till arkivarie. Han skötte tjänsten till 1968, även om han avgick från styrelsen fyra år tidigare.⁹⁰

Under Dahlbergs tid var samlingarna tillgängliga två eftermiddagar i veckan i Ständerhuset, som var Vetenskapliga samfundens hus i Kronohagen. Specialarrangemang blev därför nödvändiga, med fjärrlån och läsesalslån till Helsingfors universitets lokaler i närheten som de vanligaste alternativen. En tid efter kriget blev det tydligt, främst av hänsyn till brandsäkerheten, att samlingarna var i behov av en ny lokal. Ett källarutrymme på Runebergsgatan 50 i Tölö ställdes i ordning för ändamålet och flytten skedde i mars 1951. Trots kampanjer för att uppmärksamma allmänheten om de litterärt och kulturellt värdefulla samlingarna i arkivet var det svårt att locka besökare. Källarlokalen blev snabbt oändamålsenlig och trång, samtidigt som fukt och läckage dök upp som en ny hotbild. Samtidigt fanns det andra institutioner med liknande samlingar. För större delen av seklet framstod Åbo Akademis handskriftssamling som det mest självklara alternativet för arkivdonationer.⁹¹ Här är det viktigt att understryka arkivariernas övervakande och insamlande roll. Den samling sällsynta historiska och litterära dokument, främst författarbrev, som Allmänna arkivet innehåller, hade inte kunnat skapas utan årtionden av tålmodigt insamlingsarbete och korrespondens med enskilda personer.⁹²

Wrede tillträdde posten som arkivarie 1968, kort efter sitt inval i styrelsen föregående år. Uppgiften han åtog sig hade betydande utmaningar. Utrymmes- och tillgänglighetsproblemen kunde Wrede, i samråd med styrelsen, åtgärda på ett förhållandevis enkelt sätt. Genom ett avtal mellan litteratursällskapet och Helsingfors universitetsbibliotek flyttades arkivet som en sluten deposition till universitetsbibliotekets lokaler i Telefonföreningens hus på Högbergsgatan 37 i Gardesstaden. Problem av svårare art var arkivets katalogisering och allmänna tillstånd. I flera skrivelser under början av 1970-talet beskrev Wrede problemen på ett mycket direkt sätt. Arkivet hade då över 500

accessioner, varav ”öersättliga dokument” i enskilda fall hade gått för-
lorade. Men slarv och brister i arkivets hantering var oundvikliga om
överinseendet av allt detta skulle ske på en enda persons fritid. Vissa
specialsamlingar som var en del av Allmänna arkivet, såsom Rune-
bergsbiblioteket, utpekades särskilt. Wrede frågade sig hur denna
samling kunde ha tillåtits svälla utan några som helst vägledande
principer. Resultatet var att värdefullt forskningsmaterial som Rune-
bergs originalmanuskript sammanblandats med alla former av ”värde-
lös kuriososa”.⁹³

Wrede ville att man skulle råda bot på problemen genom att
först och främst inrätta en permanent arkivarietjänst. I flera år för-
blev arbetskraftsfrågan vid arkivet dock olöst, även om man anlidade
några personer mot timersättning för katalogisering och skötsel av
arkivet. I detta sammanhang blev lagen om statsbidrag för privatarkiv
från 1974 en vattendelare för både Allmänna arkivet och Folkkulturs-
arkivet. Arkiv som upprätthölls av föreningar eller stiftelser och som
uppfyllde vissa grundläggande krav kunde få minst 80 procent av
sina fasta kostnader täckta av statsmedel. I styrelsens anhållan om
statsbidrag hette det att litteratursällskapets båda arkiv ”som betjänar
forskningen både i Finland och Skandinavien måste anses höra till de
arkiv som har synnerligen stor vetenskaplig betydelse”.⁹⁴

För Allmänna arkivets del blev nu verksamheten tryggad, och höst-
ten 1974 kunde man anställa sin första amanuens, Holger Lillqvist.
År 1982 tillkom en assistenttjänst. Efter en stadgerevision 1984 var
skötseln av arkivet inte längre en bisyssla inom styrelsen. För Folkkul-
tursarkivet innebar statsstödet en klar förbättring av arbetsvillkoren,
även om man hade yrkat på vissa nya tjänster som inte godtagits vid
ansökan till statsrådet.⁹⁵

Åtnjutandet av statsbidrag innebar att arkivvården vid litteratur-
sällskapet kom under Riksarkivets tillsyn och kontroll. För arkivsam-
lingarnas del innebar det i praktiken en ökad professionalisering och
mera ändamålsenliga utrymmen. År 1976 placerades Folkkulturs-
arkivet och Allmänna arkivet under ett och samma tak då Allmänna
arkivet tilldelades ett eget arbetsrum på Fabiansgatan 7 i Gardessta-
den, i anslutning till lokaler som Folkkultursarkivet sedan tidigare dis-
ponerade. Tillgängligheten för allmänhet och forskare blev bättre.⁹⁶
Verksamhetens förstärkta ramar märks av att materialet förteckna-
des systematiskt och professionellt. Före 1971, då den första sam-

katalogen utkom för Allmänna arkivet, hade den enskilda forskaren inte haft tillgång till mycket mer än accessionskatalogen och strödda anteckningar. År 1978 utgavs en tryckt katalog över Folkkulturarkivets och Folkmålskommissionens samlingar, redigerad av arkivarien Ivar Nordlund, och i samband med 100-årsjubileet kunde man 1986 utge den första kompletta katalogen över alla samlingar i Allmänna arkivet.⁹⁷

Den ökade tillgängligheten hade också avigsidor, skulle det visa sig. År 1981 uppdagades några fall av stölder från Allmänna arkivets samlingar. Det handlade om en större härva där litteratursällskapet endast var en av flera sakägare. För sällskapets del handlade det om ett tiotal värdefulla brev, och stölden uppdagades genom att förövaren förmedlat breven via Sotheby's auktionshus i London. Den misstänkte var känd sedan sommaren 1980 men polisens varningar hade bara gått till Riksarkivet och landsarkiven, inte till andra arkiv och bibliotek. Fallet ledde till att arkivens praxis vid utlåning skärptes och professionaliserades.⁹⁸

Förutom omorganiseringen och professionaliseringen av existerande arkiv inom litteratursällskapet växte organisationen genom tillskott av nya arkiv och nya samlingar, det vill säga både institutionella och materiella tillskott. Svenska Österbottens Landskapsförbund uppvaktade våren 1981 litteratursällskapets styrelse med ett förslag om att bilda ett traditionsarkiv i Vasa. Förebilden var ett arkiv som Finska Litteratursällskapet grundat i Joensuu med statsstöd 1981. Styrelsen ställde sig positivt till förslaget och Österbottens traditionsarkiv kunde inleda sitt arbete hösten 1982. Finansieringen ordnades samfällt av Undervisningsministeriet, Svenska litteratursällskapet och Vasa stad. En koppling mellan Vasa och Helsingfors hade redan etablerats i och med att Vasabon Ann-Mari Häggman, som börjat sitt arbete vid Folkkultursarkivet 1968, invalts i styrelsen 1981.⁹⁹

År 1981 tillkom den av finska staten ägda Borgåsamlingen som deposition av Borgå stad. Samlingen var ett oerhört viktigt tillskott eftersom den utgjordes av Runebergs viktigaste manuskript och hans familjs korrespondens. Arbetsbehovet inom arkiven, som vid början av 1980-talet bestod av mer än 800 samlingar, fortsatte att öka.¹⁰⁰ De institutionella ändringar som lagen om statsbidrag för privata arkiv medförde gjorde det möjligt att finansiera arbetet.

VERKSAMHETEN I EN VETENSKAPS- OCH KULTURHISTORISK GENERATIONSVÄXLING

Mot ett modernare publikationsprogram

Vid 75-årsjubileet 1960 utgjorde Svenska litteratursällskapets huvudserie med sina 400 publikationer ett betydande bidrag till Finlands kulturhistoria. År 1982, inför 100-årsjubileet, hade man redan uppnått nummer 500 i skriftserien. En av litteratursällskapets ledstjärnor har varit att främja intresset för humanistisk bildning på svenska.

Problemen med kvalitetsutgivning var allmänna, vilket syntes exempelvis i början av 1970-talets förlagskris i Sverige då främst den olönsamma skönlitteraturen drabbades. Under ett symposium anordnat av Svenska Akademien 1977 i Stockholm för finlandssvenska författare talade man om gemensamma bekymmer. Det mest framträdande var enligt en av deltagarna, den svenske litteraturvetaren Sven Linnér, känslan att ”leva under det dubbla trycket från de kulturella stormakterna och från masskulturen”. Litteratursällskapets skriftserie utgjorde ett specialfall – man ansåg fortsättningsvis att det var mödan värt att publicera forskningsresultat som gagnade en begränsad krets. Det växande kulturhistoriska referensbiblioteket som skriftserien utgjorde kunde betraktas – enligt litteraturprofessorn Yrjö Hirns fin-känsliga formulering – som ett av ”de bästa gömställen en ung forskare kan söka för sin alstring”.¹⁰¹ Volymerna kunde vara av olika kvalitet och oftast av rätt så hög specialiseringsgrad. Men skriftserien var ett av de viktigaste medel genom vilket litteratursällskapet utförde sin uppgift som svenskspråkig kulturinstitution. Skriftserien har fungerat både som deponarium för svenskspråkig forskning och som plantskola för en yngre akademikerkår.

Under 1950-talet framväxte tanken att man kunde utveckla huvudserien med ett mera populärt innehåll och ge böckerna ett mera tilltalande utseende.¹⁰² Medan problemen var enkla att beskriva var det svårare att formulera framtida lösningar. En aspekt som potentiellt kunde engagera läsare mer var böckernas utformning. Ett av de mer frekvent förekommande klagomålen var just omslagens trista och anspråkslöst grå färgton, knappast ägnad att få ”aktualitetsjäktande kulturskribenter” på bättre humör.¹⁰³ De sköra pärmarna tenderade dessutom att gå sönder i posthanteringen. Men det handlade om mer

än bara utsmyckning. Systemet byggde på en ålderdomlig föreställning om litteratursällskapets medlemmar och deras behov. Klientelet som automatiskt fick sina bokransoner, i snitt fyra eller fem gånger om året, antogs ha råd och intresse att självt få böckerna inbundna. På grund av förlagsverksamhetens begränsade resurser fick saken bero i det längsta.¹⁰⁴ Men från mitten av 1950-talet gavs i alla fall en del av volymerna en mera tidsenlig dräkt. Vad detta innebar var att alla fristående volymer – som inte ingick i löpande underserier – fick ett individuellt utseende och en konstnärligt utformad layout. Även för några av underserierna bröt man med de gamla traditionerna vid ingången av 1970-talet. Nya offsettekniker möjliggjorde större upplagor av vissa publikationer som förväntades ha god avsättning, medan mindre upplagor fortsättningsvis framställdes i högtryck.¹⁰⁵

Mellan litteratursällskapets stora jubileer 1935 och 1985 utgavs över 300 volymer i den numrerade huvudserien, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Om man lägger till forskningsrapporterna från nämnden för samhällsforskning och utgåvor i specialserierna är antalet mer än 350. Under denna tid, liksom tidigare, fanns det både fortlöpande underserier utan fastställt slutdatum och andra, projektbaserade serier med en mer eller mindre fastställd publikations- och tidsplan.

Av de löpande underserierna intar *Historiska och litteraturhistoriska studier*, som utkommit sedan 1926, en speciell plats som litteratursällskapets årsbok. Inhemska och utländska författare har under årens lopp publicerat hundratals artiklar i mångfasetterade ämnen i den årligt utkommande volymen. *Studier i nordisk filologi* som började utkomma 1910 hör även till de långlivade underserierna. Undersökningar i nordisk språkvetenskap har, som ett mera avgränsat ämnesområde, varit färre under åren och därmed medfört att underserien inte producerat en ny volym varje år. Enskilda serier hade en institutionell anknytning såsom *Folklivsstudier* och *Meddelanden från Folkkultursarkivet*, båda två kanaler för Folkkultursarkivets utgivningsverksamhet. *Folklivsstudier* utgavs från 1945 medan det första bandet av *Meddelanden* utkom 1973. De är i sig ett uttryck för Folkkultursarkivets roll som forskningsinstitut utöver arkivvården och insamlingen. Andra underserier inkluderar ämnen som finlandssvensk genealogi (*Släktbok*), biografier (*Levnadsteckningar*) och den projektbaserade pressforskningen (*Presstudier*). Utöver detta har enskilda doktors-

avhandlingar, då de inte passat in i någon särskild underserie, publicerats inom *Humanistiska avhandlingar*. Festskrifterna, ofta utgivna med anledning av en akademisk jubilers högtidsdag, hör till sällsyntheterna som har utgetts både inom serier och som fristående publikationer.¹⁰⁶

Helt nya forskningsämnen dök upp, något som låg i tiden. Det hade bland annat blivit möjligt att skriva om den svenskspråkiga arbetarrörelsen och inbördeskriget på ett helt annat sätt än tidigare. Anna Bondestams bok *Arbetet. En tidning i Åbo på 1910-talet och människorna kring den* (1968) blev Jakobstadsförfattarens främsta historiska skildring. Den lilla radikala svenska arbetartidningen *Arbetet* utkom i Åbo 1909–1918 och var mycket populär före och under inbördeskriget. Bondestams historik är en viktig milstolpe inte minst för att den skildrar den verklighet under början av 1900-talet då långt ifrån alla svenskar i Finland befann sig på den vita sidan.¹⁰⁷ Kretsarna kring litteratursällskapet var bekanta för henne sedan tidigare. Torsten Steinby, redaktör för *Historiska och litteraturhistoriska studier*, hade bett henne bidra med en uppsats om ”Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst”, vilket resulterade i en artikel i volym 41 som utkom 1966. Steinbys engagemang för pressforskning hade tidigare lett till initiativet att förse Bondestam med ett stipendium för hennes forskning inför *Arbetet*.¹⁰⁸

Utgivningen av boken *Arbetet* ska inte enbart ses som ett utslag av tidsandan. Bondestam hade, efter Elmer Diktonius som tidigare behandlat samma motiv, blivit den främsta svenskspråkiga författaren ur arbetarklassen som bidragit till framväxten av proletärschildringar sedan 1940-talet. Bondestams bok togs väl emot av kritikerna, vilka även poängterade att det var litteratursällskapet som publicerade boken. Johannes Salminens uppskattande recension noterade försynst att en icke-fackman här gått i spetsen för att skapa ett nytt slags syntes, som inte hittills kunnat framställas av akademiska forskare. Det vore därför klokt att säkra bästa möjliga arbetsvillkor för Bondestam i framtiden. I det avseendet hade litteratursällskapet, enligt Salminen, ”gjort en god början genom att inrymma boken om arbetet i sin skriftserie”.¹⁰⁹ Redan 1963 hade Bondestam erhållit Svenska Finlands folktings förtjänstmedalj och 1979 fick hon Karl Emil Tollanders pris och Tollanderska medaljen.¹¹⁰ Det blev ändå ingen större tillväxt av radikal arbetarhistoria inom skriftserien, om man bortser från Max

Engmans och Jerker A. Erikssons *Mannen i kolboxen. John Reed och Finland* (1979), en skildring av den amerikanske kommunisten John Reeds vistelse i finländskt fängelse i samband med sin resa till Ryssland under oktoberrevolutionen 1917.

Utgivningen av *Finlands svenska folkdiktning*, ett av litteratursällskapets äldsta projekt, avslutades 1975. Ursprungstanken med underserien var Ernst Lagus dubbla ambition att sprida kännedom om den svenska folktraditionen både till allmänheten och till lärda forskare. Den första delen om folksagor utkom 1917, men serien som helhet skulle innehålla folkkultursmaterial som hade börjat insamlas redan under slutet av 1800-talet. *Finlands svenska folkdiktning*s långa historia kan grovt indelas i tre perioder efter dess olika föreståndare: Lagus som hade huvudansvaret 1909–1917, K. Rob. V. Wikman 1918–1942 och Otto Andersson 1946–1969. Lagus ursprungliga utgivningsplan hade inte hållit, och hans efterföljare kunde inte heller förverkliga den. Problemen var många, men det kanske främsta var att man inom styrelsen inte kunde enas om vad som egentligen skulle ingå i serien. Lagus projekt – resurs- och kapitalkrävande som det var – tilltalade inte på långt när alla i de tidiga styrelserna. Dess dubbla ambition utmynnade ofta i en för många oförenlig balansgång mellan folkromantik och vetenskapliga kartläggningar. Kravet på större vetenskaplighet dök upp gång på gång efter att seriens volymer publicerades.¹¹¹

Den kritiska diskussion som *Finlands svenska folkdiktning* fick undergå var egentligen ett uttryck för en spänning mellan en äldre tids fältforskningsstradition och den modernare etnografin. Volymerna som musikforskaren Andersson utgav under 1960-talet inom seriekategorierna Folkvisor och Folkdans understryker tidens gång. Det blev speciellt tydligt då den 1969 bortgångne Anderssons *Yngre dansmelodier*, den sista volymen i serien, utgavs postumt 1975. Andersson hade frångått den ursprungliga systematiken och indelat sitt material enligt en avancerad musikanalys. Metoden hade väckt beundran under hans levnad, men av 1970-talets folkmusikkritiker möttes den av bristande förståelse. Samtidigt var Anderssons tegelstensvolymer ett sällsynt fenomen. De var uppskattade av fackmän i Norden samtidigt som de användes av folkmusiker som praktiska ”spelmansbiblar”.¹¹²

En textkritisk utgåva av J.L. Runebergs skrifter hade pågått sedan 1932. Gunnar Castrén hade som nämnt varit en drivande kraft bakom idén, och såg utgåvan som en efterföljare till C.G. Estlanders Rune-

bergsupplaga i åtta band. Den långsamt växande serien *Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg* hade ett brett institutionellt stöd både i Finland och Sverige. Castrén gjorde upp den ursprungliga planen tillsammans med Stockholmsprofessorn och litteraturhistorikern Martin Lamm, efterträdd i slutet av 1950-talet i detta arbete av sin landsman Gunnar Tideström. Olav Ahlbäck tog över manteln efter Castrén vid samma tider. Seriens medarbetare och redaktörer inbegrep dock ett mycket större antal specialister från Finland och Sverige. Materiella bidrag och samarbeten fann projektet, i varierande grad, hos Svenska Vitterhetssamfundet, Svenska Akademien och Bonniers förlag.¹¹³

Den omfattande utgivningsserien *Samlade skrifter* band upp många krafter och utgivningen drog ut på tiden, vilket väckte kritik. Arbetet färdigställdes till Runebergs 200-årsjubileum 2004 och det sista bandet utkom 2005. Ett annat långdraget projekt var den tidigare nämnda *Finlandssvensk vitterhet*, som Vitterhetskommisionen stod bakom. Kommissionen var en inrättning som utgav äldre finlandssvensk litteratur i nytryck eller nyupplaga, och litteratursällskapet gav understöd till utgivning. Svenska kulturfonden bistod vid dess 50-årsjubileum 1959 med fyra miljoner mark för att låta publicera en rad vetenskapliga volymer om ”1800-talets poetiska vitterhet”. Seriens slutliga fyra volymer upptogs i litteratursällskapets huvudserie, efter en lång tid av redaktionellt arbete och meningsutbyten i pressen. Den offentliga kritiken handlade till stor del om att man ifrågasatte den långsamma arbetstakten. Den sista volymen, *Dikter och prosa* av Lars Stenbäck, utgavs 1974.¹¹⁴

Förseningar och utdragna tidtabeller var vanliga, och kan tjäna till att illustrera ett flertal förhållanden. Publikationsverksamheten i allmänhet, speciellt då det gällde underserierna, vilade ofta på en ensam huvudredaktörs axlar. Varken författarhonorar eller redaktörsersättningar, i den ytterst begränsade utsträckning de förekom, tjänade till att påskynda publikationsprocessen. Som svensk kulturinstitution har verk i huvudserien alltid genomgått konsekventa, för att inte säga stränga, granskningsprocesser. Redaktionsprinciperna har varit föremål för långvariga diskussioner. Krav på omarbetningar och till och med refuseringar av manuskript har därför varit vanliga och bidragit till fördröjda utgivningar.¹¹⁵

Förhandlingar, det vill säga serien av litteratursällskapets årsberättelser och protokoll, utgick med sin sista volym 1954. Publiceringen

av protokollen hade redan begränsats under kriget såtillvida att man från 1944 inte längre tog med vidlyftiga bilagor. Dessa beslut var en återspeglning dels av ekonomiska inbesparingskrav, dels av insikten att det inte längre fanns någon större efterfrågan på denna offentliga inblick i samfundet. Stencilerade årsberättelser – senare tryckta i enkelt omslag – skickades ännu ut tillsammans med de årliga numren av *Historiska och litteraturhistoriska studier* till medlemmarna en bit in på 1960-talet.¹¹⁶

Styrelsen hade vid ett flertal tillfällen skäl att reflektera över inte bara hur man skulle höja skriftseriens popularitet, utan även över hur litteratursällskapets interna beslut och övergripande verksamhet skulle presenteras för allmänheten. Vad var det, frågade man sig, som var viktigast att förmedla inom ramarna för årsberättelsen? Skulle den vara en lättläst pr-skrift eller ett gediget underlag för framtida forskning? Styrelsen beslutade under ett funktionärsmöte i mars 1976 att trycka årsberättelsen i sin traditionella form, det vill säga en utförlig och specialiserad variant som mera tjänade historiska undersökningar än koncisa pressmeddelanden.¹¹⁷ Till saken hör att allmänheten och pressen hade dålig insikt i litteratursällskapets verksamhet och förhållanden. 1960-talets institutionsdebatt, i den utsträckning den berörde litteratursällskapet, var ett uttryck för detta faktum.

Omfattningen av svensk litteratur i Finland som litteratursällskapet ombesörjde och dokumenterade var fortsättningsvis väldigt bred. I den finlandssvenska nationalbibliografin som ingick i serien *Katalog över den svenska litteraturen i Finland* ingick bibliografiskt sett allt som var svensk litteratur tryckt i Finland. När det kom till att samla och bevara var det ingen skillnad mellan stort och smått, mellan Diktonius och kommunhistoriker. I den meningen uppfylldes litteratursällskapets huvudsyften på ett bestående sätt genom dess utgivning.

På rätt kurs i den ombytliga efterkrigstida ekonomin

Efter kriget fanns det många ekonomiska blindskär. Det politiska och ekonomiska trycket var hårt – i huvudstaden verkade en sovjetisk kontrollkommission, samtidigt som Finland hade ett betungande krigsskadestånd att betala. Den finländska befolkningen levde under en stram ransoneringsregim. Ekonomin var i allmänhet hårt reglerad

och de långa inflationsperioderna slog hårt också mot allmännyttig verksamhet. De välbemedlade finlandssvenska familjernas förmögenhet hade minskat, samtidigt som det fanns flera svenska kulturinstitutioner som behövde understödjas. Svenska kulturfonden och Åbo Akademi – relativa nykomlingar före kriget – var främst bland dessa. Under dessa omständigheter kunde man inom Svenska litteratursällskapet inte förutsätta att nya donationer skulle komma in som tidigare. I själva verket hade inflationen sänkt värdet på flera fonder, och därigenom blev det svårare att uppfylla testatorers sista vilja.

Men litteratursällskapets styrelse hade varit i en liknande situation tidigare och dragit långtgående slutsatser. Efter inbördeskriget och 1920-talets depression hade man konstaterat att man inte kunde sköta sin finansförvaltning som en vanlig förening, och resultatet blev att finansrådet skapades 1935. Den förmögenhetsförvaltning man ville bygga upp inom litteratursällskapet skulle ge en säker, långsiktig avkastning. Ledningen av finansrådet avspeglade även denna ambition, då det fanns en kontinuitet över många årtionden bland dess medlemmar. Finansrådets första ordförande, Bruno Lesch, avled oväntat 1945. Man hade emellertid en ersättare i den i styrelsen två år tidigare invalde juristen J. O. Söderhjelm. Söderhjelm hade redan varit synlig inom rikspolitiken som riksdagsledamot för Svenska folkpartiet och som justitieminister i två kortlivade regeringar 1939–1940. Han var även inflytelserik inom näringslivet, med ett flertal säten i direktorier för olje- och gruvbolag.¹¹⁸

Söderhjelm var Runebergskännaren Werner Söderhjelmson, men hade till skillnad från sin far inga litterära akademiska meriter. Han var emellertid sedan 1932 skattmästare för Finlands svenska författarförening. Föreningen, som fadern var verksam i, hade vunnit stort på att kunna utnyttja den yngre Söderhjelmsonens juridiska och ekonomiska expertis.¹¹⁹ I nästan tre årtionden skulle han leda litteratursällskapets förmögenhetsförvaltning, från att lotsa ut kulturinstitutionen från efterkrigstidens osäkerhet till att öka dess tillgångar genom nya metoder. Den tidigare ordföranden Eirik Hornborg, liksom många andra, underströk i synnerhet finansrådets centrala roll för att komma igenom ekonomiska kriser.¹²⁰

För att utöka intäkterna stod Söderhjelm under 1940-talet för en förnyelse genom att införa metoder från näringslivet, nämligen de årliga insamlingsrundorna. De summor som inflöt var monetärt sett

mindre än donationer och testamenten, men de var regelbundna och kunde disponeras friare. Systemet blev framgångsrikt och överlevde ända in på 2000-talet.¹²¹ Skattmästarens personliga ansvar var från början väldigt stort. Den samlade expertis som funnits inom finansrådet har, precis som namnet säger, haft en genomgående rådgivande roll. Dess medlemmar har varit personer engagerade i affärs- och politik som kunnat bidra med insyn i den finländska ekonomin och de långa linjedragningarna. Bland de långvariga ledamöterna märks industrichefen och kommerserådet Tor von Wright, vicehäradshövdingarna Kaj Erik Östenson och Carl Göran Aminoff samt bankmännen Kuno Fredrik Nyman, Carl Arne Öhman, Carl-Erik Olin och Levi Ulfvens. Man kan notera att flera av dessa personer även periodvis hade olika politiska representationsuppdrag inom Svenska folkpartiet. Finansrådet stämde ursprungligen till möte tre till fem gånger per år, men dess uppgifter ökade så pass mycket, att man under 1970- och 1980-talen var tvungen att upprätthålla en årlig takt på drygt ett dussin möten.

Förverkligandet av en svällande ekonomisk förvaltning var möjligt tack vare flitigt kansliarbete, kompletterat årligen av en revisor med assistenter. I själva verket bestod kansliet länge endast av en kanslichef, till en början med titeln kamrer, Kurt Reuter, och hans fru, kanslibiträdet Märta Reuter – paret Reuter förestod kansliet mellan 1933 och 1968. Om Runebergs födelsedag har det ofta anmärkts att dagen i fråga inte är den bästa med tanke på väder och vind. Det är den inte heller för bokföringen. Då årsmötet i det längsta konsekvent hölls den 5 februari medförde det en ytterst kort revisionstid. Arbetet, som fram till 1980-talet bestod av stora bokföringsluntor och utfördes med papper och penna, medförde långa dagar, ofta under stor tidspress.¹²² Kansliet fick mera hjälp med revisionen efter 1965, och när diplomekonomen Tor Eklöf tog över kanslichefstjänsten. År 1968 gjorde man ansträngningar för att organisera kansliarbetet och redovisningen enligt nya metoder, en utveckling som fördes vidare av biträdande kanslichefen Magnus Pettersson och kanslisten Solveig Mattas, vilka tillträdde 1979 respektive 1973.¹²³

Förmögenhetsstrukturen varierade kraftigt från årtionde till årtionde, men i regel bestod en stor del, oftast över hälften, av fastigheter.¹²⁴ I realiteten bestod fastigheterna av lägenheter, även om andra inslag förekom. Frosteruska gården, i omedelbar närhet till Runebergs

hem i Borgå, köpte litteratursällskapet genom finansrådets beslut 1960. Köpet kan ses som en kulturell räddningsaktion; efter omfattande reparationer och återställande av den tidigare kulturmiljön i grannskapet såldes fastigheten till Borgå stad 1981.¹²⁵

Betydande fastigheter inkom i litteratursällskapets förvaltning även genom donationer. Då politikern Ernst von Born, den äldste sonen av den siste lantmarskalken Viktor Magnus von Borns tretton barn, avled 1956, tillföll hans familjegård Stor-Sarvlaks i Pernå enligt testamente Svenska kulturfonden. Det gamla frälsegodset från 1300-talet var det dittills mest betydande enskilda tillskottet som finansrådet kunde redovisa under 1900-talet. Förutom bokföringsvärdet – som är svårt att översätta till dagens penningvärde – var donationen kulturellt värdefull eftersom den placerade en herrgårdsmiljö och ett arkiv under litteratursällskapets försorg.¹²⁶

Huvudbyggnaden på Stensböle gård i Borgå är uppförd på 1810-talet, men herrgården med all markegendom har en 700-årig historia. Den är i dag en av de ideella fastigheter som kommit under litteratursällskapets förvaltning under senare delen av 1900-talet. Stensböle med sitt gårdsarkiv och bibliotek har förutom ett kulturhistoriskt värde även betydelse för närmiljön. Gårdens 700 hektar ingår i Borgå nationalstadspark.

Generellt sett kunde fastighetsdonationer utgöra ett långvarigt problem. I fallet med hyreslägenheter fick man i det längsta kämpa med lönsamhetsproblem. Hyror gav visserligen relativt säker och långsiktig avkastning, men hyresnivåernas starka reglering och andra faktorer resulterade i att vinsten förblev på en blygsam nivå. Förvaltningen av bostäder var dessutom kostsam och arbetskrävande. I regel försökte man avyttra de fastigheter som inte kunde förvaltas utan förlust, såvida testamentena tillät det. Ändå har ett betydande fastighetsinnehav förblivit en del av den förmögenhet som litteratursällskapet förvaltar. Bostadshus på Stora Robertsgatan, Mechelingatan och Runebergsgatan tillhör de fastigheter som ingått längst i denna helhet. Verksamhetslokaler i egen ägo är däremot något som litteratursällskapet skaffat först under en senare tid.¹²⁷

Den av litteratursällskapet förvaltade totalförmögenheten uppgick i början av 1985 till cirka 130 miljoner euro, omräknat till 2024 års värde.¹²⁸ En knapp fjärdedel tillhörde litteratursällskapets kapital, resten var Svenska kulturfondens. Det här var ett styrkeförhållande som hållits konstant under hela den femtioårsperiod som finansrådet funnits. Ser man enbart till vilket rörelsekapital litteratursällskapet själv hade att tillgå – i praktiken fonderna – blir summan mindre än så. Det totala fondkapitalet den 31 december 1984 var drygt 28 miljoner mark, eller motsvarande 12 miljoner euro 2024. Där ingick medel till litteratursällskapets fria förfogande samt till mera avgränsade användningsområden. Den årliga avkastningen, i form av dividender, räntor och hyror, låg 1984 på 2 miljoner mark.

Förutom denna tillkom i blygsammare skala intäkter i form av medlemsavgifter, bokförsäljning och förvaltningsprovisioner. En speciell typ av intäkt, och med tiden mycket mer betydelsefull sådan, var statsbidraget. År 1984 låg det på drygt 1,2 miljoner mark. Statsbidragets nivå hängde ihop med den tidigare nämnda lagstiftningen från 1974 som gjorde litteratursällskapets samlingar och arkiv till nationella kulturinstitutioner.¹²⁹

Nu som förr skulle litteratursällskapet med sitt kapital och sina årliga intäkter ombesörja alla sina arkiv och vetenskapliga organ, sin skriftutgivning, sina personalkostnader och olika förvaltningskostnader, och sist men inte minst prisutdelningen. Ser man till utgifternas nivå 1985 landade skriftutgivningen på knappt 300 000 mark, prisutdelningar och stipendier på 340 000 mark, och arkiven, de

vetenskapliga organen och personalkostnaderna sammantaget på 2,9 miljoner mark.¹³⁰ Vad all denna räkenskapsföring visar är att litteratursällskapet förvaltade en betydande summa allmännyttigt kapital, men sist och slutligen hade ganska begränsade möjligheter att sköta sina uppgifter. I slutet av 1970-talet var ordföranden Torsten Steinby mycket öppen med det inom styrelsen rådande missnöjet över budgetramarna. Det var inte ovanligt att den årliga budgeten fastställdes med ett underskott.¹³¹

Inför 100-årsjubileet 1985 började man därför, inte helt oväntat, förbereda sig för nya ekonomiska realiteter. Litteratursällskapets tilltagande förmögenhet påvisade behovet av en större affärsmässighet och rörlighet inom finansförvaltningen, inte minst med tanke på den stundande avregleringen av den finländska ekonomin. Kanslichefens postering på ekonomins område blev dock endast ett interregnum, då man 1985 inför förestående pensioneringar inom kansliet yrkade på att organisationen skulle tillsätta en verkställande direktör, och att kanslichefen enbart skulle sköta ärenden som hänförde sig till styrelsens och underorganens arbete. Ekonomen Henry Wiklund utsågs 1986 till sällskapets första verkställande direktör. Före utnämningen hade han varit projektchef underställd finansrådet i ett par års tid.

Såväl internt som officiellt hette det att man skulle modernisera stadgarna, göra dem enklare och tydligare i stil och mening. Detta gjorde man i två omgångar, 1982 och 1984. I samband med förnyelserna ändrades den 1935 införda beteckningen kamrer till kanslichef. I praktiken hade posten gått under benämningen kanslichef sedan 1950, och innefattat uppgifter utanför finansförvaltningen. Det hade funnits lite olika idéer om vad kanslichefens roll, sällskapets högsta tjänsteman, skulle vara. En tanke hade varit att kanslichefen även skulle vara ett slags verkställande direktör. Men i praktiken blev projektchefsposten, som planerats sedan 1983, ett slags förstadium till direktörsbefattningen.

De viktigaste stadgarevisionerna 1984 berörde hela finansförvaltningsområdet. Litteratursällskapets organisation med två så gott som likvärdiga organ – styrelsen och finansrådet – var länge unik i Finland och skulle troligtvis inte ha godkänts om man gått in för en totalrevision av stadgarna på 1980-talet. Stadgeändringarna gällde bland annat säkerställandet av kontinuitet och förutsägbarhet i ekonomiförvaltningen.

Mandaten i finansrådet blev mera beständiga fyraårsuppdrag, och man kunde enbart invälja medlemmar i sällskapet. Medlemskapskravet var en gammal, traditionell bestämmelse. Inom styrelsens krets mottogs allt detta till synes med välvillighet, vilket visar att förvaltningsreformerna var angelägna. Man ansåg att finansrådet hade handlat med beslutsamhet och diskretion, och givetvis helt inom ramen för sina befogenheter. Ärendets komplicerade natur understöks av det faktum att man hade anlitat en utomstående föreningsregisterbyrå för att uttolka ramarna för stadgerevisionen.

Den vikt man inom styrelsen fäste vid frågan om stadgeändringarna framgick även av de personliga tacksägelser man framförde till finansrådet angående anställningen av den verkställande direktören. Skillnaden mellan kulturerna – den humanistiska i styrelsen och den ekonomiska i finansrådet – var dock omisskännlig. Proceduren för att tillsätta vd:n och valet av person hade styrelsen trots sina önskemål inte varit med om att diskutera, och det skulle ta några år innan man var bekant med den nya organisationen och dess uppgiftsfördelning.¹³²

Språk och humanism – självbetraktelser inför ett jubileum

Årshögtiden var för Svenska litteratursällskapet den tidigaste formen av utåtriktad aktivitet. Det första årsmötet hölls den 5 februari 1886. I januari hade styrelsen beslutit att årsmötet skulle föregås av en sammankomst öppen för allmänheten i universitetets solennitetssal. Allmänheten i detta sammanhang betydde i princip att alla icke-medlemmar kunde delta, men inbjudan hörsammades främst av huvudstadens svenskspråkiga högreståndskretsar. När festpubliken väl infunnit sig och intagit sina platser, var det styrelsens tur att tåga in. Det var C. G. Estlanders initiativ att det skulle vara en öppen tillställning med högtidligt program till Runebergs minne. Årshögtidsceremonierna och rutinerna har utvecklats under åren. Från början omfattade programmet formalia som en inledande hälsning till publiken, en uppläsning av årsberättelsen och ett föredrag. Några år senare, 1889, kunde man under Runebergsdagen för första gången ägna sig åt nöjet att utdela litterära pris.¹³³

Förkunnandet av priset innehöll en motivering, som under de tidiga åren kunde innehålla både beröm och kritik. De första prisfrå-

President Urho Kekkonen och andra dignitärer sitter framför Runebergsbysten på årsfestsupén 1967. Under märkesår har republikens president inbjudits som hedersgäst. Relationen mellan politik och kultur har ofta kommit i fokus under årshögtiden, och detta år, då Finland firade 50 år av självständighet, var inget undantag.

gorna hade varit svåra att avgöra. Därför fick både Karl August Tavaststjerna och Mikael Lybeck, då de uppmärksammades med priser 1897, en offentlig bedömning från Estlanders podium, med både didaktiska och förebrående drag. Enligt Estlanders ursprungliga syn var prisutdelningen faktiskt en form av "täflan" som skulle sporra det litterära fältets representanter att göra sitt yttersta.¹³⁴ Det hörde även en gammal kultursyn till att man skulle premiera det som ansågs vara rätt och riktigt. Denna idé om litteratursällskapet som kulturväktare hängde med länge. Med tiden klev styrelsens representanter tillbaka för sakkunnigas utlåtanden i prisnämnden, men offentlig debatt om sällskapets litterära omdöme återkom som nämnt – mest tydligt under 1960-talets ideologiska omprövningar.

Årshögtidens mönster justerades något efterhand. Årsberättelsen utgick redan 1889, och upplästes vid årsmötet i sessionsrummet i stället för under den solenna akten. Det fanns ytterligare ambitioner att ge årshögtiden en värdig inramning, och möjligen även en önskan att ge den ett mera konstnärligt och festligt innehåll. Sång, musik och diktuppläsning var relativt sena inslag som befästes under 1920-talet. Årshögtidsfonden inrättades på Runebergsdagen 1921. Inbetalningen hade gjorts av en donator som ville förbli anonym men gåvogivaren visade sig senare vara stordonatorn, statsrådet Mauritz Hallberg. Donatorns uttryckliga önskan var att man skulle kunna beställa kompositioner och musikstycken enkom för årshögtiden. Utöver detta ville den numismatiskt intresserade Hallberg att man skulle prägla guld- och silvermedaljer till prisbelönda författare, efter mönster av Svenska Akademiens belöningsmedaljer. När det gällde musiken valde styrelsen ofta ett antal fosterländska sånger som framfördes av en sångkör. En förändring i mönstret inträffade först på 1970-talet, då årsfestkommittén tog beslut om att det i första hand var finlandssvenska tonsättares verk som skulle framföras under årsfesten i solenitetsalen.¹³⁵

Årsfestföredraget förblev en beständig fixpunkt för kvällens händelser på Runebergsdagen, och en speciell sådan. I allmänhet har det beretts frikostigt med tid för föredraget i programmet. Förutom föredrag i vittra ämnen har man enligt Estlandersk förebild aldrig skyggt för politiskt brännbara ämnen. Politiken har handlat om språk och språket har alltid varit politiskt. Tonen i föredragen har ändå i regel inte orsakat stora rubriker, medan enskilda tal av ordförande eller medarbetare på samkvämet efter årsfesten kunnat vara mera frispråkiga. Man kan ändå läsa föredragen som ett slags spegel för tidsandan och samhällsklimatet, från Estlanders försvar av den svenska bildningen till Hornborgs antifascism. Efterkrigstidens politiska klimat avspeglade sig också under litteratursällskapets årshögtidligheter.

Enligt etablerad sed fick republikens president inbjudan till årshögtiden vid märkesår. År 1967, då Finland firade 50 år, deltog president Urho Kekkonen samt ett antal ministrar och riksdagens talman Johannes Virolainen. Programmet har alltid anpassats efter märkesår, i både tematik och yttre symboler. Detta år utformades programmet med hänsyn till hedersgästen. Till årsfesttalare utsågs skattmästaren J. O. Söderhjelm. Söderhjelm föredrag hade rubriken "Svensk

rikspolitik i det självständiga Finland”, en för honom tämligen personlig överblick över Svenska folkpartiets historia efter 1917. Söderhjelm bakgrund inom såväl inrikes- som utrikespolitiken gjorde honom påfallande väl lämpad för ämnet. Till saken hör också att både Söderhjelm och Kekkonen var jurister i grunden och de hade en lång gemensam historia inom politiken och samhällslivet – de hade båda bland annat ingått i den delegation som förhandlat om avtalet om vänskap, samarbete och ömsesidigt bistånd med Sovjetunionen 1948.

Man kan läsa talet som ett ganska balanserat vittnesmål om finlandssvensk politik, med kritik också mot det egna lägret. Det innehöll även direkta kommentarer till dagspolitiken, något som Kekkonen inte kunde ha undgått att notera. Särskilt blev det försummade nordiska samarbetet föremål för Söderhjelmns kritik. Utifrån denna observation byggde Söderhjelm ett resonemang om att den finländska nonchalansen i nordiska frågor hade fått ett konkret uttryck i den pågående diskussionen om grundskolereformen:

Att det ännu flerstädes är fråga om endast en läpparnas bekän-nelse måste i ärlighetens namn sägas ut. Visar inte de aktuella och på bestämmande håll uppenbarligen redan accepterade planerna på att i vårt undervisningssystem ställa det svenska språket på undantag, att så är fallet?¹³⁶

Den nya grundskolelagen skulle de facto träda i kraft redan året därpå men Söderhjelm hade haft fog för sin pessimistiska prognos. Svenskans plats i grundskolan, föremål för årtionden av planering och förhandlingar, var långt ifrån självklar. Den västliga nordiska orienteringen vägde tyngst och avgjorde till svenskans fördel. Inte minst hade språkfrågan varit något som Kekkonen och hans föregångare och mentor, J. K. Paasikivi, hade tagit på största allvar.¹³⁷ De såg den som en oskiljaktig del av utrikespolitiken. Dagen innan Söderhjelm höll sitt föredrag om finlandssvensk politik i universitetets solennitets-sal hade Kekkonen själv hållit ett tal för Nordösterbottniska studentnationen. I det så kallade Ostrobotnia-talet, som väckte uppseende efteråt, hade Kekkonen klart och tydligt markerat sin hållning i språkfrågan genom att försvara svenskans plats i det finländska samhället. Kekkonen var med andra ord säkert helt enig med Söderhjelm om att frågan om undervisningsspråk utgjorde ett problem utanför

”den egentliga politikens ram”, samtidigt som dess lösning skulle bli ”av genomgripande betydelse för vår framtida politiska och kulturella orientering”. Sinne för utrikespolitiska realiteter fanns hos landets högsta ledning, även om Söderhjelm utmålade detta som något som särskilt utmärkande för landets svenskspråkiga.¹³⁸

Samtidens radikalism syntes också i föredragen på årshögtiden, ofta som repliker till tendenser i tiden. Författaren Olof Enckell höll 1968 ett föredrag om Zacharias Topelius av samtidens vänsterradikala något missförstådda dikt ”Kommunismens vagg”. Enckell förklarade ursprunget till dikten snarare som ett behov av att uppbåda social ansvarskänsla bland det förra sekelskiftets kapitalister och industrimän, än som ett revolutionärt hotfullt brandtal. Topelius skrev dikten 1884 när liknande idéer var i omlopp.¹³⁹

Också historikern Patrick Bruun höll ett festtal vid sällskapets årsfest 1971 som återgav mycket av samhällsstämningen. Talet bar kännetecknande nog rubriken ”Kommer Runeberg att överleva?”. Det är ett anmärkningsvärt tal av många orsaker, inte minst för att Runeberg i talet för det mesta lyser med sin frånvaro. Bruun omfamnar inte heller någon radikal ideologi, men ger uttryck för humanismens misstro mot tidens politiska, och framför allt ekonomiska, strömningar:

Den industriella kapitalism som började som en optimistisk framtidstro på 1700-talet i isolering och anspråkslös omfattning, är nu en politiskt okontrollerbar faktor, som dominerar stora delar av världen. [...] Jag tror inte på talet om en kapitalistisk sammansvärjning planerad för att underkuva mänskligheten eller för att förtrampa de arbetande massorna. Men jag förskräcks när jag inom min egen erfarenhetssfär, på det nationella eller lokala planet, ser vart den ohämmade ekonomiska friheten leder, och jag förstår att ungdomen bokstavligen ser rött, när näringslivet menar att maximering av vinsten är en mänsklig rättighet.¹⁴⁰

Inför det annalkande 100-årsjubileet 1985 ter det sig ofta som om det var humanismen och de humanistiska värderingarna, snarare än språket, som behövde försvaras. I bakgrunden låg universitetsvärldens reformer och omstrukturering. Att engagera allmänheten för humanistisk bildning på svenska bjöd på ständiga utmaningar. Under styrelsens överläggningar 1984 konstaterade man att medlemsanta-

let under de senaste trettio åren uppvisat en konsekvent sjunkande tendens. Om man granskade utvecklingen från år till år, var antalet avgångna eller avförda medlemmar så gott som alltid större än antalet nyregistrerade medlemmar. Sedan 1955, då medlemsantalet inbegripande alla kategorier uppgick till 1 984, hade medlemmarna minskat med omkring hälften. År 1984 var antalet 1 013. Av dessa hade en stor andel, 832 personer, varit medlemmar i minst tio år. Medlemmarnas geografiska spridning uppvisade små koncentrationer till tätorter med betydande svenskspråkig befolkning, från Helsingfors, Esbo, Gran-kulla och Åbo till Borgå, Tammerfors och Vasa. I utlandet fanns ännu dryga hundratalet medlemmar, de flesta i Sverige.¹⁴¹

Utvecklingen manade förstås till reflektioner. Den första övergripande slutsatsen var att sällskapets ursprungliga gräsrotsorganisation med engagerade lokala ombud som spred information och rekryterade nya medlemmar inte längre fanns. Kontakten med allmänheten hade under flera årtionden varit under ständig kritik. Med ett par betydande undantag hade årsmötet varit fåtaligt besökt. Publiciteten i tidningspressen hade minskat, till stor del på grund av att dyra annonseringar och annan PR-verksamhet skalats ner. Tidningarna införde inte heller som tidigare regelbundna notiser om styrelsens möten och beslut. Samarbetet med rikssvenska samfund, såsom Svenska Litteratursällskapet i Uppsala, hade numera så gott som upphört och de sporadiska kontakter som upprättats med Svenska Akademien hade inga fasta former. Till det yttre hade litteratursällskapet genom de gångna decenniernas debatt fått stämpel av att vara en ”trög” institution. Intrycket satt fortfarande kvar, även om hela organisationen som sådan nu var betydligt mera utåtriktad och proaktiv.

Inför planeringen av 100-årsjubileet tog man de flesta av dessa omständigheter för vad de var; en reflektion av ett samhälle i förändring, snarare än tillkortakommanden från sällskapets sida. Det som litteratursällskapet ville framhålla genom sitt 100-årsjubileum var att det var ett enhetligt samfund som samtidigt representerades av många olika vetenskapsgrenar. Det var även tydligt att det, med snart ett sekel på nacken, var redo att utforska sin självförståelse öppet och vidsynt. Omprövning och självreflektion blev ledord för jubileets planering. Med tanke på det var det viktigt att planerade jubileumssymposier kring Runeberg även gavs en idéhistorisk inriktning, utöver den rent litteraturvetenskapliga. Själva litteraturbegreppet hade också

ändrat innebörd sedan litteratursällskapet grundades. Sällskapets egen historia och egna traditioner kunde skärskådas genom en kritisk diskussion kring det vida litteraturbegrepp som varit en del av verksamheten, från folkets immateriella kultur till skönlitteraturen. Ett stort antal symposier hölls under jubileumsåret, organiserade inom sällskapets olika verksamhetsgrenar och med olika samarbetsparter både i Finland och utomlands.¹⁴²

Inom jubileumsplaneringen var blicken utåt minst lika viktig som introspektiva ambitioner. Det konstaterades redan i början av 1980-talet att jubileet skulle ges så stor publicitet som möjligt. Målgrupperna var tydliga. Förutom den stora finlandssvenska publiken ville man speciellt rikta sig till en såväl finskspråkig som rikssvensk publik.¹⁴³ En jubileumsutställning planerades av styrelseledamoten Patrick Bruun och genomfördes med hjälp av Folkkultursarkivets fotografiska expertis och annan arkivpersonal. Stora ansträngningar gjordes för att hitta bilder i arkiven, och bildmaterialet dominerade därför utställningsmaterialet. Den relativt nyrenoverade kryptan under Helsingfors domkyrka stod värd för utställningen, som var öppen för allmänheten sex dagar i veckan mellan den 6 och 23 februari 1985. Med anledning av utställningen författade Bruun en kortare presentationsskrift, *Svenska litteratursällskapet 1885–1985. Perspektiv på jubileumsutställningen*. Skriftens historiska framställning fokuserade på tiden för grundandet och nutiden. Med Bruuns egna ord var utställningens överskrift, ”det första seklet”, en antydning om att sällskapet ville teckna det förgångna samtidigt som det blickade framåt.¹⁴⁴ Skriften delades ut gratis på utställningen.¹⁴⁵

Litteratursällskapet hade självfallet sedan en längre tid arbetat på en 100-årshistorik. En ursprunglig utgivningsplan innehöll tre kronologiska volymer med olika författare, fördelade på perioderna 1885–1934 av Torsten Steinby, 1935–1953 av Olav Ahlbäck och 1954–1985 av Olof Mustelin. Den planen höll dock inte, eftersom Ahlbäck blev tvungen att dra sig ur arbetet. Med viss tvekan åtog sig Mustelin att utvidga sitt tilltänkta manuskript för att täcka perioden från och med litteratursällskapets 50-årsjubileum. Resultatet blev en något mer logisk uppdelning i två volymer, vardera täckande ett av sällskapets halvsekel. Men beslutet innebar även en ofrånkomlig fördröjning i arbetet. Mustelins volym utkom först 1986, och åtföljdes 1989 av en tredje indexvolym av kanslichefen Magnus Pettersson.¹⁴⁶

Trots vissa invändningar mot formatet och upplägget tydde recensionerna på att det här var en historik som skildrade litteratursällskapets öden på ett nytt sätt. Steinbys journalistiska stil placerade levande människor i centrum för berättelsen och avslöjade åtskilligt som tidigare tett sig som dunkelt eller svåråtkomligt i litteratursällskapets förehavanden. Även omprövning och självreflektion var en röd tråd i historikens volymer. Ingendera av författarna skyggade för att redogöra för konflikter och svårare episoder i sällskapetets historia.

Det hjälpte också att historiken var ”skriven inifrån” av personer som under lång tid suttit med under styrelsens överläggningar.¹⁴⁷

Mustelin tilldelades även uppdraget att hålla jubileumsföredraget 1985. Jubileet firades under högtidliga former med presidentparet Mauno och Tellervo Koivisto som hedersgäster. Mustelins säkra känsla för språk och stil liksom hans historiemedvetenhet är utmärkande för föredraget. Han tog sin utgångspunkt i ett föredrag Paasikivi hållit i Stockholm 1937 inför Samfundet Finland-Sveriges

Den mångsidige Claes Andersson (1937–2019) spelar piano på årsfestsupén 1985. Andersson debuterade som författare och diktare på 1960-talet, då han även gjorde sig känd som socialt engagerad samhälls- och kulturkritiker. Vid litteratursällskapets 100-årsjubileum erhöll han Lybeckska priset ”för förtjänstfull skönlitterär författarverksamhet på svenska språket”. Till höger står författaren Bo Carpelan.

publik, då i egenskap av diplomat. Föredraget hade behandlat språkrelationer i Finland och gav uttryck för en positiv inställning till den svenskspråkiga minoriteten i Finland. Paasikivis föredrag hade överlag fått ett positivt bemötande, även om det genom vissa detaljer retat några, såsom litteratursällskapets dåvarande ordförande Eirik Hornborg. Paasikivi hade nämligen hoppats på att en ”ny Runeberg” skulle uppenbara sig, en nationalskald som kunde skänka folket en ny och enligt honom välbehövlig fosterländsk syntes. Men det mesta av Paasikivis tal kunde de flesta finlandssvenskar i alla fall skriva under, även tanken om att kulturen inte var oåterkalleligt bunden till nationer och språk. Därefter skiftar Mustelin sitt fokus och hyllar den humanistiska forskningen som, påminde han publiken, ”inte står särskilt högt i dagens Finland”.¹⁴⁸ Jubileumsföredraget var också en hyllning till författarskapets förtvivlan och lycka, som resulterade i en ”handfull tryckta blad”. Mustelin, som redan hade gjort en karriär som flitig skribent kände väl till detta. Uppenbart är att det inte fanns några pekpinna till samtidens författare. Litteratursällskapet skulle inte längre i första hand vara kulturväktare utan kulturfrämjare, eller som Mustelin själv avslutade:

Att vårda den gnista som ger rikedom, att vårda frukterna av det andliga skapande som forskaren, diktaren vill föra ut ur sin kammar, ut i livet – det har varit, det är och skall vara en uppgift för Svenska litteratursällskapet i Finland.¹⁴⁹

**Svenska
litteratursällskapet
i dagens Finland**

TREDJE SEKTORNS NYA ROLL

Efter att president Urho Kekkonens över 25 år långa styre tagit slut 1982 genomgick Finland en enorm förändring. Den långsamma återuppbyggnaden av ekonomin påskyndades genom avregleringar i bankväsendet och marknaderna. Republiken tog säkra steg mot att bli en parlamentarisk demokrati värd namnet, och förhoppningar om en öppnare västorientering fick vind i seglen då det finska politiska styret tidigt fick känna av effekterna av Sovjetunionens avspänningspolitik. Berlinmurens fall 1989 inbjöd till åtskilliga politisk-filosofiska betraktelser om västvärldens framtida samhällsskick, vilka sedan en tid väckt genklang i Finland. De gynnsamma ekonomiska signalerna blev dock inte långvariga under århundradets sista decennium; de förbyttes i bankkras och åtstramning av statliga budgetar. Årtiondena runt millennieskiftet präglades av flera ekonomiska bakslag. Depressionen i början och it-boomen med påföljande krasch i slutet av 1990-talet hade en djup och bestående verkan på det finländska samhället. Den internationellt fortgående ekonomiska nedgången under 2000-talet visade att Finland sedan länge befunnit sig i ett nytt beroendeförhållande till världsekonomin, vilket fick ytterligare belägg i form av den globala finanskrisen 2008.

Den ekonomiska turbulensen skakade om politiken och dess prioriteringar. Samtidigt som Finland visade upp sig som en europeisk kulturnation under året 1990, då Helsingfors universitet firade sitt 350-årsjubileum under högtidliga former, övergavs den planmässiga offentliga vetenskapspolitiken som inletts under 1960-talet. Staten inledde nedskärningar inom universitetssektorn. Åtstramningarna märktes även inom de vetenskapliga samfunden och institutionerna som under de tidigare årtiondena börjat räkna med statligt stöd för en

del av sin verksamhet. Men paradoxalt nog förbättrades samfundens och stiftelsernas möjligheter att stödja vetenskapen under samma tid. Det kunde man göra genom att investera försiktigt och utnyttja uppsvingen i Finlands ekonomi och börskurserna. Organisationer som Svenska litteratursällskapet hade en omfattande förmögenhetsbas som inte behövde avyttras då kurserna var dåliga. Marknadens logik drogs till sin spets inom forskarvärlden då den nya, mycket omtvistade, universitetslagen godkändes av riksdagen 2009. Genom den förvandlades högskolorna i landet till självständiga institutioner med betydande ekonomisk autonomi. De praktiska förändringarna har varit mångskiftande och komplicerade, men i dagens akademiska verklighet har privata institutioner och den tredje sektorn med sina institutioner blivit ett centralt inslag, ett livsvillkor för såväl enskilda vetenskapsmän som universitet.

Som kulturfrämjande kunskapsorganisation ingår dagens Svenska litteratursällskap i denna helhet. En rad gynnsamma år strax efter 100-årsjubileet 1985 hade gett litteratursällskapet nya förutsättningar att utföra ett gammalt uppdrag – och att söka nya. Det fanns skäl att begrunda den svenska kulturens utveckling i en enligt vissa postnationalistisk värld. Den svenskspråkiga befolkningens bosättning längs väst- och sydkusten har historiskt sett varit beständig. De svenskspråkigas andel i Helsingfors och i andra städer längs sydkusten har dock minskat under 1900-talet, och under 2000-talet även i andra traditionella svenskbygder. Undantaget utgörs av Åland, vars lagstadgade svenskhet existerat sedan 1922. Österbotten är fortsättningsvis det landskap som på 2000-talet utgjort landets mest svenskspråkiga region på fastlandet. Samtidigt har en alltmer sammankopplad värld medfört fler och mer komplicerade svenska sammanhang; i modern tid har man även inkluderat det finska Sverige – Tornedalsfinnar och finländska immigranter. Hur den nordiska gemenskapen och dess traditionellt brobyggande effekt för svenskspråkiga i Finland ska se ut i framtiden när anknytningarna till Europa blivit starkare är oklart. En tydlig röd tråd i litteratursällskapets närhistoria går ut på att avsätta mer resurser – såväl ekonomiska som intellektuella – på att hantera sådana frågor.

Expansionens årtienden

När Svenska litteratursällskapet tidigare behandlats i historiska översikter, har dess historia i hög grad varit liktydlig med styrelseledamöternas historia. Om man bortser från dess karaktär av medborgarrörelse med en liten skara förtroendevalda och enstaka tjänstebefattningar utgjorde det faktiskt ett litet ”sällskap” med konstanta former under mer än 100 år. Vid 1900-talets slut skulle emellertid verksamhetsvillkoren ändras totalt.

Det finns skäl att påminna sig om att utvecklingen kunde ha sett annorlunda ut. Depressionens järnnår kunde man känna av också inom de gamla vetenskapssamfundet, i synnerhet eftersom de sedan mitten av 1970-talet knutits närmare statsförvaltningen genom verksamhetsbidrag. I en allmän översikt över litteratursällskapets verksamhet 1995 noterades att det gångna året präglades – liksom de föregående – av ”stagnerande ekonomiska resurser inom de av litteratursällskapets sektorer som var beroende av statlig finansiering”.¹

Litteratursällskapet lyfte sedan 1975 ett lagstadgat statsbidrag för arkivverksamheten. Den största delen av personalen arbetade vid arkiven, där tio var anställda på heltid och tolv på deltid 1995. Kansliet, som utgjorde sällskapets gemensamma personal, räknade tre personer. Under tiden efter recessionen var även vissa personer permitterade i perioder.² År 1995 hade Undervisningsministeriet gett Riksarkivet i uppdrag att samla in utlåtanden från olika privata arkiv angående en möjlig revidering av lagtexten. Litteratursällskapet ville helst inte se stora ändringar i lagen, då den garanterade långsiktigt arbete inom de viktigaste sektorerna.

Samtidigt som statens rationalisering och sparprogram påverkade en del av verksamheten, kunde litteratursällskapet så småningom finansiera en betydligt större organisation med egna medel. Trots de misstag som begåtts under liberaliseringen av finansmarknaden, hade det finländska näringslivet återhämtat sig. Genom skickligt utnyttjande av betydande aktieinnehav blev varje årlig rapport från finansrådet positivare än den tidigare. Sällskapets byggnadsfond, som nämnt inrättad anonymt av Ernst Lagus 1911, hade snart tillräckligt med medel för att man skulle kunna fatta beslut om husköp. Principbeslutet om att köpa byggnaden på Riddaregatan 5 i Kronohagen gjordes av finansrådet och styrelsen den 19 december 1996.³

Följande år växte organisationen med flera nya tjänster: en finansdirektör, två forskare, en arkivsekreterare, en datastödsperson, en informatör och en disponent. Totalt ingick 34 personer i litteratursällskapet ordinarie verksamhet den 31 december 1999. Ett exempel på ett nytt element från denna tid var framväxten av en forskningsenhet.⁴

I likhet med flera andra samfund och stiftelser kunde litteratursällskapet rida framgångsrikt på Nokiavågen. Placeringspolitiken i sin helhet innehåller mycket annat under 1980- och 1990-talen men Nokia dominerar av uppenbara skäl denna period. Framgången hade inte varit möjlig i samma utsträckning om man inte gått in för en mer aktiv kapitalförvaltning kring mitten av 1980-talet. Beslutet var föranlett av en alltmer komplicerad förmögenhetsmassa, men även av det faktum att den finländska ekonomins omstrukturering skapade nya förutsättningar. Under denna period omvandlades Nokia från ett mångbranschföretag till ett informationsteknologiskt företag. Bland de allmännyttiga samfunden stod Svenska litteratursällskapet som den största aktieägaren bland annat på grund av den Pentzinska donationen från 1930-talet. Koncentrationen på informationsteknologi framom diversitet i aktieportföljen, tillsammans med verkställandet av ett antal aktieemissioner under slutet av 1980-talet, medförde vissa utmaningar i hur både möjligheter och risker skulle hanteras.

Många av de största allmännyttiga samfunden i Finland som hade betydande Nokiainnehav, fick tidigt erfara vilka risker koncentrationen kunde medföra. Industrikoncernen Nokia genomgick en allvarlig kris i slutet av 1980-talet, fördjupad av Sovjetunionens och östmarknadens kollaps. Även inom koncernen var många övertygade om att det här var slutet på Nokia.⁵ Då den finländska börsen dök under Nokias kris höjdes naturligt nog röster i litteratursällskapet för att sälja bort betydande delar av Nokiainnehavet. I finansrådet körde skattmästaren Lars Palmén hårt på denna linje, medan den verkställande direktören Henry Wiklund hade en motsatt syn. Skillnaden i perspektiv berodde till stor del på Wiklunds kontakter inom affärsvärlden och de signaler de gav om Nokias framtid. Resultatet blev en kompromiss genom vilken man behöll en stor del av sitt tidigare aktieinnehav.⁶

Först efter att krisen ridits ut 1992 inleddes framgångssagan för Nokia och erövringen av en tredjedel av världsmarknaden i mobil-

telefoner. Innan it-bubblan sprack vid millennieskiftet hade varumärket Nokia blivit det sjunde mest värdefulla i världen. I slutet av 1997 utgjorde litteratursällskapets Nokiainnehav omkring 40 procent av den totala förmögenheten. Men man hade klart för sig att värdestegringen knappast var hållbar på sikt, och förberedde sig för försäljningar. Huvudtanken var att placera i säkrare investeringsobjekt än it-branschen. Försäljningarna skedde i helt andra tecken än vid slutet av 1980-talet. Avyttringarna som sällskapet verkställde skedde nu hela tiden under stigande aktiekurs. Under åren 1998–2000 avyttrade litteratursällskapet Nokiaaktier för över 400 miljoner euro. *Dagens Industri* i Sverige rapporterade i december 1998 att Svenska litteratursällskapet förvaltare 5 miljarder kronor vilket översteg Nobelstiftelsens 2,9 miljarder.⁷

Wiklund har konstaterat att litteratursällskapets hantering av Nokia och konjunkturen var okonventionell, samtidigt som man också lyckades tack vare en god porton intuition och tur. På grund av begränsningar i de donerade medlens testamenten kunde man dessutom inte sälja bort mer än delar av innehavet.⁸ Placeringsstrategin har haft sina kritiker både utan- och innanför sällskapet, men kan i efterhand konstateras ha varit utomordentligt lyckad. Den gjorde även sitt för att befästa den ekonomiska förvaltningens anseende och inflytande. Efter millennieskiftet skiftade man om placeringspolitiken för att säkerställa en mer diversifierad portfölj. Kapitalets räntabilitet på sikt blev nu det överhängande målet, den långsiktiga förvaltningen framför lägliga storaktioner var att föredra.⁹

År 1999 var det första hela året litteratursällskapet verkade i sitt nya hus i Kronohagen. Erfarenheterna var mycket positiva såväl för det interna arbetet som för den bild som förmedlades utåt. Men redan samma år var man tvungen att hyra över hundra kvadratmeter i grannhuset. Organisationens behov sackade inte efter tillväxten. Mätt i förmögenhet var litteratursällskapet en av de största allmännyttiga föreningarna och stiftelserna i Finland, främst i egenskap av förvaltare av Svenska kulturfonden, vars tillgångar som sagt utgjorde en övervägande majoritet av den totala förmögenheten. Den ökade avkastningen från förmögenheten ledde till ett växande behov av personal och andra resurser. Styrelsen hade under de föregående åren uttalat en strategi om att utöka forskningsanslagen.¹⁰ Bakom de allmänt och sakligt hållna verksamhetsberättelserna kan man ana något

av en stundens hänfördhet. Det fanns en stark vilja att bygga ut och pröva nytt.

Detta fick sitt mest konkreta uttryck i tillkomsten av vad man kunde kalla framtidsdokument. Historikern Henrik Meinander, medlem i styrelsen sedan 1998, anförtroddes uppgiften att sammanfatta idéer som syftade till att stärka sällskapets vetenskapliga insatser. Hösten 1999 lade Meinander fram förslaget ”Om organiseringen av sällskapets forskningsverksamhet”.¹¹ Många fler betänkanden utformades under det kommande årtiondet. Ord som ”vetenskapspolitisk linje”, ”målbild”, ”strategi” och ”vision” inträdde i översiktstexter och protokoll. En övergripande strategi formulerades för hela organisationen under åren 2009–2010. Framtidsvisionen formulerades på följande sätt: litteratursällskapet skulle vara ”en i samtiden förankrad, traditionsbärande, ekonomiskt stark och allmänt erkänd kultur- och vetenskapsfrämjande kunskapsorganisation som står för kvalitet och nytänkande och har aktiva kontakter i Finland, Norden och det övriga Europa”.¹² Litteratursällskapet växte till en specialistorganisation med drygt hundra anställda 2010. Arkiven och biblioteket räknade 39 anställda, förlagsverksamheten 29, förmögenhetsförvaltningen 4, sekretariat, administration och övrig förvaltning 12. I organisationen ingick dessutom 24 forskare. Litteratursällskapets totala utgifter för året uppgick till över 9,5 miljoner euro, varav merparten gick till personal- och verksamhetskostnader. Utdelningen av pris, stipendier och understöd låg på 1,4 miljoner euro.¹³

Organisationen utvecklades medvetet för att kunna bli en allt större institutionell stöttepelare för det svenska i Finland. Samtidigt började litteratursällskapet rikta sig mer utåt, från att tidigare ha riktat sig till en mindre grupp intresserade. Den utvidgade verksamheten nådde ut till fler och bredare grupper, och fångade deras uppmärksamhet. Det gällde såväl finskspråkiga i Finland som observanta aktörer i Sverige.¹⁴

Som resursstark aktör kunde litteratursällskapet ingå i för organisationen helt nya konstellationer, oberoende om det handlade om samfinansierade forskningsprojekt eller direkta kulturpolitiska aktioner. Ett exempel på det senare var då sällskapet ingick i Suomen Kulttuurirahastos (Finska kulturfonden) ”Boktalko” 2008–2011, en miljonstödinsats för att öka bokinköpen till biblioteken i hela landet. Bibliotekens stadigt minskande bokinköp sedan 1980-talet hade varit

ett problem som de finländska samfunden uppmärksammat sedan länge, men inte kunnat åtgärda.¹⁵ Dyliga satsningar kunde göras tack vare gamla stödformer och nya finansieringsinstrument, och de gjordes allmänt av stiftelser och samfund sedan 1980-talet. Samarbeten mellan stiftelser, universitet och andra institutioner växte av nödvändighet till nya proportioner. För litteratursällskapets del var det omfattande forskningsprojekt i samverkan med andra samfund som blev den mest typiska samarbetsformen. Det ökande engagemanget framkallade en utveckling inom den interna organisationen, som det inom kort blev nödvändigt att se över för att den inte skulle bli oöver-skådlig och svårhanterlig.

Dags för långsiktiga strategier

Som fallet oftast är under högkonjunkturer, var det framgångshistorien som dominerade. I offentligheten har kapitalförvaltningen tidvis överskuggat allt annat i medierapporteringen kring Svenska litteratursällskapet. I juni 1997 hade detta gått så långt att styrelsemedlemmarna Håkan Andersson och Marika Tandefelt ansåg sig tvungna att upplysa *Hufvudstadsbladets* redaktion om att den organisation de företrädde fortsättningsvis hade ett ideellt huvuduppdrag att fylla. Den ensidiga bild som tidningen gett av litteratursällskapet i ett reportage samma månad var orsaken till insändaren. Man påminde om att vissa bokserier, som *Hufvudstadsbladet* identifierat som Lars Huldéns egen produktion, faktiskt hade en nästan sekellång historia. Förklaringen stod att finna i att Huldén hade varit ansvarig redaktör för två nyligen utkomna volymer av *Studier i nordisk filologi*, utgivna 1995 och 1996. ”Med nöje” skrev Andersson och Tandefelt, ”vill vi inbjuda Hufvudstadsbladet till sällskapets institutioner för att ge information om sällskapets verksamhet. Det gäller bokutgivningen, arkivsamlingarna, forskningsverksamheten o.s.v. Vi har ingenting emot att i ett kommande nummer av Hbl få beskriva den verksamhet som bedrivs inom sällskapet.”¹⁶

Bakom den skämtsamt tillspetsade inviten skymtar ett sedan länge förekommande problem – att nå ut till allmänheten med information om vad litteratursällskapet verkligen gör. Prisutdelningarna under årshögtiden hade sedan ett halvsekel tillbaka blivit fixpunkten i pressens rapportering kring sällskapets verksamhet. Nu blev även

finansförvaltningen en del av verksamhetsbilden som fick mycket utrymme i medierna. Bilden utåt var alltså viktig, men det man först och främst koncentrerade sig på var organisationens framtida utformning. Det fanns sedan tidigare en ambition att axla ett större samhälleligt ansvar och att förbereda organisationen för en sådan uppgift. Den växande avkastningen möjliggjorde en sådan expansion. En viktig del av expansionen var institutionaliseringsprocessen. Den hade sin begynnelse i 1970-talet, bland annat genom arkivenheternas och nämndernas närmare relation till statsmakten och statliga myndigheter.

Anskaffningen av ett eget hus infriade förhoppningar som funnits i mer än hundra år. Kronohagen har sedan slutet av 1800-talet varit hem för bland andra Riksarkivet och Finska Litteratursällskapet. Ständerhuset fungerade som Vetenskapliga samfundens hus 1931–1983 och flera av organisationerna stannade därefter i Kronohagen. Vid millennieskiftet hade en stor del av landets kulturella och vetenskapliga samfundsverksamhet koncentrerats i stadsdelen.

Svenska litteratursällskapets hus på Riddaregatan 5 har en historia som skolbyggnad. Det nuvarande huset ritades 1928 av stadsarkitekten Karl Hård af Segerstad, känd för sina slottsliknande byggnader i fransk renässansstil. Huset på Riddaregatan är ändå mer avskalat och har mindre detaljutsmyckning än exempelvis Nylands nations hus på Kaserngatan, som är Hård af Segerstads mest kända landmärke i huvudstaden. Tidigare, 1870–1890, hade Sahlbergsska skolan huserat på samma adress, och därefter drev Victoria Laurell en privat fruntimmersskola där, känd som Svenska privata läroverket för flickor. År 1959 fick den namnet Laurellska skolan. I slutet av 1960-talet övergick huset i Helsingfors universitets ägo och 1971 upphörde flickskolans verksamhet i huset.

Huset var planerat för en flickskolas behov och det ursprungliga tillämpningsområdet kan man ännu ana sig till då man rör sig i de större rummen. Det stora auditoriet, där styrelsens sammanträden och många av sällskapets seminarier och andra tillställningar har hållits, är skolans gamla gymnastiksal. Ribbstolarna har bytts ut och ena långsidan täcks av bokhyllor i två våningar där sällskapets egen utgivning och äldre boksamlingar är inrymda.¹⁷

Huset fyllde sin funktion då litteratursällskapets personal flyttade in 1998. Men de växande personresurserna och utrymmesbehoven

har ständigt krävt nya lösningar. Litteratursällskapets hus på Riddaregatan visade sig snabbt bli trångt. Framsyntheten i denna fråga märks av att man etablerade sig i Kronohagen genom ytterligare fastighetsköp för att säkra möjligheterna till expansion. Under åren 2008–2012 köptes fastigheter vid Fredsgatan och Snellmansgatan för att kunna samla verksamheten som var spridd på andra adresser än Riddaregatan 5.¹⁸ Merparten av organisationen har därefter successivt flyttat in i hörnfastigheten på Snellmansgatan 13. Efter en större renovering 2024 flyttade hela litteratursällskapets personal i Helsingfors till två kontorsvåningar i fastigheten på Snellmansgatan, med arkivets kundtjänst på gatuplan.

Vid mitten av 1990-talet var ombyggnadsarbetet av Riddaregatan 5, litteratursällskapets eget hus, i full fart. Den gamla skolbyggnaden i Kronohagen var ett välkommet tillskott men kunde inte länge husera hela den växande organisationen. En expansion till lokaliteter i de närliggande kvarteren var snart nödvändig. I bakgrunden ses ingången till auditoriet, som var skolans gamla gymnastiksal.

Lokalerna på Riddaregatan, som i över tjugo år varit identiska med litteratursällskapets närvaro i Kronohagen, ska hyras ut åt andra aktörer. Förlaget Schildts & Söderströms och stiftelsen Sedmigradsky som bedriver småbarnspedagogik förflyttar sin verksamhet till Riddaregatan hösten 2025. Litteratursällskapet kommer även i framtiden att använda sig av auditoriet på den gamla adressen för seminarier och andra evenemang.¹⁹

Samtidigt har litteratursällskapet förstärkt sin närvaro i Vasa, något som inleddes redan under 1980-talet. Det huvudsakliga verksamhetsstället finns på Handelsplanaden 23, som testamenterades till Svenska kulturfonden 1977. Tillsammans med Finlands svenska folkmusikinstitut och en rad andra inhyrda lokala aktörer med allmännyttig verksamhet flyttade Österbottens traditionsarkiv in i det nybyggda huset 1981. År 2014 såldes fastigheten till Harry Schaumans stiftelse, och litteratursällskapets enhet i Vasa blev hyresgäst på de två nedersta våningarna.²⁰ I samband med detta fick arkivet en ny ändamålsenlig kundbetjäning på gatuplan och nyrenoverade kontorsutrymmen i enhetlig standard med kontoren i Helsingfors.

Förutsättningarna för att bedriva nya och mer omfattande typer av verksamhet växte, men samtidigt stod det så småningom klart att man inte kunde styra organisationen som förut. Den teknologiska utvecklingen påverkade stort ett nästan hundraårigt arbetsmönster. Det fanns ingen förtroendevald inom sällskapet med rätt expertis för att kunna ge helhetslösningar på it-frågor. Även om konsulteringar och beställningar blev allt vanligare ändrades inte organisationskulturen i ett slag. De förtroendevalda förväntades alltjämt fördjupa sig i det administrativa arbetet, men det hade länge funnits ett uppdämt behov av att klart definiera och avgränsa deras roller. Fram till 2000-talet hade dessa inga skrivna riktlinjer eller principer som vägledning. Samtidigt förde samhällets förändring med sig en större komplexitet och ett klart specialiseringsbehov inom flera områden. Finansrådets medlemmar och den verkställande direktören fann lösningen i styrdokument, vars syfte skulle bli att ge olika delar av organisationen tydliga och tidsenliga arbetsformer. Det var inte ovanligt att styrdokumentet introducerade ord från affärsvärlden. Kring slutet av 1990-talet inträdde till exempel ordet ”kunder” för att beskriva den brokiga skara aktörer som utnyttjade litteratursällskapets tjänster eller på andra sätt var i samröre med samfundet.²¹

Styrelsen bestod fortsättningsvis av akademiker med djupa nätverk inne i och utanför organisationen, och alla såg samvetsgrant efter de vetenskapliga intressena i samband med sällskapetets arbete. Det fanns oklarheter i hierarkierna och beslutsgången. Dessutom ledde den större personalstyrkan naturligtvis till att mängden ärenden som skulle betas av vid styrelsens bord ökade. Ett ganska akut behov av att rationalisera agendan vid styrelsens sammanträden förelåg, eftersom det inte var ovanligt att man samtidigt behandlade såväl övergripande framtidsvisioner som detaljer.

1990-talet såg ett betydande skifte av ledamöter, inte mindre än elva stolar bytte innehavare mellan 1990 och 1999. De enda som var kvar från 1980-talet efter millennieskiftet var pedagogen Håkan Andersson (invald 1980), historikern Max Engman (1980) och folkmusikforskaren Ann-Mari Häggman (1981). De tre stod för den längsta kontinuiteten i styrelsen vid denna tid, tillsammans med litteraturvetaren Johan Wrede. Alla satt mellan 30 och 33 år. Längre perioder hade bara Gunnar Castrén (47 år) samt M. G. Schybergson och C. A. Nordman (38 år) haft. Traditionellt satt den äldste som ordförande – år 2000 tog Andersson vid som ordförande efter Wrede, och efterföljdes därefter i sin tur av Engman 2010.²²

Ur ett operativt perspektiv var översikten ett växande problem. Bytet av verkställande direktör 2008 medförde ett skifte i organisationens sätt att arbeta. Henry Wiklund hade upplevt såväl sällskapetets relativt oansenliga personalstyrka på 1980-talet som den omfattande inrättning det hade blivit efter närmare två årtionden av tillväxt. Han var således förtrogen med organisationens yviga struktur och hade ett eget sätt att hantera den. Upplevelsen Dag Wallgren hade då han tog över som vd 2008 var en annan; ledningen och beslutsprocesserna fungerade inte så smidigt som de enligt honom borde. Wallgren, som varit finansdirektör på litteratursällskapet sedan 1997, var bekant med organisationen sedan 1980-talet då han hade bidragit med att datorisera finansförvaltningen och kansliet. Sällskapetets personalorganisation var mogen att ses över eftersom den löpte risk att bli en koloss på lerfötter. Men det var inte bara praktiska ledningsprinciper som låg i blickfånget. Det tidigare nämnda strategiarbetet vid ingången av 2009 var en direkt följd av Wallgrens arbete, vars period som vd utmärks av en ökad intern självreflektion kring sällskapet och dess framtid.²³

Litteratursällskapets två första verkställande direktörer, Dag Wallgren och Henry Wiklund, framför dörren till Riddaregatan 5. Då denna bild togs 2008 var Wiklund på väg i pension och posten som vd övertogs av Wallgren. Sedan Wallgren började arbeta för organisationen i slutet av 1990-talet hade den växt från knappa trettio till drygt hundra anställda.

Målbild och strategi dök upp som återkommande begrepp i styrelsens överläggningar. Frågor ställdes kring hur man i modern tid kunde tolka stadgarnas syftesformulering och hur definitionerna av det svenska kunde vidgas i framtiden. Över dessa frågor reflekterade man mycket under styrelsens överläggningar. Man får en uppfattning om de intellektuella utgångspunkterna i ordföranden Anderssons promemoria i februari 2009, vilken utgjorde underlag för en del av diskussionen. Andersson lade speciell vikt vid den sista satsen i syftesformuleringens *samla, bearbeta och offentliggöra vittnesbörden om den svenska kulturens uppkomst och utveckling i Finland*. Han såg det som möjligt att bryta upp och specificera åtminstone tre perspektiv gällande svenskhetens uppkomst och utveckling. Först berörde han den gamla synen på den svenska kulturen i Finland som en naturlig fortsättning på den med Sverige gemensamma kulturen, sedan den

svenska kultur som sedermera utvecklats och tagit intryck av de nära kontakterna med finsk kultur och finskt språk, och till sist den svenska kultur som genom olika befolknings- och yrkesgruppers internationella kontakter (läs: kyrkan, militären, adeln, borgerskapet, akademiker, industrifolk) förändrats genom sin aktivitet utanför landets gränser. Den underliggande ambitionen var här ingen mindre än att öppna upp svenskhetsbegreppet och att göra det begripligt för – i första hand – landets majoritetsbefolkning:

Genom sin verksamhet bidrar SLS, med stegrad ambition och kraft till att innovativt öka och befästa kunskapen och *känne-*
domen om svensk kultur och svenskt språk i Finland, uppkomst, utveckling, framtid, och visar därmed på hur betydelsen av och villkoren för det svenska i Finland förändrats.²⁴

Det fanns uppenbarligen också en ambition att omvärdera samfundets roll i det som lite vagt beskrevs som ”det förändrade läget” för den svenska befolkningen och det svenska språket i Finland. Man kan förstås läsa in mycket i denna lösa formulering, men det är klart utifrån strategidiskussionerna att det delvis handlade om litteratursällskapets ökade handlingsmöjligheter i ett tidvis kyligt samhällsklimat gentemot minoritetsbefolkningen. Ett typexempel är pakkoruotsidebatten, vilken kan vara värd att här kommentera i korthet. ”Pakkoruotsi” betyder ordagrant tvångssvenska. Sedan grundskolereformen i slutet av 1960-talet var undervisningen i det andra inhemska språket obligatorisk i finska och svenska skolor. Den här lagstiftningen mötte en starkare motreaktion under slutet av 1980-talet. Exempelvis Finskhetförbundets riktning blev mera radikal under denna tid, och har sedan dess arbetat för att avskaffa den officiella tvåspråkigheten i Finland. En stor del av denna strävan har kretsat kring undervisningen i svenska, ”pakkoruotsi”, i finskspråkiga skolor. Under 2000-talet har denna diskussion vuxit till en smärre folkrörelse med ett betydligt stöd inom vissa partier.²⁵

Det var därför ingen tillfällighet att samhällsklimatet beaktades i de interna betänkanden som gjordes under denna tid. Anderssons promemoria från 2009 kring strategiarbetet bejakade trots allt såväl nya möjligheter som samhälleliga utmaningar. Andersson anmärkte att litteratursällskapet befann sig i ”en helt annan viktklass än tidi-

gare”, med allt vad det innebar av kvantitativa och kvalitativa förändringar. Litteratursällskapets roll skulle av nödvändighet bli större, ledamöterna var ense om att de borde axla ett större samhällsansvar. För den vetenskapliga sidan av verksamheten krävde detta mål en klart artikulerad forskningspolitik, något som egentligen inte existerat inom sällskapets ramar tidigare, förutom i någon mån i nämndernas syftesformuleringar. Man ställde sig frågan om sällskapets forskningsverksamhet verkligen motsvarade dagens krav och förväntningar. Forskningspolitiken fick en särställning i diskussionen eftersom den ansågs särskilt viktig för att orientera sig mot andra institutioner i Finland och internationellt.

Anderssons reflektioner beaktade med andra ord de förändrade förutsättningar den svenska kulturen levde under. Svenskan var på många sätt utmanad och kringskuren, men levde samtidigt i ett ”öppnare klimat” under ”mindre nationalstatsbundna utgångspunkter”. Samhörigheten med Sverige och det stora svenska språkområdet i Norden var fortsättningsvis naturlig och nödvändig, men man lade samtidigt vikt vid att all svensk kultur inte var ”rikssvensk till sin själ”. Här nämnde Andersson delar av den finlandssvenska litteraturen som exempel. Det var även viktigt att inom ramen för den framtida målbilden ”begrunda svenskan i förhållande till andra språk som under senare tid blivit en del av det finländska samhället”. Anderssons inlägg, som behandlades under styrelsemötet den 19 mars 2009, var ett av de första, riktgivande policydokumenten för att formulera en framtida målbild och strategi. Strategiarbetet har från början tagit stadgarnas syftesformulering som sin utgångspunkt, men man kan även se vissa dynamiska tillägg. Det som framför allt har blivit ett viktigt element i litteratursällskapets målbild är att begrunda den svenska kulturen i relation till den finska. För strategiarbetet har det blivit en hörnsten att reflektera över hur man gör det svenska i Finland begripligt för majoritetsbefolkningen.²⁶

Under våren 2009 framlades en plan för det kommande strategiarbetet av Kaj Storbacka i egenskap av strategikonsult. Vad man var ute efter konkret var en heltäckande strategi för litteratursällskapets interna verksamhet och dess övergripande roll som aktör i tredje sektorn. Även om nyckelorden kom från affärsvärlden var målsättningarna bakom strategin bekanta sedan gångna årtionden. Planen reflekterade i korthet över hur man kunde profilera sällskapet gentemot

andra aktörer. Inledningsskedet med strategiarbetet 2009 bestod av interna och externa intervjuer, utvärderingar och diskussioner. Vad som stod klart för alla och envar var att man eftersträvade en mer ändamålsenlig organisation där alla organ arbetade mot liknande, övergripande mål. Det behövdes en klart formulerad verksamhetsmodell, vilket i praktiken innebar styrdokument som beskrev hur verksamheten skulle skötas på olika nivåer. Styrning var ett centralt begrepp i strategiplaneringen. Styrdokumentet, i samlad form benämnda sällskapetets arbetsordning, ansåg man nödvändiga för att åstadkomma klart definierade gränser och roller för organisationens olika organ, enskilda anställda och förtroendevalda.

Det fanns också reservationer. Trots att man allmänt förstod att organisationen var i behov av en fast beskriven arbetsordning, ifrågasatte man att en stor del av styrelsemedlemmarnas arbetstid nu skulle gå åt till att rita upp styrdokument. Långtidsplanering och strategier blev emellertid vardag för styrelsen, något ledamöterna hade erfarenhet av också från sina yrkesliv. För många bland universitetskårens representanter i styrelsen framstod även företagsvärldens terminologi som ett eko från 1970-talet då universitetet började genomgå liknande processer.

Kännetecknande för strategiarbetet 2009 var att det var ett översynsprojekt som gällde hela organisationen, inte bara någon av dess enskilda delar. Från och med 2010 började sällskapetets organisation fungera så som planerat, och verkställande direktören ledde det dagliga arbetet tillsammans med en ledningsgrupp bestående av representanter för vart och ett av sällskapetets verksamhetsområden. Verkställande direktören var ansvarig inför styrelsen och finansrådet, och ledde organisationen i enlighet med deras beslut. Styrelseformen var inte helt omstöpt ännu, utan skulle 2015 genomgå en stadgerevision på grund av helt andra frågor, som egentligen mognat ända sedan Finland fick en ny föreningslag i slutet av 1980-talet.²⁷

Ett viktigt syfte med de första strategierna och målbilderna var att omforma och hantera en växande organisation. Efter att Björn Teir tillträtt som verkställande direktör hösten 2022 inleddes arbetet på en ny strategi och vision som blickade utåt och reflekterade över hur organisationen skulle verka i sin omgivning. Strategin utgår ifrån att litteratursällskapet agerar i en föränderlig värld som präglas av globala och nationella utmaningar. Den främsta utmaningen är ett sam-

hällsklimat där gamla strukturer och institutioner ifrågasätts, och där vetenskapen, inte minst humaniora, står inför många prövningar. För att ge fasta ramar och kontinuitet åt arbetet med strategin och den kommande implementeringen av densamma inrättades en strategichefsroll vintern 2023. Till strategichef utsågs Jennica Thylin-Klaus.

I den strategi som slogs fast vid årsskiftet 2024–2025 ligger tyngdpunkterna på att stödja och förstärka humaniora och samhällsvetenskaper med en svensk dimension inom vetenskapssamfundet och på att skapa ett brett engagemang för ett öppet och upplyst samhälle där den svenska kulturen i Finland, speciellt litteraturen, är livskraftig och uppskattad. Sammantaget uttrycker strategin en ambition att axla ett större samhälleligt ansvar, särskilt när det gäller balansgången mellan den offentliga och privata sektorn. Litteratursällskapet vill inte bara främja vetenskap och kultur, utan även på ett mer övergripande plan värna om det som ligger nära litteratursällskapets värderingar – därav den koncist formulerade visionen ”kunskap och kultur för ett öppet och upplyst samhälle”.²⁸

Det växande samhällsansvaret är en rimlig och möjlig roll tack vare den på sikt ökande medelstillelningen. Den innebär att man kan göra större satsningar med långsiktiga effekter inom syftensnära verksamhetsområden. Litteratursällskapet har i flera år satsat på att utveckla hållbarheten i placeringsverksamheten och strävar efter att vara en föregångare på området. Den långa placeringshorisonten ger goda förutsättningar att investera i olika tillgångsslag med ambitiösa hållbarhetsmål som drivkraft.²⁹

Två råd, en styrelse

Svenska litteratursällskapets organisation hade under en lång tid varit uppbyggd så att styrelsen och finansrådet delat på själva styrelseuppdraget, på ett sådant sätt att finansrådet hade ansvar för ekonomiska frågor. Denna uppdelning bestod trots ändringar i föreningslagen och interna stadgeförändringar som i sin tur godkänkts av Patent- och registerstyrelsen. År 2015 förändrades detta. Årsmötet godkände den 9 april enhälligt en stadgerevidering enligt vilken sällskapet nu skulle fortsätta att ledas av ett vetenskapligt råd och ett finansråd. Det ter sig vid första anblicken som enbart en namnändring. Förutom att professorn i litteraturvetenskap Clas Zilliacus

avgick och Kristina Malmio, docent i nordisk litteratur, invaldes, fortsatte den gamla styrelsens medlemmar under ny titel. Professorn i allmän språkvetenskap, Fred Karlsson, ordförande sedan 2013, fortsatte på samma post. Professorn i historia, Henrik Meinander valdes till viceordförande och Tom Moring, professor i kommunikation och journalistik, till sekreterare. Kommerserådet Magnus Bargum fortsatte som skattmästare.

Det fanns emellertid en väsentlig juridisk innebörd i ändringen. Från och med nu var finansrådet att betrakta som samfundets styrelse enligt föreningslagen. Efter att den nya föreningslagen 503/1989 trätt i kraft hade sällskapet endast genomfört ett antal smärre stadgerevisioner av teknisk natur, verkställda 1994, 1999 och 2003. Dessa gånger gällde ändringarna praktikaliteter och förtydliganden i interna processer – hur revisorerna utses, hur styrelsen sammansätts och arbetar, upptagningen av nya medlemmar samt årsmötesproceduren och fastställandet av tydliga tidsgränser för verksamhetsåret. Men enligt den förnyade föreningslagen var finansrådet att betrakta som ett utskott, och enligt den nya lagen är det inte möjligt med två eller flera styrelser i ordets juridiska bemärkelse. Systemet med två styrelser inom samfundet hade visserligen fungerat väl ända sedan 1930-talet – beslutsfriktion var inte något problem som egentligen förekom, särskilt inte efter att organisationsstrukturen och arbetsordningarna hade börjat bearbetas i början av 2000-talet.

Ifrågasättandet av den ålderdomliga konstruktionen bestående av två styrelser kom utifrån och aktualiserade frågan om delade befogenheter mellan styrelse och finansråd, och hur dessa verkligen överensstämde med föreningslagen. En offentlig debatt blåste upp i samband med en omstridd fastighetsförsäljning 2013, vilken skulle bli avgörande för sällskapets framtida förvaltningsstruktur.³⁰

Affären gällde försäljningen av en halv hektars tomt på Stor-Sarvlaks gård 2011. Ernst och Alix von Borns ättlingar kritiserade förfarandet. Enligt dem stred försäljningen mot testamentet. Ärendet var egentligen av äldre datum. Försäljningen av tomten till en tidigare förvaltares son hade godkänts av ett föreningsmöte redan 1995. Kritiska kommentatorer menade att man sålt tomten utan anbudsförfarande och till underpris, vilket juridiskt åtminstone delvis kan betraktas som en gåva. Enligt testamentet fick delar av tomten inte skänkas bort. Affären utvecklades till en mindre medial händelse. Högt upp-

satt juridisk expertis hade en annan tolkning än litteratursällskapets juridiska rådgivare.

Förfarandet vid fastighetsförsäljningen ledde däremot inte till någon rättslig åtgärd. Det plockades i själva verket inte heller upp av övriga medier än *Hufvudstadsbladet*. Under ett annat år hade transaktionen kanske inte lett till denna grad av uppmärksamhet men 2013 hade det redan kommit massiva avslöjanden om missbruk inom stiftelsevärlden. Det kan vara värt att påpeka att en ny stiftelselag varit under beredning redan en längre tid, med det uttryckliga syftet att stärka den påvisat bräckliga övervakningen av fond- och stiftelsepengar. Inom sällskapets styrelse följde man den juridiska utvecklingen med intresse. I kontakt med medierna hade Dag Wallgren framhållit att litteratursällskapets styrnings-, övervaknings- och kontrollmekanismer står som garant för att donatorernas vilja och fondernas ändamål uppfylls.³¹ Det ökade fokuset på juridiska frågor bidrog även till att litteratursällskapet för första gången anställde en jurist, vicehäradshövding Jonas Lång, då en ny kanslichef utsågs efter Magnus Pettersson 2012.

Fallen av missbruk hos andra stiftelser var både av äldre och yngre datum. Oegentligheterna kring den finska ungdomsstiftelsen Nuorisosäätiös finansiering av centerpartister 2009 hade lett till en om-daning av partifinansieringslagen. Såväl i det fallet som i senare var det via medierna och dess informanter som debatten först väcktes, sedan kom de rättsliga åtgärderna. Det fall som var mest brännande vid ingången av 2013 gällde de Nymanska stiftelserna. Det inbegrep ett litet antal (finlandssvenska) förtroendemän, som misskött och försnillat medel i miljonklassen avsedda för socialt arbete. Fallet var inte enbart juridiskt anmärkningsvärt. Det innehöll även mindre smickrande aspekter i anslutning till bland annat språk och klass, vilket förstas hade potentiellt fördärvliga konsekvenser för minoritetens trovärdighet i offentligheten.³² Avslöjandena kring de Nymanska stiftelserna rullades upp från början av 2013 genom såväl djuplodande reportage som kontinuerlig rapportering. Under sensommaren då Stor-Sarvlaks och litteratursällskapet dök upp på *Hufvudstadsbladets* förstasidor var det alltså delvis på grund av att nyhetsmarknaden var så uppvärmd och laddad för frågor kring stiftelserna.

På grund av dessa omständigheter hade frågan väckts om inte en tydligare ansvarsfördelning mellan styrelse och finansråd ändå

vore nödvändig. I samband med detta kan det finnas skäl att i kort-het se hur litteratursällskapets förvaltningsmodell utvecklats och hur det kolliderade med fallet Stor-Sarvlaks. Litteratursällskapet är ett vetenskapligt samfund, men denna benämning har ingen annan juridisk innebörd än att vetenskaplig verksamhet allmänt taget räknas som allmännyttig snarare än kommersiell. Den relevanta juridiska begreppsaxeln är här stiftelse – förening – fond. Litteratursällskapet har sedan grundandet 1885 varit en förening, som enligt föreningslagen 1989 ”får bildas för gemensamt fullföljande av ett ideellt syfte”. Men litteratursällskapet bär dessutom drag av en stiftelse i den meningen att det i så hög grad förvaltar fonderade medel och egendom. En fond är ingen självständig juridisk person utan skapas genom ett gåvobrev eller ett testamente. Fonden i sig förvaltas alltid av en annan part. Skillnaden mellan stiftelse och förening å sin sida består i att en förening har medlemmar medan en stiftelse inte har det. Kruxet i ärendet Stor-Sarvlaks, så som kritikerna framställde det, var att fullmakten att sälja tomten borde ha utfärdats av medlemmarna. Men beslutet hade de facto gått via medlemmarna. Årsmötet 2011 diskuterade ärendet och beslutade att ge en fullmakt åt finansrådet för att genomföra försäljningen. Frågan kvarstod ändå: hade fullmakten givit finansrådet för stora befogenheter att agera självständigt i ärendet?³³

Av allt detta följde att styrelsen och finansrådet i slutet av 2013 samfälligt beslutade att utreda om det fanns ett behov av att förtydliga stadgarna. En gemensam stadgekommitté tillsattes, bestående av sällskapets ordförande Fred Karlsson och viceordförande Clas Zilliacus, tillsammans med skattmästaren Magnus Bargum och Christoffer Taxell, politiker och tidigare kansler för Åbo Akademi, som representant för finansrådet. Kommittén arbetade med sällskapets verkställande direktör Dag Wallgren, kanslichef Jonas Lång och en utomstående sakkunnig, advokat Kate von Konow. Med stöd av ett juridiskt expertutlåtande och interna diskussioner fann man att de gamla stadgarna och den förvaltningsstruktur som existerat fungerade väl, och att man ville behålla rådande arbetsfördelningar och ansvarsförhållanden. Kärnan i problemet var vem som skulle bära det ekonomiska ansvaret, och detta var enligt utredningen omöjligt för finansrådet att axla om det inte hade den stadgeenliga status som enligt föreningslagen bör innehas av en styrelse.

När stadgerevisionen förbereddes diskuterades den vid styrelsens sammanträden och vann ett närmast enhälligt stöd. Orsakerna till detta var flera. Finansrådet besatt den sakkunskap och hade den översikt över sällskapetets förmögenhet som var nödvändig för att trovärdigt inneha det ekonomiska ansvaret. Man uttryckte rentav lättnad över att inom styrelsen inte längre behöva skriva under ett svåröverskådligt miljardbokslut varje år. Stadgekommitténs medlemmar åtnjöt ett stort förtroende när det gällde behandlingen av frågan. Därtill kom det faktum att man gärna hade klara papper gällande ansvarsförhållandena om någon annan ekonomisk fråga skulle dyka upp i dagstidningarnas rapportering om stiftelserna.

Det fanns emellertid en liten minoritet inom styrelsen som försökte utreda huruvida det fanns en annan väg. Ett alternativ som skulle ha varit juridiskt möjligt var att slå ihop den existerande styrelsen med finansrådet, men denna lösning förkastades som oändamålsenlig. Ekonomiska ärenden kan även vara av brådskande natur, vilket gör att extraordinarie möten inte är någon ovanlighet för finansrådet. Eftersom syftet ändå var att bevara uppgiftsfördelningen intakt ansågs uppdelningen i ett vetenskapligt råd och ett finansråd, där endast det senare hade status av styrelse, vara det mest praktiska tillvägagångssättet. Förslaget godkändes och stadgerevisionen var ett faktum efter att årsmötet godkänt den den 9 april 2015.³⁴

Beslutet följdes inte av några större diskussioner i medierna. Fred Karlsson hade på förhand helt kort kommenterat diskussionen och dess bakgrund i medlemstidningen *Källan* 2013. Han poängterade vikten av att den tudelade beslutsordningen inom litteratursällskapet till alla delar borde vara förenlig med föreningslagen från 1989.³⁵ Samtidigt ville man säkra integriteten bakom sällskapetets ekonomiska beslut genom att skingra alla misstankar kring hierarkin och ansvarets struktur.

Den viktiga förändringen passerade på det hela taget utan bekymmer. De kritiska synpunkterna, i den mån de förekom, byggde på en gången tids styrelsetradition och utgick från att styrelsen nu skulle ha degraderats. Så var ändå inte fallet. Sammanträdesarbetet fungerar som förut, sånär som på några formella ändringar. En sådan ändring är att finansrådet är den instans som tar slutlig ställning till antagningen av nya medlemmar. Finansrådet kan dock endast anta medlemmar som vetenskapliga rådet föreslår för medlemskap. I säll-

skapet upptas fortsättningsvis årsmedlemmar, som avlägger en årlig medlemsavgift, och ständiga medlemmar, som erlägger en engångsavgift. Hedersmedlemmar och korresponderande medlemmar kan kallas på förslag av vetenskapliga rådet. Dessa medlemmar erlägger ingen avgift. Också inom råden har det skett små formella förändringar. I den interna arbetsordningen har åldersstrecket 70 år skrivits in för bägge rådens ledamöter. Detta är enbart en skriftlig bekräftelse av något som sedan länge varit praxis. De nuvarande ledamöterna i vetenskapliga rådet sitter i perioder om tre år, finansrådets medlemmar i fyra år. Ordförande har, till skillnad från tidigare, en större representationsroll och därtill hörande arvode. Denna förändring skedde redan före stadgerevisionen. Ordförande representerar i offentliga sammanhang hela sällskapet, inte bara vetenskapliga rådet, och har därmed förpliktelser som går utöver de övriga medlemmarna i rådet.³⁶

Jämfört med stadgerevisionen har de nya arbetsordningarna, som successivt utarbetats och antagits från och med 2015, haft en större praktisk betydelse för rådets och organisationens arbete. Vart och ett av sällskapets organ har nu tämligen precist formulerade roller och befogenheter, med en tydlig beslutsgång och ett klart förfarande då uppgifter ska delegeras inom organisationen. Ansvarsområdena har en klar struktur. Betydande är även de bestämmelser som integrerats i arbetsordningen, vilka har ett samband med nyare lagstiftning om stiftelser och fonder i Finland. De här bestämmelserna har att göra med konfidentialitet, jäv och det viktiga men otympliga begreppet närståendekretsrapportering. Denna rapportering syns i varje årsredovisning, där summorna av arvoden och stipendier till personer som räknas till sällskapets närståendekrets framgår.³⁷

Om man ska tala om en ändrad karaktär för vetenskapliga rådet – tidigare styrelsen – så består denna ändrade karaktär i förhållandet till *utförandet* av det vetenskapliga arbetet. Mycket vetenskaplig sakkunskap finns i nämnderna, vars medlemmar ofta består av yngre forskare och fackfolk som deltar i stipendieprocesserna och planerar och organiserar seminarier. Det vetenskapliga rådet ansvarar, tillsammans med finansrådet, för större linjedragningar och vetenskapens villkor i den mån de handhas av litteratursällskapet.

DEN VETENSKAPLIGA PROFILENS UTVECKLING

Tungviktsprojektens tid

Som en följd av statens nedskärningar i stöden för forskning och universitet – särskilt under 2010-talet – befann sig den tredje sektorn i en ny situation. De resursstarka stiftelserna och vetenskapssamfundet svarade genom att allokera medel till målinriktad offentlig och halvoftentlig verksamhet. Det här var en ny form av finansiering som skiljde sig från den traditionella utdelningen av mer eller mindre fasta utgiftsposter i institutionella budgetar. Under tidigt 2000-tal talade man allmänt om forskningens ”projektifiering”. Projektformens dominans inom olika samhällssektorer hade stegvis ökat sedan 1970-talet, inte minst inom Finlands Akademis och stiftelsernas forskningsfinansiering. Detta gällde även inom Svenskfinland där det fanns goda förutsättningar att få finansiering för olika projektidéer. Sett till tidens finlandssvenska utmaningar – tvåspråkighetsproblematiken, divergenserna mellan finlandssvenskarna och mellan svenskt och finskt – fanns det även en beställning på nya inriktningar inom forskningen.³⁸

Från slutet av 1990-talet märks en stadig ström av nya forskningsinitiativ inom Svenska litteratursällskapet. Beteckningen projekt är här bred. För det första ingår där i dag forskningsprojekt, vanligen på en tidsperiod om fyra år, som beviljats medel av litteratursällskapet efter att ett externt forskarlag inkommit med en projektansökan. För det andra omfattar den forskningsprojekt som bedrivs helt eller delvis internt inom litteratursällskapet, oftast initierat av en eller flera av de vetenskapliga nämnderna. Dessa senare projekt har i regel haft många förgreningar utåt eller varit direkta samarbeten med andra samfund.

Ett exempel på ett projekt som föddes inom nämndernas samarbete med externa forskningsinsatser var det finlandssvenska litteraturhistorieprojektet. Det samlingsverk i två band som utkom 1999–2000, *Finlands svenska litteraturhistoria*, hade en koppling till Finska Litteratursällskapets trebandsprojekt *Suomen kirjallisuushistoria* (1999). Planerna på ett förnyat, finskspråkigt standardverk om litteraturen i Finland hade planerats sedan 1994. De två professorerna i litteratur, Johan Wrede och Clas Zilliacus, ingick i det finskspråkiga projektets redaktionsråd. En grundtanke bakom det finskspråkiga

verket var att lösgöra sig från den gamla teleologiska framställningen om det nationella finskhetsprojektets vandring mot fullbordan under 1800- och 1900-talen. Det man i stället eftersträvade var att genom litteraturhistorien skärskåda samhällets brytningsskeden, snarare än att studera litteraturen för litteraturens egen skull. Det innebar att man även skulle göra ett avsteg från de i litteraturhistorien traditionella författarporträtten och den stormannakult de ofta var ett uttryck för.

Naturligtvis invercade detta arbete starkt på hur man skulle strukturera den svenska motsvarigheten. Wrede, samtidigt Svenska litteratursällskapets ordförande, var initiativtagare till den svenska versionen, och presenterade tillsammans med Zilliacus sina skisser för den litteraturvetenskapliga nämnden under vintern och hösten 1994. Projektet var Wredes skötebarn och blev hans sista stora insats inom sällskapet. Han skulle gå i pension hösten 1995 och hade förutsättningar att ta sig an ett projekt av denna omfattning. När den andra delen av verket hade utgivits 2000 avgick han även som sällskapets ordförande.

Föregångare till en finlandssvensk litteraturhistoria fanns, men de hade inte det helhetsperspektiv man nu var ute efter. Översikter som Thomas Warburtons *Åttio år finlandssvensk litteratur* från 1984 hörde till de främsta, men även översiktsverk utgivna i Sverige om den svenska litteraturen tog upp den moderna svenska litteraturen i Finland. Men dessa var mer kommersiellt upplagda än inriktade på universitetsundervisningens behov. En föregångare till projektet var *Finlands svenska litteratur* som kom ut i två delar 1968–1969, men den planerade tredje delen om 1900-talet fullbordades aldrig. Det fanns med andra ord ett angeläget forskningsbehov som kunde täckas av den projekterade boken.³⁹

Finlands svenska litteraturhistoria omfattar två band om drygt 400 sidor var. Den första delen behandlar litteraturhistorien från medeltiden till sekelskiftet 1900 och den andra delen omfattar 1900-talets svenska litteraturhistoria i Finland. Verket blev, förutom en sammanställning av den svenskspråkiga litteraturens historia i Finland, också en uppvisning av kunnandet inom den svenskspråkiga akademikerkåren. Över 30 personer bidrog med kapitel till volymerna, från litteraturvetare till historiker och folklorister. Det breda registret inkluderade även kända namn från de sverigesvenska och de finska universiteten. En viktig detalj är att verket utgavs också i Sverige, på bokförlaget Atlantis.

Att man kunde förverkliga en publicering av ett tusensidorsverk på fem år och med en så stor skara skribenter säger något om processens framgång.⁴⁰ Men förväntningarna på ett nytt standardverk om den finlandssvenska litteraturhistorien var starkt uppskruvade, och därför möttes verket även av en hel del kritiska reaktioner efter utgivningen. Främst rörde det den problematiska närhistorien, behandlad i den andra delen om 1900-talet. Diskussionen som följde fördes inte sällan i starka ordalag. Njugg behandling av de små förlagen och en alltjämt närvarande fokusering på huvudstadens dominerande författarskikt framför periferierna hörde till de brister som påtalades. Även om verkets urvalskriterier och litteratursyn kunde diskuteras, bedömde Zilliacus också de starka reaktionerna på nittonhundratalsbandet som en bekräftelse på precis hur viktig den finlandssvenska litteraturhistorien upplevdes vara.⁴¹ *Finlands svenska litteraturhistoria* fick snart ett slags svar i Sahlgrenska förlagets *Ett stycke finlandssvensk litteraturhistoria*, där både de små förlagen och regionerna – i synnerhet Österbotten – fick komma till tals.

Det så kallade ”institutionsprojektet” påbörjades kring 2003 på initiativ av Krister Ståhlberg och Karmela Liebkind, medlemmar i litteratursällskapets styrelse och representanter för samhällsvetenskaperna. Också samhällsvetenskapliga nämnden deltog i planeringen av projektet. Projektets informella beteckning var såtillvida missvisande att tyngdpunkten snarare låg på finlandssvenska organisationer än på någonting annat.⁴² Resultatet av projektet, antologin *Räcker det med svenskan? Om finlandssvenskarnas anknytning till sina organisationer*, utkom 2006 – titeln anger den centrala frågeställningen. Projektet i sig avspeglade en uppdaterad syn på den finlandssvenska befolkningen och dess levnadsvillkor under det nya millenniet. I en tid då finlandssvenska förhållanden snarare präglats av ointresse hos majoritetsbefolkningen än av ett aktivt motstånd, frågade sig projektledarna om inte de historiskt sett betydelsefulla egna organisationerna nu var viktigare än någonsin.

Antologin fokuserade på ett urval av organisationer och föreningar, deras aktuella problem och hur olika delar av den alltmer heterogena finlandssvenska befolkningen upplevde dessa organisationer. De regionala motsättningarna utgjorde fortfarande ett huvudproblem, samtidigt som samhällets ökade internationalisering och individualisering inte hade gjort att det djupa behovet av gemenskap och social

identitet försvunnit någonstans – tvärtom. Slutsatsen blev att det inte räcker med enbart språket som motiv för att locka framtidens finlandssvenskar – ungdomen – till de för den svenska kulturen livsviktiga organisationerna.⁴³

Ett stort bilateralt forskningsprogram som litteratursällskapet deltog i under det tidiga 2000-talet var ”Svenskt i Finland – finskt i Sverige”, vars teman formulerades inom sällskapet men som hade medfinansiärer på båda sidor om Bottniska viken. Bakgrunden till forskningsprogrammet var att man inom litteratursällskapet redan en längre tid velat starta större forskningsprojekt men de inledande försöken att få extern finansiering hade inte mötts med framgång. Genom ett forskningsseminarium sommaren 1997 bjöd man in ett antal talare, däribland Gustav Björkstrand, teologiprofessor och sedermera rektor för Åbo Akademi. Björkstrand hade erfarenhet som ordförande för forskningsrådet i Finlands Akademi, och poängterade de rådande forskningskraven på internationalisering, tvärvetenskaplighet och samarbete med ett flertal olika finansiärer. Det blev så småningom uppslaget till forskningsprogrammet som under sin finansieringsperiod sysselsatte över hundra forskare i Finland och Sverige. Den övergripande avsikten var att studera historiska och rådande beroendeförhållanden mellan finskt och svenskt i båda länder. Under åren 2005–2007 utkom fyra temavolymer som innehöll ett urval av forskningsprogrammets mångfald av ämnen, från historiska överblickar till studier av nutida förhållanden.⁴⁴

Flera nya projekt betonade kontinuiteten inom litteratursällskapets kärnområden. Bokserien *Finlands svenska historia* på fyra volymer som utgavs mellan 2008 och 2016 var ett svar på den långvariga ambitionen att i litteratursällskapets regi ge ut ett översiktsverk om det svenska i Finlands historia från forntid till nutid. Serien översattes även till finska och 2023 utkom en sammanfattande volym, *Finlands svenska historia*, av Martin Hårdstedt. Andra ambitiösa satsningar var serien *Svenskan i Finland*, som utkom i sex volymer 2015–2019. Den av Marika Tandefelt redigerade antologin *Reflektioner om svenskan i Finland – i dag och i går* som utkom 2022 tjänade som en samlad kommentar till den bild av språkets utveckling som volymerna bidragit med. De etnologiska och folkloristiska aspekterna i antologierna kompletteras även av sverigesvenska och finskspråkiga perspektiv.

I två projekt tillämpades traditionella kulturstudier och insamlingsmetoder på nya ämnen. Språkvetenskapliga nämnden, ledd av Ann-Marie Ivars, fick 2003 i uppdrag av arkivchefen Mikael Korhonen att göra upp en plan för inspelning av talad svenska i Finland. Bakgrunden var att språkforskningen fått andra inriktningar än den tidigare dominerande dialektologin, och att inspelningar av talspråk markant minskat efter 1970-talet. ”Spara det finlandssvenska talet” formulerades därför som ett korrektiv till denna lucka i materialet. Under projektperioden 2005–2008 spelades intervjuer in med både äldre och yngre talare från svenskspråkiga orter runtom i landet.⁴⁵ Projektets ljudmaterial ingår i en större materialkorpus av ljudprov från äldre samlingar, vilka till stor del finns tillgängliga genom den digitala söktjänsten för kultur- och vetenskapsmaterial Finna, som Nationalbiblioteket i Helsingfors upprätthåller i samarbete med arkiv, bibliotek och museer.

”Stadens ansikten – urbanitet och svenskhet 1880–2000” utgjorde ett tvärvetenskapligt projekt som genomfördes mellan 2002 och 2005. Det hade sitt ursprung i en gemensam projekttidé som inlämnades till nämnderna för historieforskning, litteraturvetenskap och traditionsvetenskap. Projektet sysselsatte totalt sju forskare från olika discipliner och resulterade under den egentliga projekttiden i två doktorsavhandlingar, två licentiatavhandlingar och ett antal artiklar. Urbanitetstematiken var gemensam för alla forskarna i den meningen att de studerade olika delar av internationella kulturströmningar sedan 1800-talets slut, ofta förmedlade genom borgerliga stadsbefolkningar.⁴⁶

Det finns ett projekt som bedrevs internt inom litteratursällskapet – dock med bred extern förankring – som förtjänar speciellt intresse. Få projekt har varit så mångförgrenade och omfattande som den textkritiska utgåvan *Zacharias Topelius Skrifter* (ZTS). Projektet, som sträckte sig över två årtionden (2005–2022) var egentligen ett nationellt åliggande, även om det låg under litteratursällskapets översyn. Det samlade materiellt understöd och teknisk expertis från olika samfund både i Finland och i Norden. Den ursprungliga planen togs fram av en av Statsrådet tillsatt kommitté inför Topelius jubileumsår 1998. Idén var ”en nationalupplaga av Zacharias Topelius Samlade skrifter” i 36 band. En pådrivande person för att leda in projektet i litteratursällskapets hägn var professorn i historia Matti Klinge, långvarig

medlem i sällskapets historiska nämnd.⁴⁷ Klinge ansökte om medel av Finska Vetenskaps-Societeten i december 2002 för en inventering av Topelius manuskript och verk med siktet på en utgåva. Ansökan beviljades och bidraget landade hos litteratursällskapet.

En bidragande orsak till att Topeliusuppdraget inkom till litteratursällskapet var att dess förlag hade editionsfilologisk kompetens. I och med att den textkritiska utgåvan av J. L. Runebergs samlade skrifter färdigställdes inför skaldens 200-årsjubileum 2004 frigjordes resurser. Litteratursällskapets styrelse enades i februari 2003 om att stå som huvudman för en tryckt utgåva av Topelius skrifter, samt en i elektronisk form skapad textsamling och materialdatabas. Man var ense om att både finansiering och produktion skulle omhändertas av ett brett nätverk av aktörer. Förhandlingar inleddes för att få projektfinansiärerna att binda sig till olika projektavtal. Det administrativa och ekonomiska huvudansvaret skulle dock ligga hos litteratursällskapet, enligt ett principbeslut av styrelsen i maj 2004. Upplägget var ambitiöst, vilket man kan utläsa ur projektets tidsramar: En ”betydande del” av Topelius verk skulle vara utgivna 2018.⁴⁸

Efter inledande planeringsinsatser tillkom en organisationsmodell för projektet, som kom att bestå av ett redaktionsråd och en redaktion med redaktionschef och huvudredaktör. Rådet fick en regelbunden medlemsrotation och redaktionen bestod under två årtionden av sammanlagt 43 såväl heltids- som timanställda redaktörer. Projektet ställdes tidigt inför en rad principiella och tekniska problem och efterhand utvecklades skraddarsydda lösningar. Materialet var massivt. Slutresultatet blev 23 delutgåvor i kategorierna lyrik, epik, barnlitteratur, dramatik, historia och geografi, akademiska skrifter, läseböcker, publicistik, religiösa skrifter, korrespondens och dagböcker. Hela denna förbluffande produktivitet och mångsidighet i såväl det Topelianska trycket som handskrifterna skulle förses med en textkritisk apparat, vilket naturligtvis var en enorm utmaning. Därmed dröjde det ända till 2010 innan en första delutgåva kunde utges. Redaktionsrådet, med expertrepresentation från olika fält, sammankom för att arbeta två gånger per år. Två representanter från Sverige ingick hela tiden i redaktionsrådet.

Arbetet med projektet under den tolvåriga produktionsperioden 2010–2022 var stabilt och konsekvent, med i medeltal två publicerade delutgåvor per år. Den slutliga produkten, som inbegriper både

tryckta böcker och digitala utgåvor på webbplatsen topelius.sls.fi, har överträffat förväntningarna. Finska översättningar av de enskilda utgåvornas inledningar, skrivna av både redaktörer och externa experter, har i regel publicerats digitalt i samband med lanseringarna. För forskare utgör de digitala hjälpmedlen, person- och ortregistren samt kommentarerna en rik kunskapskälla som litteratursällskapet medvetet fortsätter att marknadsföra och tillgängliggöra för en bredare publik. Bland nordiska projekt är både textkritiken och den tekniska framställningen bland de främsta på sina områden. För detta talar att andra vetenskapliga organisationer i Norden och Finland dragit nytta av den digitala utvecklingen kring ZTS-projektet.

Den sammantagna produktionen av ZTS kostade totalt 14,6 miljoner euro. Den externa finansieringen, som inflöt under åren 2006–2017, uppgick till drygt 1,3 miljoner. Bidrag kom från Undervisningsministeriet, Suomen Kulttuurirahasto, Finska Vetenskaps-Societeten, Ella & Georg Ehrnrooths stiftelse, Oscar Öflunds stiftelse samt Svenska folkskolans vänner och Svenska kulturfonden.

Under Topelius 200-årsjubileum 2018 lanserades flera centrala utgåvor vid seminarier i Helsingfors: *Föreläsningar i geografi och historia*, *Naturens Bok och Boken om Vårt Land* och *Fältskärens berättelser*. *Topelius korrespondens med föräldrarna* och *Dagböcker* lanserades under ett seminarium på Juthbacka gård arrangerat i samarbete med Topelius födelsestad Nykarleby. De sista delarna i utgåvan färdigställdes 2022 och det omfattande projektet förärades året därpå med statens pris för informationsspridning. Priset har beviljats av Undervisnings- och kulturministeriet sedan 1968 till personer eller arbetsgemenskaper som på ett framstående sätt arbetar för att sprida kunskap om vetenskap, konst och teknologi.

Vetenskaplig professionalisering och framtida forskning

Den forskning som finansierades av och till stor del bedrevs inom Svenska litteratursällskapet under 2000-talet och 2010-talet uppvisade ett brett urval av finansieringsmetoder, forskningsmetoder och resultat. Erfarenheterna har därför varierat, och av dessa har man dragit vissa slutsatser. En slutsats har varit att man vill hålla sig till väl avgränsade forskningsämnen och fasta tidsramar.⁴⁹

Erfarenheterna har delvis legat till grund för en ny vetenskapspolitik, nya interna rådgivande organ och förändrade rutiner inom nämnderna. Sedan 1990-talet har nämnderna varit fem till antalet. Fyra av dem hör till området humaniora: historia, litteraturvetenskap, språkvetenskap (svenska) och kulturvetenskap (etnologi och folkloristik). Den femte nämnden är knuten till det omfattande området samhällsvetenskaper. Denna ordning har bibehållits även om diskussioner då och då har uppstått om sammanslagningar och uppdelningar. Den tidigare litteraturvetenskapliga nämndens verksamhetsområde har till exempel utökats till att omfatta också konstvetenskap, och tankar finns om att utöka antalet nämnder inom den multidisciplinära samhällsvetenskapen.⁵⁰

Antalet förtroendevalda inom nämnderna uppgår till ett femtiotal, av vilka en majoritet är universitetspersonal – professorer, lektorer och universitetslärare. Nämndernas ordförande är i regel valda bland vetenskapliga rådets (fram till 2015 styrelsens) medlemmar. De företräder den högsta vetenskapliga kompetensen på svenska inom sina områden, och upprätthåller sällskapets trovärdighet och status som ett vetenskapligt samfund. Rekryteringen av vetenskaplig expertis till förtroendeuppdrag har, speciellt sedan millennieskiftet, medvetet breddats. Det innebär att nämnderna i högre grad än tidigare har representanter från finskspråkiga universitet och från 2020-talet även från universitet i Sverige. Ambitionen att bredda representationen handlar inte om någon allmän ambition om utåtvändhet, utan är en del av en genomgripande vilja att professionalisera verksamheten. För de vetenskapliga nämndernas del, och för andra förtroendeorgan, har diskussionen om professionalism cirkulerat mycket kring forskningsetik och jävsfrågor. Eftersom den finlandssvenska akademiska världen är liten, är jävsproblematiken ständigt aktuell. Eventuella intressekonflikter och bindningar strävar man därför efter att undvika så mycket som det bara är möjligt.⁵¹

Principer om etik och professionalism genomsyrar i dag alla nivåer inom förtroendemannaorganisationen. Det senaste på detta område är tillkomsten av en nomineringskommitté 2022. Nomineringskommittén består av fyra medlemmar och är ett valberedningsorgan för vetenskapliga rådet och finansrådet. Kommittén består av fyra personer, varav två är avgående medlemmar från vetenskapliga rådet och finansrådet. De två andra är personer bland litteratursällskapets

medlemmar som utses av årsmötet. Inför årsmötet ska nomineringskommittén förbereda förslag till val av medlemmar i råden och en revisor. Kommittén har även i uppgift att sköta förslag till arvodering av rådens medlemmar. Den viktigaste uppgiften är att förbereda förslag på medlemmar som har sådan expertis och sådana erfarenheter som svarar mot sällskapets behov. Vad detta innebär är att råden ska få en så mångsidig representation som möjligt, i avseende på både vetenskaplig och annan kompetens, institutionell bredd och könsfördelning.⁵² En ambition är att man därigenom ska undgå institutionell tröghet och jäv som uppstår då rådsmedlemmar själva utser sina efterträdare. Mandatperioderna för rådsmedlemmar har fastställts och normaliserats så att fyra av vetenskapliga rådets tolv medlemmar årligen står i tur att avgå. Årsmötet väljer medlemmar till rådet, var och en för tre år, bland sällskapets medlemmar. I finansrådet, som består av ordförande och fyra andra medlemmar, står en medlem årligen i tur att avgå.

De vetenskapliga nämnderna hör till litteratursällskapets främsta kommunikationskanaler till universitets- och forskarvärlden. De förtroendevalda har insyn i verksamheten, särskilt då medlemmar av vetenskapliga rådet även sitter i nämnderna. De förtroendevalda är viktiga ambassadörer för sällskapet. Nämnderna fyller dessutom en viktig funktion som självständig mötesarena för forskare. De har lyfts fram som unika forum för socialt umgänge och diskussioner, där man har möjligheten att föra den egna disciplinen framåt. Något motsvarande finns egentligen inte inom universiteten, där initiativen ofta börjar och slutar med det egna ämnet eller institutionen.⁵³

Nämnderna fyller en viktig funktion inom stipendieutdelningsprocessen. Utifrån nämndernas förslag på stipendiater fattar det vetenskapliga rådet sina utdelningsbeslut. Utöver detta delar nämnderna ut magisterpris och arrangerar egna seminarier. Sällskapets expansion, särskilt under det tidiga 2000-talet, skapade ett behov av att tänka över och formalisera nämndernas processer och arbetsformer. Inte minst för forskningens del gällde det att skapa tydliga ansvarsområden. Ett direkt uttryck för detta behov var inrättandet av forskningskoordinatorsbefattningen 2004, till vilken man rekryterade historikern Christer Kuvaja. Forskningschefstjänsten blev en fast befattning 2007. Det fanns ett omedelbart behov av en drivande och samordnande kraft bakom nämnderna och de forskningsprojekt som hade

tagit fart efter millennieskiftet. De var ambitiösa och omfattande projekt som ofta hade stor extern finansiering och kopplingar utåt, men samtidigt krävde mycket av sällskapets interna resurser.

Nämnderna var ännu i början av 2000-talet i hög grad självständiga organ, men i och med etableringen av en separat forskningssektor inom litteratursällskapet under 2000-talet blev de en del av hierarkin där forskningschefen sammanställer förslag till nämndernas budgetar. Vetenskapliga rådet och finansrådet tar sedan ställning till dessa. I anslutning till nämndernas arbete ingår även nämndforskarna som ett permanent element. Nämndforskarna är i regel doktorander som agerar sekreterare inom nämnderna och sålunda utgör en del av deras stödstruktur. Samtidigt finansieras deras egen forskning av litteratursällskapet genom visstidsanställning.

Som ett resultat av forskningsverksamhetens reformer har forskningspolitiken blivit mer rätlinjig. Sedan 2012 har litteratursällskapet en konkret forskningspolicy. Den viktigaste förändringen är att litteratursällskapet inte längre anställer forskare i projekt under eget tak. I stället kanaliseras medlen till universiteten som får agera arbetsgivare för forskarna. Även om ansvaret förläggs till universiteten är litteratursällskapet fortsättningsvis den som handhar utlysning och utvärdering av nya projekt och fattar beslut om vilka som ska finansieras. Forskningsprojektens uppföljning och rapportering sköts även de av sällskapet. Policyn medförde också inrättandet av en forskningsnämnd 2012. Nämndens uppgift är att göra upp riktlinjer för forskningsprojektens utlysning och evaluering och i alla forskningsrelaterade frågor vara ett bistående och förberedande organ för vetenskapliga rådet.⁵⁴

I allmänhet har årtiondena efter millennieskiftet utgjort en konsolideringsfas i forskningsverksamheten. Ambitionen är och har varit att skärpa kriterierna för forskningsprojekt och att pröva och konkurransutsätta alla forskningsprojekt på ett vederhäftigt sätt. Beviljningsgraden för stipendier är fortsättningsvis förhållandevis hög, omkring 30 procent 2023, medan beviljningsgraden för projekt ligger på en klart kärvare 5–6 procent.⁵⁵ Ansökan för forskningsprojekt har sedan forskningsnämnden inrättades skett genom en tvåstegsprocess. En kortare ansökan och projektplan lämnas in först (steg 1), varefter forskningsnämnden gör en utgallring. De utvalda projekten inbjuds att lämna in en längre projektplan och fullständigare ansökan i steg 2.

Det svenska i Finland är fortfarande den huvudsakliga tematiken som litteratursällskapets anslag är till för, samtidigt som det finns en alltmer breddad uppfattning om vad som rymts i denna tematik. En tydlig utveckling i forskningspolitiken är att de nya initiativen tenderar handla mindre om forskning *på* svenska och mera om forskning *om* det svenska. Det här bör sättas i relation till litteratursällskapets mera övergripande strategi, att också rikta sig till det finskspråkiga Finland och att göra det svenska begripligt för majoritetsbefolkningen. Därmed är även projekt som indirekt gynnar det svenska i Finland något som börjat beaktas.⁵⁶

Bortom svenskans horisont skymtar ett utvidgat tänkande kring hur humaniora och samhällsvetenskap kommer att användas i framtiden. Gemensamma samhällsproblem i en nordisk dimension är den senaste inriktningen som vetenskapliga rådet arbetat med. Det är tanken bakom det senaste stora forskningsprogrammet, ”Framtida utmaningar i Norden – människan, kulturen och samhället”, som litteratursällskapet driver tillsammans med flera finansiärer och stiftelser i Finland och Sverige: Svenska kulturfonden, Suomen Kulttuurirahasto, Riksbankens Jubileumsfond i Sverige, Ingvar Kamprads stiftelse och Stiftelsen Brita Maria Renlunds minne. ”Framtida utmaningar i Norden” är ett sjuårigt forskningsprogram som utlystes 2021 med ett uttalat mål att främja forskning över både nations- och disciplinränder. Ambitionsnivån i programmet märks även däri att forskningsresultaten förväntas ha konkret nytta, att samhällsvetare och humanister ska kunna tillföra beslutsfattare medel och råd som hjälper dem att tackla samhällsutvecklingen.

En finlandssvensk skattkammare – litteratursällskapets moderna arkiv

Den äldsta tjänsteorganisationen inom Svenska litteratursällskapet har funnits inom det föränderliga arkivväsendet. Organisationen och dess olika arkiv har ofta omorganiserats enligt tidens behov. Förändringarna efter 1985 har varit många men har slutligen utmynnat i en mera förenhetligad struktur efter 2010-talet. Efter 1985 var styrelsens arkivarie fortfarande en förtroendevald som skötte Allmänna arkivet, medan Folkkultursarkivet inbegrep en större och mer komplex enhet med separata avdelningar för folkminne, folkliv och språk. Där-

till hade Österbottens traditionsarkiv tillkommit som separat filial i Vasa. Folkkultursarkivets avdelningar leddes av rådgivande sakkunnigkommittéer som – enligt en ny arkivstadga för Folkkultursarkivet godkänd av styrelsen i januari 1986 – sorterade under en arkivchef som utsågs för tre år i sänder. Arkivchefsposten roterade mellan de olika avdelningarna. Arkivchefen representerade hela Folkkultursarkivet och Österbottens traditionsarkiv utåt och föredrog deras ärenden under såväl styrelsens som avdelningarnas möten. Men systemet med rotation visade sig inte fungera på ett praktiskt tillfredsställande sätt. Avdelningsgränserna slopades och Ann-Mari Häggman anställdes i juli 1992 som ordinarie arkivchef. Under en övergångsperiod i början av 1990-talet tillkom även ansvaret för Allmänna arkivet på arkivchefen. Det fick samtidigt namnet Historiska och litteraturhistoriska arkivet för att särskilja det från de övriga.

Diskussioner om sällskapets arkivfunktioner återkom regelbundet på styrelsens agenda. En central fråga var Folkkultursarkivets verksamhetsprofil och hur den skulle se ut i framtiden. Det historiskt speciella med Folkkultursarkivet var dess dubbla utformning som både arkiv och forskningsinstitution. Generellt diskuterades det här mycket som en personalfråga och som en fråga om institutionella traditioner. Tidsbundna forskartjänster möjliggjorde att arkivpersonalen i perioder kunde ägna sig åt forskning, avlägga examina och avancera i karriären. Samtidigt åtnjöt Folkkultursarkivet till viss del statsstöd och var enligt lag tvunget att anpassa sig till Riksarkivets normer. Utfallet av dessa diskussioner blev ofta kompromisser i form av kortare forskarledigheter och -stipendier. Den forskningsinriktade verksamheten och traditionerna bestod länge, men Folkkultursarkivets roll har med tiden förtydligats och karaktären av forskningsinstitution fått träda tillbaka till förmån för arkivfunktionen.⁵⁷

Arkivmaterialets institutionella ordning ändrades i grunden efter 2014 vilket kan sägas vara den logiska slutpunkten på en längre tids utveckling som sökt skapa reda i en snårig helhet. Ambitionen var att få till stånd en arkivteoretiskt korrekt organisationsbild. Historiskt sett har litteratursällskapet använt begreppsparen ”arkiv” och ”samling” på olika sätt och en viss begreppsförvirring har varit oundviklig. Begreppet ”arkiv” används i dag enbart för den sammansatta arkivorganisationen, Svenska litteratursällskapets arkiv, för att återspegla att ett arkiv är en organisk helhet som skapats av en enda arkivbild-

res verksamhet – i det här fallet litteratursällskapets.⁵⁸ Inom arkivet ingår fyra samlingar och ett bibliotek. Samlingarna är i dagens läge namnet på de materialhelheter som skapats i samband med gångna institutioners insamlingsarbete. De är i dag Historiska och litteraturhistoriska samlingen (Helsingfors), Traditions- och språksamlingen (Helsingfors), Traditions- och lokalhistoriska samlingen i Österbotten (Vasa) och Samlingen för folklig musik- och dansutövning (Vasa).⁵⁹

Några nya inslag har även tillkommit. År 2008 övertog litteratursällskapet skötseln av Finlands svenska folkmusikinstitut i Vasa. Folkmusikinstitutet hade grundats på 1970-talet och hade lett en stor del av dokumentationen, insamlingen och forskningen om folkmusik i Svenskfinland. Institutet hade kopplingar till litteratursällskapet sedan tidigare, i och med att också det hade letts av Häggman. Litteratursällskapets bibliotek hade å sin sida levt i ett slags skymningsexistens efter att de vetenskapliga samfundens bibliotek upplöstes 1979. Initiativet till att återuppliva institutionen, som innehöll Runebergsbiblioteket, referensbiblioteket och andra samlingar, togs i samband med flytten till Riddaregatan 1998. Samma år anställdes den första bibliotekarien på heltid, och året därpå fick biblioteket status som ett vetenskapligt specialbibliotek.⁶⁰

Framväxten av ett arkiv med underhörande samlingar betyder inte att det skapats en linjeorganisation. Även om en del av medarbetarna varit skeptiska till omorganiseringen efter 2014 talar de flesta om en ”platt hierarki” där de anställda själva har stor autonomi inom sina egna områden.⁶¹ Förutom utökade resurser i en mer flexibel organisation har den största förändringen på fältet bestått i forskningens breddning. Den teoretiska och metodiska medvetenheten är större än förr.⁶²

Under 1990-talet frågade man sig ständigt vad etnologin och folkloristiken i Norden egentligen hade att erbjuda sin samtid. Nationalstaternas uppkomst hade stått till grund för dessa kunskapsområdets ideologi och vetenskapssyn. Under 1990-talet upplevde de europeiska nationalstaterna ett sönderfall – ett resultat av Sovjetunionens och östblockets fragmentering – som tvivelsutan utmanade gamla och säkra strukturer inom traditionsforskningen. Traditionsforskningen upplevdes löpa risken att bli ett exotiskt inslag i humanvetenskapernas historia. Man ville frågå ett dokumenterande av

kulturen på ett passivt sätt. Mycket av det efterfrågade förverkligades senare i den av litteratursällskapet utgivna antologin *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhövudelse i kulturanalytiskt perspektiv* (2001), ett inflytelserikt verk med texter av Bo Lönnqvist, Anna-Maria Åström och Yrsa Lindqvist. Förutom det moderna gränsöverskridandets problematik behandlar och kontextualiserar boken den finlandssvenska traditionsforskningens rötter, och utgör ett slags bokslut över det gamla tänkandet kring landets språkgränser.⁶³

Material in – bearbeta – material ut. Det är verksamhetsbilden i ett nötskal för litteratursällskapets arkiv. Mångsidigheten i materialet ställer många utmaningar, men när alla åtgärder har vidtagits kan innehållet presenteras och göras tillgängligt, ofta både fysiskt och digitalt. Fotografi av ett skåp som tillhört arkitekten Nils Erik Wickberg (1909–2002).

Vad traditionsforskningen har haft på sin sida är emellertid ett ganska stabilt intresse från en betydande del av allmänheten. Professor i folkloristik Anna-Leena Siikala talade vid Finska Litteratursällskapets årsmöte 1997 om ”finsketens överraskande återkomst”. Nationella och lokala traditioner hade blivit viktigare för folk än vad de varit på årtal, efter en utdragen våg av internationalisering som börjat redan på 1960-talet.⁶⁴ Samtidigt har traditioner och folklore, även om de lidit av såväl avgränsningsproblem som metodologiska variationer över tid, varit ett solitt forskningsfält i Finland, i själva verket mycket större än i många andra europeiska länder.⁶⁵

I stort sett råder samma förhållande för folklig svenskspråkig tradition och identitet i Finland; den är fortsättningsvis stark och har en viktig roll i en alltmer sammankopplad värld. Det individuella och särregna har ett värde för sig framom det sammansmälta och globala. Den traditionsvetenskapliga bokutgivningen har en förhållandevis bred läsekrets. Etnologen Anna-Maria Åström talade redan på 1980-talet om den traditionsvetenskapliga publikationsverksamheten som ett slags ”populärvetenskap” medan detta begrepp inte var i lika allmän användning inom sällskapets andra verksamhetsområden.⁶⁶ Traditionsvetenskapliga titlar har relativt stor åtgång i bokhandeln, exempelvis arkivarierna Carola Ekrens och Anne Bergmans *Fest och fritid* (1992), *”Vi leder en blindbock till kungens bord”*. *Lekar från Svenskfinland* (1997) och *Lev lycklig, glöm ej mig! Minnesböckernas historia* (2002) talar till en stor allmänhet och dess kollektiva, ännu levande minnen. *Stora finlandssvenska festboken* (2020) av samma författare är ett led i samma genre och har även den rönt stor uppskattning för sin behandling av festseder från vaggan till graven. Samtliga böcker bygger på det stora traditionsmaterial som finns insamlat i sällskapets arkiv.

En ständig fråga är den om insamlingens fokus. Inställningen på 1980-talet var att framtidens forskningspreferenser inte gick att utröna, så man fortsatte med lokala undersökningar utifrån samtida fenomen som på ett eller annat sätt upplevdes som tematiska eller intressanta. Ett exempel var undersökningen av Ekenäs 1986. Den omfattade en studie av samhällsklasserna och grupperingarna i staden. I samband med studien intervjuades inflyttade Ekenäsbor om arbetslivet inom industrin, om korvtillverkningen på Kasslers fabrik, om porslinsstillverkning på Wårtsiläs dito, och om arbetet på Ekåsens mentalsjukhus.

Traditionsvetenskapens arbetsområde har vuxit och blivit så omfattande att inget museum eller arkiv kan tillvarata allt. Dokumenteringen fortsätter ändå i sina två huvudfårar – antingen genom traditionella fältinsamlingar eller genom utskick av frågelistor. De i dag digitalt organiserade insamlingarna från informanter har fått ett inslag med pristävlingar där ett antal småpriser utlottas till deltagarna.⁶⁷ Vardagsliv och vardagsförhållanden har alltså engagerat traditionsforskningen, vilket även syns i den 2024 utgivna tredelade bokserien *Vardagens föränderliga rum under 1900-talet*, en produkt av ett forskningsprojekt om finlandssvensk vardagskultur.

Litteratursällskapets arkiv är i dag det fjärde största arkivet i Finland som får statsunderstöd. Det är värt att nämna att arkivets omfång har expanderat även utan direkt anknytning till ökade interna resurser. Historiska och litteraturhistoriska samlingen tilltog betydligt i omfång från början av 1990-talet då accessionskatalogen för 1985–2010 registrerade 540 nya samlingar. De inbegrep person- och familjearkiv, gårdsarkiv samt arkiv för författare, konstnärer, samfund och föreningar. Mikael Korhonen, som var arkivchef 2002–2014, har granskat statistiken för dessa år och konstaterat att de stora samlingar – donationer på 10 hyllmeter eller mera – som togs emot under denna tid då utgjorde uppemot en tredjedel av hela arkivbeståndet sedan litteratursällskapets grundläggande 1885. Korhonen förklarade utvecklingen med de nya och ändamålsenliga arkivutrymmen som tillkom i samband med inflyttningen i sällskapets hus 1998.⁶⁸ Men frågan är om inte litteratursällskapets höjda profil under de gynnsamma åren gjorde sitt för att skifta den självklara adressaten för finlandssvenskt biografiskt material från Åbo till Helsingfors. Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek innehåller betydligt fler av 1800- och 1900-talens brev, manuskript och handlingar som härstammar från finlandssvenska donationer. Oavsett vad som ledde till de ökade accessionsmängderna är det i dag klart att litteratursällskapets arkiv har bättre förutsättningar än många andra liknande institutioner att bevara och framför allt digitisera och tillgängliggöra material.⁶⁹ Ett av de senaste stora tilläggen som integrerats i samlingarna är de 800 hyllmeter systematiserade artiklar ur finlandssvenska tidningar och tidskrifter som tidigare utgjorde Brages pressarkiv, som stängde våren 2024. Sedan 2022 har arkivet nya och moderna utrymmen för sitt material på Snellmangatan 13.

Att göra en kort sammanställning av den variationsrikedom av material som finns inom arkivet i dag är svårt. Den är ett resultat av över ett århundrade av målmedveten och till största delen ideell insamlingsverksamhet samt donationer. Därför är den en blandning av högt och lågt, materiellt och immateriellt. Det finns kulturhistoriskt och nationellt värdefulla rariteter, ögonblicksbilder och beskrivningar av svensk kultur i både fäbod och herrgård, oundgängliga biografiska samlingar för forskare samt enskilda författares och samfunds efterlämnade material.⁷⁰ Också de olika typerna av medier och nedtecknat material är många. Förutom manuskript innehåller samlingarna hundratusentals bilder och ljudupptagningar, men även filmer, konst och illustrationer.

Den senaste utmaningen som arkivet antagit är att bevara och tillhandahålla dessa material digitalt. Sedan 2005 då storinsamlingen ”Spara det finlandssvenska talet” inleddes har det huvudsakligen skett med digital teknik. Digitiseringen av det analoga materialet är en kontinuerlig del av arkivets arbete i dag, och görs av ett flertal skäl. Tillgängligheten är inte det enda som styr. Digitiseringen motiveras i hög grad som en skyddsåtgärd, och fokuseras på särskilt värdefullt eller skyddsklassat material.

För minnesorganisationer är det avgörande att ha en tydlig plan för hur de ska säkra och bevara kulturarvet under alla omständigheter. Litteratursällskapet sätter stora resurser på nationellt sett värdefullt kulturarvsmaterial som inte kan hittas i andra arkiv i Finland, och mellan 2024 och 2026 ska cirka 600 000 sidor sådant material digitaliseras.⁷¹ Det gäller bland annat arkivets äldsta folkloristiska, etnografiska och språkliga arkivmaterial och de finlandssvenska modernisternas arkiv, som också upptagits i Unescos nationella världsmnesregister 2021 respektive 2024.

FRAMGÅNGSKRAV INFÖR EN DIGITAL TIDSÅLDER

Litteratursällskapet i digitaliseringens infrastruktur

Som begrepp ersattes den under 1970- och 1980-talen förekommande datapolitiken eller it-politiken av det bredare ”digitalisering”. Man kan skilja på digitalisering och digitisering som två separata företeel-

ser. Med digitalisering avses den genomgående samhälleliga struktur-
omvandling där internet och verklighet växer in i varandra, med allt
vad det innebär för arbetets och vardagens infrastruktur. Digitisering
å sin sida är en beteckning för processen då analogt material kopieras
eller reproduceras i ett digitalt medium, till exempel då arkivarien
fotograferar ett dokument som publiceras på webben.

Dagens digitala strukturomvandling utgör ett omfattande pro-
blemkomplex som är svårt att skilja från politik, ideologi och eko-
nomi. Digitaliseringen är en central del av politiska och kulturella
visioner för framtiden. En kritisk blick på fenomenet gör gällande
att digitalisering ofta formuleras som ett självändamål utan konkret
innehåll. Samtidigt har digitala processer och metoder förändrat och
fortsätter att förändra samhället i grunden. Informationsteknikens
fördelar blev så småningom uppenbara inom kulturarvssektorn. Klart
är att Svenska litteratursällskapet varit en föregångare i den digitala
övergången inom sina kärnområden, och att digitaliseringen är en av
de viktigaste hörnstenarna för sällskapets strategi.

Inom litteratursällskapet var 1997 på sätt och vis år noll för utnytt-
jandet av informationstekniska lösningar. Det ansågs finnas ett inre
tvång att effektivt utnyttja it för sällskapets verksamhet. Sedan slutet
av 1980-talet började sällskapets arkiv digitisera sina samlingar, främst
genom att skanna in fotografier. Teknisk apparatur för digital repro-
duktion användes länge sporadiskt eller för att tillgodose akuta behov.
Nästa hopp i utvecklingen kom 2002, då 5 000 timmar intervju-
material överfördes från gamla magnetband till digitalt format. De
gamla banden skulle inte hålla i all evighet, och insatsen utgjorde
därför en viktig räddningsoperation.⁷² Dag Wallgren, då nyanställd
finansdirektör, skissade upp ett memorandum i oktober 1997 som var
det första utkastet till en långsiktig digitaliseringsplan.

Innan Wallgren inträdde i organisationen hade sällskapet inte haft
någon anställd med helhetsansvar för informationssystem. Hans plan
rekommenderade kraftiga åtgärder. I alla avseenden gällande ”infor-
mationssystem och datateknik, såväl i fråga om hårdvara, program-
vara, systemplanering, systemutveckling och praktiskt kunnande”
var organisationen och dess anställda på ”en synnerligen elementär
nivå”. En brokig samling datorer och mjukvara fanns redan i inven-
tariet, men var ojämnt fördelad. Teknologins framsteg utnyttja-
des främst i kansliets och finansrådets utrymmen. Det var även där

it-kompetensen fanns, eftersom denna personal ställdes inför mera tekniska krav när det gällde bokföring, betalningsrörelser och börsbevakning.

Personalen var inte utbildad inom dataadministration och hade inte heller haft möjligheter till formell fortbildning. Man tog sig an teknik och programvara efter hand och efter egen förmåga. Arkivens register upprätthölls som ostrukturerade textdokument. Man skrev vid denna tid fortfarande kartotekskort över samlingarna med skrivmaskin. Det är välkänt att kartotek över betydande samlingar eller ett bibliotek inte digitiserats i en handvändning. Fortsättningsvis sparas fysiska kartotek på många kultur- och minnesinstitutioner eftersom de har många fördelar och ofta representerar många årtionden, om inte sekler, av katalogiseringsarbete. Om de digitiserats innebär det ofta att varje enskilt kartotekskort fotograferas, eftersom anteckningar och format inte nödvändigtvis enkelt låter sig transkriberas till maskinläsbar text.

Wallgrens plan innehöll allmänna formuleringar om att man skulle ”uppfylla nutidens krav” och ”hänga med i utvecklingen”. Men det fanns också klarsyn över vad som behövde göras. Det var inte ändamålsenligt med enbart ett intranät som stod till personalens förfogande. Nyckelbehovet bakom planeringen låg på annat håll: forskare, studerande, bokhandlare, informanter (de som förr kallades sagesmän), medier, donatorer, personer med intresse av finlandssvenska frågor. Dessa kallades med ett samlingsord för ”kunder”, veterligen den första gången i sällskapetets historia som detta begrepp användes om utomstående aktörer. Den digitala världen sågs med rätta för vad den potentiellt kunde vara för ett vetenskapligt samfund, en kontaktyta till allmänheten – en kontaktyta som på sitt sätt skulle bli mer omedelbar än de arkiv- och biblioteksenheter som övervakades av en specialiserad personal. Det var även uppenbart att det fanns ett växande behov av ett annat slags resurser: digitaliseringsplanerare, medietekniker och bildbehandlare.⁷³

I samband med all denna planering lanserades därmed projektet ”SLS på internet”. Avsikten var att informera om litteratursällskapetets verksamhet och på sikt erbjuda fler tjänster genom internet. Det gällde inte bara tillgång till allmän information och forskningsmaterial, utan även finansierings- och stipendieansökningar. En för sin tid ganska typisk webbsida lades ut av sällskapet 1997. Den var främst att

betrakta som en digital anslagstavla med lite allmän information om sällskapet. Planen var emellertid att på sikt få direktförfrågningar till arkivet och personalen via internet.

Datoriseringen av arkivförvaltningen hade diskuterats och delvis inletts redan under 1980-talet. Förutom kansliet var det främst arkivchefen och en del av arkivpersonalen som hade erfarenhet av datorer som arbetsredskap. Därför är det intressant att just arkivpersonalen internt hade de starkaste reservationerna mot de vidlyftiga planerna. Det främsta skälet var kostnaden. En föreslagen budget på 350 000 mark för att upprätthålla sällskapets arkiv på internet skapade ännu 1997 stora tvivel.⁷⁴ Men organisationen stod då på tröskeln till sin expansion och invändningar av det här slaget var snart inte längre av lika stor betydelse.

Det fanns principiella orsaker bakom arkivfolkets tveksamhet. Redan i slutet av 1980-talet hade man haft en känsla av att den gamla arkivstrukturen, inklusive de hävdvunna rutinerna i arkivarbetet, var under omprövning. Arkivarien Carola Ekrem sammanfattade de förväntningar man hade på tekniken men även den osäkerhet som rådde gällande dess konkreta potential i ett föredrag hon höll vid ett traditionsforskningsseminarium som arrangerades av sällskapet 1987:

Den systematik vi utarbetar för det nya materialet bör dels vara ett uttryck för vår vidgade syn på det utforskningsbara, dels bör den tillgodose behov vi i dag inte ens kan drömma om. ”Allt blir bra när vi får datorn” hör man ofta, ”vi väntar på datorn med det här” slår arkivpersonal och kanske också man själv ifrån sig. Vad man ofta talar om är att uppgörandet av en datasystematik för dagens traditionsmaterial är ett *forskningsproblem* och inte ett tekniskt eller administrativt problem. Jag tycker detta är en aspekt man inte ofta nog kan understryka, detta att registrering är grundforskning, en förutsättning för forskning och i värsta fall, [...] ett hinder för mångsidig forskning.⁷⁵

Den problematik Ekrem beskrev gäller fortfarande i dag och täcker grundläggande frågor i anslutning till arkivariens arbete. Det krävs betydliga insatser för att kontextualisera och ordna ett arkiv. Särskilt angeläget blir detta arbete då slutdestinationen är digital långtidsförvaring.

Ett omfattande arbete med inskanning av fotografisamlingar inleddes redan i början av 1990-talet vid Historiska och litteraturhistoriska arkivet och Folkkultursarkivet. De båda arkiven hade varsin databas för sina bilder, förutom ytterligare en databas som användes för publicering på internet. Arbetet med digitala bildarkiv och databaser över arkivbestånd tog lång tid. Litteratursällskapets första digitala arkiv, databasen Arkiva, togs i bruk först 2008. Senare har man gjort ett stort arbete för att förenhetliga systemet, som byggt på ett lapptäcke av olika ad hoc-lösningar. Under de senaste åren har man gått in för att upphandla externa lösningar framom att utveckla dem själv. Arkivet har sedan 2022 ett system som samlar allt digitalt material under samma tak. Digitiseringsverksamhetens viktigaste mål är att skydda känsligt material för framtiden och att göra arkivbeståndet både tillgängligt och sökbart.⁷⁶

Det hände mycket inom digitaliseringen också på ett nationellt plan. Undervisnings- och kulturministeriet startade 2008 projektet ”Det nationella digitala biblioteket”. Tanken bakom projektet var att ta tillvara minnesorganisationernas kulturarv och göra det digitalt tillgängligt på nationell nivå. Huvudmålet var att på relativt kort tid öka mängden digitiserat kulturarvsmaterial i landet genom att dela ut statsmedel till olika minnesorganisationer.⁷⁷ Dragkraften kom från det franska initiativet för en europeisk kulturarvsportal, Europeana. Genom Europeana skulle det finska materialet ges synlighet på en europeisk nivå. Litteratursällskapet deltog intensivt i arbetet för att digitisera det svenska kulturarvet i Finland.

Portalen Europeana var i sin tur Europeiska unionens – eller snarare Frankrikes – svar på Silicon Valleys förmenta intrång på det europeiska kulturarvet. Googles grundare Larry Page och Sergey Brin hade sedan 1990-talet drömt om ett ”integrerat digitalt bibliotek”, vilket även blev verklighet, inbäddat som en del av den växande teknologijätten. Projektet Google Books digitiserade böcker i en industriell skala, utan att konsekvent försäkra sig om rättsinnehavarnas tillstånd. Det utmanade såväl juridiska strukturer som rådande kulturella gränser. Åtal följde och Google löste konflikten med ett antal partsägare genom ett förlikningsavtal den 28 oktober 2008. Fallet var ett viktigt prejudikat och av intresse även för litteratursällskapet som förläggare och potentiell representant för upphovsmän. Litteratursällskapet anlätade för egen del advokatbyrå Reims & Co i maj

2009 för att utreda juridiska utvägar utifall den digitala upphovsrätten inom husets förlagsverksamhet kränktes. Publikationsutskottet uttalade sig dock under styrelsemötet den 16 maj positivt om medverkan i framtida projekt av samma typ som Google genomförde. Samtidigt förbehöll man sig rätten att undanta ett begränsat antal särskilt angivna titlar från ”allmän skanning och spridning”. Man bidade även sin tid såtillvida att man väntade sig ett gemensamt finskt, nordiskt eller europeiskt utspel i saken.⁷⁸

Ett annat projekt på europeiskt nivå är READ (Recognition and Enrichment of Archival Documents) som arbetar för automatisk transkribering av historiska manuskript genom maskininlärning. Det är det första projektet som litteratursällskapet deltar i som utgör en del av det snabbt växande fältet artificiell intelligens. READ började som ett av Europeiska kommissionens projekt 2016, men utgör sedan 2019 ett större kooperativ, READ-COOP, som litteratursällskapet är medlem i.

Kännetecknande för massdigitiseringens tidevarv är helt nya former av samarbeten mellan den privata och den offentliga sektorn. Under samma styrelsemöte i maj 2009 som Googles förlikningsavtal diskuterades presenterade man även riksdagens ”stimulanspengar för digitalisering”. Undervisnings- och kulturministeriet hade beviljat 430 000 euro för ”digitalisering av arkivsamlingar och utveckling av digitaliseringsprocesserna” åren 2009–2010. Stimulanspengarna ledde till tre anställningar inom litteratursällskapet, till en början tidsbundna men sedermera fasta.⁷⁹

På ett nationellt och internationellt plan befinner sig sällskapet sedan dess i detta kulturpolitiska korstryck. Det har lett till fruktbara samarbeten och resultat, men framkallar även kinkiga frågor om förhållandet mellan konkurrens och samarbete, om förhållandet mellan öppenhet och konfidentialitet, om det eviga sökandet efter såväl tekniska som epistemologiska standarder. Förhållandet till teknologijättarnas monopolmakt från de kulturella och akademiska institutionernas sida är fortsättningsvis avvaktande och ambivalent. Dels förlitar de sig mycket på privata digitiseringsprojekt som bygger på öppenhet och fri tillgänglighet (varav Google Books är ett exempel), dels finns det farhågor om att de kan minska stödet för existerande kulturinstitutioner, vilket inbegriper allt från små lokalbibliotek till nationella vetenskapssamfund.⁸⁰

Utgångspunkterna för digitisering är oftast de två centrala principerna om effektivisering och tillgängliggörande. Effektivisering betyder här att en mera omfattande gallring ska vara möjlig. Jämfört med andra nordiska länder är Finland redan långt inne på denna väg. Från statsförvaltningen överförs inte längre analogt material till de centrala statliga arkiven. Alltmer material föds digitalt, och man tänker sig att det mesta av de ursprungliga pappersdokumenten kan makuleras när de väl överförs till digital form. Samtidigt ska materialet vara fritt tillgängligt i demokratins och öppenhetens namn.⁸¹

En utmaning för litteratursällskapets arkiv och dess virtuella öppenhet har att göra med att en stor del material donerats av enskilda

personer och är av privat karaktär, inte sällan med betydande implikationer för personlig integritet, personskydd och upphovsrätt. Sällskapet har alltid bedrivit aktiv insamling och gör så än i dag. Dagens insamlingsprojekt skapas och bevaras ofta i digital form. Efterlysningar kring unga människors samhällsengagemang och personliga upplevelser ställer stora krav på dataskydd, etisk eftertanke och tydliga användarvillkor. Den finlandssvenska fåran av metoo-rörelsen, #dammenbrister, som startade 2017 för att uppmärksamma sexuella trakasserier mot kvinnor är ett av de tydligaste exemplen.⁸²

Den rådande dataskyddslagstiftningen förutsätter inte uttryckligen anonymisering i samband med att material upptas, arkiveras och utforskas. En total anonymisering skulle inte bara innebära att enskilda personers namn och personuppgifter stryks, utan också att detaljer i människors berättelser fingeras för att undvika identifiering. Ett sådant tillvägagångssätt skulle inte harmoniera med proveniensprincipen, som sätter värde på materialets ursprung och ägare. I Svenskfinland skulle en mängd detaljer såsom dialekt, ortnamn och traditioner på så sätt bli osynliga i materialet. Om en alltför strikt anonymiseringsprincip skulle tillämpas är det inte svårt att föreställa sig att materialet – det framtida kulturarvet – rentav skulle bli oanvändbart.⁸³

Grundprincipen som tillämpas på litteratursällskapets arkiv har därför, när det gäller såväl donationer som insamlat material, blivit att det ska vara ”så öppet som möjligt, så slutet som nödvändigt”. I praktiken betyder det att levande individers personuppgifter tryggas genom att man begränsar användningen och tillgången till känsligt material enbart för forskare. Kulturarvsarkiven har fått en särställning i dataskyddslagstiftningen genom att de har rätten att bevara känsliga personuppgifter. Juridiska och etiska frågor kring materialets arkivering är en stor del av arkivets arbete i dagsläget.

Medan en mångfald problem inom digitaliseringen fortsättningsvis kommer att ta såväl intellektuella som materiella resurser i anspråk,

En situationsbild från arkivets ”verkstadsgolv”. Arkivarien Pia Uppgård i Vasa pusslar ihop material för reprofotografering. Materialet i fråga är en dagbok från åren 1903–1939 som tillhört fängvaktaren på Vasa länsfängelse Karl Johan Westberg. Den digitala reproduktionen och katalogiseringen skapar nya förutsättningar för arkivet men är fortfarande beroende av handgripligt arbete.

kan det finnas skäl att påminna om digitiseringens konkreta landvinningar. För finländsk del framstår digiteringen av dagstidningstrycket som en framgång. Svenska litteratursällskapet har, i samarbete med sju andra finlandssvenska stiftelser och fonder, donerat 1,85 miljoner euro till ett omfattande svenskspråkigt pressdigitiseringsprojekt. Digitiseringsarbetet faller under det sedan länge pågående tidningsprojektet i Nationalbibliotekets regi. En massa på 1,6 miljoner tidningssidor, alla svenska dagstidningar utgivna i Finland till dags dato, finns sedan 2024 fritt tillgängliga att läsas digitalt på sällskapets arkiv i Helsingfors och i Vasa, på Ålands landskapsarkiv i Mariehamn, i Riksdagens bibliotek samt i friexemplarsbiblioteken, det vill säga Nationalbiblioteket och fem universitetsbibliotek. Detta inbegriper även det tryckta tidnings- och tidskriftsmaterial som omfattas av upphovsrätten i Finland. Dagstidningarna fram 1949 finns fritt tillgängliga för alla via Nationalbibliotekets webbplats.⁸⁴

I takt med att de digitala plattformarna som tillhandahåller materialet blir alltmer användarvänliga och funktionella blir kulturarvet tillgängligt på ett helt annat sätt än tidigare. Det går knappast att underskatta vilket kraftfullt verktyg det nätverkskopplade arkivet eller museet är för såväl forskning som enklare undersökningar. Men till den digitala infrastrukturens natur hör att den tenderar vara instabil. Den tar resurser både vid tillverkning och upprätthållande, och står aldrig helt säker för framtida förändringar. Långtidsförvaringens problem är långt ifrån triviala oberoende av om den är baserad på kisel eller papper. Litteratursällskapet har genom olika vägar tagit steget från traditionellt vetenskapligt samfund till en modern och uppkopplad kulturinstitution. Samarbeten och samverkansformer har kommit och gått då vissa modeller för kulturarvsplattformar har befasts medan andra försvunnit.

För litteratursällskapets del har Nationalbiblioteket varit en viktig del av många konstellationer på området. Särskilt betydelsefull var integreringen i Nationalbibliotekets söktjänst Finna, som innehåller ett hundratal finländska arkiv-, biblioteks- och museikataloger. Förutom kataloguppgifter finns där digitala objekt. Finna är att anse som resultatet av Undervisningsministeriets planer på ett nationellt digitalt bibliotek. Söktjänsten lanserades 2013 och litteratursällskapet gick med i ett tidigt skede. Finna blev även den huvudsakliga ingången till sällskapets huvudkatalog och digitala objekt 2018, då man beslutade

sig för att inte ha en parallell sökmotor på den egna hemsidan. Arkivet har i stället för utveckling av dylika tjänster fokuserat på digitiseringen av det egna beståndet, och har fastställt urvalskriterier för det material som ska prioriteras. Det material som kan anses vara nationellt värdefullt äger förtur, men den långsiktiga ambitionen är att digitisera arkivets samlingar i enlighet med litteratursällskapets syftesparagraf. Den digitala teknikens potential för att sprida kännedom om den svenska kulturen i Finland är stor men det är långt ifrån självklart hur den ska tillämpas på bästa möjliga sätt. Även om ambitionerna är vittomfattande är digitiseringen inom sällskapet endast en del av arkivets fortlöpande arbete.⁸⁵

Utgivnings- och förlagsverksamhet

Föreställningar om det skrivna ordets försvagade genomslag har med jämna mellanrum dykt upp sedan Svenska litteratursällskapet grundades. Bekymret är generellt och har inget specifikt med svenskan i Finland att göra. Gunnar Castrén skrev nostalgiskt om sin ungdoms skriftställardagar som en tid ”då orden och tankarna nådde längre och djupare”.⁸⁶ Castrén nedtecknade orden 1921, då radion hade börjat vinna terräng. En intresserad allmänhet fick sitt lystmäte av kultur och nyheter alltmer i andra former under loppet av 1900-talet – genom expansionen av dagspressen, televisionen och slutligen internet. Allmänheten kan inte sägas ha blivit mera ointresserad eller ligkiltig med tanke på den enorma konsumtion av information som förekommer i dag. Castrén skulle ändå ha känt igen sig i dagens värld såtillvida att antalet prenumeranter på kulturtidskrifter inte har vare sig ökat eller minskat nämnvärt under 100 år.⁸⁷

Castréns tankar om räckvidd hörde förstås hemma i en äldre världs uppfattning om opinionsbildning, men kunde lika gärna tillämpas på litterär utgivningsverksamhet i allmänhet. Aktualitetsfrågor inom litteratursällskapets utgivning förekom fortsättningsvis efter sekeljubileet 1985. Huvudserien (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland) hade fortfarande högsta prioritet. Den innehöll sällskapets egen produktion och anknöt till dess kärnområden, men samtidigt upplevde man att systemet med underserier hade blivit svårt att hantera. Utgivningspraxis och föreskrifter varierade serierna emellan, och hade långa traditioner som varken var oomtvistade eller

lätta att göra ändringar i. Den av tradition regelbundna distributionen av böcker till medlemmar ansågs otidsenlig och kostsam. Under 1990-talet fanns det ingen publikationspolitik i egentlig mening. En bok utgiven inom huvudserien tillkom oftast på förslag av antingen publikationsutskottet eller styrelsen, eller genom en diskussion dem emellan. Många bokförslag och färdiga manuskript inkom också utifrån men en stor del av dem refuserades, i regel över hälften. Det berodde främst på att det inkomna materialet inte hade någon uppenbar eller logisk samhörighet med huvudseriens teman. Den här tendensen har fortsatt fram till i dag. Det inkommer i regel mer bokförslag och litterärt material än det är möjligt att ge ut.⁸⁸

En rådande syn under 1990-talet var i alla fall att litteratursällskapet inte enbart får bli en passiv utgivare av det som råkar skrivas. Publikationsutskottet ansåg att sällskapet borde eftersträva att aktivt lansera utgivningsteman, att regelbundet diskutera situationen inom litteraturvärlden och bokmarknaden och vid behov starta egna projekt. Under största delen av årtiondet var emellertid behoven ganska vagt formulerade. Under symposier som litteratursällskapet organiserade lyftes förslag om klassiker- och källutgåvor fram men även allmänna önskemål om populärvetenskapliga böcker. Bokutgivningen måste ändå betraktas som mer passiv än aktiv fram till slutet av 1900-talet. Organisationen av utgivningen var ännu enkel i den meningen att ledningen och koordineringen av publikationsprogrammet låg i händerna på en person. Kanslichefen Magnus Pettersson handhade det praktiska inom utgivningsverksamheten, från förarbetet och tryckerioffert till tryckningsövervakandet och annan handpåläggning. Man försökte hitta nya sätt att nå ut med information till allmänheten och för sällskapet viktiga målgrupper. Det främsta resultatet under denna tid var tidskriften *Källan*, en ny medlems- och informationsskrift som 1994 började utges med två eller ibland tre nummer om året.⁸⁹

Utgivningsverksamheten förändrades i grunden kring millennieskiftet då man tog de första stegen mot en genomgående professionalisering. I oktober 2000 anställdes den första redaktören, Nina Edgren-Henrichson, på heltid. Beslutet att intensifiera utgivningen grundade sig på en utredning om förlagsverksamheten från 1999 av kulturhistorikern Rainer Knapas, anställd som forskare sedan 1998. Knapas arbetade kontinuerligt med frågor kring utgivningen och

bidrog med nya initiativ. Som ett resultat började man bland annat beakta den grafiska utformningen av böckerna alltmer.⁹⁰

År 2004 hade ett växande antal tjänster samlats inom nya sektorer, varav förlagssektorn var en. En klart formulerad ledningsstruktur växte så småningom fram. År 2006 blev Edgren-Henrichson redaktionschef på förlaget, medan Kim Björklund under samma tid ledde redaktionen för Zacharias Topelius Skrifter som ingick som en egen enhet i förlagssektorn. År 2012 inrättades en förlagschefs-post som tog över kanslichefens roll i ledningen av förlaget, sedan 2017 är tjänstebeteckningen utgivningschef. Det tidigare publikationsutskottets uppgifter övertogs av förlagsnämnden, från 2017 utgivningsnämnden. Utgivningsnämndens fem förtroendevalda medlemmar fattar beslut om riktlinjerna för sällskapets utgivning, utser granskare och beviljar utgivningstillstånd med stöd av granskarutlåtanden. Ansvar är delegerat av veten-

Litteraturvetaren Agneta Rahikainen (t.h.) erhåller Statens pris för informations-spridning 2003 av undervisningsminister Tuula Haatainen för sin bok Johan Ludvig och Fredrika Runeberg. En bildbiografi. Litteratursällskapets medarbetare har vid ett flertal tillfällen belönats med priser för arbetet de gjort inom organisationen. Rahikainen har också gjort sig känd som en av Nordens främsta Edith Södergran-experten.

skapliga rådet som utser nämndens medlemmar för tre år i sänder. Större frågor om utgivningens principer avgörs av rådet.⁹¹

Litteratursällskapet gick tillsammans med några andra finländska institutioner 2001 in som majoritetsägare av det svenska bokförlaget Atlantis. Föreningen Konstsamfundet, Söderström & Co Förlags Ab och Niilo Helanders stiftelse köpte varsin andel på 15 procent medan litteratursällskapet blev största delägare med 25 procent. Atlantis var känt som ett framstående kvalitetsförlag i Sverige, genom vilket flera välkända historiker och skönlitterära författare gett ut sina verk sedan grundandet 1977. Den tidigare nämnda *Finlands svenska litteraturhistoria I–II* hade redan vid millennieskiftet utgivits tillsammans med Atlantis. Köpet var en anmärkningsvärd händelse inom samfunds- och förlagsvärlden och framkallade en hel del intresse i medierna.⁹² Arrangemanget var för litteratursällskapets del ett led i utgivningsverksamhetens utveckling – en möjlighet att satsa stort och göra sin verksamhet känd i de nordiska länderna.⁹³

De flesta av bokproduktionens delprocesser blev vid 2000-talets inbrott digitala. Det innebar att materialet, i första hand manuskripten, skapades digitalt och genomgick redigering och ombrytning helt och hållet via datoriserade system. Medan fördelarna var uppenbara tillkom samtidigt en hel del arbete. Den ökade mängden digitalt material har skapat större behov inom upphovs- och immaterialrätt, långt före EU:s dataskyddsreform GDPR 2016. Vad det konkret har medfört är ett rutinarbete med att utreda publikationslov för visst material, i synnerhet illustrationer och fotografier. Upphovsrätten till ett verk gäller enligt finsk lag 70 år efter en författares död och går i arv. Det har varit en genomgående utmaning för både statliga och privata aktörer under senaste årtionden, och samarbeten över fältet har därför blivit allmänna. Litteratursällskapet har haft regelbunden kontakt med Nationalbiblioteket i ärendet, och även i andra frågor, såsom digitiseringen av äldre analog utgivning.⁹⁴

Utgivningen låg sedan 1985 länge normalt på 5–7 utgivna böcker per kalenderår. Efter millennieskiftet steg antalet årliga publikationer till över 10, sedan 2010 har antalet ofta landat på närmare 20. I dessa siffror ingår även olika digitala utgåvor, såsom de 23 delutgåvorna i Zacharias Topelius Skrifter. Även tidigare tryckta arbeten inom litteratursällskapets skriftserie har getts ut digitalt, till exempel de 21 volymerna av *Finlands svenska folkdiktning* från 1917–1975 som lanse-

rades digitalt 2010. Fördelarna en digital nätupplaga medför märks i de register och sökfunktioner med vilka man lätt kan navigera genom det stora traditionsmateriale. Litteratursällskapets backlist har också digitaliserats i samarbete med Nationalbiblioteket och publicerats i deras digitala samlingar. I praktiken handlar det om den stora majoriteten av skrifter från 1886 fram till 2000-talet, eller för närvarande närmare 800 volymer.

Litteratursällskapets linje för utgivningen är att den ska hålla hög kvalitet, vara icke-kommersiell och icke-vinstbringande. Denna typ av utgivning hör historiskt sett till de vetenskapliga samfundens kärnområden och kommer troligen även att förbli det under överskådlig framtid. Enligt en utgivningspolicy som fastslogs 2018 ska samtliga böcker som litteratursällskapet ger ut även utkomma digitalt och fritt tillgängliga, antingen samtidigt som den tryckta utgåvan eller efter en karenstid.⁹⁵ Utgivningen av e-böcker är ett verksamhetsområde i ständig utveckling, och litteratursällskapet satsar på tillgänglighetsanpassade format. På 2020-talet har man även börjat producera ljudböcker av vissa utvalda titlar.

Den kanske största principiella förändringen är emellertid att de äldre fortlöpande underserierna inte längre utgör merparten av det som trycks och ges ut. Underserierna har problem med att platsa i det finländska klassificeringssystemet för vetenskaplig kvalitet (JUFO, förkortning av publikationsforumet Julkaisuforummi) där huvudserien finns. I stället har de tidsbundna projektens publikationer och avgränsade serier inom huvudserien blivit ett återkommande element.⁹⁶

Under åren 2005–2007 utkom de fyra antologierna inom serien *Svenskt i Finland – finskt i Sverige*, efter forskningsprojektet med samma namn. *Finlands svenska historia* (2008–2016) är en monografi-serie i fyra delar om det svenska i Finlands historia från medeltid till nutid. Biografiska utgåvor, förutom de stora projekten kring Topelius och Runeberg, är fortsättningsvis vanliga. Den mest behandlade inom litteratursällskapets forskning och utgivning, förutom dessa två författare, är Edith Södergran, tätt följd av Arvid Mörne och Karl August Tavaststjerna.⁹⁷ *Södergrans samlade skrifter* och andra fristående studier exemplifierar ett intresse för en författare som stadigt hållit i sig och till och med ökat under 2000-talet. Exempel på personer som tillägnats biografiska studier och skriftsamlingar utanför skönlittera-

turen är konstnårsbröderna och ornitologerna Magnus, Wilhelm och Ferdinand von Wright (1800-talet), orientalisten Georg August Wallin (1811–1852) och politikern och prästen Anders Chydenius (1729–1803). Det har fortsättningsvis varit viktigt för litteratursällskapet att hålla hög vetenskaplig nivå på sina publikationer.

Vad man framför allt ser som en markerad tendens är den allt större förekomsten av fristående publikationer. Det här har aktualiserat frågor kring huvudserien och huruvida allt platsar inom den efterhand som man tar sig an nya uppslag och manuskriptförslag. Serien SLS Varia som introducerades 2018 har delvis fått stå som hem för nya titlar. SLS Varia skiljer sig från huvudserien genom lägre akademiska krav och en lättare granskningsprocess.

En relaterad fråga har varit den återkommande diskussionen om litteratursällskapet borde ge ut en populärvetenskaplig bokserie. Inför 125-årsjubileet 2010 aktualiserades frågan på nytt av ordförande Håkan Andersson. Andersson hade intresse av att utveckla sällskapets förlagsverksamhet utgående från demokratiska och folkbildningsmässiga principer. Publikationsutskottet gav den långvarige ledamoten Max Engman i uppgift att utarbeta ett betänkande om saken. Betänkandet var, trots sina reservationer inför själva frågan, så mycket mera. Man kan se det som en sammanfattning av finlandssvenska livsvillkor inom såväl förlagsverksamheten som vetenskapsidkande i allmänhet. Engman tilltalades av alla vägande skäl för en sådan serie, inte minst folkupplysning. Det var även ett projekt som låg i linje med sällskapets nya strategi om utåtriktad och aktualitetsinriktad verksamhet. För att förverkliga en sådan serie måste man emellertid vara på det klara med omständigheterna man verkade under. En av de mest svårlösta frågorna var enligt Engman kretsen av författare och läsare:

Svensk-Finland är litet och litenhet må vara hur vacker som helst, men litenhet vare sig skriver eller läser böcker, enligt alla erfarenheter snarast tvärtom. Vad jag avser är inte kvalitet, utan kvantitet eller snarare kvalitet i förening med kvantitet. Hur många riktigt goda pennor har Svensk-Finland? – och andra göre sig icke besvär med att presentera svåra vetenskapliga problem för icke-fackmän. Och omvänt, vem tror att en bok om vad som sker i atomkärnan skulle sälja i bokhandlar i mer än ett hundratal exemplar om den distribuerades som SLS böcker i dag – sällska-

pet har blivit enormt mycket bättre på marknadsföring och distribution, men det som kan göras är fortfarande ganska marginellt. En storsatsning på enbart vår normala läsekrets ter sig inte motiverad.⁹⁸

Man kunde ändå arbeta sig runt dessa förhållanden för att uppnå målet. Engmans lösning var att man skulle ta sikte på hela det svenska språkområdet, möjligtvis hela Skandinavien. Innehållet skulle därför inte ensamt skötas av litteratursällskapet. Betänkandet ledde inte då till någon populärvetenskaplig utgivning. Men idén försvann inte. År 2024 utgavs de fyra första titlarna inom serien Vårt att veta, som förverkligade många av de rekommendationer och riktlinjer som diskuterats redan 2010. Vårt att veta, som lättfattligt presenterar sina

Historikern Maria Vainio-Kurtakko intervjuas på bokmässan i Göteborg 2022 av Ebba Witt-Brattström om boken Ett gott parti. Scener ur Ellen de la Chapelles och Albert Edelfelts liv. Synligheten och kontakterna utåt, inte minst genom litteratursällskapets nya publikationer, är en fortsatt viktig strategisk del av verksamheten. De stora bokmässorna i både Göteborg och Helsingfors har varit centrala för förlaget under hela 2000-talet.

teman på omkring 60 sidor, utkommer både i tryck och gratis som e-böcker på litteratursällskapets webbplats, och utges också i Sverige i samarbete med Appell Förlag. Det breda ämnesvalet avspeglas redan i de två första titlarna, Mikael Johanssons *Kvantdatorer* och Kaarina Koskis och Kirsi Kanervas *Mardrömmar*.

Upplagornas dimensioner är omkring 700–800 exemplar för de flesta böcker som litteratursällskapet utger, men kan uppgå till 1000 exemplar då det finns anledning att förvänta sig lite högre försäljningssiffror.⁹⁹ Upplagornas storlek är ändå bara en av indikatorerna som utgivningssektorn använder sig av, och de säger inte allt. Det här framgår bland annat av de encyklopediska resurser som sällskapet gett ut på 2000-talet. *Biografiskt lexikon för Finland* finns både i tryckt version (2008–2011) och som webbutgåva (2014), medan *Förvaltningshistorisk ordbok* (2016) är enbart digital. Båda hör till litteratursällskapets mest använda digitala resurser och är speciellt uppskattade bland forskare. De hör dessutom till de mest centrala källorna på svenska Wikipedia – mycket tack vare samarbete med fristående föreningar som Projekt Fredrika, som arbetar för att tillgängliggöra information om det svenska i Finland på nätet.¹⁰⁰

Litteratursällskapet fick uppleva de problem som kan uppstå när kvalitetsutgivning samarbetar med en kommersiell bokmarknad under 2000-talet. Då det framgick att Atlantis förlag genomgick en ekonomisk kris mot slutet av 2012 var det många författare som lämnade förlaget. Skriftväxlingen i pressen som förekom under 2013 visade att åsikterna gick isär kring förlagets linje och vem som bar ansvaret för krisen. Resultatet blev oavsett reformer i Atlantis utgivning.¹⁰¹ För de finländska samfunden och stiftelserna som ägde merparten av förlaget var situationen ohållbar, då ett förvaltningsansvar gentemot donatorer och testamenterat fondkapital gjorde sig gällande.¹⁰² Stiftelsen och bokförlaget Natur & Kultur köpte majoriteten i Atlantis och stod som ny ägare från årsskiftet 2016. Efter detta har litteratursällskapet valt att ut ge titlar med andra förlag främst genom en samarbetsmodell. Sedan 2016 har svenska Appell Förlag varit litteratursällskapets främsta nordiska samarbetspartner. Appell är ett kvalitetsförlag som även samarbetar med andra stiftelser och samfund, främst i Sverige.

Som representant för ett av litteratursällskapets kärnområden har förlaget genomgått en dramatisk förändring under de senaste årtiondena. Omfånget av verksamheten har ökat samtidigt som man med-

vetet gått in för ökad professionalism inom alla delar av processen. Förutom att det mesta redigeras och sammanställs på tjänstetid av sällskapets egen personal, har villkoren för medverkande författare, redaktörer och granskare markant ändrats. Ambitionen att framstå som en professionell men icke-kommersiell utgivare av vetenskaplig litteratur och facklitteratur har medfört en praxis där medverkande får skälig ersättning i någon form. Ersättningen kan variera, men har som syfte att visa att denna typ av arbete uppskattas.¹⁰³ Samtidigt är dessa ersättningar endast en försvinnande liten del av dagens totala budget för en bok. Det som utgör lejonparten av bokproduktionens kostnader är den egna personalen samt arvoden av andra slag till övriga parter – översättning, sak- och språkgranskning, formgivning, ombrytning, fotografering, bildleveranser, tryckkostnader och upprätthållande av digitala system och tjänster. Den utgivning som koordinerades av en kanslichef och några få medarbetare under slutet 1900-talet har vuxit till en verksamhet som sysselsätter en fast personalstyrka på över tio personer.

Den nya stjärnan i öster – årshögtidligheter och jubileer under 2000-talet

Inga medarbetare inom de litterära sällskapen skulle i dag påstå att de sysslar med en författarkult. Införstått i begreppet kult är ett okritiskt, hyllande av litterära personer. Likväl spelade den vitt utbredda kulten kring Johan Ludvig Runebergs person en stor roll vid Svenska litteratursällskapets grundande. Litteratursällskapet har ännu i dag hand om förvaltandet och minnet av Runeberg, vid sidan om Runebergs-sällskapet i Åbo och Runebergs hem i Borgå. Kulten kring Runeberg var inte enbart tillägnad honom som författare och skald, utan även som nationell storman. Båda dessa dimensioner har under årtiondens lopp dels försvagats, dels nyanserats. Årsfesthögtidligheterna den 5 februari varje år kvarstår som den främsta anknytningen mellan litteratursällskapet och Runeberg.

Kulten har ersatts med fasta mönster och traditioner. Hur hyllande eller fosterländska dessa ritualer verkligen är beror till största delen på betraktaren. Klockan 12 varje år den 5 februari samlas några ur litteratursällskapets krets och andra intresserade vid Runebergsstoden för en blomsterhyllning. Akademiska sångföreningen uppträder därefter

med några Runebergssånger och avslutningsvis sjungs ”Vårt land”. Uppvaktarna står inte sällan och skallrar tänder i Esplanadparkens snålblåst, vilket inspirerat följande vers i Lars Huldéns dikt ”Runebergsdagen den 5 februari”:

Hornmusiken spelar marscher
ofta med läpparna fastfrusna vid blecket.
Ty det är årets kallaste dag
enligt statistiken.¹⁰⁴

Väl inne i värmen samlas litteratursällskapets personal på eftermiddagen för att äta Runebergstårtor. Huldén, verksam i styrelsen från 1966 och ordförande 1983–1992, hade länge en position som litteratursällskapets *grand old man*, en bevarare av traditioner och äldre tiders anekdoter från sällskapets sammankomster. Sedan kanslichef Magnus Petterssons tid har uppläsningen av Huldéns dikt ”En skål för Runeberg!” hört till ritualerna för eftermiddagskaffet.¹⁰⁵ I dikten fabulerar

Huldén en historia om hur litteratursällskapet på sina årsfestmiddagar krossar snaspglasen efter Runebergs skål, och hur de sparade glasbitarna så småningom ska smältas ihop till en enorm staty på skalden vid Sveaborg. Mestadels är dikten en humoristisk självbetraktelse:

O, bröder, jag har sett er slunga
glasen hårt i väggen
när ni druckit skaldens skål.
Låt mig fråga Varför?
Svaret är, o broder
att ett glas som helgats
åt den oförliknelige
aldrig mer får brukas.
Ty det skulle taga något från
den oförlikneliges ära
om andra skålar dracks ur samma glas
som hans skål druckits ur.¹⁰⁶

Medan detaljer i årsfestritualen kommit och gått, har vissa traditioner omsorgsfullt bevarats i över ett sekel. Den egentliga årshögtiden inleds numera alltid klockan 18 och äger i regel rum i Helsingfors universitets solennitetssal. Årshögtidens beständiga programpunkter är festtalen, olika typer av kulturella programinslag och prisutdelningen. Två tal hålls sedan grundandet vid årshögtiden. Först håller ordföranden ett kortare tal som vanligtvis berör litteratursällskapet och det gångna verksamhetsåret. Detta följs senare av det egentliga årsfesttalet, vanligtvis ett lärt föredrag av en inbjuden gäst eller en medlem av vetenskapliga rådet. Både aktuella och historiska samhällsbetraktelser har fortsatt vara en del av föredragen.

Johan Wrede, som var ordförande 1992–2000, skyggade aldrig för att dra en lans för humanistiska värden och universitetens frihet när

Litteratursällskapets vd Henry Wiklund står redo för kransnedläggning vid Runebergsstoden den 5 februari 2004. Detta år firades Runebergs 200-årsjubileum. Nationalskaldens kulturhistoriska betydelse för sällskapet består – liksom traditionerna – medan den ursprungligen patriotiska kulturen tonats ner under 1900-talets lopp.

han vände sig till årsfestpubliken. Hans tal den 5 februari 1995 innehöll en för sammanhanget sällsynt skarp uppgörelse med den finländska forskningspolitiken. ”Att överheten försöker styra forsknings- och vetenskapspolitiken är besvärande och skadligt för demokratin och öppenheten i vårt samhälle”, fastslog han i en av talets mest tillspetsade formuleringar. Måltavlan var Undervisningsministeriet och dess beslut att binda högskolorna vid olika resultatavtal som kunde dikteras av staten.¹⁰⁷ Wrede var inne på samma spår året därefter, även om talet var mera allmänt hållet, då han fördömde en för samtiden typisk, hänsynslös ”ekonomistisk ideologi”. Enligt honom genomsyrades det finländska samhället av denna ideologi så till den grad, att den börjat skjuta undan de värden som låg litteratursällskapet nära. Ett exempel var att det nordiska samarbetet hade nedvärderats, vilket Wrede såg som ett uttryck för ”oginhet” mot de kulturella banden de nordiska länderna emellan.¹⁰⁸

Varken enstaka kontroversiella uttalanden eller hela brandtal var någon ovanlighet för årshögtidligheterna historiskt sett. Publiken har med tiden närmast kommit att förvänta sig samhällliga och politiska reflektioner. Under 1990-talets universitets- och utbildningsreformer var därför en del att vänta i den vägen. Utmärkande för ordförande Wredes uttalanden var dock att de nådde över nyhetströskeln och återgavs tämligen rundhänt i den svenskspråkiga pressen. Under 1990-talet hade referat av årsfesttal blivit en relativ sällsynthet.

Statsvetaren Krister Ståhlbergs föredrag 1997, ”Finland, Norden och Europa” hör även till undantagen. Ståhlberg hamnade i ett bredare medialt blickfång för sin omvärldsanalys som för sin tids politiska klimat inte var ovanlig men kontroversiell för en stor del av den finländska befolkningen. Ståhlberg betonade det nordiska samarbetets roll och kritiserade det svala förtroende denna dimension åtnjöt bland en stor del av de finskspråkiga intellektuella. Främst var talet en kritik mot president Martti Ahtisaaris linjedragningar där Europa framstod som viktigare än Norden. Den sida man valt gav möjligtvis tillgång till en europeisk gemenskap men inga säkerhetsgarantier, menade Ståhlberg. Häri låg hans poäng, som för honom ledde till slutsatsen att Finland oundvikligen borde söka medlemskap i försvarspakten Nato. Det här fick många i publiken, också Ståhlbergs ämneskolleger, att vrida sig i stolen. Det rådde en stark finländsk konsensus kring neutralitetspolitiken även efter Sovjetunionens upplös-

ning. Slaget för ”fredsalliansen Nato” blev därför i detta sammanhang svårsmält, särskilt som talet efterföljdes av musiknumret ”Klubbe-krigarnas marsch”.¹⁰⁹

Det lärda föredraget genomgick ett märkbart skifte i sin tematik kring millennieskiftet. De en gång så konventionella exkursionerna inom finlandssvensk litteratur och kulturhistoria började bli alltmer sällsynta. Ett märkbart undantag i detta mönster var Svenska Akademiens ständige sekreterare Horace Engdahls Runebergsanalys 2004, ”Att gråta fädernas tårar”. Här kommenterade han samtidigt invändningar mot äldre finlandssvensk diktning:

Detta är Runebergläsningens dilemma. Att gråta under litteraturläsning är inte längre vad vi väntar oss att stora författare uppmuntrar till. Vår hårdare affektkontroll, vår vana vid en desillusionerad litteratur gör oss oförberedda på den läsakt som Runebergs poesi är skapad för.¹¹⁰

Engdahls omdöme ger en antydning om varför högtidstalen alltmer utforskade annat än runebergiska tankevärldar och miljöer. Att en rikssvensk litteraturpersonlighet talade om Runeberg detta år kom sig av skaldens 200-årsjubileum. Vid märkesår har litteratursällskapets rötter i det sena 1800-talet ofta aktualiserats för festpubliken. Vissa teman ter sig mer tidlösa, i synnerhet de finlandssvenska självbetraktelserna, och har rentav ökat i betydelse under det tjugonde århundradet.

Även det finländska språkklimatet skapade engagemang på ett annat sätt än tidigare. Vid en första anblick ter det sig som om man ställde sig Axel Olof Freudenthals existentiella fråga om och om igen, men utan den sedan länge bortstädade tanken om finlandssvenskarna som en egen nationalitet. Men även nya frågor hägrade. Särskilt oroade sig språkvetare över domämförluster till engelskan under en tilltagande internationalisering inom universitets- och företagsvärlden – detta under en tid då små minoritetsspråk börjat försvinna eller hotas världen över. Orsakerna till svenskans krympande i Finland sågs inte enbart som en oundviklig följd av en global utveckling. Finlandssvenskarna själva har haft svårt att hävda sitt språk som kommunikationsmedel inom politiken och offentligheten, och ofta valt att ge upp svenskan som arbetsspråk framom finskan.¹¹¹

Majoriteten av årsfesttalarna utmålade likväl en försiktigt optimistisk framtid för svenskan i Finland, med vissa reservationer för fortsatt förfinskade svenskbygder och tvåspråkighetens rent språkliga inverknings. Kontakterna med Sverige sågs genomgående som avgörande, i likhet med en prekär balansgång mellan Norden och Europa. Nordismen har fortsatt haft ett stort stöd hos finlandssvenska intellektuella. Styrelsemedlemmen och språkvetaren Fred Karlsson tröstade i sitt årsfestföredrag 2005 "Sargade finlandssvenska själar" genom att sätta språkminoriteten i ett globalt, jämförande perspektiv. Enligt hans syn på saken levde den finlandssvenska minoriteten i en tämligen trygg och stabil tillvaro. Orsakerna fann han utgå snarare från en tillmötesgående finsk majoritetsvilja än minoritetens egen framgångsrika intressebevakning. Den ansevärd andel finskspråkiga som ser svenskans betydelse som positiv har i många fall fallit ur statistiken eller lämnats därhän när det regionala "Svenskfinland" diskuterats.¹¹²

År 2010 firades litteratursällskapets 125-årsjubileum under storslagna former. Drygt 1300 gäster deltog i årshögtiden som undantagsvis hölls på Nationaloperan, vars salong var fylld till sista plats. Hedersgästerna inkluderade republikens president Tarja Halonen. Knappa tusentalet gäster närvarade vid den efterföljande banketten på Kabelfabriken. För medarbetare och förtroendevalda var festligheterna pricken över i:et efter intensiva förberedelser. Jubileumsår har alltid tenderat gå i arbetets tecken för litteratursällskapet, då det för med sig nya utgåvor och projekt. Flera jubileumsrelaterade böcker, liksom också den första delutgåvan i Zacharias Topelius Skrifter, utgavs under jubileumsåret. Ordförande Håkan Andersson satte för egen del punkt för sitt livsverk inom litteratursällskapet. Han hade suttit med i styrelsen sedan 1980 och varit ordförande sedan 2000. Hans ordförandetal blev även hans avskedstal, i vilket han blandade allvarsamma betraktelser med tillförsikt – särskilt värmde, såsom alltid, presidentens närvaro under en svensk fest.¹¹³

Exceptionellt var att festligheternas svenska representanter under jubileumsfirandet den 5 februari 2010 inbegrep Svenska Akade-

mien. Ledamöterna Sture Allén, Göran Malmqvist, Torgny Lindgren, Horace Engdahl, Per Wästberg, Peter Englund, Kristina Lugn och Lotta Lotass deltog. Akademien höll enskild sammankomst utomlands, den första i sitt slag, i sällskapetets auditorium på Riddaregatan 5 den 4 februari. Litteratursällskapetets styrelse och akademiledamöterna möttes över en måltid efter den historiska sammankomsten. Det svenska språkområdet som helhet hade blivit alltmer uppmärksammat i svenska opinionsspalter. Mer bestämt hade man börjat öppna sig för idén om Svenska Akademien som en öppen institution för hela språkområdet, i likhet med förebilden i Frankrike.¹¹⁴ Litteratursällskapetets ökade synlighet under 2000-talet kan med goda skäl sägas vara en delorsak till detta tänkande. Efter att Svenska Akademien under åren 2017–2018 genomgick en förtroendekris höjdes flera röster inte bara för att ta in finlands-

Jubileumsbankett med närmare 1000 gäster på den festdekorerade Kabelfabriken i Helsingfors den 5 februari 2010. Då litteratursällskapet skulle fira sitt 125-årsjubileum krävdes det extraordinära arrangemang för att förverkliga kvällens program. Årshögtiden hade varit förlagd på Nationaloperan.

svenska ledamöter, utan även för att Akademien borde knyta tätare kontakter med systerorganisationen i öster.¹¹⁵ Den finlandssvenska poeten Tua Forsström invaldes 2019 på stol 18.

De litterära förbindelserna över Östersjön var även temat för festtalet den 5 februari 2010, som var unikt inte minst för att det hölls som en litterär dialog mellan två talare, en finlandssvensk och en rikssvensk. Litteraturvetarna Clas Zilliacus och Ebba Witt-Brattström representerade var och en sitt land och sin egen litterära tradition. Dialogen ”Den nya stjärnan i Öster” – ett smädelsefullt epitet givet åt Runeberg av Stockholmstidningen *Dagligt Allehanda* 1833, i syfte att trycka ner den unge skalden i skoskaften – återger på ett lekfullt sätt det dubbla skönlitterära medborgarskapet som så många svenskkunniga har, inte minst då Witt-Brattström avslutningsvis tenderade sin finlandssvenske kontrahent genom att be denne identifiera ett antal citat ur den samlade litteraturskatten. Detta klarade Zilliacus även av, ”med några genanta undantag”.¹¹⁶

Även om rubriken för festtalet var vald med glimten i ögat, ligger det nära till hands att i den utläsa något om litteratursällskapets samtida förkovran och förändrade självbild. Även då man inte firade märkesår på Nationaloperan hade årshögtidligheternas inramning fått en alldeles annan stjärnglans. En kort sammanfattande jämförelse visar att litteratursällskapet under sitt senaste jubileumsår 1985 delade ut en sammanräknad pris- och understödssumma i kvartsmiljonklassen. Omräknat från det årets mark till euro 2024 blir det drygt 100 000. Enligt årsredovisningen för 2022 gav litteratursällskapet ut över 5 350 000 euro i ”pris, stipendier och understöd”, och cirka 6 380 000 euro för samma ändamål 2023.¹¹⁷ Det är värt att komma ihåg att denna summa inte inkluderar Svenska kulturfondens sammantaget betydligt större utdelning, samt att litteratursällskapet historiskt sett delat

ut priser till ett brett fält av vetenskapsidkare och konstnärer. Förutom författare av skön- och facklitteratur har med åren följande yrkeskategorier tillkommit: bildkonstnärer, tonsättare, musiker, dramatiker, översättare, redaktörer och publicister, journalister, barnboksförfattare och -illustratörer. Denna brokiga skara av pristagare förklaras av den stora mängd donationer som tillkommit i stadig takt under 1900-talets lopp. Donatorernas vilja och utbudet av prestationer på det svenska området i Finland är det som avgör den årliga prisskörden.

Vissa traditioner har med andra ord ändrat karaktär under relativt kort tid sedan 100-årsjubileet 1985. Den middag som avslutar festen den 5 februari innehåller även den traditioner och tal, men de har inte lika noga förtecknats av historien. Att traditionen lever illustreras av Fredrika Runebergs 200-årsjubileum 2007. Den första skålen

Professor emeritus Clas Zilliacus tilldelas medaljen Forskning och vitterhet under årshögtiden 2025 på Finlandiahuset då litteratursällskapet firade sina 140 år. På scenen presenteras priset och mottagaren av ordförande för allmänna prisnämnden Kristina Malmio och litteratursällskapets ordförande Åsa von Schoultz. Även Ann-Mari Häggman erhöll medaljen under samma årshögtid. Medaljen är en utmärkelse för livslånga insatser och har utdelats vid ett fåtal utvalda tillfällen sedan 1944. I bakgrunden syns några av kvällens övriga pristagare.

utbringas alltid av sällskapetets ordförande som långsamt uttalar orden ”Johan Ludvig Runeberg”. Sedan hustruns jubileum 2007 har ordförande också utbringat en skål för ”Fredrika Charlotta Tengström” en kort stund efter makens skål. Kultens yttre materiella uttryck består, även om vissa klenoder gått förlorade under åren. Under en festmiddag (oklart när, men efter 2007) gick en Runebergsbyst i kras av misstag. Bysten hade länge varit deponerad på Svenska klubben av litteratursällskapet. Andra symboler, såsom liljekonvaljen, Runebergs favoritblomma, kräver ett mera uppmärksamt öga. Traditionellt har talarstolen pryts av liljekonvaljer, och festtalaren har burit en liten bukett på rockuppslaget eller klänningen.

**Svenska litteratur-
sällskapet i Finland
under 140 år**

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPETS ROLL i det finländska samhället under snart 140 år är mycket mer än en papperskonstruktion. Den som vill kan ändå se just en sådan. Litteratursällskapets skriftserie är uppställd på flera finländska bibliotek och institutioner. De närmare 900 volymerna är i sig ett imponerande monument, och publikationssamlingen ingår sedan 2024 i Unescos nationella världsminnesregister. Det huvudsakliga syftet med denna bok är däremot att belysa även litteratursällskapets immateriella arv, att se och identifiera de viktigaste kontinuiteterna och brytpunkterna i dess historia.

Eftersom litteratursällskapet i grund och botten var – och är – drivet av de humanistiska vetenskaperna, har det burit med sig dessa kunskapsgrenars styrkor och begränsningar. Den ursprungliga föreningen var en blandning mellan en vetenskaplig akademi av franskt 1600-tals-snitt och en för 1800-talets slut modern medborgarorganisation. En vetenskapssyn från sekelskiftet har samlat en del av 1800-talets och det tidiga 1900-talets humanistiska forskningsfält under begreppet de nationella vetenskaperna. Begreppet är i sig en produkt av en ny tids politik och retorik, men beskriver den tidiga verksamheten väl. Den var en produkt av sekelslutets idealism och ideologi, klart närvarande hos dess grundare. Längre fanns det en optimistisk strävan att finna den ursprungliga, autentiska och rena nationalkarakären, även bland det svenska folket på den finländska landsbygden. Endast på denna grund, gick resonemanget, kunde en livsduglig och presentabel nation byggas. Åsikterna gick dock isär om huruvida en nation kunde inrymma fler än ett språk eller en nationalitet.

Mot denna bakgrund var litteratursällskapets kulturella och vetenskapliga ambitioner, om än uttalat fosterländska och neutrala, intimt sammankopplade med en ständigt pågående svensk språkpolitik. Det

främsta motivet för sällskapets grundande var en för den svenska kulturen hotfull statsrättslig utveckling. Efter sekelskiftets konstitutionella kamper umgicks även den svenska kulturens företrädare vid universiteten med idéer om den så kallade svenska jorden. Den politiska ambitionen var att försvara sin torva genom att fästa den svenskspråkiga bondebefolkningen vid den. Inom de tidiga styrelserna fanns det företrädare för olika åsikter. Det fanns en tudelning som genomsyrade såväl det finlandssvenska kulturarbetet som politiken, det vill säga mellan kultur- och bygdesvenskhet. Carl Gustaf Estlanders dictum var att det svenska språket var den "rätta saken" för litteratursällskapet. Så fort man lämnade språket befann man sig utanför litteratursällskapets domän och uppdrag. Estlanders åsikt förblev länge litteratursällskapets linje. Arbetet kring skönlitteraturen och dialekterna var länge det starkaste inslaget i samfundets verksamhetsbild, medan folklivet representerades av den nedtecknade folkdiktningen.

Styrelsens representanter var väl underrättade om tidens kulturella och vetenskapliga utveckling. De tidiga styrelsemedlemmarna kan för en modern läsare förefalla inåtvända i sin nationella orientering. Men de flesta av professorerna och deras skyddslingar var kosmopoliter med tydliga band till kontinenten, både genom konkreta kontakter och genom sin lärdom. De hade även starka känslband till det som man såg som det högsta goda, det vill säga det västerländska kulturarvet. Det svenska språket såg man i dessa kretsar länge som fundamentet i den bro som överbryggade klyftan mellan Finland och Europa. Trots att denna syn bestod var förhållandet till finskspråkiga lärda samfund gott, och ett positivt samarbete med de finskspråkiga samfunden framväxte allt tydligare under åren. Tillsammans kan ett eller flera av samfunden identifiera målsättningar som man kan arbeta mot, tvärs över gamla språkgränser. Detta praktiska resultat har förstås sin förutsättning i att äldre vetenskapssyner omvärderats. Sedan andra världskrigets slut hade den äldre uppfattningen om en ren och fast språkgräns mellan finsk- och svenskspråkig kultur övergetts.

Både nationell politik och vetenskaplig utveckling under ett händelserikt 1900-tal medför att det är lättare att se flera diskontinuiteter än kontinuiteter i litteratursällskapets liv. Själva grundandet av samfundet var ett kulturellt självförsvar föranlett av fennomanin och den kejsrerliga språkpolitiken, en vanlig svensk reaktion för sin tid. Sedan Finland blev självständigt har litteratursällskapet dock sakta, bit för

bit, institutionaliserats som en del av nationens kulturella infrastruktur, även om det förblivit privat och självständigt.

Styrelsen, numera vetenskapliga rådet, som i det längsta har varit litteratursällskapets operativa kärna, utgick huvudsakligen från Helsingfors universitets svenskspråkiga professorskår. Huvudstadens dominans inom sällskapet kom därför länge av sig själv och den geografiska representationen breddades egentligen inte förrän på 1960-talet. Att övergången från denna ensidighet tog så länge var betingat av såväl praktisk som politisk hänsyn. Kommunikationernas utbredning och förbättring, främst järnvägsnätet, pågick långt in på 1900-talet, samtidigt som Helsingfors fram till 1918 var landets enda universitetsstad. Den starka förankringen i Helsingfors var även ett politiskt försvar av de där sedan länge ifrågasatta svenska domänerna. Det här illustreras rätt tydligt av att vissa styrelsemedlemmar hade en nog så ambivalent hållning till det nya universitetet i Åbo.

Motsättningar mellan fraktioner och personer inom och utom litteratursällskapet har varit ett regelbundet inslag genom tiderna, och ingår som sådana i ett vanligt mönster inom finlandssvensk historia. Även om de tidvis har hämmat arbetet för de finlandssvenska institutionernas gemensamma goda, bör de ses som en naturlig följd av de förhandlingar som minoriteten för om sitt kulturella utrymme i Finland. Medan Helsingfors universitetsvärld fortsättningsvis är den största uppsamlingsplatsen för litteratursällskapet, kommer dagens förtroendevalda och personal i stort sett från hela Svenskfinland. Också i denna bemärkelse har litteratursällskapet blivit en nationell institution, även om utvecklingen tagit tid. Samtidigt har diskussioner om en fortsatt regional skevhet fortsatt under 2000-talet.

Som förvaltare av allmännyttigt kapital har litteratursällskapet genomgått betydande förändringar. Ett särskilt ansvar tillkom då Svenska kulturfonden ställdes under litteratursällskapets förvaltning 1907. Beslutet visar närmast hur väletablerat litteratursällskapet var som svensk institution i Finland. Även om man lät förstå att placeringen av kulturfonden berodde på litteratursällskapets neutrala karaktär av vetenskapligt samfund, var sällskapet förstås aldrig helt neutralt. De tidiga styrelserna hade allmänt taget ett ganska begränsat intresse för ekonomi. Ansvaret för hushållningen axlades av en ensam skattmästare fram till innovationen med ett finansråd 1935. Oavsett har finansförvaltningen alltid varit en grannlaga uppgift med

stort ansvar. Behovet av en mera följdriktig skötsel ökade i takt med de finlandssvenska donationernas växande antal, också det ett bestående uttryck för den finlandssvenska viljan att bevara och stärka den egna kulturen.

Litteratursällskapet hade varit verksamt i närmare 60 år då fortsättningskriget mellan Finland och Sovjetunionen tog slut i september 1944. Återverkningarna för hela det finländska samhället var även tydligt märkbara inom litteratursällskapets verksamhet under efterkrigstiden. Trots det var det vetenskapliga samfundet en växande organisation. Uppbyggnadsperioden efter kriget var en kritisk tid då litteratursällskapet konsoliderade sin ställning och övergick från att vara en mera renodlad medborgarorganisation till att finansieras av olika typer av donationer. Finansrådets och skattmästarens roll i denna förändring var central för litteratursällskapet. De lotsade samfundet genom flera kriser, från 1930-talets depression till kriget och återuppbyggnadens magra år. Därför är det naturligt att finansförvaltningen ofta varit föremål för offentlig uppmärksamhet. Allmänhetens bild av de allmännyttiga samfunden, och därmed dess förtroende för dem, har alltid påverkats av pengaförvaltningen. Intresset har regelbundet skjutit i höjden under prisutdelningar och vid rapportering om samfundens ekonomi.

Under 1960- och 1970-talen, "kritikens årtionden", ifrågasattes de finlandssvenska institutionerna efter en rad omstridda ekonomiska beslut. Det fanns en tendens att identifiera politiska viljor och motiv bakom de flesta finlandssvenska institutioners beslut. Även om litteratursällskapet sällan var det direkta målet för denna kritik påverkades det ändå av den. Misstankarna om motstridiga intressen inom det finlandssvenska fältet var inte helt grundlösa. Under en stor del av 1900-talet var styrelsens medlemmar ofta aktiva i såväl politiska som vetenskapliga sammanhang. Under en äldre tid ansågs det rentav som önskvärt att samma personer hade insyn och påverkningsmöjligheter i flera institutioner. Den finlandssvenska litenheten har ändå med tiden skapat ett speciellt behov av jävprocedurer och konsekventa förvaltningsprinciper. En senare tids öppenhet och transparens har påtagligt tjänat till att avmystifiera bilden av samfunden och fonderna.

Debatten vad gäller den egentliga litterära och kulturella verksamheten kring litteratursällskapet har också varit livlig. Även här framstår 1960- och 1970-talen som en vågtopp. Det var förstas en kon-

sekvens av tidens politiska strömkantring, men många diskussioner hade sin källa i de länge latent konflikterna inom den finlandssvenska befolkningsgruppen. Sin lilla storlek till trots har finlandssvenskheten inrymt flera identiteter och kulturella utrymmen. Konflikter kan i detta sammanhang ses som sunda och nödvändiga uttryck inom litteraturkritiken, eftersom de avslöjar vilka samhällsfrågor som är de viktigaste.

”Sextiotalisterna”, i synnerhet författarna, lyfte under denna tid upp frågor om litteratursällskapets roll i samhället och vissa av de konservativa drag man såg i den. Man ifrågasatte rentav om ledamöterna besatt den rätta kunskapen för att inneha rollen som litteraturens skiljedomare. Trots att man inte åstadkom den nyorientering som många kommentatorer under denna tid efterlyste, fick debatterna ett flertal konkreta följder. Bedömningsprinciperna och processerna kring prisutgivning omformades, och en förnyring och diversifiering av styrelsens sammansättning ägde rum under samma tid. I praktiken har litteraturkritiken, specifikt i prisutdelningsfrågor, blivit mera autonom i förhållande till styrelsens omdöme. Även om litteratursällskapets enda överlevande drag som medborgarorganisation i dag är det öppna årsmötet, framstår prisutdelningarna som det gemensamma forumet mellan folk och samfund. Genom dessa ritualer och bedömningar diskuteras fortsättningsvis det som man ser som viktigt och meningsfullt inom det offentliga livet i Svenskfinland.

Den finlandssvenska diskussionen om den egna befolkningsgruppens levnadsvillkor, vare sig det handlar om språkliga rättigheter eller kulturella förutsättningar, är lätt att läsa som en lång klagosång. Diskussionerna har rört sig från det bristande sverigesvenska intresset till ett allt kärvare klimat för finlandssvensk kultur i hemlandet. Här framstår däremot litteratursällskapet som ett aktivt försvarsverk. Det har konsekvent svarat på svåra frågor om en osäker framtid genom kulturella handlingar. Det är den tydligaste kontinuiteten i litteratursällskapets historia. Man kan alltid påminna sig om att det grundades som en positiv reaktion, ett slags protestaktion mot sekelslutets språkpolitik. Medan mycket av den finlandssvenska problematiken kvarstår – den traditionella metaforen är finlandssvenskarna som ett smältande isflak på öppet hav – har de senaste årtiondena också gett skäl till ljusare förhoppningar. För litteratursällskapet gäller detta inte minst dess ökade materiella förutsättningar kring millennieskiftet.

Utvecklingen har varit möjlig tack vare en framsynt ekonomisk förvaltning och en stadig ackumulering av donationer under 130 år. Men samma utveckling hade inte varit möjlig utan ett redan livskraftigt finlandssvenskt litterärt liv och en finlandssvensk forskning som når över nationsgränserna. I själva verket kan man ifrågasätta hur kringskuren den svenska kulturen i Finland faktiskt är. Trots en viss ambivalens i Sverige gentemot den finlandssvenska litteraturen är den ändå förhållandevis välrepresenterad i den skönlitterära utgivningen i landet. I praktiken passar finlandssvensk litteratur väl in i tidens litterära transnationalitet, som en röst och ett sammanhang bland många. År 2019 invaldes Tua Forsström som tidigare nämnt som första ledamot i Svenska Akademien från andra sidan Östersjön sedan Nils Adolf Nordenskiöld 1893 – om man frånser det faktum att Nordenskiöld vid invalet redan var svensk medborgare. Det sena 2010-talets rikssvenska kulturdebatt kring Svenska Akademiens kris har inbjudit till flera positiva jämförelser med Svenska litteratursällskapet i Finland. Det finns flera andra exempel på hur framskjutet litteratursällskapets förhållande till omvärlden blivit.

Fastän det har funnits vind i seglen har litteratursällskapets ledning varit mån om att inte falla offer för sin egen framgång. Det främsta tecknet på detta är den omfattande reglering man infört på sin operativa organisation. Med tanke på att personalstyrkan vuxit tiofaldigt på kort tid har denna styrning behövts. Den gamla förtroendemannaorganisationen har bevarats med relativt få ändringar, samtidigt som en mera djupgående förändring skett i synen på vad litteratursällskapet ska *vara*, inte bara vad det ska *göra*. Konkret syns det ställningstagandet i en bredare representation och rekrytering i litteratursällskapets vetenskapliga nämnder. Tillsammans med ambitioner kring mångfald har idén om ett enhetligt svenskt litteratursällskap drivits. Olika skaparviljor har i över hundra år odlat fram en tämligen yvig organisation med många mer eller mindre självständiga beståndsdelar. Det har varit en av ledningsgruppens viktigaste uppgifter att inordna alla sektorer och enheter i en helgjuten organisation. De viktigaste målen i denna process är att undvika en vetenskaplig silofiering och att motarbeta revirtänk inom organisationen.

Denna process, som också till största delen löpt parallellt med litteratursällskapets strategiarbete på 2000-talet, har framskridit väl fastän friktioner förekommit. Det är i sig inget överraskande för en

organisation vars arbete alltid har utmärkts av en hög grad av självreflektion. Behoven av styrning och omorganisering har i själva verket inte ifrågasatts, men det har varit svårare att nå enighet om en framtida vision för litteratursällskapet och dess lämpliga samhällsroll. Huvuddragen i dessa diskussioner har redan sammanfattats. För närvarande framstår litteratursällskapet som den tydligaste och mest inflytelserika forsknings- och bildningsaktören på svenska i Finland. Litteratursällskapet har en privilegierad ställning som vilar på en robust ekonomisk grund. De organisatoriska reformerna och framsyntheten är ägnade att konsolidera denna ställning. Det finns redan tecken på detta, exempelvis litteratursällskapets arkiv- och utgivningsverksamhet som i över tio år legat i framkanten för digitaliseringen inom de här branscherna.

Det finns idel möjligheter till goda beslut och ekonomisk tillväxt om den gynnsamma utvecklingen fortsätter. Utan att prognosticera om framtiden kan man emellertid identifiera vissa inneboende sårbarheter och yttre hot. Den fråga som svävat omkring i bakgrunden är huruvida litteratursällskapets traditionella karaktär som *société savante*, det vill säga ett lärt sällskap eller akademi, fortfarande ska vara dess tydligaste roll i samhället. Lärda sällskap har i regel verkat för att främja ett antal vetenskaper för deras egen skull, inom en relativt begränsad krets. Litteratursällskapets strategi, å andra sidan, innehåller en framtida vision om ett mera proaktivt samfund.

Det behöver inte finnas en motsats mellan dessa roller, och historiskt sett har litteratursällskapet egentligen aldrig varit inåtvänt när det gäller sitt förhållande till omvärlden, snarare tvärtom. En mera proaktiv hållning förutsätter dock enighet i vilka frågor man anser som viktiga och värda att bemöta med aktiva åtgärder. För litteratursällskapets olika intressegrupper finns det flera angelägna svårigheter och hot som kunde behandlas utan att man direkt behöver ta sig an kontroversiella politiska frågor. Evighetsfrågan om det finländska språkklimatet är den svåraste i detta sammanhang just för att den är så samhällsomfattande. Inom sina verksamhetsområden finns det däremot mycket som litteratursällskapet kan göra. I rollen som "eftertraktad samarbetspartner" ingår på sätt och vis implicit erkännandet att det inte finns en enskild finlandssvensk institution som står som självklar garant för de svenska domänerna i Finland. I sista hand står Finlands riksdag som främsta borgensman för den finlandssvenska

befolkningens nuvarande levnadsvillkor. Som öppen och eftertraktad aktör i vetenskapliga och kulturella samarbeten vill litteratursällskapet göra det finlandssvenska relevant för majoritetsbefolkningen.

Svenska litteratursällskapet i Finland är fortsatt det samfund som ger de mest konkreta och bärkraftiga förutsättningarna för forskning på svenska och om svenska frågor i Finland på ett allmänt plan. Litteratursällskapet kombinerar både hävdvunna traditioner från sin egen 140-åriga historia och en vaksam och ambitiös nyorientering utifrån sina utökade handlingsmöjligheter. Våren 2021 slog litteratursällskapet fast fyra grundvärderingar i syfte att vägleda sin planering och sitt beslutsfattande. Dessa värderingar är *kunskap*, *kvalitet*, *förnyelse* och *mångfald*. Av dessa fyra uppfattas ofta kunskap och kvalitet som självskrivna, en följd av en historiskt rotad institutionell självbild. Förnyelse och mångfald är i sin tur mera att se som uttryck för den senaste tidens omvärldsanalys, en signal om att litteratursällskapet alltmer blickar utanför sin egen närmaste krets. Oavsett vad den nya inriktningen blir i praktiken, framstår det som säkert att litteratursällskapet också framöver kommer att sträva efter att bygga sin egen samhällseliga relevans på en humanistisk grund.

Bilaga över funktionärer och tjänstemän

Funktionärer

Ordförande

1885–1897	Carl Gustaf Estlander
1897–1922	Magnus Gottfried Schybergson
1922–1924	Hugo Pipping
1924–1934	Gunnar Castrén
1934–1947	Eirik Hornborg
1947–1954	Carl Axel Nordman
1954–1966	Olav Ahlbäck
1966–1974	Per Olov Barck
1974–1979	Torsten Steinby
1979–1983	Carl-Eric Thors
1983–1992	Lars Huldén
1992–2000	Johan Wrede
2000–2010	Håkan Andersson
2010–2013	Max Engman
2013–2017	Fred Karlsson
2017–2023	Henrik Meinander
2023–	Åsa von Schoultz

Viceordförande

1885–1894	Axel Olof Freudenthal
1894–1897	Magnus Gottfrid Schybergson
1897–1899	Fridolf Gustafsson
1899–1902	Ivar A. Heikel
1902–1911	Fridolf Gustafsson
1911–1918	Reinhold Felix von Willebrand
1918–1922	Hugo Pipping
1922–1924	Gunnar Castrén
1924–1936	Hugo Pipping
1936–1943	Otto Hjalmar Granfelt
1943–1947	Carl Axel Nordman
1947–1966	Hugo E. Pipping
1966–1974	Torsten Steinby
1974–1979	Carl-Eric Thors
1979–1990	Patrick Bruun
1990–1992	Johan Wrede
1992–2000	Håkan Andersson
2000–2013	Fred Karlsson
2013–2015	Clas Zilliacus
2015–2017	Henrik Meinander
2017–2021	Camilla Wide
2021–	Mona Forsskåhl

Sekreterare

1885	Magnus Gottfrid Schybergson
1885–1895	Carl Synnerberg
1895–1935	Arvid Hultin
1935–1943	Carl Axel Nordman
1943–1949	Emil Hasselblatt
1949–1965	John E. Roos
1965–1972	Olav Panelius
1972–1979	Patrick Bruun
1979–1983	Lars Huldén
1983–1990	Olof Mustelin
1990–1993	Merete Mazzarella
1993–1995	Helena Solstrand-Pipping
1995–2007	Ann-Marie Ivars
2007–2014	Marika Tandefelt
2014–2016	Tom Moring
2016–2018	Mona Forsskåhl
2018–2019	Ann-Catrin Östman
2019–2021	Mona Forsskåhl
2021–2024	Pauline von Bonsdorff
2024–	Anna Slotte

Skattmästare

1885–1889	Kasten Antell
1889–1910	Sigfrid Kullhem
1910–1933	Axel Wallensköld
1933–1945	Bruno Lesch
1946–1973	Johan Otto Söderhjelm
1973–1982	Eric Bargum
1982–1991	Lars Palmén
1991–2000	Carl-Erik Estlander
2000–2009	Carl-Olof Homén
2009–2018	Magnus Bargum
2018–2021	Ole Johansson
2021–	Johan Aalto

Arkivarie

1885–1917	Elis Lagerblad
1917–1918	Hugo Bergroth
1918–1950	Ragnar Dahlberg
1950–1964	Paul Nyberg
1964–1967	Henrik Zilliacus
1968–1982	Johan Wrede
1982–1984	Max Engman
1984–1992	Johan Wrede

Tjänstemän

Verkställande direktör

1986–2008	Henry Wiklund
2008–2023	Dag Wallgren
2023–	Björn Teir

Kamrer/kanslichef

1933–1967	Kurt Reuter (från 1950 tjänstebeteckningen kanslichef)
1967–1986	Tor Eklöf
1986–2012	Magnus Pettersson
2012–2024	Jonas Lång

Noter

Medborgarinstitutionen

1. Förslag till stadgor, undertecknat av A.O. Freudenthal 19.1.1885, Villa Arkadia, Haa, SLS tjänstearkiv I.
2. Steinby 1985, s. 13–17; Finne 2010, s. 12; Bruun 1985, s. 7; Lille 1921, s. 477–478; Hultin 1910, s. 1–5; C. G. Estlander till Arvid Hultin 28.9.1909, SLSA 217.
3. Bregenhöj 1996; Mustelin 1996, s. 4–6; Lindman 1954, s. 160–161.
4. SLS stadgar 1885, SLS Haaa1, SLS tjänstearkiv I.
5. Bregenhöj 1996.
6. Inbjudningen trycktes i sin helhet eller som utdrag bl.a. i *Borgå-Bladet* 11.2.1885, *Folkvännen* 5.2.1885 och *Finlands Allmänna Tidning* 5.2.1885. Andra tidningar noterade initiativet utan att trycka skriften, t.ex. *Wasa Tidning* 8.2.1885, *Östra Finland* 27.2.1885 och *Åbo Underrättelser* 6.2.1885.
7. Ylikangas 1995, s. 289–308; Jussila 2007, s. 81–109; Villstrand 2009, s. 282–289.
8. Ylikangas 1995, s. 303–305; Engman 2016, s. 60–67; Villstrand 2009, s. 278–279.
9. Branch 1999, s. 125, 128; Sarjala 2020, s. 154–155.
10. Riikonen 2006, s. 268–269, 278–279, 289–290; Tideström 1941, s. 223–228.
11. Tideström 1941, s. 135.
12. Lindman 1985, s. 6. Se även Estlander 1918, s. 102, 146.
13. Lindman 1985, s. 6–13.
14. Rantala 2006, s. 406–413.
15. Ylikangas 2012, s. 300–301; Lindman 1985, s. 7; Rein 1895, s. 345–350.
16. Engman 2016, s. 71–76, 118; Lindman 1985, s. 13–14.
17. Engman 2016, s. 67.
18. Lindman 1954, s. 164–165.
19. Jussila 2007, s. 18–23; Forsgård 2002, s. 209–219; Topelius 1845, s. 189–217; Mustelin 1957, s. 220–221.
20. Schybergson 1916, s. 19–21, 206–207.
21. Estlander 1869.
22. Jussila 2007, s. 23–37; Forsgård 2002, s. 213–215; Schybergson 1916, s. 185–189; Engman 2000, s. 34.
23. Klinge 1996, s. 296–300.
24. Engman 2016, s. 115–116; Lille 1921, s. 396–398, 440–445.
25. Engman 2016, s. 115–118.
26. Wrede 1999, s. 201.
27. Engman 2016, s. 86–88.
28. Sulkunen 2004, s. 124; Mörne 1927, s. 134–149; Puntila 1944, s. 61–78.
29. Lille 1921, s. 198–199; Puntila 1944, s. 61–78, 293.
30. af Schultén 1871a; af Schultén 1871b; Lille 1921, s. 207.
31. Lille 1921, s. 476–478.
32. af Schultén 1871b.
33. Estlander 1883, s. 50–52; Zilliacus & Knif 1985, s. 330–331.
34. Lagus 1884, s. 6.
35. Lagus 1884, s. 1.
36. Mustelin 1996, s. 4–6.
37. "Literära spörsmål", *Morgonbladet* 30.12.1884.
38. Mustelin 1996, s. 5.

39. Lille 1921, s. 477.
40. Steinby 1985, s. 13–16.
41. Söderhjelm 1901, s. 167–168.
42. Zilliacus & Knif 1985, s. 337–340.
43. Mörne 1927, s. 295.
44. Estlander 1874, s. 81.
45. A. O. Freudenthal till Selim Lemström 12.11.1870, i Mörne 1927, s. 297.
46. Steinby 1985, s. 14–15; Herranen 1979, s. 31–39.
47. Lindman 1954, s. 166; Zilliacus & Knif 1985, s. 345.
48. Estlander 1876, s. 15.
49. Hirn 1912, s. 6; Estlander 1915, s. 456–457; Meinander 2007, s. 125; Estlander 1876, s. 15.
50. Björkstrand 1980.
51. "Festen för professor C. G. Estlander", *Nya Pressen* 24.4.1887.
52. Zilliacus & Knif 1985, s. 343.
53. "Svenska litteratursällskapets årsmöte", *Hufvudstadsbladet* 6.2.1887.
54. "Svenska litteratursällskapets årsmöte", *Hufvudstadsbladet* 6.2.1887.
55. Meurman 1887a; Meurman 1887b.
56. Schybergson 1916, s. 427–428; Zilliacus & Knif 1985, s. 344.
57. Estlander 1887, s. 274–288.
58. Zilliacus & Knif 1985, s. 345–347.
59. Steinby 1985, s. 16–17, 22.
60. Bregenhöj 1996.
61. Ekman 2014, s. 16–17; Bruun 1972, s. 315–316.
62. Hirn 1935, s. 307–308; Lassila 2004, s. 66; Engman 2016, s. 69.
63. Mustelin 1996, s. 5.
64. Fridolf Gustafsson till C. G. Estlander 13.9.1879, SLSA 252; Mustelin 1981, s. 173.
65. Sulkunen 2004, s. 18–24.
66. Hirn 1935, s. 165, 303–340; Rahikainen 2010, s. 247–262.
67. Faa1, SLS tjänstearkiv I; Finne 2010, s. 15.
68. Protokoll 7 maj 1885, *Förhandlingar och uppsatser* 1886, s. I; Finne 2010, s. 15. Den förmögenhet som samlades därigenom utgjorde ett kapital på 43 250 mk. Summan motsvarar drygt 270 000 € 2024. Alla omräkningar till modern valuta har gjorts med Statistikcentralens prismräknare, stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin_sv.html.
69. Mustelin 1981, s. 174–178; Hemstad 2008, s. 137–138; Knapas 2007, s. 13–15.
70. Protokoll 7 maj 1885, *Förhandlingar och uppsatser* 1886, s. II.
71. Bilaga, Stadgar för Svenska litteratursällskapet i Finland, stiftadt till åminnelse af Johan Ludvig Runeberg, fastställda genom Kejs. Senatens Resolution d. 11 juni 1885, *Förhandlingar och uppsatser* 1886, s. XXXVII.
72. Styrelseprotokoll 22 december 1885, *Förhandlingar och uppsatser* 1886, s. XXII–XIII; Thylin-Klaus 2015, s. 11–12; Steinby 1985, s. 212.
73. Steinby 1985, s. 18–19.
74. Årsberättelse den 5 februari 1886, *Förhandlingar och uppsatser* 1886, s. XXIX.
75. Undertecknare var Wilhelm Bolin, C. G. Estlander, F. Gustafsson, Theodor Lindh, C. Synnerberg, V. M. von Born, J. G. Frosterus, R. Hausen, J. O. I. Rancken, K. K. Tigerstedt, Fredrik Elfving, A. O. Freudenthal, G. E. Lagerblad, M. G. Schybergson, Viktor Öhberg och R. A. Renvall. Haa1, SLS tjänstearkiv. Jfr Sulkunen 2004, s. 265, 267, 283, 289; Steinby 1985, s. 13–14; Bregenhöj 1996.
76. Lille 1921, s. 476.
77. Jernström 1987, s. 7.

78. "Från svenskarne i öster", *Svenska Dagbladet* 10.2.1885.
79. "Svenska litteratursällskapets uppkomst. Z. Topelius' opinion", *Hufvudstadsbladet* 5.2.1910.
80. Grandell 2017.
81. Steinby 1985, s. 21; Wiklund 2015, s. 47–49; Ekrem (red.) 2014, s. 284.
82. Steinby 1985, s. 29.
83. Mustelin 1986, s. 111–133; Hultin 1929, s. 72–74.
84. Steinby 1985, s. 211.
85. "Faderbröderna och vi", *Studentbladet* 1.2.1916; "Svenska litteratursällskapets stundande årsmöte", *Hufvudstadsbladet* 3.2.1916; Lucas 1916; Hultin 1929, s. 124–128.
86. Steinby 1985, s. 214; Lucas 1916.
87. Solstrand 1929, s. 52.
88. Hultin 1935, s. 17–37; Steinby 1985, s. 52–60.
89. Solstrand 1929, s. 52. 600 mk 1898 motsvarar drygt 3 500 € 2024.
90. Bolin 1895, s. 300–301.
91. Steinby 1985, s. 33–34.
92. Arkivariens räkenskaper 1886–1916 [1897–1921; 1922–1947], Gfa1, SLS tjänstearkiv.
93. Hultin 1929, s. 74–77. 200 mk 1893 motsvarar ca 1 130 € 2024.
94. Steinby 1985, s. 25–27.
95. Svenska litteratursällskapet i Finlands stadgar 1885, Haa1, SLS tjänstearkiv.
96. Anttonen 2012, s. 335–341.
97. Ekrem (red.) 2014, s. 25–26; Wolf-Knuts 2001, s. 10–13.
98. Lönnqvist 1983, s. 178–180; Ekrem (red.) 2014, s. 30; Bregenhöj 1996.
99. Landtman 1924, s. 91–92, 101–106.
100. Steinby 1985, s. 67, 146.
101. Ekrem (red.) 2014, s. 30.
102. Ekrem (red.) 2014, s. 40–46.
103. Lönnqvist 1983, s. 185; Thylin-Klaus 2015, s. 91; Ekrem (red.) 2014, s. 27–28; Lagus 1886, s. 37–47.
104. Steinby 1985, s. 146–147; Landtman 1924, s. 99–116.
105. Steinby 1985, s. 146–148; Lönnqvist 1983, s. 178–179, 195–200.
106. Protokoll 1 december 1891, *Förhandlingar och uppsatser* 1892, s. LXXXIII; Hultin 1929, s. 117.
107. Före första världskrigets utbrott och dess inverkan på penningvärdet motsvarade beloppet mellan ca 5 000 och 10 000 € 2024.
108. Protokoll 28 januari, 2 februari, 5 februari 1892, *Förhandlingar och uppsatser* 1892, s. LXXXVIII–XCVII, C; Steinby 1985, s. 84–87.
109. Bolin 1889–1895, s. 327–331; L.M. 1890, s. 368–373; Steinby 1985, s. 84–87.
110. Se t.ex. af Hällström-Reijonen 2007, s. 152–192, och Riitamaa 2019, s. 7–31.
111. Steinby 1985, s. 22–23.
112. Hultin 1929, s. 128–129.
113. Nordlund & Wanselius 2018, s. 223–229, 285–286, 290–291; "Svenska litteratursällskapets årshögtid", *Nya Pressen* 6.2.1912; Lagerlöf 1912, s. 284–303.
114. Edström 2002, s. 404–405; "Svenska litteratursällskapets årshögtid", *Nya Pressen* 6.2.1912.

Konsolidering mellan kristider

1. Westermarck 1941, s. 464–465. Författarens kommentar om sig själv som Helsingforsbarn finns i hennes inledning.
2. Steinby 1985, s. 114.
3. Engman 2016, s. 325; Mazzarella 1989, s. 9.
4. Steinby 1985, s. 264; Mustelin 1986, s. 111–113.
5. Steinby 1985, s. 48–50.
6. Mazzarella 1997, s. 176; Söderhjelm 1918, s. 9–11; Tandefelt 2010, s. 48–49; Zilliacus-Tikkanen 2007, s. 36–58; Ramsay 2007, s. 130–133.
7. Steinby 1985, s. 50; Mazzarella 1997, s. 178; Dahlberg 2018, s. 222; Westermarck 1941, s. 353–355.
8. Villstrand 2019, s. 168–174; Karlsson 2021, s. 256–272.
9. Engman 2016, s. 397–398.
10. Stadgar för Svenska litteratursällskapet i Finland, antagna vid årsmötet 5.2.1921, Haaa1, SLS tjänstarkiv.
11. Detta nämnde sittande ledamöter explicit, se t.ex. Hornborg 1960, s. 87.
12. Styrelseprotokoll 20.12.1917, *Förhandlingar och uppsatser* 1918, s. XLII–XLIII.
13. Steinby 1985, s. 253–254; Pipping 1933, s. 66
14. Mustelin 1986, s. 75–76; Wiklund 2015, s. 74–75, 80–85.
15. Finne 2010, s. 272–278; Lille 1921, s. 900–902; Rask 1990, s. 368–369.
16. Steinby 1985, s. 342–345; styrelseprotokoll 22.11.1907, Caa3, SLS tjänstarkiv.
17. Engman 2016, s. 273–278; Rask 1990, s. 482; Jernström 1987, s. 85–88.
18. Ulfvens 1987, s. 24–34; Wiklund 2015, s. 139–141.
19. Protokoll 5 februari 1919, *Förhandlingar och uppsatser* 1919, s. LXI–LXII.
20. Wiklund 2015, s. 55–56.
21. Finne 2010, s. 93.
22. Finne 2010, s. 94–95.
23. Villstrand 2019, s. 136–137, 168–172.
24. Finne 2010, s. 49–50.
25. Finne 2010, s. 98–99.
26. Dahlberg 2019, s. 293–320; Mattila 2016, s. 278–283; Dahlberg 2021, s. 19–40.
27. Yrjö-Koskinen et al. 1907, s. 9.
28. Landtman 1935, s. 245–256; Mannil 1994, s. 180–182.
29. Ekrem (red.) 2014, s. 214; Mustelin 1986, s. 246–248; Ivars 2018, s. 49–51.
30. "Kun ottaa huomioon nykyaikaisen, koneiden voimaan perustuvan uuden kulttuurimuodon nopeat saavutukset, olisi puheena oleva työ pyrittävä mahdollisimman pian, ja tämä huomautus pitää eritoten paikkaansa maamme ruotsinkielisiin osiin nähden." U. T. Sirelius & Aarne Böök till statsrådet 18.3.1927, Folkmålskommissionens protokoll 12.3.1929, § 9 jämte bilagor, Cg1, SLS tjänstarkiv I.
31. Folkmålskommissionens protokoll 12.3.1929, § 9 jämte bilagor, Cg1, SLS tjänstarkiv I.
32. Nikula 1991, s. 75; Nilsson 2021a, s. 25–27.
33. Sirelius 1923; Sirelius 1924; Nikander 1923; Nikander 1924.
34. Lönnqvist 1981, s. 92–98. Se även Gardberg 1961–1962, s. 124–126.
35. Villstrand 2019, s. 131–138; Engman 2016, s. 386–388.
36. Castrén et al. 1907; von Wendt 1933.
37. Steinby 1985, s. 221–222.
38. Nordström 1968, s. 286–287.
39. Nordström 1968, s. 286, 436; Steinby 1985, s. 272.
40. Marander-Eklund 2021, s. 15–20.

41. Pipatti, Ahmajärvi & Pietikäinen (red.) 2021, s. 68–78.
42. Haapala 2007, s. 52–54; Ahtiainen & Tervonen (red.) 1996, s. 60–61; Östman 2014, s. 221–226, 230–231; Nilsson 2021b, s. 300–305, 319–321.
43. Lönnqvist 1981, s. 71–74.
44. För Ernst Lagus förslag och dess bemötande, se styrelseprotokoll 19.11.1908, *Förhandlingar och uppsatser* 1909, s. LXXIX–LXXXVII; styrelseprotokoll 18.3.1909, *Förhandlingar och uppsatser* 1910, s. XXXVI–XLI; Lönnqvist 1981, s. 90.
45. Lönnqvist 1981, s. 89.
46. Landtman 1924, s. 136–138; Steinby 1985, s. 161.
47. Styrelseprotokoll 22.3.1934, *Förhandlingar* 1936, s. 5–6. Se Ekrem (red.) 2014, s. 123–124.
48. Styrelseprotokoll 19.11.1936, *Förhandlingar* 1937, s. 45–47.
49. Nämnden för Folkkultursarkivet, protokoll 4.12.1936, 5.1.1937, Cfca1, SLS tjänstearkiv I; Nordlund 1981, s. 56.
50. Se t.ex. Folkloristiska kommissionens protokoll 14.3.1928, Cfcc1, SLS tjänstearkiv I.
51. Hugo Pipping till Rolf Pipping 25.10.1932, Folkmålskommissionens korrespondens, Fc1, SLS tjänstearkiv I. För den vetenskapliga polemiken, se t.ex. Hultman 1920, s. 427; Hultman 1921, s. 3; Hornborg 1915, s. 233. Se även Mustelin 1986, s. 238.
52. Ekrem (red.) 2014, s. 107–109.
53. Storå 1991, s. 208–209; Mustelin 1986, s. 235–239; Nilsson 2021, s. 181–193.
54. Nordlund 1981, s. 57.
55. Mustelin 1986, s. 237–240.
56. Lönnqvist 1981, s. 70–71; Ahlbäck 1945, s. 3.
57. Ahlbäck 1945, s. 9.
58. Lönnqvist 1981, s. 98.
59. Lönnqvist 1981, s. 98–99; Nordlund 1981, s. 59–64.
60. Steinby 1975, s. 7–10.
61. Pipping 1935, s. 192–195; Steinby 1985, s. 194–199.
62. Ivars 2018, s. 49–50.
63. Steinby 1985, s. 173–176.
64. Steinby 1985, s. 217; Panelius 1955, s. 205–207.
65. Panelius 1955, s. 196–198.
66. Vaipio, "Gunnar Castrén"
67. Styrelseprotokoll 22.3.1934, *Förhandlingar* 1936, s. 3–4; Steinby 1985, s. 217–218.
68. Styrelseprotokoll 22.3.1934, *Förhandlingar* 1936, s. 4.
69. Bengelsdorff 2012, s. 158; Hornborg 1960, s. 93.
70. Nyberg 1935, s. 87.
71. Årsfestprotokoll 5.2.1935, *Förhandlingar* 1936, s. 115–121; Kaihovirta & Wickström 2017, s. 43–50.
72. Rask 1990, s. 364.
73. Manuskript till talet 5.4.1948, Eirik Hornborgs samling, HÅAB.
74. Söderhjelm 1910, s. 154.
75. Hirn 1935, s. 392–398.
76. Engman 2016, s. 333–334.
77. Ekman 2011, s. 45; Willner 1983, s. 267–277; Warburton 1951, s. 11.
78. Ekman 2014, s. 35, 51–52; Söderhjelm 1910, s. 54.
79. Mustelin 1963, s. 270–275, 311–316; Nygård 2011, s. 29–35.
80. Warburton 1951, s. 66–67, 77–80; Ekman 2014, s. 75–76.

81. Steinby 1985, s. 235, 237.
82. Steinby 1985, s. 270; protokoll 25 januari 1934, *Förhandlingar* 1933–1934, s. 9–10; protokoll 19 april 1934, *Förhandlingar* 1934–1935, s. 21–22.
83. Enckell 1997, s. 56–58; jfr Enckell 1978, s. 5–6; Steinby 1985, s. 239–240.
84. Warburton 1951, s. 207–217; Steinby 1985, s. 234.
85. Styrelsemöte 23.1.1947, *Förhandlingar* 1948, s. 31; Hertzberg 2018, s. 412–418.
86. Tomi 2017, s. 22–23, 34–37.
87. Styrelsemöte 23.1.1947, *Förhandlingar* 1948, s. 33.
88. "Ny ordförande i litteratursällskapet", *Nya Pressen* 30.1.1947.
89. Mustelin 1986, s. 178; Hornborg 1947a.
90. Hornborg 1947b, s. 99.
91. Hornborg 1947b, s. 99.
92. Hornborg 1960, s. 87.

Ett samfund finner sin väg i en ny offentlighet

1. Wirtanen 1960, s. 74.
2. Mustelin 1986, s. 30–31.
3. Mustelin 1960, s. 6–7.
4. "Friska vindar blåser i litteratursällskapet", *Vasabladet* 6.2.1965; "Hopp om bättring", *Vasabladet* 9.2.1965; Mustelin 1986, s. 40–41.
5. Meinander 2007, s. 366–369; Meinander 2016, s. 143.
6. Salminen 1961, s. 183; Meinander 2016, s. 244.
7. Appelberg 1961.
8. Ringbom 1962.
9. Mustelin 1986, s. 162–163.
10. Mustelin 1986, s. 41–42, 163–164.
11. Pipping 1962.
12. Jernström 1987, s. 56–57, 64–65.
13. Barck 1973, s. 22–24, 88–90; Mustelin 1986, s. 102, 108.
14. Möller-Sibeliuss 2017, s. 242.
15. Cederberg 2020, s. 17–18.
16. Hertzberg 2018, s. 474.
17. Enckell 1997, s. 217–222; Söderling 2008b, s. 10–11. 50 000 mk 1947 motsvarar ca 3 750 € 2024, 300 000 mk 1954 7 950 €, 500 000 mk 1957 16 250 €.
18. Svedberg 1965; Andersson 1965, s. 4–6.
19. Andersson 1965, s. 5.
20. Svedberg 1965.
21. Ringbom 1959, s. 87–88.
22. Söderling 2008a, s. 14.
23. Ekman 2014, s. 185–190.
24. Salminen 1964, s. 394.
25. Salminen 1959, s. 361.
26. Söderling 2008b, s. 20–21; Salminen 1963, s. 9.
27. Salminen 1984, s. 73.
28. Salminen 1963, s. 70.
29. Salminen 1955.
30. Salminen 1963, s. 90.
31. Detta enligt regeringssekreterare Kai Kortess memoarer. Se Korte 1992, s. 47–48.
32. Protokoll 19 januari 1961, Caa16, SLS tjänstearkiv I.

33. Motsvarar 2 670 € 2024.
34. Styrelseprotokoll 15.1.1976, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
35. Detta enligt den kritiker som lyfte upp prisfrågan till diskussion. Se Stormbom 1964, s. 49.
36. Funktionärsmötesprotokoll 23.1.1964, § 16, Caa16, SLS tjänstearkiv I.
37. Ekman 2014, s. 247; Mustelin 1986, s. 181–184.
38. Stormbom 1964, s. 50.
39. Ringbom 1964b, s. 223–224. Se även Mustelin 1964, s. 119–122.
40. Mustelin 1986, s. 183.
41. Barck 1964a, s. 27–30; Barck 1964b, s. 59–62.
42. Ringbom 1964a, s. 116–117; Steinby 1964a, s. 222–223; Ringbom 1964b, s. 223–224; Steinby 1964b, s. 225–226; Ringbom 1964c, s. 226–227; Ahlbäck 1964, s. 227–228;
43. Ahlbäck 1964, s. 228.
44. Mustelin 1986, s. 41, 185.
45. Styrelseprotokoll 22.1.1970, Caa16, SLS tjänstearkiv I.
46. Spåre 1970; Salminen 1970, s. 62–63; Mustelin 1986, s. 186.
47. PM, undertecknat Olav Panelius, Borgå 8.2.1970, Cab1, SLS tjänstearkiv I.
48. PM, undertecknat Olav Panelius, Borgå 8.2.1970, Cab1, SLS tjänstearkiv I.
49. Styrelseprotokoll 21.5.1970, Caa16, SLS tjänstearkiv I.
50. PM, undertecknat av Oscar Nikula, Ingmar Svedberg, J.O. Tallqvist och Ole Torvalds, Helsingfors & Åbo, april 1970; PM, undertecknat av P.O. Barck, Johan Wrede och Olav Panelius, Helsingfors 9.4.1970, Cab1. Se även styrelseprotokoll 21.5.1970, § 9, Caa16, SLS tjänstearkiv I.
51. Henrik Stenius till SLS styrelse 23.5.1983, bilaga till styrelseprotokoll 22.9.1983, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
52. Mazzarella 1979.
53. Ahlbäck 2018, s. 325; Klinge et al. 1991, s. 96–105.
54. Immonen 1995, s. 36.
55. Herlin 2000, s. 26–29.
56. Immonen 1995, s. 36; Itkonen 1965, s. 316–318.
57. Protokoll 26 april 1962, Caa16, SLS tjänstearkiv I; Mustelin 1986, s. 37.
58. Styrelseprotokoll 21.3.1963, styrelseprotokoll 16.5.1963, bilagor A & B, Caa16, SLS tjänstearkiv I.
59. Mustelin 1986, s. 38–39; Mickwitz 1964, s. 341–342.
60. Paavolainen 1975, s. 50–52, 116, 118.
61. Ekrem (red.) 2014, s. 214.
62. Landgrén, "Jansson, Jan-Magnus"; Alestalo, "Allardt, Erik"
63. "PM gällande Historisk kommission förelagd styrelsemötet 18.12.1975 Undert. Patrick Bruun 13.12.1975", Cab1, SLS tjänstearkiv I. Se även "Stadgar för Svenska litteratursällskapet i Finland nämnd för historieforskning", stadfästa vid styrelsens möte 16.9.1976, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
64. Meinander, "Steinby, Torsten"; Stenius, "Gallén, Jarl"; Klinge 1979, s. 274–276.
65. "PM gällande Historisk kommission förelagd styrelsemötet 18.12.1975 Undert. Patrick Bruun 13.12.1975", Cab1; "Till Svenska litteratursällskapet styrelse", 22.4.1976, bilaga till styrelseprotokoll 22.4.1976, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
66. Mustelin 1986, s. 284–289.
67. Funktionärsmötesprotokoll 16.5.1962, § 8, Caa16, SLS tjänstearkiv I; Mustelin 1986, s. 46–47, 302–307.
68. Clas Zilliacus, "Pressprojektet", odaterat PM, styrelseprotokoll 20.9.1979, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
69. Salmelin 1986, s. 94–97.

70. Styrelseprotokoll 16.12.1982, § 18; 24.2.1983, § 15; "Reglemente för Svenska litteratursällskapets i Finland Nämnd för litteraturvetenskap, fastställt den 22.9.1983", bilaga 2 till styrelseprotokoll 22.9.1983, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
71. Styrelseprotokoll 17.3.1983, § 19, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
72. Styrelseprotokoll 19.2.1981, § 3, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
73. Mustelin 1986, s. 316–317.
74. Sune Jungar till SLS styrelse 25.11.1978 samt SLS styrelse till nämnden för historieforskning 18.1.1979, bilaga till styrelsemötesprotokoll 21.12.1978; Sune Jungar till SLS styrelse 21.3.1979, bilaga till styrelseprotokoll 22.3.1979, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
75. "Utlåtande om den presshistoriska forskningen" 7.11.1977, bilaga till styrelseprotokoll 17.11.1977, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
76. Styrelseprotokoll 14.9.1978, § 18, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
77. Jan-Magnus Jansson till SLS styrelse 28.2.1980, bilaga till styrelsemötet 28.2.1980, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
78. Mustelin 1986, s. 293–297.
79. Jan-Magnus Jansson till SLS styrelse 28.2.1980, bilaga till styrelsemötet 28.2.1980, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
80. Se t.ex. Kallis 1972.
81. "Riktlinjer för historiska nämndens verksamhet, fastslagna i november 1978", bilaga till styrelseprotokoll 21.12.1978, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
82. Ekrem (red.) 2014, s. 167–173.
83. Ekrem (red.) 2014, s. 173.
84. Mustelin 1986, s. 259–260.
85. Lönnqvist 1967, s. 204.
86. Lönnqvist 1967, s. 200–201, 204–205.
87. Ortiz Holmberg 2020, s. 15–23; Ekrem (red.) 2014, s. 226–232; Zilliacus 2002, s. 47–53, s. 282; Mustelin 1986, s. 257.
88. "PM beträffande Svenska litteratursällskapet r.f. och av sällskapet förvaltade Svenska Kulturfonden", troligtvis tidigt 1970-tal, Cab1, SLS tjänstearkiv I.
89. Ekrem (red.) 2014, s. 302.
90. Mustelin 1986, s. 214–217.
91. Mustelin 1986, s. 216–217.
92. Ekrem (red.) 2014, s. 252, 257, 317.
93. Johan Wrede, "PM rörande sällskapets allmänna arkiv", Helsingfors 7.10.1971, Cab1, SLS tjänstearkiv I.
94. SLS anhållan till Statstrådet, undertecknad av Torsten Steinby och Lars Huldén 30.12.1974, bilaga till styrelseprotokoll 16.1.1975, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
95. Mustelin 1986, s. 220, 279.
96. Ekrem (red.) 2014, s. 300.
97. § 13, 998/1974.
98. § 7, styrelseprotokoll 19.11.1981 samt arkivarien Max Engmans PM s.d.; § 14, styrelseprotokoll 22.3.1984, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
99. Mustelin 1986, s. 280; Ekrem (red.) 2014, s. 432–433.
100. Ekrem (red.) 2014, s. 301.
101. Mustelin 1960, s. 8.
102. Mustelin 1986, s. 157.
103. Mustelin 1960, s. 8.
104. Engman 2007, s. 42. Se även funktionärsmötesprotokoll 18.4.1968, § 4, Caa16, SLS tjänstearkiv I.
105. Mustelin 1986, s. 158.

106. Mustelin 1986, s. 130–134.
107. Heikkilä 2018, s. 244–215.
108. Heikkilä 2013, s. 192; Bondestam 1966, s. 284–332; Mustelin 1986, s. 44.
109. Salminen 1969, s. 11.
110. Heikkilä 2018, s. 231, 236.
111. Det mesta av detta avsnitt bygger på ett PM av Ann-Mari Häggman, "Finlands svenska folkdiktning 1908–1980. En kritisk granskning" 2.1.1981. Styrelseprotokoll 30.3.1981, Caa17, SLS tjänstearkiv I. Se även Mustelin 1986, s. 138–146.
112. Ekrem (red.) 2014, s. 125–132.
113. Mustelin 1986, s. 147.
114. Mustelin 1986, s. 161–164.
115. Mustelin 1986, s. 156–157.
116. Mustelin 1986, s. 134–136.
117. Funktionärsmötesprotokoll 12.3.1976, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
118. Vuorisjärvi 2024, s. 242, 274–277.
119. Nygård & Tandefelt 2019, s. 50, 116.
120. Wiklund 2015, s. 103–105; Mustelin 1986, s. 328–329.
121. Intervju med Magnus Bargum 24.3.2021.
122. Ulfvens 1987, s. 32; intervju med Henry Wiklund 28.10.2020, med Magnus Bargum 24.3.2021.
123. Mustelin 1986, s. 330–331.
124. För en överblick över den ungefärliga sammansättningen 1935–1985, se Wiklund 2015, s. 87, 127, 131, 159, 161, 181.
125. Mustelin 1986, s. 329.
126. Wiklund 2015, s. 122; Mustelin 1986, s. 337.
127. Wiklund 2015, s. 386–390; Mustelin 1986, s. 325–327, 343.
128. Denna summa är omräknad från 2010 års penningvärde, som finns i Wiklund 2015, s. 181.
129. Mustelin 1986, s. 333–334, 339.
130. Uppgifterna om pris och stipendier är från 1985, ur Pettersson 1989, s. 110–154, övriga uppgifter är från 1984, ur Mustelin 1986, s. 340.
131. Wiklund 2015, s. 160.
132. Se även Mustelin 1986, s. 82; Wiklund 2015, s. 173–178; Johan Wrede till Lars Palmén 20.12.1983, styrelseprotokoll 20.12.1983, Caa17, SLS tjänstearkiv I; intervju med Henry Wiklund 28.10.2020.
133. Steinby 1985, s. 351.
134. Steinby 1985, s. 353, 362.
135. Finne 2010, s. 102–103.
136. Söderhjelm 1968, s. 12.
137. Väistö 2017, s. 282–288.
138. Söderhjelm 1968, s. 12; Väistö 2017, s. 61–62, 65, 157; Meinander 2008, s. 109–126.
139. Enckell 1970, s. 5, 26–27.
140. Bruun 1972, s. 315–330.
141. Olof Mustelin, "PM om SLS:s medlemsantal" 15.2.1984, styrelseprotokoll 23.2.1984; "Medlemmarnas geografiska spridning, mars 1984", styrelseprotokoll 22.3.1984, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
142. Henrik Stenius till SLS styrelse 23.5.1983, bilaga till styrelseprotokoll 22.9.1983, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
143. Protokoll fört vid kommitténs för Sällskapetets hundraårsjubileums möte 7.5.1981, Caa17, SLS tjänstearkiv I.

144. Bruun 1985, s. 5.
145. Sammanfattning av utställningen i styrelseprotokoll 20.12.1984, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
146. Styrelseprotokoll 20.9.1984; se även styrelseprotokoll 20.12.1984, Caa17, SLS tjänstearkiv I.
147. Se recensioner av Rask 1985, s. 477–482; Rask 1990, s. 363–372.
148. Mustelin 1986, s. 186.
149. Mustelin 1986, s. 190.

Svenska litteratursällskapet i dagens Finland

1. *Berättelse över Svenska litteratursällskapet i Finland verksamhet år 1995*, s. 1.
2. *Berättelse över Svenska litteratursällskapet i Finland verksamhet år 1995*, s. 41; intervju med Magnus Pettersson 6.10.2020.
3. *Svenska litteratursällskapet i Finland. Berättelse över verksamheten 1996*, s. 1.
4. *Svenska litteratursällskapet i Finland. Berättelse över verksamheten 1999*, s. 6.
5. Häikiö 2003, s. 82–91.
6. Wiklund 2015, s. 219–220; intervju med Henry Wiklund 28.10.2020.
7. Wiklund 2015, s. 307.
8. Wiklund 2015, s. 308–309.
9. Wiklund 2015, s. 309; intervju med Henry Wiklund 28.10.2020.
10. *Svenska litteratursällskapet i Finland r.f. Berättelse över verksamheten 1999*, s. 1, 13.
11. *Svenska litteratursällskapet i Finland r.f. Berättelse över verksamheten 1999*, s. 1.
12. Wallgren 2011, s. 1.
13. *Verksamheten 2010. Svenska litteratursällskapet i Finland 2011*, s. 32, 46.
14. Orava 2008, s. 3.
15. Pettersson 2007, s. 46–47.
16. Andersson & Tandefelt 1997.
17. Rahikainen 2007, s. 49–50; *Svenska litteratursällskap i Finland r.f. Berättelse över verksamheten 1999*, s. 4.
18. Wiklund 2015, s. 389–390.
19. Intervju med Jennica Thylin-Klaus 15.1.2025.
20. Wiklund 2015, s. 154–155.
21. Pettersson 2017, s. 389–392; intervju med Magnus Pettersson 6.10.2020.
22. Intervju med Magnus Bargum 24.3.2021.
23. Intervju med Dag Wallgren 23.11.2020; med Magnus Bargum 24.3.2021.
24. Håkan Anderssons PM 19.2.2009, bilaga 5, styrelseprotokoll 19.3.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III. Se även "SLS målbild och strategi", bilaga 1, styrelseprotokoll 22.10.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III.
25. § 4, styrelseprotokoll 19.3.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III; Väistö 2017, s. 15.
26. Håkan Anderssons PM 19.2.2009, bilaga 5, styrelseprotokoll 19.3.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III; intervju med Dag Wallgren 25.11.2020.
27. Intervju med Magnus Bargum 24.3.2021; med Henrik Meinander 19.3.2021; "Strategi för Svenska litteratursällskapet. En arbetsprocess baserad på fokus och förankring", bilaga 6, styrelseprotokoll 19.3.2009; § 2.6, styrelseprotokoll 16.5.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III.
28. Intervju med Jennica Thylin-Klaus 15.1.2025; "Strategi för Svenska litteratursällskapet i Finland" 7.1.2025.
29. "SLS principer för hållbar placering" 17.11.2023.
30. Karlsson 2015, s. 53.

31. Styrelseprotokoll 28.2.2013, bilaga 1, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv IV. Se även OM 11/41/2010, Utlåtande om förslaget till en ny stiftelse (23/2013) 27.6.2013, bilaga 5, § 5, styrelseprotokoll 19.9.2013, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III.
32. Söderling 2013.
33. Bruun 2013a; Bruun 2013b; Ginman 2013a; Heikel 2013a; Bruun 2013c; Bargum & Wallgren 2013a; Heikel 2013b; Bargum & Wallgren 2013b; Ginman 2013b.
34. Intervju med Anna-Maria Åström 18.2.2021.
35. Karlsson 2013, s. 3.
36. Intervju med Magnus Bargum 24.3.2021; med Anna-Maria Åström 18.2.2021; med Henrik Meinander 19.3.2021; Wiklund 2015, s. 171.
37. Se SLS organisation och arbetsordningar 2015–2018, 0.2.11, SLS tjänstearkiv IV.
38. Andersson 2005, s. 118–119.
39. Johan Wrede, "Plan för litteraturhistorieprojektet 'Den svenska litteraturen i Finland'", bilaga till protokoll 1.9.1995, 6.2.1. Litteraturvetenskapliga nämnden, Föredragningslistor och protokoll, SLS tjänstearkiv II. Se även Göransson 2001, s. 28–29.
40. Man kan se exempel på diskussioner om projektets genomförbarhet m.m. i Johan Wrede, PM 9.12.1994, Tuva Korsström till Johan Wrede 9.9.1995, Johan Wrede till Kristina Malmio 11.9.1995, 6.2.1. Litteraturvetenskapliga nämnden, Föredragningslistor och protokoll, SLS tjänstearkiv II.
41. Zilliacus 2001, s. 9–17.
42. Sandlund 2005, s. 115.
43. Liebkind 2006.
44. Björkstrand 2020, s. 163–164.
45. Ivars & Södergård 2009.
46. Landgrén 2005.
47. Intervju med Henry Wiklund 28.10.2020.
48. "Slutrapport om utgåvan Zacharias Topelius Skrifter", Carola Herberts 2023, Utgivningsprojekt, 07 01 01, SLS tjänstearkiv V.
49. Intervju med Henrik Meinander 19.3.2021; med Fred Karlsson 2.10.2020.
50. Intervju med Christer Kuvaja 13.3.2023.
51. Sällskapets organisation & arbetsordningar 2015–2018, s. 9, 0.2.11, SLS tjänstearkiv IV.
52. "Arbetsordning för SLS nomineringskommitté" 7.4.2022.
53. "De vetenskapliga nämnderna – en stark länk till universitetsvärlden", *SLS årsredovisning 2010*, s. 20; Kuvaja 2015, s. 48–49; intervju med Christer Kuvaja 13.3.2023.
54. Kuvaja 2012, s. 37; Kuvaja 2024, s. 19.
55. Intervju med Christer Kuvaja 13.3.2023.
56. Intervju med Christer Kuvaja 13.3.2023.
57. Ekrem (red.) 2014, s. 347–348.
58. Hakala 2023, s. 19–20.
59. Intervju med Kristina Linnovaara 12.4.2023.
60. Ekrem (red.) 2014, s. 350–351.
61. Intervju med Kristina Linnovaara 12.4.2023.
62. Ivars 2018, s. 65.
63. Lönnqvist 1994, s. 37–39.
64. Häggman 2015, s. 352–354; Åström 1988, s. 39–45; intervju med Fred Karlsson 2.10.2021.
65. Lehtonen 2013, s. 79, 83–85.

66. Åström 1988, s. 41–42; intervju med Anna-Maria Åström 18.2.2021.
67. Bergman 1988, s. 30–38; Ivars 2018.
68. Ekrem (red.) 2014, s. 363–364.
69. Intervju med Kristina Linnovaara 12.4.2023.
70. Ett urval ges i sammanställningen *Ögonblick och evighet. Kulturskatter i Svenska litteratursällskapets arkiv och bibliotek*, se Ekrem et al. (utg.) 2010.
71. *SLS årsredovisning 2023*, s. 22; "SLS storsatsar på att digitalisera nationellt betydelsefullt arkivmaterial" 23.5.2024.
72. Korhonen 2011, s. 31.
73. Dag Wallgren, "Utvecklingsplan för Svenska litteratursällskapets informations-system" 24.10.1997, 8.5.5. SLS på Internet, SLS tjänstearkiv II; Korhonen 2011, s. 31.
74. Dag Wallgren, PM 17.02.1997; Lena Törnblom, Magnus Pettersson, Dag Wallgren, "Projekt 'SLS på internet'" 19.02.1997, 8.5.5. SLS på Internet, SLS tjänstearkiv II.
75. Ekrem 1988, s. 28.
76. Intervju med Johan Pyy 19.4.2024.
77. Intervju med Kristina Linnovaara 12.4.2023.
78. Thylstrup 2019, s. 40–50; Kate von Konow, "PM om Google Book Search förlikningsavtal" 12.5.2009, bilaga 7, styrelseprotokoll 16.5.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III.
79. Mikael Korhonen, "Undervisningsministeriet och medel till SLS för digitalisering" 12.3.2009, bilaga 3, § 2.5, styrelseprotokoll 16.5.2009, 0.5.2.2, SLS tjänstearkiv III.
80. Thylstrup 2019, s. 14–15, 25.
81. Se t.ex. den svenska arkivutredningen *Härifrån till evigheten* 2019, s. 542.
82. Intervju med Kristina Linnovaara 12.4.2023.
83. Lång & Linnovaara 2021.
84. "Här digitaliseras 1,6 miljoner tidningssidor", *Svenska litteratursällskapet i Finland 2020*, s. 5–7.
85. Intervju med Kristina Linnovaara 12.4.2023.
86. Aaltonen 2014, s. 76.
87. Aaltonen 2014 s. 76.
88. Intervju med Jennica Thylin-Klaus, Patricia Berg & Jonas Lillqvist 17.5.2021.
89. Intervju med Magnus Pettersson 6.10.2020. Se även "Publikationsutskottets förslag till styrelsen" odaterad, 3.1.4. Riktlinjer för SLS publikationsverksamhet, SLS tjänstearkiv II.
90. Engman, "700 böcker", s. 44.
91. Intervju med Jennica Thylin-Klaus, Patricia Berg & Jonas Lillqvist 17.5.2021; "Sällskapets organisation & arbetsordningar 2015–2018", s. 17–18, 0.2.11, SLS tjänstearkiv IV.
92. Hämaläinen 2001.
93. "Samarbete i västerled" 2001, s. 1–2; intervju med Henrik Meinander 19.3.2021.
94. Intervju med Jennica Thylin-Klaus, Patricia Berg & Jonas Lillqvist 17.5.2021.
95. "SLS utgivningspolicy" 3.1.2018.
96. Intervju med Jennica Thylin-Klaus, Patricia Berg & Jonas Lillqvist 17.5.2021.
97. Biström 2021, s. 189.
98. Max Engman, "En populärvetenskaplig serie utgiven av SLS?"; styrelseprotokoll 14.1.2010, 0.5.2.2, bilaga 3, SLS tjänstearkiv III.
99. Intervju med Jennica Thylin-Klaus, Patricia Berg & Jonas Lillqvist 17.5.2021.
100. "Projekt Fredrika lyfter fram det svenska Finland på Wikipedia", *Handelsgillet i Helsingfors r.f.* 20.3.2023.

101. "Författare flyr sjunkande Atlantis", *Dagens Nyheter* 13.9.2013; Teir 2013; Lenas 2013.
102. Intervju med Magnus Bargum 24.3.2021.
103. "Förslag om ersättning till författare som ger ut böcker på SLS:s förlag" 18.9.2009, bilaga 7, styrelseprotokoll 22.10.2009, 0.5.2.2, SLS tjänste-arkiv III.
104. Huldén 1978, s. 49.
105. Rahikainen 2010, s. 260.
106. Huldén 1978, s. 53. Se även Huldén 2002, s. 210, 217.
107. Widén 1995.
108. Widén 1996.
109. Widén 1997; Lönnfors 1997.
110. Engdahl 2004, s. 16.
111. Ivars 1999, s. 7-16; Widén 1999; se även Nuolijärvi 2011, s. 173-182.
112. Karlsson 2005, s. 12-13.
113. Engman 2011, s. 37-38; Andersson 2010, s. 56-57.
114. Lindqvist 2009.
115. Sonck 2018; Witt-Brattström 2019.
116. Witt-Brattström & Zilliacus 2010, s. 7-16.
117. *SLS årsredovisning 2022*, s. 33; *SLS årsredovisning 2023*, s. 30.

Källor och litteratur

Arkiv

Svenska litteratursällskapet i Finland

Tjänstearkiv I (1885–1994)

- Caa3 Styrelse- och funktionärsmöten (även årsmötesprotokoll) 1902–1908
- Caa16 Styrelse- och funktionärsmöten (även årsmötesprotokoll) 1953–1975
- Caa17 Styrelse- och funktionärsmöten (även årsmötesprotokoll) 1976–1984
- Cab1 PM för styrelsen 1967–1977, 1991–1994
- Cfca1 Nämnden för Folkkultursarkivet, protokoll 1936–1956
- Cfcc1 Folkloristiska kommissionen, protokoll 1927–1933
- Cg1 Folkmålskommissionen, protokoll 1927–1935
- Faa1 Allmän korrespondens, inbundna brev 1885–1895
- Fc1 Folkmålskommissionen, korrespondens 1932–1975
- Gfa1 Arkivariens räkenskaper 1886–1947
- Haa1 Förslag till stadgar från tiden för SLS stiftande
- Haaa1 SLS stadgar 1885–1994, 1999

Tjänstearkiv II (1995–1999)

- 6.2.1 Protokoll och föredragningslistor 1995–1999
- 8.5.5 SLS på internet
- 3.1.4 Riktlinjer för litteratursällskapets publikationsverksamhet

Tjänstearkiv III (2000–2013)

- 0.5.2.2 Protokoll 2000–november 2013

Tjänstearkiv IV

- 0.2.11 SLS organisation och arbetsordningar 2015–2018

Tjänstearkiv V

- 07 01 01 Utgivningsprojekt

Historiska och litteraturhistoriska samlingen

- SLSA 217 Brev från C. G. Estlander till Arvid Hultin 1893–1910 och Valter Hoving 1909
- SLSA 252 Brev till C. G. Estlander (1882)

Åbo Akademis bibliotek

Eirik Hornborgs samling

Intervjuer

- Magnus Bargum 24.3.2021
- Fred Karlsson 2.10.2020
- Christer Kuvaja 13.3.2023
- Kristina Linnovaara 12.4.2023
- Henrik Meinander 19.3.2021
- Magnus Petterson 6.10.2020
- Johan Pyy 19.4.2024
- Jennica Thylin-Klaus 15.1.2025

Jennica Thylin-Klaus, Patricia Berg & Jonas Lillqvist 17.5.2021
Dag Wallgren 23.11.2020
Henry Wiklund 28.10.2020
Anna-Maria Åström 18.2.2021

Tryckta och digitala källor samt litteratur

- Aaltonen, Patrik 2014. "Legenden om Euterpe", i *Nya Argus* nr 3, s. 72–77.
- Ahlbäck, Anders 2018. "Reformtryck utifrån och inifrån", i Laura Hollsten (red.), *Åbo Akademi och kunskapen*. Åbo: Åbo Akademis förlag, s. 325–331.
- Ahlbäck, Olav 1964. "Kommentar till kommentarer", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 227–228.
- Ahlbäck, Ragna 1945. *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*. Folklivsstudier 1. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ahtiainen, Pekka & Jukka Tervonen (toim.) 1996. *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Alestalo, Matti. "Erik Allardt", i *Biografiskt lexikon för Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [URN:NBN:fi:sls-5323-1416928957929](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-5323-1416928957929).
- Andersson, Claes 1965. "Nekrofilerna i det sjunkande huset – eller ett strå i likets skägg", i *Progress* nr 1, s. 4–6.
- Andersson, Håkan 2010. "'Det är en underbar ton i min själ i kväll! Ordförandens hälsningstal vid Svenska litteratursällskapets i Finland 125-årsjubileumsfest på Finlands nationalopera den 5 februari 2010", i *Källan* nr 1, s. 56–57.
- Andersson, Håkan & Marika Tandefelt 1997. "Litteratursällskapets professionella och ideella verksamhet", i *Hufvudstadsbladet* 7.6.1997.
- Andersson, Kjell 2005. "Aktuell forskning om språkgrupper och etniska relationer. Litteratursällskapets och samhällsforskningens betoningar", i *Nya Argus* nr 7, s. 117–125.
- Anttonen, Pertti 2012. "Oral Traditions and the Making of the Finnish Nation", i Timothy Baycroft & David Hopkin (ed.), *Folklore and Nationalism in Europe during the Long Nineteenth Century*. Leiden: Brill, s. 325–350.
- Appelberg, Inge 1961. "Ingen politik i kulturfonden", i *Hufvudstadsbladet* 23.6.1961.
- "Arbetsordning för SLS nomineringskommitté. Fastställd av årsmötet" 7.4.2022. sfs.fi/wp-content/uploads/2024/03/Arbetsordning-SLS-nomineringskommitté-2022-04-22.pdf (läst 15.12.2024).
- Barck, P. O. 1964a. "Johannes Salminen och traditionen", i *Nya Argus* nr 3, s. 27–30.
- Barck, P. O. 1964b. "Johannes Salminen och traditionen II", i *Nya Argus* nr 5, s. 59–62.
- Barck, P. O. 1973. *Mina oroliga år*. Helsingfors: Söderströms.
- Bargum, Magnus & Dag Wallgren 2013a. "Respektera donatorernas vilja", i *Hufvudstadsbladet* 21.8.2013.
- Bargum, Magnus & Dag Wallgren 2013b. "Slutdiskuterat om SLS i Hbl", i *Hufvudstadsbladet* 4.9.2013.
- Bengelsdorff, Anna Lena 2012. *Eirik Hornborg. Orädd sanningssägare och rättskämpe*. Helsingfors: Svenska folkskolans vänner.
- Bergman, Anne 1988. "Folkkultursarkivets etnologiska och folkloristiska fältinsamling under 50 år", i Anne Bergman & Carola Ekrem (red.), *Etnologi och folkloristik vid universitet, museer och arkiv. Folkkultursarkivets jubileumsseminarium 28.4.1987*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 30–38.

- Berättelse över Svenska litteratursällskapets i Finland verksamhet år 1995. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1996.
- Biström, Anna 2021. "Forskarnas favoriter och det stora utforskade: En grovgenomgång av finländska skönlitterära författare på svenska 1830–1930 och deras synlighet i databasreferenser och sekundärlitteratur", i *Sammlaren. Tidskrift för forskning om svensk och annan nordisk litteratur* vol. 142, s. 188–239. [diva2:1643757](#).
- Björkstrand, Gustav 1980. *Den finlandssvenska folkhögskolan och allmogemobiliseringen*. Åbo: Kyrkohistoriska arkivet vid Åbo Akademi.
- Björkstrand, Gustav 2020. *På avstånd ser man klarare. En självbiografi*. Helsingfors: Fontana Media.
- Bolin, Willhelm 1895. *Studier och föredrag. 2. delen*. Helsingfors: G. W. Edlund.
- Branch, Michael (ed.) 1999. *National History and Identity. Approaches to the Writing of National History in the North-East Baltic Region Nineteenth and Twentieth Centuries*. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Bregenhøj, Carsten 1996. "Vasa och litteratursällskapets vagg", i *Vasabladet* 4.2.1996.
- Bruun, Patrick 1972. "Kommer Runeberg att överleva? Föredrag vid Svenska Litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1971", i Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 47. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 315–330.
- Bruun, Patrick 1985. *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Perspektiv på jubileumsutställningen*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Bruun, Staffan 2013a. "Professor: Fastighetsaffärerna olagliga", i *Hufvudstadsbladet* 8.8.2013.
- Bruun, Staffan 2013b. "Strandtomt såldes till närstående", i *Hufvudstadsbladet* 10.8.2013.
- Bruun, Staffan 2013c. "'Uppenbart brott mot lagen'", i *Hufvudstadsbladet* 18.8.2013.
- Castrén, Gunnar et al. 1907. "Till frågan om en svensk högskola", i *Nya Pressen* 11.12.1907.
- Cederberg, Sara 2020. *Återförtrollningen. Kultursynens förvandlingar i svensk litteratur- och poesidebatt ca 1960–1980*. Diss. Helsingfors universitet. <http://hdl.handle.net/10138/307739>.
- Dahlberg, Julia 2018. *Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturens i det moderna genombrottets tid 1880–1910*. Diss. Helsingfors: Finska Vetenskaps-societeten. <http://hdl.handle.net/10138/231781>.
- Dahlberg, Julia 2019. "Donatorerna och vetenskapen. Mötet mellan medicinsk expertis och borgerlig filantropi inom Florinska kommissionen och Samfundet Folkhälsan i svenska Finland 1911–1939", i *Historisk tidskrift för Finland* nr 3, s. 293–320.
- Dahlberg, Julia 2021. *Mitt i samhället, nära människan. Samfundet Folkhälsan i svenska Finland 1921–2021*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- "De vetenskapliga nämnderna – en stark länk till universitetsvärlden", *Verksamheten 2010. Svenska litteratursällskapet i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011, s. 20. sfs.fi/wp-content/uploads/mfiles/1717/1717.pdf.
- Edström, Vivi 2002. *Selma Lagerlöf. Livets vågspel*. Stockholm: Natur och kultur.

- Ekman, Michel 2011. *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlandssvenska författare 1899–1944*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ekman, Michel (red.) 2014. *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ekrem, Carola 1988. "Registrering av traditionsmaterial", i Anne Bergman & Carola Ekrem (red.), *Etnologi och folkloristik vid universitet, museer och arkiv. Folkkultursarkivets jubileumsseminarium 28.4.1987*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 25–29.
- Ekrem, Carola et al. (utg.) 2010. *Ögonblick och evighet. Kulturskatter i Svenska litteratursällskapets arkiv och bibliotek*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Ekrem, Carola (red.) 2014. *Arkiv, minne, glömska. Arkiven vid Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–2010*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Enckell, Mikael 1997. *Öppningen i taket. En biografisk studie över Rabbe Enckell 1950–1974*. Helsingfors: Söderströms.
- Enckell, Olof 1970. "Topelius dikt kommunismens vagga. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 1968", i Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 45. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 5–27.
- Enckell, [Olof] O.E. 1978. *Rabbe Enckell i Borgå. En kommentar till hans sena diktning*. Helsingfors: Schildts.
- Engdahl, Horace 2004. "Att gråta fädernas tårar. Föredrag vid Svenska litteratursällskapet i Finland årshögtid den 5 februari 2004", i Pia Forssell & John Strömberg (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 79. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 9–18.
- Engman, Max 2000. "Historikernas folk", i Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 31–46.
- Engman, Max 2007. "700 böcker och sedan...", i *Källan* nr 3, s. 42–47.
- Engman, Max 2011. "Ordförandens årskrönika: Det 125:e året", i *Verksamheten 2010. Svenska litteratursällskapet i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011, s. 37–38. sfs.fi/wp-content/uploads/mfiles/1717/1717.pdf.
- Engman, Max 2016. *Språkfrågan. Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922*. Finlands svenska historia 3. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Estlander, C. G. 1869. "Litteratur", i *Helsingfors Dagblad* 28.9.1869.
- Estlander, C. G. [1876] 1915. "Till läsaren. Programuppsats i första häftet av Finsk Tidskrift, september 1876", i *Skrifter av C. G. Estlander. II. Uppsatser i litteratur och konst samt allmänna ämnen 1. Åren 1864–1881*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 117–132.
- Estlander, C. G. 1886. "Renans åsigt om hvad en nation är", i *Finsk Tidskrift* nr 5, s. 81–98.
- Estlander, C. G. 1915. "Ubi patria, ibi bene", i *Skrifter av C. G. Estlander. II. Uppsatser i litteratur och konst samt allmänna ämnen 1. Åren 1864–1881*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 453–458.
- Estlander, C. G. 1918. *Ungdomsminnen*. Helsingfors: Schildts.
- "Faderbröderna och vi", *Studentbladet* 1.2.1916.
- "Festen för professor C. G. Estlander", *Nya Pressen* 24.4.1887.

- Finne, Bo 2010. *Donatorernas bok. Människorna bakom fonderna i Svenska litteratursällskapet i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Forsgård, Nils Erik 2002. "En nationell strategi?", i *Historisk tidskrift för Finland* nr 2, s. 209–219.
- "Friska vindar blåser i litteratursällskapet", *Vasabladet* 6.2.1965.
- "Från svenskarne i öster", *Svenska Dagbladet* 10.2.1885.
- "Författare flyr sjunkande Atlantis", *Dagens Nyheter* 13.9.2013.
- Förhandlingar och uppsatser* 1. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1886.
- Förhandlingar och uppsatser* 22. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1909.
- Förhandlingar och uppsatser* 23. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1910.
- Förhandlingar och uppsatser* 31. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1918.
- Förhandlingar. Ny följd* 11. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1936.
- Förhandlingar. Ny följd* 13. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1937.
- Förhandlingar. Ny följd* 23. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1948.
- Gardberg, John 1961–1962. "Den unge Gabriel Nikander", i *Budkavlen* vol. 40–41, s. 5–166.
- Ginman, Benny 2013a. "Uppfylls alltid donatorns vilja?", i *Hufvudstadsbladet* 15.8.2013.
- Ginman, Benny 2013b. "SLS vilseleder", i *Hufvudstadsbladet* 4.9.2013.
- Grandell, Jens 2017. "Inledning", i Jens Grandell (utg.), *Zacharias Topelius. Föreläsningar i geografi och historia*. Zacharias Topelius Skrifter XV. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [urn.fi/URN:NBN:fi:sls-8081-1609135459](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-8081-1609135459).
- Göransson, Sverker 2001. "Litteraturhistoria och diktanalys", i *Meddelanden* vol. 27. Åbo Akademi: Litteraturvetenskapliga institutionen, s. 28–29.
- Haapala, Pertti 2007. "Kulturgeschichte i den finländska historieskrivningen", i H. Gustafsson et al. (red.), *Den dubbla blicken. Historia i de nordiska samhällena kring sekelskiftet 1900*. Lund: Sekel förlag, s. 51–61.
- Hakala, Petra 2023. *Att minnas eller glömma. Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885–1920*. Diss. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten. doi.org/10.54572/ssc.755.
- Hemstad, Ruth 2008. *Fra Indian summer til nordisk vinter. Skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsoppløsningen*. Oslo: Akademisk publisering.
- Herlin, Ilkka 2000. "Tiede ja kansallinen tiede 1800-luvun Suomessa", i *Tieteessä tapahtuu* nr 6, s. 26–29.
- Herranen, Gun 1979. "'Ryssen är ryss fast han steks i smör'. Historiska sägner och finlandssvensk nationalism", i *Tradisjon* nr 9, s. 31–39.
- Herranen, Gun 1986. "Med velociped, vaxdukshäfte och penna. V. E. V. Wessman som insamlare av folkloristiskt material i seklets början", i Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 61. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 213–230.
- Hertzberg, Fredrik 2018. *Mitt språk är ej i orden. Gunnar Björlings liv och verk*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag.

- Hirn, Yrjö 1912. *Minnestal öfver professor emeritus, statsrådet Carl Gustaf Estlander. Hållet vid Finska vetenskaps societetens årshögstid den 29 april 1911*. Helsingfors 1912.
- Hirn, Yrjö 1935. *Runebergskulten*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- "Hopp om bättring", *Vasabladet* 9.2.1965.
- Hornborg, Eirik 1915. "Slutreplik till professor T. E. Karsten", i *Finsk Tidskrift* nr 3, s. 233–234.
- Hornborg Eirik 1947a. "Svenska litteratursällskapet i Finland", i *Hufvudstadsbladet* 9.2.1947.
- Hornborg, Eirik 1947b. "Den nionde vågen", i *Nya Argus* nr 7, s. 97–99.
- Hornborg, Eirik 1960. *Stormig höst. Minnen och genljud från 1930- och 1940-talet*. Helsingfors: Schildts.
- Huldén, Lars 1978. *J.L. Runeberg och hans vänner*. Helsingfors: Schildts.
- Huldén, Lars & Inga-Britt Wik 2002. *Strövtåg i ordskogen. Lars Huldén om liv och verk*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hultin, Arvid 1910. "Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910", i *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1910. Minnesskrift den 5 februari 1910*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 1–88.
- Hultin, Arvid 1929. "Elis Lagerblads verksamhet i Svenska litteratursällskapet", i Emil Hasselblatt, Bernhard Estlander & C. A. Nordman (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 5, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 67–103.
- Hultin, Arvid 1935. "Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. En återblick på sällskapets femtioåriga verksamhet", i *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift den 5 februari 1935*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 1–116.
- Hultman, O. F. 1920. "Härstamma Finlands svenskar från Sverige?", i *Finsk Tidskrift* nr 6, s. 427–475.
- Hultman, O. F. 1921. "Finlandssvenskarnas härkomst. En replik till prof. Karsten", i *Finsk Tidskrift* nr 1–2, s. 3–157.
- Häggman, Kai 2015. *Pieni kansa, pitkä muisti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura talvisodasta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Häikiö, Martti 2003. *Nokia. Vägen till framgång*. London & Stockholm: Prentice Hall & Pearson education.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta 2007. "Tavaststjerna i provinsialismernas snårskog", i *Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning* vol. 17, s. 152–192.
- Hämäläinen, Timo 2001. "Suomenruotsalaiset säätiöt ostivat Tukholmasta kustantamon", i *Helsingin Sanomat* 6.2.2001.
- "Här digitaliseras 1,6 miljoner tidningssidor", *Svenska litteratursällskapet i Finland 2020*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2021, s. 4–7. sfs.fi/wp-content/uploads/2023/09/020-Arsredovisning.pdf.
- Häriifrån till evigheten. En långsiktig arkivpolitik för förvaltningen och kulturav. Betänkande*. Lars Ilshammar (utredare). Stockholm: Norstedts Juridik 2019.
- Immonen, Kari 1995. *Suomen Akatemia suomalaisessa tiedepolitiikassa 1970-luvulla*. Helsinki: Otava.
- Itkonen, T. 1965. "Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma", i *Virttäjä* nr 3, s. 316–318.
- Ivars, Ann-Marie 1999. "Har svenskan i Finland en framtid? Föredrag vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögstid den 5 februari 1999", i

- Pia Forssell & John Strömberg (red.), *Historiska och litteraturshistoriska studier* 74, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 7–16.
- Ivars, Ann-Marie 2018. "Forskningstraditionen inom finlandssvensk dialektologi – med tonvikt på insamling i 150 år", i Jannika Lassus et al. (red.), *Folkmålsstudier* 56. Helsingfors: Föreningen för nordisk filologi, s. 39–69.
- Ivars, Ann-Marie & Lisa Södergård 2009. "Spara det finlandssvenska talet. Slutrapport". Svenska litteratursällskapet i Finland. [urn.fi/URN:NBN:fi-fe201004191691](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi-fe201004191691).
- Jernström, Frank 1987. *Svenska kulturfonden 1908–1984. 1. För kultur och framtid*. Helsingfors: Svenska kulturfonden.
- Jussila, Osmo 2007. *Suomen historian suuret myytit*. Helsinki: WSOY.
- Kaihovirta, Matias & Mats Wickström 2017. "Socialdemokratisk och konservativ antifascism i Finland. Karl H. Wiik och Eirik Hornborg", i *Historisk tidskrift för Finland* nr 1, s. 43–74.
- Kallis, Agneta 1972. *Etnocentrismundersökningen. 2. Gamlakarleby. Kontakter över språkgränsen och deras samband med fördomar*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Karlsson, Fred 2005. "Språkklimatet i världen – och i Svenskfinland. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 2005", i Pia Forssell & John Strömberg (red.), *Historiska och litteraturshistoriska studier* 80. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 7–14.
- Karlsson, Fred 2015. "SLS reviderade sina stadgar vid årsmötet 2015", i *Källan* nr 1, s. 53.
- Klinge, Matti 1979. *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1828–1960. 4. 1917–1960*. Övers. Bertel Kihlman. Helsingfors: Gaudeamus.
- Klinge, Matti 1996. *Finlands historia. 3. Kejsartiden*. Helsingfors: Schildts.
- Knapas, Rainer 2007. "1800-talet – institutionernas födelse", i Satu Itkonen & Kaija Kaitavuori (red.), *Våra nationella kulturinstitutioner*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 9–14.
- Korhonen, Mikael 2011. "SLS kunskapsbank. En digital vändpunkt", i *Källan* nr 1, s. 31–33.
- Korte, Kaj 1992. *Ministerit tulivat ja menivät*. Helsinki: Gummerus.
- Kuvaja, Christer 2012, "Forskningsverksamheten vid SLS har fått en policy", i *Källan* nr 1, s. 37.
- Kuvaja, Christer 2015. "De vetenskapliga nämnderna", i *Källan* nr 1, s. 48–49.
- [Lagus, Ernst] X. 1884. "Litterära spörsmål", i *Verdandi. Strödda blad* nr 3, s. 1–75.
- Lagus, Ernst 1886. "Något om insamlandet af svenska visor", i *Kalender utgifven af Svenska Folkskolans Vänner*. Helsingfors, s. 37–47.
- Landgrén, Lars-Folke. "Jan-Magnus Jansson", i *Biografiskt lexikon för Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [URN:NBN:fi:sls-4895-1416928957501](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4895-1416928957501).
- Landgrén, Lars-Folke 2005. "Stadens ansikten – urbanitet och svenskhet 1880–2000. Slutrapport". Svenska litteratursällskapet i Finland. [urn.fi/URN:NBN:fi-fe201004191695](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi-fe201004191695).
- Landtman, Gunnar 1924. "Ernst Lagus", i *Förhandlingar och uppsatser* 37. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 23–144.
- Landtman, Gunnar 1935. "Delegationen för den svenska litteratursällskapets främjande 1923–1934", i *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 245–256.
- Lassila, Pertti 2004. "Runeberg – ett problem för fennomanerna", i *Källan* nr 1, s. 61–66.

- Lehtonen, Tuomas M. S. 2013. "Mikä pitää koossa folkloristikkaa?", i *Elore* nr 2, s. 77–93.
- Lenas, Sverker 2013, "Svenskar och finländare på var sin sida om Atlantis", i *Dagens Nyheter* 19.9.2013.
- Liebkind, Karmela 2006. "Finlandssvenskarna och deras institutioner. Slutrapport", Svenska litteratursällskapet i Finland. urn.fi/URN:NBN:fi-fe201004191694.
- Lille, Axel 1921. *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse. Anteckningar*. Helsingfors: Schildts.
- Lindman, Sven 1954. "C. G. Estlander och svensketsrörelsen i Finland", i *Finsk Tidskrift* nr 5–6, s. 160–171.
- Lindman, Sven 1985. "Den unge C. G. Estlander och språkfrågan", i Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 5–18.
- Lindqvist, Herman 2009. "Släpp in finlandssvenskar igen i Svenska Akademien", i *Aftonbladet* 25.1.2009.
- "Literära spörsmål", *Morgonbladet* 30.12.1884.
- L. M. 1890. "I bokhandeln", i *Finsk Tidskrift* nr 5 (11), s. 368–373.
- Lucas 1916. "Dagens text", i *Dagens Press* 7.2.1916.
- Lång, Jonas & Kristina Linnovaara 2021. "Forskningsmaterialets kulturarvsvärde", *Ansvarsfull forskning. Samverkan för ansvarsfull forskning vid Vetenskapliga samfundens delegation*. vastuullinentiede.fi/sv/ateranvandning/forskningsmaterialets-kulturarvsvarde (läst 25.2.2024).
- Lönnfors, Per-Erik 1997. "Ordets soldat", i *Hufvudstadsbladet* 7.2.1997.
- Lönnqvist, Bo 1967. "Etnologins uppgifter i dag", i *Finsk Tidskrift* nr 5, s. 194–206.
- Lönnqvist, Bo 1981. "Svenskfinland och kulturkrets läran", i Ivar Nordlund (red.), *Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbäck 17.7.1981*. Meddelanden från Folkkultursarkivet 7. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 45–67.
- Lönnqvist, Bo 1983. "Folkkulturen i svenskhetens tjänst", i Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland I. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 178–205.
- Lönnqvist, Bo 1994. "Över gränsen – till gränsöverskridandets problematik. Inlägg för slutplenum i Åbo 24.8.1994", i *Bulletin* nr 2, s. 37–39.
- Mannil, Ragnar 1994. "Delegationen för den svenska litteraturs främjande 1923–1992", i Helena Solstrand-Pipping (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 69. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 173–202.
- Marander-Eklund, Lena 2021. "Budkavlen ur ett helikopterperspektiv – faser, teman och texttyper", i *Budkavlen 100 år. En tidskrift i tiden*, s. 12–41.
- Mattila, Markku 2016. "Det får inte finnas dåliga svenskar i detta land! Rasbiologi och rashygien som vapen i språkstridens Finland", i Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.), *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekler*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 271–318.
- Mazzarella, Merete 1979. "Den finlandssvenska litteraturhistoriens eländiga situation", i *Hufvudstadsbladet* 25.2.1979.
- Mazzarella, Merete 1989. *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition*. Helsingfors: Söderströms.
- Mazzarella, Merete 1997. "Vilken historia berättar Ruth Hedvall?", i John Strömberg & Henrik Svahn (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 72. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 175–183.

- Meinander, Henrik. "Torsten Steinby", i *Biografiskt lexikon för Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [URN:NBN:fi:sls-5612-1416928958218](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-5612-1416928958218).
- Meinander, Henrik 2007. *Finlands historia. Linjer, strukturer, vändpunkter*. Helsingfors: Söderströms.
- Meinander, Henrik 2008. *Kekkografi och andra historiska spånor*. Helsingfors: Söderströms.
- Meinander, Henrik 2016. *Nationalstaten. Finlands svenskhet 1922–2015*. Finlands svenska historia 4. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Meurman, Agathon 1887a. "Huru klyftan fås vid I", i *Finland* 22.2.1887.
- Meurman, Agathon 1887b. "Huru klyftan fås vid II", i *Finland* 24.2.1887.
- Mustelin, Olof 1957. *Studier i finländsk historieforskning 1809–1865*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mustelin, Olof 1960. "Svenska litteratursällskapet 75 år", i *Finsk Tidskrift* nr 2, s. 6–[?].
- Mustelin, Olof 1963. *Euterpe. Tidskriften och kretsen kring den. En kulturhistorisk skildring*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mustelin, Olof 1964. "Om sann och falsk tradition", i *Finsk Tidskrift* nr 2, s. 119–122.
- Mustelin, Olof 1981. "Det hundraåriga litteratursällskapet i Uppsala och grundläggningen av Svenska litteratursällskapet i Finland", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 167–179.
- Mustelin, Olof 1986. *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del 2. Det andra halvsekle*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mustelin, Olof 1996a. "Ernst Lagus och grundläggningen av Svenska litteratursällskapet", i *Källan* nr 1, s. 4–6.
- Möller-Sibeli, Anna 2017. "Nationell diskurs i Lars Huldéns 1960–1970-talspoesi: Mannerheim och Runeberg", i Anna Biström & Jennica Thylin-Klaus (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 92. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Helsingfors, s. 237–266.
- Mörne, Arvid 1927. *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken*. Helsingfors: Svenska folkpartiets centralstyrelse.
- Nikander, Gabriel 1923. "Svenskfinlands museifråga", i *Hufvudstadsbladet* 18.12.1923.
- Nikander, Gabriel 1924. "Svenskfinlands museifråga ännu en gång", i *Hufvudstadsbladet* 16.1.1924.
- Nikula, Oscar 1991. "Gabriel Nikander", i *Historiens studium vid Åbo Akademi*. Åbo: Åbo Akademis förlag, s. 61–82.
- Nilsson, Fredrik 2021a. "Ett ämne blir till", i Fredrik Nilsson & Anna-Maria Åström (red.), *Nordisk etnologi 1921–2021. Ett ämne i rörelse*. Åbo: Åbo Akademis förlag, s. 17–34.
- Nilsson, Fredrik 2021b. "Pionjären Gabriel Nikander – en samhällsorienterad etnologi", i Fredrik Nilsson & Anna-Maria Åström (red.), *Nordisk etnologi 1921–2021. Ett ämne i rörelse*. Åbo: Åbo Akademis förlag, s. 293–324.
- Nordlund, Anna & Bengt Wanselius 2018. *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna*. Stockholm: Bokförlaget Max Ström.
- Nordlund, Ivar 1981. "Folkkultursarkivet. Centralarkiv för finlandssvensk folkkultur", i Ivar Nordlund (red.), *Fynd och forskning. Till Ragna Ahlbäck 17.7.1981. Meddelanden från Folkkultursarkivet* 7. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 45–67.

- Nordström, Werner 1968. *Academia Aboensis Rediviva. 1918–1968*. Ekenäs.
- Nuolijärvi, Pirkko 2011. "Svenskan och finskan i Finland ur ett globalt och lokalt perspektiv. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 2011", i Stefan Nygård & Julia Tidigs (red.), *Historiska och litteraturshistoriska studier* 86. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 173–182.
- Nyberg, Paul 1935. "Svenska litteratursällskapet i Finland 50 år", i *Finsk Tidskrift* nr 2–3, s. 87–93.
- Nygård, Stefan 2011. "Från Euterpe till Argus: Kulturkosmopolitism i det tidiga 1900-talets Finland", i Trygve Söderling (red.), *Ögonen upp! Argus första sekel*. Åbo: Garantiföreningen för Nya Argus, s. 29–46.
- Nygård, Stefan & Henrika Tandefelt 2019. *Skrivandets villkor och gemenskap. Finlands svenska författareförening 1919–2019*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- "Ny ordförande i litteratursällskapet", *Nya Pressen* 30.1.1947.
- Orava, Heidi 2008. "Dag Wallgren: Allt kapital är inte hårdvaluta", i *Källan* nr 1, s. 3–4.
- Ortiz Holmberg, Bianca 2020. "Rödan – laxbåten som blev en flytande namnvetenskaplig akademi", i *Språkbruk* nr 3, s. 15–23.
- Paavolainen, Jaakko 1975. *Linkomiehen komiteesta Suomen akatemiaan. Valtion tieteellisten toimikuntien 60-luku*. Helsinki: Suomen Akatemia.
- Panelius, Olav 1955. *Hugo Pipping*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Pettersson, Magnus 1989. *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del 3. Register*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Pettersson, Magnus 2007. "Svenska litteratursällskapets och Suomen Kulttuuri-rahastos Boktalko", i *Källan* nr 1, s. 46–47.
- Pettersson, Magnus 2017. "Tor Eklöf", i Anna Biström & Jennica Thylin-Klaus (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 92. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 389–392.
- Pipatti, Otto & Petteri Pietikäinen (red.) 2021. *Moral, evolution och samhälle. Edvard Westermarck och hans närmaste krets*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Pipping, Hugo 1933. "Oskar Fredrik Hultman. En minnesteckning", i Emil Hasselblatt, Eirik Hornborg & C. A. Nordman (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 9. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 1–72.
- Pipping, Hugo 1935. "Sällskapets verksamhet till förmån för vården om det svenska högspråket i Finland", i *Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1935. Minnesskrift den 5 februari 1935*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 192–196.
- Pipping, Hugo E. 1962. "Enkät", i *Hufvudstadsbladet* 1.4.1962.
- "Projekt Fredrika lyfter fram det svenska Finland på Wikipedia" 20.3.2023. Handlgillet i Helsingfors r.f. handelsgillet.fi/sv/info/article-158285-85605-projekt-fredrika-lyfter-fram-det-svenska-finland-pa-wikipedia (läst 15.12.2024).
- Puntilla, L. A. 1944. *Suomen ruotsalaisuuden liikkeen synty. Aatehistoriallinen tutkimus*. Helsinki: Otava.
- Rahikainen, Agneta 2007. "Svenska litteratursällskapet i Finland", i Satu Itkonen och Kaija Kaitavuori (red.), *Våra nationella kulturinstitutioner*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 47–55.

- Rahikainen, Agneta 2010. "Runeberg, männen och fosterlandet. Några synpunkter på Svenska litteratursällskapet och Runebergskulten", i Stefan Nygård & Julia Tidigs (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 85. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 247–262.
- Ramsay, Alexandra 2007. "Den underskattade feminismen. Svenska folkpartiets kvinnliga ledamöter 1907–2006", i Johanna Aminoff-Winberg, Mona Rautelin & Harriet Silius (red.), *Feminister i farten. 100 år av kvinnopolitik i Svenskfinland*. Helsingfors: Schildts, s. 127–162.
- Rantala, Heli 2006. "J. V. Snellmanin historiakäsityksen herderiläisistä piirteistä", i Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 394–413.
- Rask, Henry 1985. "Svenska litteratursällskapet i Finlands första halvsekel", i *Historisk tidskrift för Finland* nr 4, s. 477–482.
- Rask, Henry 1990. "Svenska litteratursällskapet och Svenska kulturfonden i ett föränderligt Finland", i *Historisk tidskrift för Finland* nr 2, s. 363–372.
- Rein, Thiodolf 1895. *Johan Villhelm Snellman. Första delen*. Helsingfors: Otava.
- Riikonen, H. K. 2006. "J. G. Herderin tuntemus Turun akatemian piirissä Porthanin ja Franzénin aikana", i Sakari Ollitervo & Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 265–290.
- Riitamaa, Tomi 2019. "Röster från andra sidan Bottenhavet: Metodologisk nationalism och finlandssvensk litteratur i sverigesvensk litteraturhistoria", i *Finsk Tidskrift* nr 6, s. 7–31.
- Ringbom, Lars-Peter 1959. "Litteratursällskapets stora pris", i *Finsk Tidskrift* nr 2, s. 87–88.
- Ringbom, Lars-Peter 1962. "Institutioner på gott och ont", i *Hufvudstadsbladet* 25.3.1962.
- Ringbom, Lars-Peter 1964a. "Svenska Litteratursällskapets prisutdelning (Kommentar)", i *Finsk Tidskrift* nr 2, s. 116–117.
- Ringbom, Lars-Peter 1964b. "Svar till chefred. Torsten Steinby (Polemik)", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 223–224.
- Ringbom, Lars-Peter 1964c. "Svar till chefred. Torsten Steinby (Polemik)", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 226–227.
- Salmelin, Pentti 1986. "Journalistiset terveiset Snellmanilta ja Topeliukselta", i *Media & Viestintä* nr 2, s. 94–97.
- Salminen, Johannes 1955. *Jarl Hemmer. En studie i liv och diktning 1893–1931*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Salminen, Johannes 1959. "Kring ett diktarjubileum", i *Finsk Tidskrift* nr 8, s. 361–364.
- Salminen, Johannes 1961. "Svenska kulturfondens understöd", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 183.
- Salminen, Johannes 1963. *Levande och död tradition*. Helsingfors: Söderströms.
- Salminen, Johannes 1964. "År Snellman passé?", i *Finsk Tidskrift* nr 8, s. 393–401.
- Salminen, Johannes 1969. "De glömda svenskarna", i *Nya Argus* nr 1–2, s. 8–11.
- Salminen, Johannes 1970. "Litteratursällskapets pris", i *Nya Argus* nr 4, s. 62–63.
- Salminen, Johannes 1984. *Gränsland*. Helsingfors: Söderströms.
- "Samarbete i västerled", *Källan* nr 1/2001, s. 1–2.
- Sandlund, Tom 2005. "Forskning om finlandssvenskarna", i *Nya Argus* nr 7, s. 115–116.
- Sarjala, Jukka 2020. *Turun romantiikka. Aatteita, lukuvimmaa ja yhteistoimintaa 1810-luvun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- af Schultén, M. W. 1871a. "Svenska språkets och litteraturens vård i Finland I", i *Vikingen* 3.7.1871.
- af Schultén, M. W. 1871b. "Svenska språkets och litteraturens vård i Finland II", i *Vikingen* 10.7.1871.
- Schybergson, M. G. 1916. *Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Sirelius, U. T. 1923. "Nationalmuseet och ett centralmuseum för Svensk-Finland", i *Hufvudstadsbladet* 28.12.1923.
- Sirelius, U. T. 1924. "Svenskfinlands museifråga ännu en gång", i *Hufvudstadsbladet* 27.1.1924.
- "SLS principer för hållbar placering" 17.11.2023. sfs.fi/wp-content/uploads/2023/12/SLS-principer-for-hallbar-placering-2023-11-17-1.pdf (läst 15.1.2025).
- "SLS storsatsar på att digitalisera nationellt betydelsefullt arkivmaterial" 23.5.2024. sfs.fi/sv/nyhet/vi-storsatsar-pa-att-digitalisera-nationellt-betydelsefullt-arkivmaterial/ (läst 6.3.2025).
- "SLS utgivningspolicy" 3.1.2018. sfs.fi/wp-content/uploads/2023/08/Utgivningspolicy.pdf (läst 15.12.2024).
- SLS årsredovisning 2022. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. sfs.fi/wp-content/uploads/mfiles/2867/2867.pdf.
- Solstrand, Väinö 1929. "Elis Lagerblad. Hans verksamhet i Svenska litteratursällskapet", i Emil Hasselblatt, Bernhard Estlander & C. A. Nordman (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 5, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 1–66.
- Sonck, Fredrik 2018. "Meinander, Mazzarella, Fagerholm, Reuter – potentiella ledamöter i Svenska Akademien?", i *Hufvudstadsbladet* 12.4.2018.
- Spåre, Catharina 1970. "Går svenska litteratursällskapet mot en intern förtroendekris? Styrelsen mot prisnämnden i prisfrågor", i *Nya Pressen* 6.2.1970.
- Steinby, Torsten 1964a. "'Respekt för fakta och omutlig sanningssträvan' Genmäle (Polemik)", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 222–223.
- Steinby, Torsten 1964b. "Mag. Ringbom en gång till (Polemik)", i *Finsk Tidskrift* nr 4, s. 225–226.
- Steinby, Torsten 1975. "Förhandlingar och uppsatser, Historiska och litteraturhistoriska studier, Förhandlingar Ny Följd och Förhandlingar Följd 3", i Jarl Pousar (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier. 1–50. 1925–1975. Register*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 7–10.
- Steinby, Torsten 1985. *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del 1. Det första halvsekle*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Stenius, Henrik. "Jarl Gallén", i *Biografiskt lexikon för Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [URN:NBN:fi:sfs-5277-1416928957883](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sfs-5277-1416928957883).
- Stormbom, Nils-Börje 1964. "Litteratursällskapets prisutdelning", i *Nya Argus* nr 4, s. 49–50.
- Storå, Nils 1991. "Helmer Tegengren", i Max Engman (red.), *Historiens studium vid Åbo Akademi*. Åbo: Åbo Akademis förlag, s. 197–218.
- "Strategi för Svenska litteratursällskapet i Finland" 7.1.2025. sfs.fi/sv/uppdrag-vision-strategi/ (läst 15.1.2025).
- Sulkunen, Irma 2004. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1831–1892*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Svedberg, Ingmar 1965. "Det modernistiska liket", i *Vasabladet* 4.5.1965.

- Svenska litteratursällskapet i Finland. Berättelse över verksamheten 1996.*
Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1997.
- Svenska litteratursällskapet i Finland r.f. Berättelse över verksamheten 1999.*
Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2000.
- "Svenska litteratursällskapets stundande årsmöte", *Hufvudstadsbladet* 3.2.1916.
- "Svenska litteratursällskapets uppkomst. Z. Topelius opinion", *Hufvudstadsbladet* 5.2.1910.
- "Svenska litteratursällskapets årshögtid", *Nya Pressen* 6.2.1912.
- "Svenska litteratursällskapets årsmöte", *Hufvudstadsbladet* 6.2.1887.
- [Söderhjelm, Henning] H. S. 1910. "De unga", i *Argus* nr 17, s. 152–155.
- Söderhjelm, J. O. 1968. "Svensk rikspolitik i det självständiga Finland. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1967", i Torsten Steinby (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 43. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 5–16.
- Söderhjelm, Werner 1901. *Brytningstider. En historia från Finland av Pekka Malm.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Söderhjelm, Werner 1918. "Finlands svenska litteratur", i *Nya Argus* nr 11, s. 9–11, 59–62.
- Söderling, Trygve 2008a. *Drag på parnassen. Två sextiotalsstudier. Del II. Medelklass med mänskligt ansikte. Medelklassradikalism i fyra sextiotalsromaner av Christer Kihlman, Jarl Sjöblom, Marianne Alopaeus och Ulla-Lena Lundberg.* Diss. Helsingfors universitet.
- Söderling, Trygve 2008b. *Drag på parnassen. Två sextiotalsstudier. Del II. Modernistdebatten. Sak, person och fält i en finlandssvensk litteraturdebatt år 1965.* Diss. Helsingfors universitet.
- Söderling, Trygve 2013. "Aspekter på Bensowgate", i *Nya Argus* nr 4, s. 96–97.
- Tandefelt, Henrika 2010. "Universitetsstaden och kvinnornas universitet", i Anna Biström, Rita Paqvalén & Hedvig Rask (red.), *Kvinnornas Helsingfors. En kulturhistorisk guide.* Helsingfors: Schildts, s. 44–51.
- Teir, Barbro 2013, "Atlantis framtidstro är stark", i *Dagens Nyheter* 17.9.2013.
- Thylin-Klaus, Jennica 2015. *Särdrag, stavning, självbild. En idéhistorisk studie av svensk språkplanering i Finland 1860–1920.* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Thylstrup, Nanna Bonde 2018 *The politics of mass digitization.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Tideström, Gunnar 1941. *Runeberg som estetiker. Litterära och filosofiska idéer i den unge Runebergs författarskap.* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Tomi, Anna 2017. "Profet eller arvinge? Gunnar Björling och modernismens figurativa landsflyktning", i Anna Biström & Jennica Thylin-Klaus (red.), *Historiska och litteraturhistoriska studier* 92. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 21–48.
- Topelius, Zachris 1845. "Åger finska folket en historie?", i *Joukahainen. Ströskrift utgifven af Österbottniska afdelningen*, s. 189–217.
- Ulfvens, Levi 1987. *Svenska kulturfonden 1908–1984. 2. Att förvalta och förkovra.* Helsingfors: Svenska kulturfonden.
- Vaipio, Yrjö. "Gunnar Castrén", i *Biografiskt lexikon för Finland.* Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. [URN:NBN:fi:sls-4661-1416928957267](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:fi:sls-4661-1416928957267).
- Wallgren, Dag 2011. "Tillgänglighet och öppenhet med digitala förtecken", i *Verksamheten 2010. Svenska litteratursällskapet i Finland*, s. 1.
- Warburton, Thomas 1951. *Femtio år finlandssvensk litteratur.* Helsingfors: Schildts.

- von Wendt, Ernst 1933. *Från akademiplanernas första tider. Erindringer till 25-årsdagen av akademimötet i Åbo den 12 januari 1908 och Åbo Akademikommittés tillkomst*. Helsingfors.
- Verksamheten 2010. *Svenska litteratursällskapet i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2011. sfs.fi/wp-content/uploads/mfiles/1717/1717.pdf.
- Westermarck, Helena 1941. *Mina levnadsminnen*. Helsingfors: Söderströms.
- Widén, Gustaf 1995. "Låt inte överheten styra vår forskning!"; i *Hufvudstadsbladet* 6.2.1995.
- Widén, Gustaf 1996. "Dags för kulturellt alternativ till EU"; i *Hufvudstadsbladet* 6.2.1996.
- Widén, Gustaf 1997. "Dags för fullt medlemskap i NATO"; i *Hufvudstadsbladet* 6.2.1997.
- Widén, Gustaf 1999. "Varnande ord i festtal: Svenskans ställning allt svagare"; i *Hufvudstadsbladet* 6.2.1999.
- Wiklund, Henry 2015. *Uppdraget som växte. Historien om Svenska litteratursällskapet som förvaltare av allmännyttigt kapital*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Wikman, K. Rob. V. 1968. "Institutet för nordisk etnologi vid Åbo Akademi 1927-1968. Återblick, målsättning och eftermäle"; i *Budkavlen* vol. 47, s. 5-18.
- Willner, Sven 1983. "De finlandssvenska författarna och nationalitetsfrågan"; i Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 267-281.
- Villstrand, Nils Erik 2009. *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560-1812*. Finlands svenska historia 2. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis.
- Villstrand, Nils Erik 2019. *Åbo Akademi i sin början. 1918-1945*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Wirtanen, Atos 1960. "Finlandssvenska humanister I"; i *Nya Argus* nr 6, s. 74-76.
- Witt-Brattström, Ebba 2019. "Låt kulturen stå i centrum - inte korruptionen"; i *Expressen* 11.1.2019.
- Witt-Brattström, Ebba & Clas Zilliacus 2010. "'Den nya stjärnan i Östern.' En dialog om litteratur på svenska efter 1809"; i Stefan Nygård & Julia Tidigs (red.), *Historiska och litteraturshistoriska studier* 85. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 7-16.
- Wolf-Knuts, Ulrika 2001. "Johan Oskar Immanuel Rancken - den finlandssvenska folkloristikens fader"; i Carsten Bregenhøj (red.), *Oskar Rancken. Pedagog och samlare, folklivsvetare och historiker*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 9-23.
- Wrede, Johan 1999. "Den stora omvälvningen"; i Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400-1900*. Helsingfors & Stockholm, Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis, s. 200-210.
- Vuorisjärvi, Esko 2024. *Makten, marknaden och presidenterna. En biografi om J. O. Söderhjelm*. Helsingfors & Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland & Appell Förlag.
- Väistö, Janne 2017. *Toinen kotimainen toisen tasavallan Suomessa. Ruotsin kieli pakolliseksi aineeksi*. Diss. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Ylikangas, Heikki 1995. "Finlands administrativa ställning inom det ryska riket"; i *Historisk Tidskrift för Finland* nr 3, s. 289-308.

- Ylikangas, Heikki 2012. "J. V. Snellmanin velka A. I. Arwidssonille", i Niklas Jensen-Eriksen et al. (toim.), *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous*. Helsinki: Siltala, s. 298–325.
- Yrjö-Koskinen, E. S. y.m. 1907. "Kannatusta valtion varoista kansallisen kirjallisuuden kohottamiseksi", i *Valtiopäivät v. 1907. Liitteet VI*. Helsinki: Eduskunta, s. 9.
- Zilliacus, Clas 2001. "Eftertankar om *Finlands svenska litteraturhistoria II*", i *Meddelanden nr 27*. Åbo Akademi: Litteraturvetenskapliga institutionen, s. 9–17.
- Zilliacus, Clas & Henrik Knif 1985. *Opinionens tryck. En studie över pressens bildningsskede i Finland*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Zilliacus, Kurt 2002. *Forska i namn*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Zilliacus-Tikkanen, Henrika 2007. "Annie Furuhjelm – från herrgårdsfröken till kvinnoaktivist", i Johanna Aminoff-Winberg, Mona Rautelin & Harriet Silius (red.), *Feminister i farten. 100 år av kvinnopolitik i Svenskfinland*. Helsingfors: Schildts, s. 36–60.
- Åström, Anna-Maria 1988. "Finlandssvensk publikationsverksamhet inom etnologi och folkloristik", i Anne Bergman & Carola Ekrem (red.), *Etnologi och folkloristik vid universitet, museer och arkiv. Folkkultursarkivets jubileumsseminarium 28.4.1987*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, s. 39–45.
- Östman, Ann-Catrin 2014. "Kylätalkoot: Kun paikallisyhteisö sai yhteiskunnallisen merkityksen", i Pirjo Markkola (toim.), *Kotiseutu ja kansakunta: miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Övers. Seija-Leena Nevala-Nurmi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 213–238.

Bildkällor

- s. 12** (ovan t.v.) Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto: Daniel Nyblin CC BY 4.0
- s. 12** (ovan t.h.) Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
- s. 12** (nedan) Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto: Daniel Nyblin CC BY 4.0
- s. 26** Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto: Fritz Hjertzell CC BY 4.0
- s. 40–41** Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 1160 Runeberg-bibliotekets bildsamling, foto: Fritz Hjertzell
- s. 49** Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
- s. 52** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Camilla Englund
- s. 62** Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 105b Brages spelmanstävlingar, foto: Gösta Widbom CC BY 4.0
- s. 68–69** Svenska litteratursällskapet i Finland, foto: okänd
- s. 81** Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto: Atelier Nyblin CC BY 4.0
- s. 101** Svenska litteratursällskapet i Finland, foto: Camilla Englund
- s. 102** Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 192b Fotografier (1910), foto: Gabriel Nikander CC BY 4.0
- s. 109** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv
- s. 117** Museiverket, Journalistiska bildarkivet JOKA, foto: Hugo Sundström CC BY 4.0
- s. 118** Museiverket, Journalistiska bildarkivet JOKA, foto: Hugo Sundström CC BY 4.0
- s. 120** Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
- s. 123** Museiverket, Journalistiska bildarkivet JOKA, foto: Hugo Sundström CC BY 4.0
- s. 125** *Quosego* 2/1928, Nationalbibliotekets digitala samlingar
- s. 138** Svenska centralarkivet, Svenska Kulturfondens arkiv
- s. 141** Svenska litteratursällskapet i Finland, ÖTA 112 Rafael Olins fotosamling, foto: Rafael Olin CC BY 4.0
- s. 145** Lehtikuva, foto: Matti Björkman
- s. 154** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv
- s. 166** Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 618 Fotografier av folkkultur i Finland, foto: Soili Machado-de Lima
- s. 171** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv
- s. 173** Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 967 Ortnamn i Hastersboda, Föglö, foto: Peter Slotte
- s. 186** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Janne Rentola
- s. 190** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv
- s. 196–197** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Matias Uusikylä
- s. 209** Svenska litteratursällskapet i Finland, SLS 1994 Ombyggnaden av Svenska litteratursällskapets hus vid Riddaregatan 5, foto: Janne Rentola & Nina Tuittu
- s. 212** Svenska litteratursällskapet i Finland, foto: Janne Rentola
- s. 235** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Janne Rentola
- s. 244** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Kai Martonen
- s. 249** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Janne Rentola
- s. 253** Foto: Katarina Pihlflyckt
- s. 256** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv, foto: Matias Uusikylä
- s. 261** Svenska litteratursällskapet i Finland, Tjänstearkiv
- s. 262–263** Svenska litteratursällskapet i Finland, foto: Atte Mäläskä/Kuvakeskus Hynninen

Personregister

- Ahlbäck, Olav 106–109, 137–139, 141, 143, 149, 150, 152, 159, 170, 182, 195
Ahlbäck, Ragna, f. Nikander 106, 108–110, 141, 170
Ahtisaari, Martti 258
Alexander I 13, 14
Alexander II 15, 17
Allardt, Erik 154, 161, 166
Allén, Sture 261
Aminoff, Carl Göran 185
Aminoff, Margareta 139
Andersson, Claes 140, 143, 144, 197
Andersson, Håkan 154, 207, 211–214, 252, 260
Andersson, Otto 62, 100, 103, 113, 152, 181
Antell, Kasten 46
Anthoni, Eric 152
Appelberg, Inge 137
Arvonen, Margit 165
Backman, Leo 139
Barck, Per Olov 139–142, 152
Bargum, Magnus 217, 219
Belfrage, Sixten 114
Bergman, Anne 236
Bergroth, Hugo 85, 113, 116, 124
Björklund, Kim 249
Björkstrand, Gustav 225
Björling, Gunnar 124–127, 140, 142, 143
Bobrikov, Nikolaj 75
Bolin, Wilhelm 55, 65, 279
Bondestam, Anna 180
von Bonsdorff, Carl 64, 111
Borgström, Ina 89
von Born, Alix 217
von Born, Ernst 97, 186, 217
von Born, Viktor Magnus 186, 279
Brin, Sergey 242
Bruun, Kettil 159
Bruun, Patrick 154, 162, 164, 193, 195
Böök, Aarne 96
Carpelan, Bo 197
Castrén, Gunnar 98, 111, 114–116, 122–125, 127, 140, 181, 182, 211, 247
Castrén, Matthias Alexander 59, 89
Cedercreutz, Axel 123
Chrusjtjov, Nikita 135
Chydenius, Anders 252
Chydenius, Anders Herman 34
Dahlberg, Ragnar 175
Danielson, Johan Richard, senare Danielson-Kalmari 64, 65
Diktonius, Elmer 124, 142, 143, 180, 183
Donner, Harry Otto 120
Donner, Jörn 144, 145
Edelfelt, Albert 123
Edgren-Henrichson, Nina 248, 249
Edlund, Gustaf Wilhelm 34, 54
Ehrström, Erik 56
Ekelund, Erik 141, 152
Eklöf, Tor 141, 154, 185
Ekman, Carl Christopher 56
Ekrem, Carola 236, 241
Elfving, Fredrik 47, 64, 279
Eliot, T.S. 147
Elkan, Sophie 70
Enckell, Olof 137, 138, 150, 152, 193
Enckell, Rabbe 124, 125, 142, 143, 147
Engdahl, Horace 259, 261
Englund, Peter 261
Engman, Max 154, 162, 163, 181, 211, 252, 253
Eriksson, Jerker A. 181
Estlander, Carl Gustaf 11–13, 18, 20, 21, 24–35, 37–39, 42, 44, 45, 47–49, 53, 54, 60, 64–67, 81, 100, 104, 108, 110, 111, 115, 118, 120, 146, 163, 181, 189–191, 268, 279
Falcken, Hedvig Lovisa 90
Florin, Jenny 91
Florin, Pehr Ulrik 91
Fontell, August Gideon 64
Forsblom, Valter W. 113
Forsman, Georg Zacharias. Se Yrjö-Koskinen
Forsström, Tua 262, 272
Fougstedt, Gunnar 159
Franzén, Frans Michael 35
Freudenthal, Axel Olof 11–13, 23–25, 27, 29, 30, 35, 39, 42, 43, 47–49, 59, 60, 66, 67, 79, 85, 100, 108, 111, 115, 259, 279
Frosterus, Johan Gustaf 44, 47, 67, 279
Frosterus, Sigurd 123
Furuhjelm, Annie 80, 82
Gallén, Jarl 140, 141, 149, 152, 162–164
Gardberg, Carl Jacob 154

- Geijer, Erik Gustaf 24
 Granfelt, Otto Hjalmar 116
 Granvik, Ragnar 139
 Grimm, Jacob 58
 Gripenberg, Alexis 53
 Gripenberg, Bertel 71, 123, 124
 Gustafsson, Fridolf 37, 47, 49, 64, 99, 279
 Haatainen, Tuula 249
 Hackman, Oskar 113
 Hallberg, Mauritz 89, 191
 Halonen, Tarja 260
 Harling, Gunilla 173
 Hasselblatt, Emil 51
 Hausen, Reinhold 47, 49–51, 56, 64, 279
 Hedvall, Ruth 80–82
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 16
 Heikel, Ivar A. 25
 Heikel, Yngvar 113
 Hellman, Ben 167
 Hemmer, Jarl 147
 Herder, Johann Gottfried 15, 17
 Hirn, Yrjö 114, 178, 282
 Hollmerus, Ragnar 127
 Holmström, Roger 167
 Homén, Olaf 100
 Honka, Olavi 135, 148
 Hornborg, Eirik 114, 116–120, 126–129, 147, 184, 191, 198
 Hugo, Víctor 58
 Huldén, Lars 140, 141, 152, 154, 207, 256, 257
 Hultin, Arvid 11, 49, 66, 82
 Hultman, Oskar 49, 85, 86, 112
 Hård af Segerstad, Karl 208
 Hårdstedt, Martin 225
 Häggman, Ann-Mari 82, 154, 155, 177, 211, 233, 234, 263
 Ivars, Ann-Marie 226
 Jansson, Jan-Magnus 136, 137, 141, 142, 158–161, 167, 168
 Johansson, Mikael 254
 Kajanti, Cajus 148
 Kanerva, Kirsi 254
 Karlsson, Fred 217, 219, 220, 260
 Karsten, Tor Evert 106
 Kartano, Airi 173
 Kekkonen, Urho 134, 135, 147, 148, 156, 157, 190–192, 201
 Kellgren, Johan 56
 Kihlman, Christer 144, 145, 149
 Kivi, Aleksis 79
 Klinge, Matti 226, 227
 Knapas, Rainer 248
 Knif, Henrik 165
 Koivisto, Mauno 197
 Koivisto, Tellervo 197
 von Konow, Kate 219, 289
 Korhonen, Mikael 226, 237
 Korte, Kai 283
 Koski, Kaarina 254
 von Kræmer, Alexis 123
 Kullhem, Sigfrid 49, 64
 Kuvaja, Christer 230
 Lagerblad, Elis 46, 49–52, 55, 57, 64, 66, 67, 279
 Lagerborg, Rolf 123
 Lagerlöf, Selma 69–71, 80
 Lagus, Ernst 25–27, 36, 47, 49–51, 53, 60–62, 64, 67, 90, 100, 101, 104, 105, 113, 181, 203, 282
 Lagus, Wilhelm 26, 45, 47, 56
 Lamm, Martin 114, 182
 Landtman, Gunnar 93, 113
 Laurell, Victoria 208
 Leino, Eino 123
 Lesch, Bruno 86, 184
 Liebkind, Karmela 224
 Lille, Axel 11–13, 22–24, 27, 44
 Lillqvist, Holger 176
 Lindgren, Torgny 261
 Lindh, Theodor 13, 279
 Lindman, Karl F. 100
 Lindqvist, Yrsa 235
 Linkomies, Edwin 156
 Linna, Väinö 146, 147
 Linnér, Sven 166, 167, 178
 Lotass, Lotta 261
 Lugn, Kristina 261
 Lybeck, Mikael 190
 Lång, Jonas 218, 219
 Längman, Johan 44
 Lönnbeck, Albin 27
 Lönnberg, Erik 62
 Lönnqvist, Bo 170–172, 235
 Lönnrot, Elias 15, 37, 58, 60
 Malmio, Kristina 217, 263
 Malmqvist, Göran 261
 Mannerheim, Gustaf 140
 Mattas, Solveig 185
 Mazzarella, Merete 82, 154, 155, 166
 Meinander, Henrik 206, 217
 Meurman, Agathon 33, 34

- Mill, John Stuart 18
 Moring, Tom 217
 Mustelin, Olof 133, 134, 154, 195, 197, 198
 Mykle, Agnar 148, 149
 Myllyniemi, Ulla-Maja 165
 Mörne, Arvid 121, 122, 251
 Nikander, Gabriel 51, 96, 97, 101–103, 106, 113
 Nikander, Ragna. Se Ahlbäck, Ragna, f. Nikander
 Nikula, Oscar 162
 Nordenskiöld, Nils Adolf 272
 Nordling, Arnold 127
 Nordlund, Ivar 177
 Nordman, Carl Axel 99, 100, 105–107, 111, 116, 120, 125, 127, 211
 Nordman, Elin 120
 Nordmann, Petrus 49
 Nyberg, Paul 127, 149, 150, 152, 175
 Nyblom, Carl Rupert 39
 Nyman, Kuno Fredrik 185
 Olander, Valborg 70
 Olin, Carl-Erik 185
 Olsson, Hagar 124, 125, 142–144
 Paasikivi, Juho Kusti 134, 147, 192, 197, 198
 Pacius, Fredrik 36
 Page, Larry 242
 Palmén, Ernst Gustaf 34
 Palmén, Lars 154, 204
 Panelius, Olav 141, 153
 Paul, Adolf 65
 Pentzin, Elin 89, 91, 204
 Pentzin, Karl 89, 91, 204
 Pettersson, Magnus 154, 185, 195, 218, 248, 256
 Pettersson, Torsten 166
 Pipping, Hugo 49, 99, 100, 111, 112, 114–116, 139
 Pipping, Hugo E. 139, 150, 152, 159
 Pipping, Knut 159
 Pipping, Rolf 112
 Porthan, Henrik Gabriel 15, 37
 Rahikainen, Agneta 249
 Ramsay, Jully 80, 81
 Rancken, Oskar 13, 44, 59, 100, 279
 Rapola, Martti 158
 Ravila, Paavo 156
 Reed, John 181
 Reenpää, Kari 148
 Renan, Ernest 18, 30
 Renvall, Robert Alfred 47, 64, 65, 279
 Repo, Eino S. 134
 Reuter, Kurt 141, 150, 185
 Reuter, Märta 185
 Ringbom, Lars-Peter 137, 144, 151, 152
 Rintala, Paavo 148
 Roos, John Erik 150, 152
 Rosas, John 139
 Rosendahl, Karl 90
 Rosenqvist, Vilhelm 124
 Runeberg, Fredrika 263, 264
 Runeberg, Johan Ludvig 13, 15, 35–38, 45, 54, 67, 70, 71, 76, 79, 81, 89, 91, 114, 121, 141, 143, 146, 147, 176, 177, 181, 182, 185, 189, 193, 194, 198, 227, 251, 255–257, 259, 262, 264
 Runeberg, Walter 37, 49
 Salama, Hannu 148
 Salminen, Johannes 136, 144–147, 149–152, 166, 180
 Sandlund, Tom 159, 167
 Schauman, August 29
 Schauman, Georg 93
 von Schoultz, Åsa 82, 263
 af Schultén, Max 24, 25
 Schybergson, Gösta 76
 Schybergson, Johanna 76
 Schybergson, Magnus Gottfrid 47–49, 51, 64, 65, 76, 77, 88, 99, 103, 115, 211, 279
 Sibelius, Jean 123
 Siikala, Anna-Leena 236
 Sirelius, Uno Taavi 96, 97
 Snellman, Johan Vilhelm 17–20, 22–24, 29, 45, 65, 89, 145, 146
 Sohlman, August 23
 Soldan, August Fredrik 27
 Solstrand, Per Henrik 173
 Solstrand-Pipping, Helena 173
 Solstrand, Simon 173
 Solstrand, Väinö 113
 Steinby, Torsten 137, 139, 141, 151, 152, 162, 164, 180, 188, 195, 196
 Sten, Brage 139
 Stenbäck, Lars 182
 Stenius, Henrik 154, 155, 165
 Stormbom, Nils-Börje 150, 151
 Strindberg, August 65
 Strömborg, Ida 80
 Stürmer, Wava 144
 Ståhlberg, Krister 224, 258
 Svedberg, Ingmar 143

Svedlin, Thure 120
Synnerberg, Carl 47, 49, 64, 67, 279
Södergran, Edith 124, 125, 249, 251
Söderhjelm, Alma 81
Söderhjelm, Henning 120, 121
Söderhjelm, Johan Otto 137, 141, 148,
172, 184, 191–193
Söderhjelm, Torsten 123
Söderhjelm, Werner 28, 54, 70, 114,
184
Söderlund, Bertel 171
Tandefelt, Marika 207, 225
Tavaststjerna, Karl August 66, 70, 71,
190, 251
Taxell, Christoffer 219
Tegengren, Helmer 107
Tegengren, Jacob 147
Teir, Björn 215
Teir, Tor-Erik 139
Tengström, Robert 89
Thors, Carl-Eric 141
Thylin-Klaus, Jennica 216
Tideström, Gunnar 182
Tigerstedt, Karl Konstantin 13, 44,
279
Tikkanen, Henrik 149
Tollander, Karl Emil 145
Tommila, Päiviö 165
Topelius, Zacharias 19, 20, 45, 65, 66,
121, 193, 226–228, 251, 260
Ulfvens, Levi 139, 185
Uppgård, Pia 245
Vainio-Kurtakko, Maria 253
Vendell, Herman 108, 113
Virolainen, Johannes 191
Vuorela, Toivo 158
Wallensköld, Axel 99, 124
Wallgren, Dag 211, 212, 218, 219, 239,
240
Wallin, Georg August 252
Warburton, Thomas 155, 223
Wessman, Vilhelm Eliel Viktorinus
108, 113

Westberg, Karl Johan 245
Westergård, Elis J. 139
Westermarck, Edvard 25, 81, 93,
100–102, 113
Westermarck, Helena 76, 80–82
Wickberg, Nils Erik 235
Wiik, Karl H. 93
Wiklund, Henry 188, 204, 205, 211,
212, 257
Wikman, Karl Robert Villehad 100,
101, 103, 105–107, 113, 170, 181
von Willebrand, Felix 89
von Willebrand, Reinhold Felix 49, 71
von Willebrand, Sofie 89
Wilskman, Atle 163
Wirtanen, Atos 133
Witt-Brattström, Ebba 253, 262
Wrangel, Evert 69
Wrede, Johan 140, 141, 154, 166, 175,
176, 211, 222, 223, 257, 258
Wrede, Rabbe Axel 146
von Wright, Ferdinand 252
von Wright, Magnus 252
von Wright, Ragni 120
von Wright, Tor 185
von Wright, Wilhelm 252
Wästberg, Per 261
Yrjö-Koskinen, Eino Sakari 93
Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari, tid. Georg
Zacharias Forsman 20–22, 33, 44,
65, 93
Zilliacus, Clas 165, 166, 170, 216, 219,
222–224, 262, 263
Zilliacus, Henrik 149
Zilliacus, Kurt 154, 172, 173
Ågren, Gösta 140, 144, 145
Åström, Anna-Maria 172, 235, 236
Åström, Sven-Erik 140, 152
Öhberg, Viktor 279
Öhman, Carl Arne 185
Östenson, Ebba 139
Östenson, Kaj Erik 185
Österholm, John 93

